

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

9.

DEBRECEN

2002

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Keresztes László

Maticsák Sándor

Dusnoki Gergely

ISSN 0239-1953

Felelős kiadó: Dr. Nagy János
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 14 (A/5) ív

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
9.

Debrecen
2002

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.

A debreceni finnugrisztikai kutatások története és eredményei A Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 50 éve (1952–2002)

KERESZTES László

1. Szakaszok. Noha a Debreceni Egyetem 1914-es megalapításától kezdve folyamatosan oktattak finnugor tárgyakat és kutattak finnugor nyelveket, ez a magyar nyelvészet oktatásával és kutatásával párhuzamosan történt az egységes Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszék keretében. Az első professzor az ismert osztják nyelvkuató, gyűjtő és folklorista, Pápay József volt (1873–1931, tszv. egyetemi tanár 1914-től 1931-ben bekövetkezett haláláig). Tudományos munkássága mellett kiemelkedett oktatói tevékenysége is. Az ő ösztönzésére választotta egyik tanítványa, Papp István a nyelvészpályát és lett belőle a finn nyelv és kultúra kitűnő ismerője, kutatója és terjesztője (vö. Jakab 1990: 9). Pápayt 1931-ben a jeles dialektológus, Csúry Bálint követte a katedrán (1886–1941, tszv. 1931–1941), majd pedig tíz évvel később a nagyhatású, iskolateremtő nyelvtörténész, Bárczi Géza (1894–1975, tszv. 1941–1952) lett a tanszékvezető. Bárczi maga is tartott finnugor órákat, s mellette magántanárként Papp Istvánt foglalkoztatta a finn nyelv oktatásában.

1952 őszén, amikor munkatársai nagy részével Bárczi Géza Budapestre ment, két tanszéket hoztak létre: Papp István vezetésével a Magyar Nyelvtudományi Tanszéket és az önálló Finnugor Nyelvtudományi Tanszéket, amelynek vezetőjévé Kálmán Bélát nevezték ki. Kezdetben a két tanszék oktatói munkája nem vált szét élesen, hiszen az akkori oktatógárda a két professzor vezetésével egyaránt tartott magyar és finnugor nyelvészeti órákat.

A megalapításának jelenleg 50. évfordulóját ünneplő Finnugor Nyelvtudományi Tanszék tevékenységében három fő szakasz különíthető el: 1) Kezdetben, 1952-től 1963 őszéig csak a magyar szakosoknak kötelezően előírt finnugor nyelvészeti tárgyakat oktatata; 2) 1963-tól ezen felül bekapcsolódott az ország három tudományegyetemén bevezetett finnugor nyelvészképzésbe is; majd 3) az 1990-es VII. nemzetközi Finnugor Kongresszus után indult a finnugor és a finn B-szak. Jelenleg mindkét szak főszakként tanulható, és hosszú szünet után megindult a finnugor nyelvészeti doktorképzés is.

1.1. Az alapítástól a finnugor szak bevezetéséig (1952–1963). Az önálló tanszék szárnypróbálgatásáról nem sok dokumentum maradt. 1956-ig a finnugor összehasonlító nyelvészet a képzési időszak második felére esett, így ez az anyag része volt a második szigorlatnak, illetőleg az államvizsgának. 1957-ben, a kétszagos képzés teljes visszaállításakor azonban a nyelvtörténetet áthelyezték az első tanulmányi évekre. 1961-ig a finnugrisztika a magyar nyelvtörténettel együtt az első szigorlat anyagában szerepelt, ezután azonban “A magyar nyelv finnugor alapjai” címmel kivették a szigorlat tematikájából, s előbb összevont kollokvium, majd egyszerű vizsga formájában a harmadik félév végére került. Az óraszámcsökkentés mellett ez az intézkedés megcsapantotta a finnugor nyelvészet súlyát a magyar szakosok nyelvtörténeti képzésében. Ennek kompenzálására vezették be 1963-tól a finnugor szakot (harmadik vagy C-szakként), amely lehetővé tette, hogy a finnugor nyelvek, az összehasonlító nyelvészet, a finnugor népek irodalma, történelme és néprajza iránt érdeklődő hallgatók szakszerűen elmélyedhessenek a finnugor stúdiókban.

1.2. A C-szakos finnugor képzéstől a finnugor kongresszusig (1963–1990). A finnugor C-szak bevezetése gyökeresen megváltoztatta a szaktárgy státusát: az alárendeltségi helyzetből egyszeriben olyan stúdiummá nőtt föl, amelynek felvételét csak a legkiválóbb hallgatóknak engedélyezték. Eleinte kétévenként vettek föl 3-3 hallgatót, később sikerült évenként folytatni a képzést 1-2 új hallgatóval. A képzés törzsét természetesen mindenkor a finnugor összehasonlító nyelvészet alkotta. A finnugor nyelvek közül a kötelező finn nyelv gyakorlati elsajátítása mellett még két kisebb rokon nyelv szerkezetével kellett megismerkedniük a hallgatóknak. Ebben az időszakban még nem lehetett az akkori Szovjetunióban élő rokon népekhez expedíciókat szervezni, így e kis nyelvek gyakorlati elsajátítására nem kerülhetett sor. A nyelvészeti tárgyakon kívül – főleg külső előadók – tartottak még kurzusokat a finnugor népek irodalmáról és folklórjáról, történelméről, néprajzáról is. A három szakból eredő többletterhelést csak a legjobb hallgatók bírták, akik közül jó néhányan kijuthattak hosszabb-rövidebb időre Finnországba. Itt tartottunk akkor, amikor 1977. októberében tanszékünk 25 éves jubileumát ültük. Akkor is meghívtuk találkozóra a nálunk diplomázott szakembereket. Nem volt nehéz dolgunk, hiszen mindössze 16 főről volt szó. A létszám 1990-ig sem emelkedett lényegesen: 1977 és 1990 között további 34 fő végzett.

A tanszék életében igen jelentős volt 1990-ben a VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus megszervezése, amelyben a két nyelvészeti tanszék mellett

az irodalmi, történelmi és néprajzi tanszékek is aktív részt vállaltak. Az impozáns rendezvény igen örömteli, de ugyanakkor több embert igénylő feladat volt az akkori kis egyetem apraja-nagyja számára. Ennek révén a tanszék még inkább ismert lett az egyetemen, a városban, és nem utolsó sorban a résztvevő nyelvrokonaink előtt is. Nem véletlen talán, hogy ekkor sikerült a finnugor szakot B-szakká emelnünk, és mellette – az országban másodikként – a finn B-szakot is elindítanunk. A minisztériumnak írt indoklásában a bölcsészkar az orosz szakosok átképzésére is hivatkozott. A sors iróniája, hogy mindössze egy orosz szakos lett finn szakossá... Külön szerencsénkre a tanszék oktatói létszámát végre új státussal sikerült bővítenünk, s ezen túl észrt lektort is kaptunk.

1.3. A finnugor és finn B-szaktól az A-szakos képzés megindításáig (1991–2002). A C-szakon (6-szemeszteres, harmadik szakon) végzett finnugor szakosok létszáma 1966 és 1994 között összesen 57 volt. A B-szakos (8-szemeszteres, mellékszakos) képzés robbanásszerűen megnövelte a hallgatói létszámot. Mindig tudtuk, hogy a finnugor szakot korábban is főként a finn nyelv és Finnország iránt elkötelezett hallgatók választják, akik “árukapcsolással” a finn nyelv tanulása mellett kénytelenek voltak kisebb rokon nyelveket is hallgatni. A finn szak bevezetésével nem csökkent a finnugor szakosok száma, ám jelentősen nőtt a finn szakosoké. Egy-egy évfolyamon annyi hallgatónk lett, mint korábban az összes három évfolyamon. Könnyebb lett a külföldi utak megszervezése: több ösztöndíjas utazhatott Finnországba részképzésre, ki lehetett menni Finnországba, sőt emlékezetes expedíciókat sikerült szerveznünk Mordvinföldre is. Mindenki számára nyilvánvaló lett, hogy egy-egy kisebb rokon nyelv többé már nem csupán az összehasonlító nyelvészet adatbázisa, hanem hús-vér emberek által használt kommunikációs eszköz. Az e nyelvekhez való viszonyulás gyökeresen megváltozott: megindult a hallgatók és vendégtanárok cseréje. Más szóval a képzés nemcsak sokoldalúbb lett, hanem jelentősen hatékonyabb is. – 1993 és 2002 között már 72 finn szakos és 8 finnugor szakos végzett.

1.4. Az A-szakos képzés és a doktori iskola indulása (2002–). A rendszerváltással megváltozott az egyetemi képzés struktúrája, az új felsőoktatási és akadémiai törvény átalakította a tudományos minősítés rendjét is. A debreceni finnugor tanszéket, ahol az évtized elején négy egyetemi doktori értekezést védtek meg, hátrányosan sújtotta az új akkreditációs rendszer bevezetése: a nyelvészeti doktori alprogramot nem hagyták jóvá. A finnugor szak tipikusan tudósszak, így a finnugor szakosok képzése javarészt értelmét veszítette. Ennek az lett a következménye, hogy 1994 és 2001 között mindössze öt

finnugor szakos végzett. Az akkreditáció végül a 2002-ben megújított nyelvészeti doktori iskola keretében történt meg, így csaknem egy évtizedes szünet után ismét lehet doktorálni finnugrisztikából a Debreceni Egyetemen. Reménykeltő, hogy a 2002-ben diplomázott mindhárom finnugor szakos hallgatónk PhD-fokozatot kíván szerezni.

2. Oktatás. A finnugor tanszék elsősorban nyelvészeti tárgyakat oktat. Fontos céljának tartotta és tartja, hogy a hallgatókat megismertesse az egyes finnugor nyelvek struktúrájával, hogy egy-egy konkrét nyelv ismeretében a magyarral történő összehasonlítás révén juttassa el a hallgatóságot a nyelvrokonság mivoltának megértéséhez, a nyelvrokonság bizonyításának módszeréhez, valamint a finnugor nyelvtudomány eredményeinek megismeréséhez. Mindig egy vagy több finnugor nyelv volt az alap, amelyre az elmélet épült. Egy-egy finnugor nyelv keltette fel és kelti fel a hallgatókban az érdeklődést az iránt, hogy nyelvészeti tanulmányaikat finnugor szakon folytassák. Az alábbiakban áttekintem a finn és finnugor oktatás egyes területeit.

2.1. A magyar szakosok finnugor stúdiumain belül elsőnek a finn nyelvet kell említenünk. Elsőnek azért, mert a finn az egyetlen finnugor nyelv, amelyet egyetemünk fennállása óta folyamatosan oktatnak, másrészt az 50-es évek elején a finn nyelv volt az, amely ajánlott kollégiumként átmentette a tantervből száműzött finnugrisztikát. A finn oktatásának alapvetésében egy Pápay-tanítvány, Papp István szerzett elévülhetetlen érdemeket, aki nemcsak szorgalmazta a finn nyelv tanulását, hanem 1960-ig személyesen is tartott órákat, majd kitűnő tankönyveivel (*Finn nyelvtan*. Bp. 1956, *Finn nyelvkönyv*. Bp. 1957, *Finn olvasókönyv szójegyzékkel*. Bp. 1959, *Finn kresztomátia*. Bp. 1966, *A finn nyelv alapelemei*. Bp. 1967) és szótáraival (*Finn–magyar szótár*. Bp. 1962, ill. Jakab Lászlóval: *Magyar–finn szótár*, 1985) megteremtette a lehetőséget, hogy munkatársai, majd tanítványai is fokozatosan bekapcsolódhassanak ebbe a munkába.

1956 és 1972 között Papp Istvánhoz fogható szeretettel és lelkesedéssel oktatta egyetemünkön a finn nyelvet, és terjesztette a finn kultúrát A. Kövesi Magda.

Az 1959-ben megújított magyar–finn kulturális egyezmény jelentősen hozzájárult a finn nyelv magyarországi oktatásának fellendüléséhez, és nagyban éreztette hatását a debreceni egyetemen is. 1966-tól a debreceni és a jyvaskyläi egyetem diákszervezete között létrejött cserekapcsolat révén tovább bővültek lehetőségeink: Papp István és A. Kövesi Magda tanítványai nagyrészt eljuthattak Finnországba. Ösztöndíjasként vagy magyar lektori mi-

nőségben megismerkedve a finn emberekkel, elsajátítva a finn nyelvet, hazatérésük után ők is a finn nyelv és kultúra népszerűsítői lettek. Nem véletlenül írta be az egykori legendás finn államfő, Urho Kekkonen 1963-ban egyetemünk vendégkönyvébe a következőket: “Lämpimät terveiset Suomesta sukulaisyhteistyön tärkeälle ahjolle Debrecenin yliopistolle.” [“Meleg üdvözlét Finnországból a rokoni együttműködés fontos műhelyének a debreceni egyetemnek.”]

Noha a kötelező finn órák mennyisége a magyar szakosoknak azóta a minimálisra csökkent, az ajánlott órák (nyelvgyakorlatok, haladó tanfolyamok stb.) jóvoltából a nyelv népszerűsége nőttön-nőtt. A finnugor szakosok óráinak ellátására 1972-ben a magyarországi egyetemek között másodikként egyetemünk kapott finn lektort Outi Karanko-Pap személyében, akinek jóvoltából a finn nyelv és kultúra iránti érdeklődés korábban soha nem tapasztalt méreteket öltött. 25 évvel ezelőtt ő volt az, aki hangulatos kulturális műsorral tette emlékezetessé a jubileumi ünnepséget. Az ő nyomdokaiban haladtak 1981 után a következő finn lektorok: Marketta Huitu (1981–1986), Harri Mantila (1986–1987), Irene Wichmann (1987–1988), Pirkko Lehto (1988–1991), Heidi Vaarala (1991–1993), Tuula Jäppinen (1993–1996), Anna Tarvainen (1996–2001) és jelenleg Sanna Lähde (2001–).

A magyar szakosok képzésében a finn mellett – a mindenkori tanszékvezetők érdeklődésének megfelelően – egy-egy kisebb finnugor nyelv is “szóhoz jutott”. Így Kálmán Béla idején a vogul, Vértes Edit idején az osztják, Keresztes László idején pedig a mordvin és a lapp került vezető helyre. Kálmán Béla az észti nyelv és kultúra elkötelezett híve volt, így többször tartott észti kurzust, amely a 90-es évek elejétől lett állandó kínálat egyetemünkön. A tanszék oktatói egész idő alatt folyamatosan tartottak és tartanak szemináriumokat és gyakorlatokat a finnugor népekről és nyelvekről.

2.2. Finnugor C-szak. A finnugor szak bevezetése harmadik szakként lehetővé tette mind a finn nyelvtanulás kereteinek bővítését, mind pedig a kisebb finnugor nyelvek tanulásának lehetőségét. A finnugor szakosok előnyét élveztek a finnországi ösztöndíjak odaítélésében, a végzett finnugor szakosokat pedig szívesen látták finnországi és más országbeli egyetemeken magyar lektori teendők ellátására.

A finnugrisztika főkéllégiuma mindig az összehasonlító nyelvészet, a finnugor nyelvrokonság bemutatása és bizonyítása volt. Ezt szolgálták az előadások, és segítették a gyakorlatok és a szemináriumok. A nyelvészet mellett azonban az irodalom is helyet kapott a képzésben. A tanszék kis oktatói létszáma miatt többször kellett felkérnünk külső előadókat a különféle speci-

ális órák megtartására. A C-szakos időkben csak keveseknek nyílt alkalmuk, hogy finnországi egyetemeken végezhesenek hosszabb tanulmányokat, ezért elsősorban az anyaegyetem oktatóit kértük föl a finnugrisztikához kapcsolódó nem nyelvészeti speciálkollégiumok tartására. Finnugor irodalmat kezdetben Képes Géza, a neves műfordító tartott, néprajzot Gunda Béla, majd Bartha Elek, a finnugor népek történetét Orosz István, aki elsősorban a finn és az észti történelem kérdéseivel foglalkozott, majd egy-egy alkalommal Pósn Lászlót is felkértük történelmi előadások tartására. Egy-egy félév régészetet tartott még Karancsyné Ojtozy Eszter, antropológiát Malán Mihály, altajisztikát pedig – tanszékre kerülése után rendszeresen – Agyagási Klára. Speciális magyar nyelvtörténeti szemináriumok, ill. előadások, valamint általános nyelvészeti speciálkollégiumok tartásában a testvértanszékek oktatói segítettek. Noha most is szívesen elismerjük a más tanszéken szerzett és a tanulmányokhoz szorosan kapcsolódó tanegységeket, a tanszék főként azokat a tanegységeket tartja kötelezőnek, amelyeket saját oktatói állományával tud biztosítani.

A finnugor szakos képzésben jelentős előrelépést jelentett, hogy különböző alapítványi segítséggel egy-egy szemeszteren át mordvin vendégoktatók oktathattak Debrecenben: O. Je. Poljakov (1989), D. V. Cigankin (1990 és 1992), valamint M. V. Moszin. Más finnugor nyelvek képviselői legfeljebb egy-egy előadás vagy rövidebb kurzus keretében kaptak lehetőséget az oktatásban.

2.3. Finnugor és finn B-szak. A finn nyelv növekvő népszerűsége miatt sikerült elindítanunk a finnugor mellett a finn B-szakot is. Emiatt a finn lektorokra egyre nagyobb terheket rótt az oktatás. Magyar szakosoknak már nem is tudtak órákat tartani, csak a finn szakosok nyelv- és stílusgyakorlatait tartották. A finn szak bevezetése után nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is új kihívást jelentett a lektori munka. Égető szükség lenne vendégtanárra Debrecenben is, hiszen a lektor, aki vagy nyelvész vagy irodalmár, nem vállalhatja mindkét szakterület igényes oktatását. Szerencsére nagy segítséget jelentettek a vendégoktatók: főként a Jyväskyläi Egyetem oktatógárdája, elsősorban Tuomo Lahdelma irodalomprofesszor, valamint Matti Leiwo és Maisa Martin nyelvészprofesszor, továbbá az Oului Egyetem professzorai, Harri Mantila és Helena Sulkala, akik több alkalommal tartottak a tanszéken kreditet érő tanegységeket. Felbecsülhetetlen értékűek azok a kreditek, amelyeket hallgatónk finnországi partneregyetemeinken: Jyväskylában, Ouluban, Joensuuban és Helsinkiben szereztek. A külföldi ösztöndíjak utat nyitottak hallgatónk előtt az egységesülő Európa felé. E lehetőségek jóvoltából egyre

szélesebb spektrumban vállalhattak szakdolgozati témákat, amelyek kidolgozásában finnországi kollégáink pótolhatatlan segítséget nyújtottak hallgatóinknak.

A finn nyelv és irodalom tanárszakként is végezhető, hiszen a debreceni Csokonai Gimnáziumban már több mint tíz éve folyamatosan tanítanak finn nyelvet, amelyből gimnáziumi érettségi vizsga is tehető. A fakultatív finn nyelvi oktatás megszervezésében és fenntartásában Salamon Ágnesnek vannak jelentős érdemei. Finn szakos hallgatóinknak kb. fele szokott élni a tanárszak adta lehetőséggel.

A finn szak bevezetése szükségessé tette a balti finn nyelvészet oktatását, más szóval az észti nyelv tanulásának állandó lehetőségét. Az államközi egyezmények keretében 1992-től működik észti lektor egyetemünkön. Az eddigi három lektor – Anu Kippasto (1992–1996), Leila Kubinyi (1996–2001) és jelenleg Hiie Rüütel (2001–) – révén az észti nyelv és kultúra iránti érdeklődés fokozatosan növekszik.

2.4. Finnugor és finn A-szak. A két szak főszakká történt avanszálása továbbbi erő tartalékok mozgósítását teszi szükségessé. Igen fontos lenne egy finn vendég tanári állás (nyelvészlektor esetén irodalmár, irodalmárlektor esetén nyelvész), valamint egy rotációs elven működő finnugor lektori állás létesítése, amelyre felváltva szerződhetnénk, ill. hívhatnánk vendégelőadókat a kisebb finnugor népek oktatói és kutatói közül. Az A-szak státus főként a szakképzésre fordít nagy gondot: a korábbi három félév most öt félévre bővült, így a két kisebb rokon nyelv tanulmányozására sokkal több idő jut. Az a célunk, hogy a doktori programban egy-két évenként más-más rokon nyelvre specializálódó szakembereket toborozzunk. A színvonalas képzéshez részben vendégelőadókra, részben külföldi ösztöndíjakra van szükségünk.

3. Kutatás. A finn és az észti nyelv oktatása, amelyről fentebb szóltunk, általában megmaradt a gyakorlati nyelvoktatás szintjén; az oktatási segédanyagok (szótárak, nyelvkönyvek, nyelvtanok) a mindenkori oktatási szükségletekből indultak ki, és az oktatás korszerűsítését, megkönnyítését szolgálták. Korábban idehaza, így Debrecenben is a kutatás tervmunkák köré koncentrált, de lehetőség volt mindig egyéni témák kidolgozására is. A finnugor tanszék kutatási profiljának meghatározása a mindenkori tanszékvezető feladata és felelőssége volt. A következőkben vázoljuk a tanszéki oktatók tudományos tevékenységének főbb mutatóit.

3.1. Kálmán Béla (1913–1997) több mint három évtizedes (1952–1983) tanszékvezetői tevékenysége a kezdetekben hosszú időre meghatározta a tan-

széki kutatások irányát. Pápay József osztják orientációja után két évtizeddel a másik obi-ugor nyelv, a vogul került a középpontba. Kálmán Béla Munkácsi Bernát vogul gyűjtésének kiadásával szerzett maradandó érdemeket a finnugrisztikában, kezdetben Munkácsi szövegkiadásához készített terjedelmes tanulmányokat, tárgyi és nyelv magyarázatokat, valamint szómutatót (*Vogul népköltési gyűjtemény*. III/1. *Az obi-ugor medvetisztelet*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952). Ennek elismeréseképpen kapta meg a kandidátusi fokozatot és a debreceni professzori kinevezést 1952-ben. Először 1953-ban ajánlott tárgyként hirdette meg a vogult, 1958-tól pedig évente a finnel párhuzamosan a magyar szakosok számára választhatóan kötelező tárgy lett belőle. Egyetemi segédkönyvnek szánta *Manysi nyelvkönyvét* (Tankönyvkiadó, Bp. 1955), amelynek segítségével az 1960-ban vogulul tanulók kis csoportjának tagjaiból kerültek ki Munkácsi szótári gyűjtésének cédulázói, akik nemcsak a vogul nyelv rejtelseibe dolgozták bele magukat ezzel a munkával, hanem a szótárkészítés és a tudományos munka műhelytitkaiba is. A segédkönyvet 1957–58-as, valamint 1966-os tanulmányútja során az akkori Leningrádban tanuló vogulokkal – közöttük a világhírű vogul költővel, Juvan Sesztalovval – való találkozás anyaga bővítette modern kresztomátiává (*Chrestomathia Vogulica*. Tankönyvkiadó, Bp. 1966, majd jelentősen bővítve és átdolgozva 1976). Tanulmányútjainak termését reprezentatív kötetben publikálta. Közben tovább folytatta Munkácsi hagyatékának rendezését, elkészült a IV. kötethez tartozó tanulmány, tárgyi és nyelvi magyarázat, valamint szómutató is (*Vogul népköltési gyűjtemény* IV/2. *Fejezetek az obi-ugor népköltészetből*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962). Munkácsi gyűjtéséből legtovább nagy nyelvjárási szótárának anyaga váratott magára. E szótár, amelyet Kálmán Béla saját szótári gyűjtésével is kiegészített, a vogul nyelv eddigi legteljesebb nyelvjárási szótára, amely méltán szerzett elismerést világszerte a szerkesztőnek (*Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1986). Végül a vogul népnek a népköltészeti kincsét is népszerűsítette egy reprezentatív válogatással (*Leszállt a medve az égből*. Európa Kiadó, Bp. 1980). A szöveg- és szótárkiadásból kelt szárnyra Kálmán Béla másfélszáz hosszabb-rövidebb vogul nyelvészeti tárgyú tanulmánya, amely felöleli a nyelvtudomány valamennyi részterületét a hangtántól az alak- és mondattanon át a szókincs kérdéseiig: akadémiai doktori értekezése, a vogul szókincs orosz jövevényszavaival foglalkozó monográfiája kiemelkedő tudományos teljesítmény (*Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1961).

Kálmán Béla érdeklődése nem korlátozódott a vogul nyelvre. Méltán vállalta, hogy a finnugrisztikai és a hungarológiai kutatások kiegészítik egymást. Behatóan foglalkozott dialektológiai kérdésekkel, a magyar nyelv tör-

ténetével, szófejtéssel, és kedvenc területei közé tartozott a magyar és az általános névtan is. *A nevek világa* (Gondolat, Bp. 1967) országszerte ismertté és népszerűvé tette, és ez az alkotása a maga nemében igazi sikerkönyvnek számított, amit több magyar és angol nyelvű kiadása is jelzett (*The World of Names*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978). Kálmán Béla a nyelv művelés és tudományos ismeretterjesztés feladatait is szívügyének tekintette. Több hazai, európai, sőt tengerentúli felsőoktatási intézményben adott elő, aktív tagja volt nemzetközi tudományos szervezeteknek. Munkásságának legmagasabb elismeréseképpen 1973-ban az MTA levelező taggá, 1982-ben rendes taggá választotta. Bár az MTA rendes tagja lett, az egyetemi és a helyi hatalom előtt mindig kész volt fejet hajtani. Sajnálatos, hogy nem tudott, nem akart, nem mert tanszékének személyi és utódlási kérdéseiben sem határozottabban állást foglalni.

3.2. A finnugor tanszék utánpótlásának nevelésében kétségtelenül legnagyobb érdemeket szerző munkatárs **Andrássyné Kövesi Magda** (1910–1992) volt, aki két évtizeden át (1952–1972) volt a tanszék tanára. Magdi néni a budapesti egyetemen Zsirai tanítványaként sajátította el a finnugrisztika alapjait, mesterének biztatására jelentkezett tudományos munkára Bárczinál a debreceni egyetemen még 1950-ben. 1958-ban adjunktus lett, ugyanebben az évben nyerte el a kandidátusi fokozatot. 1962-től docensként és tanszékvezető-helyettesként dolgozott – első és utolsó munkahelyén – 1972-ben történt nyugdíjazásáig.

Kövesi Magdát az összehasonlító nyelvtudomány részterületei közül kezdettől fogva leginkább az alaktan vonzotta. Bölcsészdoktori értekezését még Budapesten Zsirainál védte meg (*Igemódok a vogulban*. Finnugor Értekezések 1. Bp. 1933). Mestere tanácsára figyelme a szóképzés problematikája felé fordult, a rokon nyelvek közül a permi nyelveket, elsősorban a zürjént kutatta. Debreceni első kutatási korszakának fő műve, a zürjén nyelv képzőrendszere volt, jelentős votják anyaggal kibővítve (*A permi nyelvek ősi képzői*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965). Az őstörténeti vita fellángolása idején az 1960-as években kezdte kutatni az ún. permi–előmagyar kapcsolatok, érintkezések nyelvi bizonyítékait, 1966-tól kezdve pedig folyamatosan foglalkozott a névszói esetragok, a birtokos személyragok és a többes jelek eredetével, a nomenverbumokkal, majd az igeragozással kapcsolatos kérdések izgatották, pl. az ugor nyelvek tárgyias ragozásának és a különféle rokon nyelvek igemódszerének kialakulása. Ennek a témának a kidolgozása sajnos nem valósulhatott meg.

A. Kövesi Magda pedagógusként is elismerésre méltó eredményeket szerzett: lelkesen toborozta a hallgatóságot finn és finnugor stúdiumok hallgatására, s a finnugor tárgyú szakdolgozatok java része is az ő irányításával készült. (Munkásságára vö. Keresztes 1981.)

3.3. Kálmán Béla nyugdíjba vonulása után egy évig megbízott tanszékvezetőként **Sebestyén Árpád** (1929–) állt a tanszék élén (1983–1984). Bár tanszékvezetői megbízatása csak egy tanévre szólt, akkori hozzáállása és későbbi viszonyulása sem segítette a tanszék további fejlődését és tudományos irányvonalának felfelé ívelését és szélesedését.

3.4. 1984 ősztől a már 65. életévét betöltött, nemzetközileg ismert osztálykológus, **Vértes Edit** (1919–2002, tszv. 1984–1988) kapta meg pályázat útján a professzori kinevezést és a tanszékvezetést. Az MTA Nyelvtudományi Intézetéből akkor már nyugdíjba készülő tudományos főmunkatárs a tanszék obi-ugor kutatási irányvonalának továbbvitelére lett hivatva, hiszen magával hozta tudományos termékeit (mindenekelőtt Karjalainen és Paasonen, valamint Steinitz osztály gyűjtésének sajtó alá rendezését, a mitológiai lexikon szócikkeit), nagy munkakedvvel és lendülettel folytatta a kutatást és kezdte el az oktató munkát. Az utóbbi elősegítése céljából uráli népköltészeti segédanyagokat állított össze (T. Lovas Rózsával: *Bevezetés az uráli népköltészetbe*. Tankönyvkiadó, Bp. 1986, németül *Brautfahrten. Ein ostjakisches Helde-nepos*. Helmut Buske Verlag, Hamburg 1986). Páratlan energiával szorgalmazta Pápay József osztály gyűjtésének kiadását. Az 1988 nyarán megjelenő próbafüzet kedvező visszhangra talált, így 1989-ben már három vaskos kötet került nyomdába a Pápay-hagyatékából, majd később, nyugdíjba vonulása után, 1997-ig az egész szöveganyag is megjelent (*Pápay József osztály hagyatéka* I–VIII. Debrecen 1990–1998). Debreceni tartózkodása idején elkészítette az obi-ugor és a szamojéd anyagot egy mitológiai lexikonhoz (*Die Mythologie der Uralier Sibiriens*. In: *Wörterbuch der Mythologie*, 30., 31. Lieferung, hrsg. E. Schmalzriedt und H. W. Haussig, Klett-Cotta 2001), a *Mitológiai kresztomátiát* (Tankönyvkiadó, Bp. 1990), s jelentős részt vállalt Steinitz *Ostjakologische Arbeiten* (Band III. Akadémiai Kiadó, Bp. 1989) című kötetében. Ugyanakkor a látványos egyéni kutatómunka mögött sajnálatos módon háttérbe került az oktatás. Nem csoda, hiszen e téren vajmi kevés tapasztalata volt a szobatudós tanszékvezetőnek. A finnugor szakosok közül csupán egyetlen szakdolgozója akadt, de senki sem vállalkozott nála doktori értekezés megírására. (Munkásságára vö. Kálmán 1989, Jakab Edit 1989.)

3.5. Keresztes László (1941–, tszv. 1988–1994, majd ismét 1998-tól) ezt az örökséget vette át 1988-ban. 1964-ben Debrecenben szerzett magyar–finn-

ugor szakos diplomát, s a végzés után azonnal a tanszékre került, így ő lett a tanszék harmadik állandó munkatársa. Egyetemi oktatói pályafutása során oktatta az összes finnugor nyelvészeti és irodalmi tárgyat a Debreceni Egyetemen, továbbá magyar lektori minőségben magyar nyelvet és nyelvtörténeti tárgyakat adott elő finnországi egyetemeken. Behatóan foglalkozott több finnugor nyelvvel. Részt vett Munkácsi szótári gyűjtésének kiadásában. Bölcsészdoktori értekezésének témáját is obi-ugor nyelvészetből választotta (*A beszélést és gondolkodást jelentő szavak az obi-ugor nyelvekben*. 1964). Finnországi lektori éveiben a magyarral mint idegen nyelvvel foglalkozott: az eredetileg finneknek szánt magyar leíró nyelvtanát (*Unkarin kieli*. SKS, Helsinki 1974) a Debreceni Nyári Egyetem a 90-es években nemcsak magyarul jelentette meg, hanem kiadta angol, német, francia, olasz és észt nyelven is (*Hungarolingua Grammatica*). Közreműködött a magyar–finn szótár adatgyűjtésében. Társszerzője több finn nyelvkönyvnek. Összeválogatta az anyagot egy terjedelmes lapp költészeti antológiához, és Bede Anna számára elkészítette a versek nyersfordítását is. Fő kutatási területe a mordvin nyelv története, amelyből kandidátusi fokozatát (*A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása*, 1985, megj. *Geschichte de Mordwinischen Konsonantismus I–II*. Szeged 1986, 1987) és az MTA doktora címét (*A mordvin determinatív ragozás kialakulása*, 1999, megj. *Development of Mordvin Definite Conjugation*. SUS. Helsinki 1999) is szerezte. Összeállított egy mordvin kresztomátiát is (*Chrestomathia Morduinica*, Tankönyvkiadó, Bp. 1990). Nemzetközi pályázat útján elnyerte az oslói egyetem finnugor nyelvészprofesszori állását: 1994 és 2000 között volt professzor a norvég fővárosban. Oslói évei alatt kezdett szerkeszteni egy norvég zsebszótárt, amely az idén jelent meg (Ove Lunddal: *Norvég–magyar / magyar–norvég zsebszótár*. Oslo 2002). Tervei között szerepel egy lapp etimológiai szótár elkészítése, valamint a kisebb finnugor népek irodalmi nyelveinek kutatása, főként a legújabb bibliafordítások alapján. (Munkásságára vö. Honti 2001, Hlavacska 2001, Zaicz 2001.)

3.6. Kiss Antal (1941–). jelenleg docensként a tanszék másik régi oktatója (1994–1995 között megbízott tanszékvezetőként működött). 1964-ben végzett egyetemünkön magyar–latin–finnugor szakon. Ő is obi-ugor nyelvésznek indult, ám végzés után a magyar nyelvészeti tanszéken kapott állást. 1972-ben doktorált magyar nyelvtörténetből, majd ugyanebben az évben átkerült a finnugor tanszékre. Az ígéretesen induló magyar nyelvész pályára így törést szenvedett. Kiss Antal a votják nyelvre igyekezett specializálódni, speciálkollégiumai teljesebbé tették a tanszék nyelvi kínálatát. A votják mellett kedvelt témája a finn nyelv, amelynek oktatásához színes anyagot állított össze.

sze (*Finn I. évf. magyar szakosoknak*. Debrecen 1986). A finn szakos hallgatóknak elsősorban nyelvtörténetet és műfordítást, újabban mondattant tanít, s néhány kontrasztív témájú tanulmányt tett közzé. Érdeklődése a mai napig megmaradt a magyar nyelvtörténet mellett is: ennek eredménye a Jakab Lászlóval közösen készített számítógépes nyelvelmléktár-sorozat.

3.7. A tanszék oktatói állománya a hetvenes-nyolcvanas években stagnált. Sajnálatos módon kiesett egy finnugrista generáció, amely az utánpótlás megfelelő ritmusát biztosította volna. Személyi téren 1989-ben történt előrelépés **Maticsák Sándor** alkalmazásával. Fő kutatási területe a névtan. Doktori értekezését mordvin névtanból készítette (megj. *A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere*, Debrecen 1992), s ebből a témakörből nyújtotta be habilitációs értekezését is (*A mordvinföldi víznevek rendszere*. Debrecen 2002). A finn nyelv és kultúra iránti érdeklődését két kötet mutatja: az egyik az országmerevhez segítséget nyújtó, száz híres finn életét bemutató könyv (*Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága*. Debrecen 1999), a másik pedig a kezdő nyelvtanulóknak szánt *finn nyelvkönyv*, amelyet Anna Tarvainennel közösen készített (Debrecen 2002). A finn–magyar kontrasztív nyelvészeti kutatások iránti érdeklődése jyväsckyläi magyar lektori működése idején (1992–96) alakult ki és erősödött meg. Több nemzetközi kongresszus szervezésében működött közre, és több mint két tucat debreceni és jyväsckyläi tudományos kiadvány szerkesztésében működött közre. Társ-szerzője a Debreceni Nyári Egyetem *Hungarolingua* nyelvkönyveinek.

3.8. Keresztes László oslói professzorsága idején, 1995–98 között a tanszékot **Nyirkos István** vezette, aki többek között magyar nyelvtörténészként, dialektológusként és lexikográfusként ismert. A finnugor tanszék vezetőjeként Pápay-konferenciát szervezett. Ő a szerzője a finnül tanulók által sűrűn forgatott, immáron sok kiadást megélt zsebszótáraknak (*Uusi suomi–unkari-suomi taskusanakirja*. WSOY, Helsinki 1996).

3.9. A tanszéki oktató és kutató munkában időlegesen aspiránsként, illetőleg tudományos ösztöndíjasként hosszabb-rövidebb ideig a következő szakemberek vettek részt: (zárójelben az alkalmazás dátuma): A. Molnár Ferenc (1973–76), Salamon Ágnes (1980–82), Rusvai Julianna (1985–88). Külső előadóként pedig Révay Valéria (1989–94), Palkó Ágnes (1989–90), Balogh Edina (1993), Máté József (1992–93), Hajdu Éva (1993–94), Rusvai Julianna (1995–97) tevékenykedett a tanszéken. Külön kell szólnunk két kollégáról, akik több évig a tanszék állományába tartoztak.

Az egyikük Schmidt Éva (1948–2002, tanszéki alkalmazásban tudományos segédmunkatársként 1976–79 között), aki obi-ugor témájú kandidátusi értekezésének megírása céljából kapott három évre ösztöndíjat Kálmán Béla tanszékvezetése idején. Ő fiatal kutatóként arról volt nevezetes, hogy akkor már megjárta Szibériát is, és igen hasznosan illeszkedett be a tanszék tevékenységébe. Osztják nyelvóráit nemcsak a finnugor szakos hallgatók, hanem kollégái is szívesen látogatták. Később elkötelezett harcosa lett az obi-ugor kultúra megmentésére irányuló nemzetközi mozgalomnak. Hosszú osztjáföldi misszióján 2002-ben életét áldozta az ügy oltárán.

A másik oktató Agyagási Klára (1952–) docens, aki 1991–1995 között volt a tanszék állományában. Önálló altajisztikai kutatómunkája mellett részt vállalt speciálkollégiumokkal a finnugor szakosok oktatásában.

A nyelvészeti doktori iskola finnugor alprogramjának indulásával új, fiatal nemzedék bontogatja szárnyait. 2002 őszétől a doktori disszertáció írása mellett oktatói feladatot is ellát két frissen végzett finnugor szakosunk: Hrisztina Armutlieva és Dusnoki Gergely is.

Az önálló Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 1952-ben két állandó oktatóval kezdte működését az egyetem főépületének két kis szobájában. A két kis szoba ma is megvan, sajnos ma sincs több helyiségünk, noha oktatói gárdánk – a “túlfinanszírozás” jóvoltából bekövetkezett közbülső leépítések és az olykor kedvezőtlen kari döntések ellenére – hétre emelkedett.

4. Hallgatók. Első C-szakos finnugor nyelvészeink (akiknek a diplomabejegyzése finnugor szakos előadó) 1966-ban végeztek, mostanáig összesen 64-en szereztek diplomát. Az első finn nyelv és irodalom szakos bölcsész 1993-ban kapott diplomát. 2002. novemberéig 72-en szereztek diplomát, s a végzett hallgatóknak kb. 40%-a a bölcsészdiplomába tanárszakos bejegyzést is kapott. Ez a mellékszakos képzéstípus még három-négy évig fog folytatódni. Az első A-szakos hallgatóink csak idén, 2002-ben kezdték tanulmányukat, így optimális esetben öt év múlva fognak végezni. (A nálunk végzett hallgatók névsorát ld. a mellékletben!)

5. Tudományos munkák. A finnugor tanszék oktatói munkája összeforrott a tudományos tevékenységgel. A finnugor nyelvészeti szemináriumokon választott témákból nőttek ki a diákköri dolgozatok és szakdolgozatok, s egyes szakdolgozatok bölcsészdoktori értekezéssé értek. Az oktatók egyre szaporodó kötelezettségeik mellett haladhattak előre tudományos pályájukon.

5.1. Szakdolgozatok. Az elmúlt 50 év során 124 finn és finnugor tárgyú szakdolgozat készült a tanszéken. 1957-ig a finn témák Papp Istvánnál, a ké-

sőbbiek során a mindenkori tanszékvezető irányításával, újabban pedig megszlik a szakdolgozatok vezetése az összes oktató között. Az utóbbi időben csak az egyik szakból követelik meg a szakdolgozatot, ilyenkor a másik szakból csak ún. záródolgozat írandó. (A szakdolgozatok listáját ld. a 3. sz. mellékletben!)

A finnugor szakosok szakdolgozati témái széles skálán mozognak: mindig valamelyik tanult finnugor nyelv alapján készülnek, néha csak egy-egy nyelv valamely jelenségének leírására szorítkoznak, néha több rokon nyelv összevetését vállalják. Vogul nyelvészetből tízen szakdolgoztak, osztjából hárman, újabban lappból is hárman. A legtöbb szakdolgozat finn nyelvészetből készült, összesen 38, négy szakdolgozat észt–magyar kontrasztív vizsgálatot tartalmaz. Finnugor néprajz és folklór témából, illetőleg zenéből tizenegyen írtak diplomamunkát. A finnugor népek irodalma is kezdettől fogva a közkedvelt témák közé tartozott, és az érdeklődés a téma iránt a finn szak legalizálása után tovább nőtt; összesen 33 irodalmi dolgozat született. Finnugor őstörténettel és finn történelemmel öt dolgozat foglalkozott, négy szakdolgozó egy-egy finnugor nyelvész életútját kísérte nyomon, egy pedig bibliográfiát állított össze.

5.2. (Egyetemi) doktori, kandidátusi, akadémiai doktori értekezések, habilitációk. Az elmúlt 50 évben tízen (Keresztes László, Vászolyi Erik, Molnár Ferenc, Grega Sarolta, Lerch Ágnes, Salamon Ágnes, Kissné Rusvai Julianna, Bogár Edit, Maticsák Sándor, Máté József) tettek bölcsészdoktori szigorlatot finnugor nyelvészetből. Nyelvek, ill. nyelvcsoportok szerinti megoszlásuk: három obi-ugor, két permi (zürjén), két mordvin, két lapp és egy balti finn, tematikájuk szerint pedig egy hangtörténeti, négy mondattani, egy jelentéstani, egy névtani, két lexikológiai, egy pedig őstörténeti kérdéstről szól. (A jegyzéket ld. a 4. sz. mellékletben!).

Hárman (A. Kövesi Magda: *Uráli elemek a komi képzőrendszerben* 1958, Keresztes László: *A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása* 1985, Agyagási Klára: *A volgai török nyelveket ért korai orosz hatás* 1991) szereztek kandidátusi fokozatot. Akadémiai doktori értekezés kettő készült (Kálmán Béla: *A vogul nyelv orosz jövevényszavai* 1957, Keresztes László: *A mordvin determinatív igeragozás kialakulása* 1999).

A tudományos minősítési rendszer 1994-es reformja után bevezetésre került a habilitáció. A tanszék oktatói közül Keresztes az Oslói Egyetem finnugor professzori állásának pályázata kapcsán nyert el egyetemi tanári állást 1994-ben, 1995-ben Szegeden is habilitált általános finnugrisztikából, továb-

bá a Jyväskyläi Egyetemen szerzett magántanári képesítést ugyanebben az évben. Maticsák Sándor habilitációs eljárása 2002-ben kezdődött el.

6. Nemzetközi kapcsolatok. A tanszék nemzetközi kapcsolatai kezdettől fogva szépen fejlődtek. Nagyon sok neves finnugor nyelvész van Japántól az Egyesült Államokig, aki felkereste tanszékünket. Legtöbbjük egy-egy előadást is tartott, többek között Aarni Penttilä (Jyväskylä), Erkki Itkonen (Helsinki), Aulis J. Joki (Helsinki), Väinö Kaukonen (Helsinki), Pertti Virtaranta (Helsinki), Paula Palmeos (Tartu), Tokunaga Yasumoto (Tokio), Je. I. Rom-bangyejeva (Moszkva), Décsy Gyula (Bloomington), Wolfgang Veenker (Hamburg), Seppo Suhonen (Helsinki), Lars-Gunnar Larsson (Uppsala), Ingrid Schellbach (München), Ago Künnap (Tartu), Ilkka Savijärvi (Joensuu), Matti Leiwo és Maisa Martin (Jyväskylä), Raija Bartens (Helsinki/Göttingen), T. P. Gjevjatkina (Szaranszk).

A finnugor kongresszus után a közvetlen egyetemi kapcsolatok és a különböző nemzetközi diák- és tanármobilitás (Tempus, Erasmus, Sokrates) keretében már kredit értékű kurzusokat tartottak vendégprofesszorként neves külföldi finnugrista szakemberek, többek között Tuomo Lahdelma (Jyväskylä) Harri Mantila és Helena Sulkala (Oulu), Tõnu Seilenthal (Tartu), Eugen Helimski (Hamburg), Je. Ny. Vozsakova (Hanti-Manszijszk), Rédei Károly (Bécs).

Konferenciák és a nyári egyetem idején is sokan fölkeresték a tanszékét. A fent említett finn-központúság következtében hagyományosan jók a kapcsolataink Finnországgal, a könyvtári cserén kívül a finnugor tanszék oktatói lektori teendőket is elláttak finnországi egyetemeken: Keresztes László Helsinkiben (1969–1975) és Jyväskyläben (1981–1984), Kiss Antal (1975–1981, 1984–1985) és Maticsák Sándor (1992–1996) Jyväskyläben, a nálunk végzett finnugor szakos hallgatók közül pedig Révay Valéria (1981–1984) és Máté József (1994–1998) Helsinkiben, Varga Pál (1989–1992) Jyväskyläben és Bogár Edit (1994–1998) Szentpétervárott.

A tanszék oktatói közül vendégelőadóként Kálmán Béla tartott előadásokat a helsinki és a jyväskyläi egyetemen 1963–64-ben, és testvértanszékek felkérésére számos más külföldi egyetemen is, Keresztes László pedig a tamperei egyetemen 1978–81 között, ugyanő az Oslói Egyetemen nyert el professzori kinevezést, ahol öt évet töltött el (1994–1999) és amelyet Debrecenbe történt visszatérése után fokozatosan leépített. Maticsák Sándor Jyväskyläben, Kiss Antal pedig Joensuuban tartott hungarológiai és finnugrisztikai kurzusokat. Finnországi ösztöndíjakat eddig több finnugor szakos hallgatónk kapott, de a fakultatív úton finnül tanulók java része is kijutott nyári egyete-

mekre. A finn B-szak indítása után gyakorlatilag minden hallgatónkat ki tudunk küldeni egy-egy szemeszterre finnországi egyetemekre. Az utóbbi időben már Észtországba is ki lehetett utazni. A növekvő kapcsolatoknak megfelelően külföldi ösztöndíjasok is gyakran tanultak a debreceni egyetemen, a finn és az észti nyelvész vagy néprajzos ösztöndíjasok sokszor töltöttek egy-egy félévet egyetemünkön.

A terepre sajnos nem mindig sikerült mindenkinek eljutnia. Különösen örvendetes, hogy Kálmán Béla szovjetunióbeli tanulmányútjai során Leningrádban értékes vogul nyelvi anyagot gyűjtött és gyűjtését közzé is tette. Ugyanitt gyűjtött vogul anyagot Keresztes László is, aki Maticsák Sándorral és néhány finnugor szakos hallgatóval a mordvinok közé is eljutott.

Nagy megtiszteltetés volt tanszékünknek, hogy az egyetem vezetése felterjesztésünket kétszer is méltányolta, és Erkki Itkonent 1988-ban és Rédei Károlyt 2002-ben díszdoktorává fogadta.

7. Külön kell szólni a **VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus**ról. Az öt-évenkénti nemzetközi finnugor kongresszusok sorában 1990-ben Debrecen kapta a rendezési jogot. A szervezőbizottság elnöke Kálmán Béla, ügyvezető elnöke Sebestyén Árpád, főtitkára Keresztes László, szervezőtitkára Maticsák Sándor lett. A szakmai koncepció kidolgozásában az International Committee of Finno-Ugric Congresses (ICFUC) – Hajdú Péter elnökletével – és az MTA Uralisztikai Komplex Bizottsága – Mikola Tibor elnökletével – jelentős segítséget, állandó konzultációs lehetőséget biztosított a szervezőbizottságnak. A VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszusra többéves előkészítő munka után a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen került sor 1990. augusztus 27-től szeptember 2-ig.

A kelet-európai politikai változások következtében először nyílt lehetőség arra, hogy a finnugor népek és nyelvek kutatói – összesen 23 országból – nagyobb számban jöhessenek össze, s a korábbiakhoz képest nagy számban, 282-en érkeztek finnugor területekről. Gyakorlatilag minden kis finnugor nép képviselője jelen volt. A kongresszus regisztrált résztvevőinek a száma 881 fő volt, kísérőkkel, újságírókkal együtt mintegy 1000 ember vett részt a különböző tudományos és kulturális rendezvényeken.

A kongresszus tudományos programjának tematikája a következők volt: 1) Uráli és nem-uráli nyelvek és kultúrák találkozásai; 2) Uráli és nem uráli nyelvek és kultúrák rétegződései; 3) A tudományos-műszaki haladás érvényesülése az uralisztikában; 4) Uralisztikai stúdiumok 1960–1990. A kongresszuson 565 előadás hangzott el. Ezeket a kongresszus után fél évvel megjelentettük, a programfüzettel együtt a kongresszusi kiadványok száma 11.

Ez 3520 oldalnyi anyag 7400 példányban. A kulturális rendezvényekre közül a legnagyobb érdeklődést obi-ugor rokonaink által bemutatott medveünnep váltotta ki. Emellett összesen hét kiállítást lehetett megtekinteni a kongresszus idején, négy este rendeztek koncertet különböző helyszíneken, továbbá három estén fogadást az egyetem díszudvarában.

8. Kiadványok. A 11 kongresszusi kiadvány (programfüzet, plenáris előadások kötete, két téziskötet és a szekcióelőadások hét kötetben) mellett kifejezetten finnugor témájú dolgozatok közlésére alapítottuk a *Folia Uralica Debreceniensia* (FUD) c. folyóiratot, amely 1989-ben jelent meg első alkalommal. Ebben a sorozatban kapnak helyet a tanszék munkatársainak tanulmányai, de szívesen fogadtuk és fogadunk külső szerzők kéziratait is. Itt közöljük rendszeresen vendégelőadóink előadásait is. Kezdetben három évenként, az utóbbi időben már évenként sikerült megjelentetnünk.

A Jyväskyläi Egyetem Hungarológiai Intézete által 1993-ban alapított *Hungarologische Beiträge* (HungBeitr) eddig 13 számának egyik sorozatszerkesztője Maticsák Sándor. A sorozatot 3. és 6. kötetét (Kontrasztív finnugor nyelvészeti tanulmányok) Keresztes László és Maticsák Sándor adta közre.

Tavaly jelent meg Anssi Halmesvirta jyväskyläi történészprofesszor szerkesztésében a *Finnország története* című modern kézikönyv, melynek magyar fordítását Kiss Antal vezérletével javarészt tanszékünk volt diákjai végezték.

9. Összegzés. Összegzésül elmondhatjuk, hogy a jubiláló tanszék története során oktatta és kutatta a legtöbb finnugor nyelvet. A tanszék történetének első, hosszabb szakaszában a keleti finnugor nyelveknek, az osztjáknak és a vogulnak a kutatása került előtérbe, az utóbbi jó tíz év során – egy rövid periódust leszámítva – a súlypont a nyugati finnugor nyelveken nyugodott. A tanszék oktatói tudományos közleményeinek zöme volgai finnugor, illetőleg lapp és finnségi témájú, továbbá jelen voltak a permi nyelvek is. A *Komplex uráli nyelvészeti adatbázis* munkálataiból ennek megfelelően nekünk a mordvin (erza és moksa) és a lapp jutott. Ennek keretében elkészítjük ezen rokon nyelvek tőtárát és a toldaléktárát. Nem szorosan finnugrisztikai téma, de jelentős helyet foglalt és foglal el a tudományos tevékenységben a magyar mint idegen nyelv kutatása is.

A finn nyelv az egyetem fennállása óta állandó kínálatot jelent az oktatás skáláján. Fontosnak tartottuk, hogy a finn nyelv és kultúra iránti érdeklődést minőségileg továbbfejlesszük. Ennek érdekében – felhasználva a finnugor

kongresszus jóvoltából támadt hátszelet, sikerült elindítanunk a finn nyelv és irodalom B-szakot, sőt megszerveznünk a középiskolai tanári képzés megszerzésének kereteit is. Noha kezdetben nem kecsegtetett a szak jó munkakialátásokkal, az Európai Unióba belépő Finnország államnyelvének elsajátítása vonzó célként lebegett hallgatóink előtt. A tanszék oktatói számos tankönyvet és oktatási segédkönyvet, egyetemi jegyzetet publikáltak a finn nyelvtanulás megkönnyítéséhez.

Az észti nyelv a finn szakkal kapcsolatban erősödött meg. Sikerült sort keríteniünk a Magyarországon addig mostohagyerekként kezelt észti nyelv oktatására, s ehhez anyanyelvi lektori státust is szereztünk. Ezzel a specializációt balti finn filológia irányába is kiterjesztettük. A jelenleg egyetlen, magyaroknak szánt észti nyelvkönyv debreceni szerzőktől való.

Tudományágunk nemzetközi jellege megkívánta, hogy fenntartsuk és továbbfejlesszük kapcsolatainkat a finnországi és a világ más országaiban működő kutatóhelyekkel. Ez a nyitás sikeresnek mondható, hiszen a finnországi egyetemek mellett egy-egy hallgatóink kijuthatott Észtországba, Németországba, Svédországba is. Felbecsülhetetlen segítséget jelentett és jelent Finnország és Észtország kormányai közötti kulturális megállapodás, amelynek keretében mindkét országból érkező anyanyelvi lektorok működnek egyetemünkön, és nem különben a sok értékes kiadvány (szakkönyv, szépirodalom, sajtó stb.), amit szűkös pénzforrásaink miatt aligha tudtunk volna önerőből beszerezni. Mindezért itt is szeretnék a finneknek és az észteknek köszönetet mondani, a jövőben is remélve megértő támogatásukat.

A közeljövő teendői világosan kirajzolódnak. Részt veszünk a Komplex uráli nyelvészeti adatbázis kialakításában. Ehhez a Széchenyi-terv biztosít anyagi támogatást. Ennek keretében van lehetősége fiatal szakembereinknek az alkotó együttműködésre. Szeretnénk nemzetközi összefogással elindítani a kisebb rokon népek irodalmi nyelveinek kutatását. A bibliafordítások minden nemzet életében igen fontosnak bizonyultak a nemzeti nyelv kiműveléséhez. Testvértanszékünk, a Magyar Nyelvtudományi Tanszék nemzetközi finnugrisztikai névtani kutatási tervéhez már eddig is kapcsolódtunk. Ezen a téren az együttműködést tovább kívánjuk folytatni.

Legfontosabbnak a jövőben is a finnugor nyelvész szakemberek képzését tartjuk. Nem uniformizált, hanem egyéni tantervek alapján képzeljük el az oktatást. Kívánatosnak tartjuk, hogy finnugor szakosaink a finn mellett a továbbiakban is legalább két kisebb rokon nyelvben szereznének jártasságot, az egyikből olyan mélységben, hogy leendő disszertációjuk alapjait már hallgató korukban megvetnék. A finn nyelv és irodalom szakosok oktatásában jelentős előrelépést jelentene egy második anyanyelvi oktató, arra törekszünk,

hogyan Debrecen is kaphasson állandó finn vendégtanári státust. Ez a minőségjavítás elengedhetetlen feltétele.

Fontos volna a kapcsolatok felelevenítése, ill. felvétele néhány finnugor köztársasági egyetemmel. Ez, mint láttuk, a 90-es évek nyitása után sajnálatos módon leállt. Reméljük, hogy a várható EU-csatlakozás a finnekhez hasonló együttműködést tesz majd lehetővé. Ennek nemcsak anyagi, hanem személyi feltételeit is meg kell teremteni. Ma se, de a jövőben még kevésbé képzelhető a finnugrisztikai kutatás helyszíni terepmunka nélkül!

A képzés és a kutatás egysége a záródolgozatok, szakdolgozatok és az ezekből kinövő PhD-értekezések témáiban fog megvalósulni. A kész tanulmányoknak első lépésként a szilárd publikációs fórumot a tanszék évkönyve, az 1989 óta megjelenő *Folia Uralica Debreceniensia* (FUD) jelenti, amelyet kezdetben három évenként, az utóbbi időben azonban már éves rendszerességgel minden év végén sikerült megjelentetnünk. Reméljük, hogy a rendszeres megjelenés meghozza iránta más egyetemek és országok kutatóinak a bizalmát is.

Kétévenként ismétlődő (nemzetközi) konferenciák szervezésével csatlakoznunk kellene a többi magyarországi finnugrisztikai műhelyhez.

Nem mehetünk el szó nélkül nyelvünk finnugor eredetével szembeni, egyre fokozódó és szaporodó ellenséges nézetek mellett. A közeljövő feladata felvinnünk a harcot a dilettáns elméletekkel és popularista, demagóg nézetekkel, amelyek ellen véleményünk szerint nem doronggal, hanem higgadt vitákban előadott meggyőző érvekkel, de ugyanakkor erélyesen kell szembe szállnunk.

Reményeink szerint e beszámolóból kiviláglik, hogy a debreceni finnugor tanszék kis létszámához képest nemzetközileg is számottevő tudományos eredményeket mondhat magáénak. Terveink sohasem voltak vakmerőek, inkább a realitások figyelembevételével szövődtek. Beszámolónk nem számvetés, erre mi nem vállalkozhatunk, mások majd elvégzik helyettünk. A tanszék fennállásának fél évszázada alatt erőnkhez és lehetőségeinkhez mérten igyekeztünk átmenteni a hagyományokat, kutatni és népszerűsíteni tudományunkat itthon és külföldön egyaránt.

Irodalom

Hlavacska Edit 2001: Keresztes László tudományos és publicisztikai munkássága. In: FUD 8: 13–26.

Honti László 2001: Köszöntjük a jubiláló Keresztes Lászlót! In: FUD 8: 9–12.

- Jakab Edit 1989: Vértes Edit tudományos munkássága – Veröffentlichungen von Edith Vértes. In: FUD 1: 11–17.
- Jakab László 1990: Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszék (1914–1952). In: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. Debrecen. 7–15.
- Kálmán Béla 1989: Vértes Edit 70 éves. – Zum 70. Geburtstag von Edith Vértes. In: FUD 1: 1–10.
- Keresztes László 1981: Andrásyné Kövesi Magda 70 éves. – Frau Andrassy Magda Kövesi ist 70 Jahre alt. In: MNyj 23: 3–9.
- Keresztes László 1990: Finnugor Nyelvtudományi Tanszék (1952). In: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. 26–40, 52–68.
- Keresztes László 1993: Kálmán Béla nyolcvanéves. In: MNyj 31 (1993) 3–4.
- Keresztes, László 1994: Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán. In: FUD 3: 149–150.
- Keresztes, László 1994: Zum 75. Geburtstag von Edit Vértes. In: FUD 3: 151–152.
- Kiss Antal 1991: Andrásyné Kövesi Magda 80 éves. Magda Kövesi Andrassy ist 80. In: FUD 2: 5–11.
- Kiss Antal 1991: Andrásyné Kövesi Magda tudományos munkássága – Magda Kövesi Andrassy wissenschaftliche Arbeiten. In: FUD 2: 11–14.
- Kiss Antal 1993: Béla Kálmán. Bibliographie 1934–1992. Eurolingua, Bloomington, Eurasian Linguistic Association.
- Kiss Antal 1997: In memoriam Kálmán Béla (1913–1997). Kiegészítés Kálmán Béla bibliográfiájához (MNyj 25 [1983]: 27–45, MNyj 31 [1993]: 5–10). In: FUD 4: 3–8.
- Kiss Antal 1993: Kálmán Béla tudományos és publicisztikai munkássága (1983–1992). In: MNyj 31: 5–11.
- Sebestyén Árpád 1983: Kálmán Béla hetvenéves. – Béla Kálmán – siebzig Jahre. In: MNyj 25: 5–26.
- Zaicz Gábor 2001: Keresztes László 60 éves. In: NyK 98: 300–304.

*

Mellékletek

1. A Debreceni Egyetemen végzett finnugor szakosok listája (1966–2002)

- 1966 Keresztes László, Kiss Antal, A. Molnár Ferenc
 1968 Belohorszky Mária, Csaba Katalin, Péter Judit
 1970 Krausz György, Sipos Sándor
 1972 Monoki Emília, Rimóczi Irén
 1973 Révay Valéria
 1974 Nagy Ilona, Szabó Ilona
 1975 Lerch Ágnes, Szabó Edit
 1977 Hoffmann István
 1978 Mészáros Ilona, Nyilas Mihály
 1979 Bodnár Judit, Salamon Ágnes, Varga Pál
 1980 Karanko-Pap Outi, Kincsesné Kovács Éva, Kocsis Zsuzsa, Papp Judit, Treuer Mária
 1981 Pásztor Zsuzsa, Rusvai Julianna, Szabó Erika, Uliczki Mária, Zergi Klára
 1983 Horváth Judit, Máté József, Porcsalmy Magdolna, Starowicz Wiesław
 1984 Bényei Zsuzsa, Estók Ágnes, Imre Gyöngyi, Máté Erika, Vekerdí Ilona
 1986 Papp Judit
 1988 Bogár Edit, Kis Tamás, Kupcsik Sarolta
 1989 Horváth Zsuzsanna, Palkó Ágnes, Somlai Edit
 1990 Jakab Edit, Maticsák Sándor, Tuba Márta
 1991 Nagy Judit
 1992 Balogh Edina
 1993 Hajdu Éva, Szabó Katalin
 1994 Kóbor Zita, Molnár Judit, Varga Krisztina
 1998 Cserny Judit, Hermann Bernadett, Szabó Melinda
 1999 Varga Tímea
 2000 Takács Judit
 2002 Armutlieva Hrisztina, Dusnoki Gergely, Peneva Dennica

2. A Debreceni Egyetemen végzett finn szakosok listája (1993–2002)

- 1993 Sztanev Edina
 1994 Benkő Beatrix, Hatvani Ilona, Kiss Julianna, Makray Balázs, Nagy Márta, Takács Emőke, Tassy János, Varjasi Csilla
 1995 Balogh Csaba, Jordanova Bisztra, Ujhelyi Gábor, Ujlaki Sándor
 1996 Barna Beáta, Király Anikó, Lieli Mariann, Mátyás Emese, Mercz Valé-

- ria, Soltész Ágnes, Szatmári Orsolya, Tóth Ágnes, Török Ilona, Vajdovich Nóra, Varga Ildikó
- 1997 Görömbey Anikó, Káczán Szilvia, Soós Mária Erika, Varga Kornélia
- 1998 Bakajsa Ivett, Balogh Mária, Erdélyi Pálma, Oláh Krisztina, Pasztercsák Ágnes, Tóth Marianna, Török Ildikó
- 1999 Csokai Anita, Fehér Nikoletta, ifj. Pályi Zoltán
- 2000 Dávid Boglárka, Engszler Attila, Gál Attila, Herczeg Anett, Illés Anikó, Kluka Hajnalka, Kovács Zsuzsa, Reviczki Gabriella, Sajgál Mónika, Száraz Gabriella, Szathmáry Andrea, Tárnok Erika
- 2001 Abonyi Adrienn, Bartha Ildikó, Bereczky Szilvia, Fazekas Ildikó, Gáll Andrea, Hlavacska Orsolya, Miskolczy Ágnes, Pente Bernadett, Preisz Annamária, Tóth Borbála
- 2002 Balogh Anita, Balogh Judit, Gyimesi Krisztina, Izsák Linda, Nagy Szilvia Dóra, Paróczay Hajnalka, Szabó Andrea, Toma Adrienn, Tóth Katalin, Tóth Viktória, Varga László, Zajác Mónika

3. A Finnugor Nyelvtudományi Tanszéken készült diplomamunkák

1955

Balogh László: Denazalizáció a manyisi nyelvben

Kóhegyi Irma: A birtokos szerkezet alakja és funkciója a finn nyelvben

1956

Zerginé Szegedi Klára: A manyisi névhatározó

1957

Nyirkos Tibor: Nominativus absolutus a Kalevalában

Szabó Géza: A mondattoldalékok vizsgálata Sillanpää nyelvében

1961

Zsardon Éva: A kondai vogul nyelvjárás névutói

1964

Grega Sára: A vogul mondat szórendje

Keresztes László: A gondolkodást és beszélést jelentő szavak a vogul népköltészetben

Kiss Antal: Figura etymologica a vogul népköltészetben

1966

Csík Mária: Az érzelmi életre vonatkozó szavaink finnugor gyökerei

Szolnokyné Csirikusz Margit: Az uráli őshaza

Károlyi Katalin: A partitivus használata

Kiss Éva: A zürjének története a XIV–XVI. században
Molnár Ferenc: Szóképek használata a vogul hősénekekben
Sivák István: A tabu-jelenség az obi-ugor nyelvekben
Váczy Emese: A tavgi szamojédok

1967

Arany Katalin: Az obi-ugor teremtésmondák
Bódy Mária: Vogul személynevek a népköltészetben
Bőőr Irén: A víz istenségei az obi-ugorok hitvilágában

1968

Péter Judit: A külső és belső határozók használata Toivo Pekkanen *Tehtaan varjossa* c. regénye alapján

1969

Kántor Gyöngyi: A Kalevala hatása Magyarországon
Mondok Dezső: Hunfalvy Pál szerepe a finnugor nyelvtudományban
Szucsák Éva: Vaszilij Iljics Lytkin élete és munkássága

1970

Krausz György: A zürjén találókérdések
Markovics Éva: A zürjén rokonságnevek kérdéséhez
Sipos Sándor: A múlt idő nyelvi kifejezése Mika Waltari *Kultakutri* c. kisregényében

1971

Beinhorn Edit: Reguly Antal élete és munkássága
Juhász Mária: A Kalevala főbb alakjainak jellemzése
Kovács Mária: Asszonylopás, ill. asszonyszöktetés motívumai a voguloknál
Laczik Mária: Zsirai Miklós élete és munkássága
Mikházy K. Nagy Irén: Keresztény elemek a vogul népköltészetben

1972

Monoki Emília: A palatoveláris zöngés spiráns megfelelései egyes vogul nyelvjárásokban
Rimóczi Irén: Az észti igekötők alaki kérdései
Siklósiné Eszenyi Mária: A finn irodalom Magyarországon 1960 és 1970 között
Varga Mária: A finnugor népek ősi szállásterületei a szovjet hidronímiai kutatás tükrében

1973

Révay Valéria: A finn és magyar igevonzatok összevetése Sillanpää *Nuorena nukkunut* c. regénye alapján

1974

Szabó Ilona: A. Kivi *A hét testvér* c. regényének stilisztikai vizsgálata a fordítások tükrében, különös tekintettel a hasonlatokra és a szóképekre

Nagy Ilona: Infinitivusos szerkezetek a finn irodalmi nyelvben

1975

Lerch Ágnes: Az észti igevonzatok

Szabó Edit: Nőalakok a finn irodalomban

1976

Murányi Lajos: August Kitzberg színművei

1978

Máramarosi Hedvig: A birtokviszony kifejezőeszközeinek kontrasztív vizsgálata

Mészáros Ilona: Napjaink észti kisregényei

Nyilas Mihály: A magyar és finn helyhatározó-rendszer kontrasztív összevetése

1979

Bodnár Judit: A finn és magyar névutók általános jellemzői

Kondrák Margit: Állapot- és eredményhatározók kontrasztív vizsgálata a finnben és a magyarban

Salamon Ágnes: Tárgyas szerkezetek és a tárgyas ragozás használata az erza-mordvin nyelvben

1980

Kincsesné Kovács Éva: Mássalhangzó-kombinációk az alapnyelvi rekonstrukciókban

Papné Karanko Outi: A finn részleges tárgy megfelelői a magyarban

Papp Judit: Az igemód vizsgálata a magyarban, az angolban és a finnben
Golding *A legyek ura* című regényének szövege alapján

Treuer Mária: Sesztalov vogul nyelvű lírája

1981

Rusvai Julianna: Az észti osztják tárgyas ragozás

Szabó Erika: A birtoklás kifejezésének vizsgálata és összehasonlítása a magyarban, a finnben és a németben

Uliczki Mária: Határozott (tárgyas) igeragozás az észti vogul nyelvjárásban

Zergi Klára: A finn mondatpótló szerkezetek vizsgálata a magyarban és a németben

1983

Horváth Judit: Duálisi paradigmák az arktikus szibériai nyelvekben
Porcsalmy Magdolna: Finn szóösszetételek és magyar megfelelőik
Starowicz Wiesław: A kolai-lapp nyelvjárások orosz jövevényszavai

1984

Estók Ágnes: Az észti infinitívusok rendszere és magyar fordításaik
Imre Gyöngyi: Az alliteráció és a figura etymologica a Kalevalában és a Kalevala magyar fordításai

1986

Papp Judit: A Kalevala magyar fordításai

1988

Bogár Edit: Hangjelölési kérdések Pápay József osztják feljegyzéseiben

1989

Palkó Ágnes: Finn hatások Képes Géza költészetében

1990

Jakab Edit: A lativusi esetragok használata a moksa-mordvinban
Maticsák Sándor: Egy XIX. századi mordvin térkép helynévtani elemzése
Minya Károly: A jövő idő nyelvi kifejezései a finn és a magyar nyelvben
Tuba Márta: A déli osztják verseléséről

1991

Fábry Sarolta: Az Evangélikus Életben megjelent finn tárgyú írások annotált bibliográfiája, magyarázatokkal (1980–1990)
Nagy Judit: Aspektusproblémák a magyar, a finn és az orosz nyelvben
Sziráky Klára: Finn–magyar műfordítási kérdések

1992

Balogh Edina: A finnországi svédok identitástudata és hazafiassága Sakari Topelius *Mamme kirja* és Jörn Donner *Uusi maammekirja* című műve alapján

1993

Hajdu Éva: Orosz jövevényszavak az erza mordvinban
Tóth Judit: A furfangos mesehős finnugor nyelvrokonaink meséiben

1994

Hatvani Ilona: Leena Krohn valóságábrázolása

Molnár Judit: A mordvin prolativus

Nagy Márta: Újjáteremtő katasztrófa – szenvedés és megváltás Annika Idström regényében

Tassy János: Palmu felügyelő esetei, avagy három finn krimi

Varga Krisztina: Regiszter Heikki Paasonen *Mordwinische Lautlehre* című munkájához

Varjasi Csilla: “Legyen ünnep a földön...” Yrjö Kokko *Pessi ja Illusia* és Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című művének összehasonlítása

1995

Balogh Csaba: A Helsingin Sanomat szalagcímei

Ujhelyi Gábor: Régi finn nyelvtanok és terminológiai rendszereik

Újlaki Sándor: A finn passzívum

1996

Lieli Mariann: Szóalkotásmódok a finn szlengben

Soltész Ágnes: A finn nemzeti színjátszás megszületése

Szatmári Orsolya: Molnár Ferenc és drámáinak fogadtatása Finnországban

Tóth Ágnes: A Kalevala motívum a finn zenében

Török Ilona: Kaffka Margit és Maria Jotuni műveinek újhistorista szempontú elemzése

1997

Erdélyi Pálma: Orosz kormányzati törekvések Finnország beillesztésére a XIX–XX. század fordulóján

Kácán Szilvia: Rosa Liksom majdnem-novellái avagy a marginalitás felől minden világosabban látszik?

Soós M. Erika: A számítógép hatása a nyelvre

Varga Kornélia: A XX. századi regény újító tendenciái a finn és a magyar irodalomban

1998

Balogh Mária: Magyar és finn mutató névmások kontrasztív nyelvészeti vizsgálata

Oláh Krisztina: József Attila és a Kalevala

Pasztercsák Ágnes: Kodolányi: *Suomi*

Szabó Melinda: A vogul mitológia hatása J. Sesztalov munkásságára

Tóth Marianna: Väinö Linna *A sarkcsillag alatt* és Móricz Zsigmond *Életem regényé* című művének összehasonlító elemzése

Török Ildikó: Aleksis Kivi *Szívem dala* című verse a műfordítói munka tükrében

1999

Csokai Anita: Yksilön ja yhteisön suhde Pentti Haanpään teoksissa

Fehér Nikoletta: Finn–magyar összehasonlító frazeológiai vizsgálódások

Illés Anikó: Problémák egy mai finn regény fordítása körül

Kovács Zsuzsa: A korai nyelvi fejlődés és a diszlexia kapcsolata a finn és a

magyar nyelvben a jyvaskyläi diszlexia-program alapján

Takács Judit: Mássalhangzó-kapcsolatok az erza-mordvinban

Varga Tímea: Számítógépes mordvin etimológiai szótártervezet

2000

Abonyi Adrienn: Rácz István, a finn–magyar fordító és fotóművész

Gál Attila: A finn nyelv idegen eredetű sportágnevei

Herczeg Anett: Miten savusaunasta tuli suomalaisten symboli 1800-luvun lo-pulla?

Pente Bernadett: Magyar és finn családnevek összehasonlító vizsgálata

Száraz Gabriella: Idegen eredetű betűkkel kezdődő szókészlet a finnben

Szathmáry Andrea: Naishahmot Minna Canthin draamoissa

Tárnok Erika: Személyiségek Leena Krohn valóságában

2001

Bartha Ildikó: Finn igeneves szerkezetek kontrasztív vizsgálata irodalmi mű-fordítások alapján

Fazekas Ildikó: A finn közmondások, szólások meteorológiai szókincese

Gáll Andrea: Kielitieteen sanasto Suomen kielen perussanakirjassa

Hlavacska Orsolya: Puhekielen piirteiden tutkimus verbeissä

Miskolczi Ágnes: Suomen slangi

Preisz Annamária: A mai finn politikai szókincs összetett szavai

Tóth Borbála: Paikallissijat ja niiden tehtävät nykysuomessa ja nykyunkaris-sa

2002

Armutlieva Hristina: A tárgyias szerkezet a lapp nyelvekben

Balogh Anita: A műveltetés formai jegyei a magyarban és a finnben

Balogh Judit: Nemekre utaló foglalkozásnevek a finnben

Dusnoki Gergely: Az összetett igeképzők rendszere a norvég-lappban

Gyimesi Krisztina: Pentti Haanpää népábrázolásának jellegzetességei a *Noi-taympyrä* c. regény kapcsán

Izsák Linda: A fordítói munka szakaszai Eeva Tikka *Hiljainen kesä* c. regé-nyének magyarra fordításában

- Nagy Szilvia Dóra: A nő ábrázolása a “fin de siècle” finn irodalmában
Peneva Dennica: Az egyeztetés típusai a finnugor nyelvekben
Toma Adrienn: Eeva-Liisa Manner *Poltettu oranssi* (symboleja ja dramatyyppejä)
Tóth Viktória: Időjárással kapcsolatos magyar–finn–észti frazeologizmusok összehasonlító vizsgálata
Varga László: A finn számítástechnikai szakszókincs
Zajác Mónika: A presens historicum fordítási lehetőségei Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regénye és annak finn fordítása alapján

[A mellékletet összeállította: DUSNOKI GERGELY]

4. A Finnugor Nyelvtudományi Tanszéken készült értekezések

Egyetemi doktori értekezések

- Keresztes László: A beszélést és gondolkodást jelentő szavak az obi-ugor nyelvekben. 1966.
Vászolyi Erik: Zürjének, Perm, Bjarmia és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain. 1968.
Molnár Ferenc: A permi nyelvek szóvégi magánhangzóinak történetéről. 1972.
Grega Sarolta: A vogul szórend. 1975.
Lerch Ágnes: Észti kötött határozós szerkezetek vizsgálata finn, magyar és német megfelelőik tükrében. 1981.
Salamon Ágnes: Az erza-mordvin tárgyias szerkezetek. 1983.
Kissné Rusvai Julianna: Alanyi és tárgyias igeragozás az osztjákban. 1989.
Bogár Edit: A lapp madárnevek rendszere. 1991.
Maticsák Sándor: A Mordvin Köztársaság településneveinek etimológiai és szerkezeti elemzése. 1992.
Máté József: A lapp növénynevek rendszere. 1992.

Kandidátusi értekezések

- A. Kövesi Magda: Uráli elemek a komi képzőrendszerben. 1958.
Keresztes László: A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása. 1985.
Agyagási Klára: A volgai török nyelveket ért korai orosz hatás. 1991.

Akadémiai doktori értekezések

Kálmán Béla: A vogul nyelv orosz jövevényszavai. 1957.

Keresztes László: A mordvin determinatív igeragozás kialakulása. 1999.

Debrecenin Yliopiston Suomalais-ugrilainen laitos 50-vuotias (1952–2002)

1. Vaiheet. Debrecenin yliopistossa on sen perustamisesta, vuodesta 1914 lähtien, opetettu ja tutkittu suomalais-ugrilaisia kieliä, mutta aluksi se tapah-tui unkarin kielen opetuksen yhteydessä Unkarin kielen ja suomalais-ugri-laisen kielentutkimuksen laitoksella. Aineen ensimmäinen professori oli ost-jakin tutkijana tunnettu József Pápay, jonka innostamana István Papp valitsi kielentutkijan uran. Pappista tuli loistava suomen kielen ja kulttuurin tutkija, tuntija ja levittäjä. Pápayn seuraajaksi tuli vuonna 1913 murteidentutkija Bá-lint Csúry ja kymmenen vuotta myöhemmin laitoksen johtoon astui kielen-tutkija, koulukunnan luoja Géza Bárczi.

Vuoden 1952 syksyllä Bárczin siirryttyä Budapestiin perustettiin kaksi erillistä laitosta: Unkarin kielitieteen laitos, jonka johtajaksi tuli István Papp ja Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitos, jonka johtajaksi valittiin Béla Kálmán. Nyt 50-vuotiaan Suomalais-ugrilaisen laitoksen historia voi-daan jakaa kolmeen aikakauteen:

1) Aluksi, vuodesta 1952 vuoden 1963 syksyyn laitoksella opetettiin vain un-karin opiskelijoiden pakollisia suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen kursseja.

2) Vuonna 1963 laitos alkoi tämän lisäksi kouluttaa fennougristiikan tutki-joita, kuten jo kolme muuta unkarilaista yliopistoa. Fennougristiikan koulutuk-sen teki mahdolliseksi se, että suomalais-ugrilaisesta kielentutkimuksesta tuli ns. C-aine eli toinen sivuaine. Oppiaineen asema parani huomattavasti, ja joka toinen vuosi saatettiin ottaa 3 uutta opiskelijaa. Opetuksen pääpaino oli vertailevassa suomalais-ugrilaisessa kielentutkimuksessa, mutta sen lisäksi opiskelijoiden tuli oppia suomen kieltä käytännönkin tasolla ja kahden pie-nemmän sukukielen rakenne. Kielitieteen opetuksen lisäksi pidettiin kursseja myös suomalais-ugrilaisten kansojen kirjallisuudesta, kansanperinteestä ja historiasta lähinnä ulkopuolisin voimin. Kun laitos vuonna 1977 juhli 25-vuotista taivaltaan, paikalle kutsuttiin kaikki sieltä valmistuneet 16 entistä opiskelijaa. Vuoteen 1990 mennessäkään valmistuneiden määrä ei lisääntynyt merkittävästi: vuodesta 1977 vuoteen 1990 valmistui yhteensä 34 opiskelijaa. Vuoden 1990 VII Kansainvälinen Fennougristikongressi oli mer-kittävä tapaus laitoksen historiassa.

3) Fennougristikongressin jälkeen perustettiin suomalais-ugrilaisen kie-lentutkimuksen ja suomen kielen ja kirjallisuuden sivuaineet ja laitos sai yh-den uuden opettajan viran liskäksi vielä viron kielen lehtorinkin. Tällä het-kellä molempia aineita voi jo opiskella pääaineena ja tohtorinkoulutuskin on käynnistynyt pitkän tauon jälkeen. Vuosien 1966 ja 1994 välillä yhteensä 57

opiskelijaa valmistui toisena sivuaineenaan fennougristiikka. Varsinaisen sivuaineen asema nostatti opiskelijamäärää räjähdysmäisesti. Aina on tiedetty, että suomalais-ugrilaista kielentutkimusta tulivat opiskelemaan pääasiassa suomen kielestä ja kirjallisuudesta kiinnostuneet, joiden on sitten ollut pakko opiskella kylkiäisenä pienempiä sukukieliä. Suomen sivuaineen perustaminen ei laskenut fennougristien määrää, mutta kasvatti suomen opiskelijoiden joukkoa. Ulkomaisten opintomatkojen järjestäminen tuli helpommaksi. Yhä useammat pääsivät Suomeen stipendiaateiksi ja onnistuipa järjestää ikimuis-toinen Mordvan matkakin. Kun pieniä sukukieliäkään ei enää tarvinnut pitää pelkästään vertailevan kielitieteen aineistona, vaan elävinä kielinä, suhtautuminen niiden opiskeluun muuttui täysin. Aloitettiin opettaja- ja opiskelijavaihtoja ja opiskelusta tuli paitsi monipuolisempaa myös tuloksekkaampaa: Vuosien 1993 ja 2002 välillä jo 75 opiskelijaa valmistui suomen kielestä ja 8 fennougristiikasta.

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus valmistaa nimenomaan kielentutkijoita ja siksi on tärkeää, että opiskelijoilla on jatko-opintomahdollisuus. Vuodesta 2002, melkein vuosikymmenen tauon jälkeen, on Debrecenin yliopistossa voitu ottaa fennougristiikan jatko-opiskelijoita tohtorinkoulutusohjelmaan. Tulevaisuuden kannalta lupaavaa on, että kaikki kolme vuonna 2002 valmistunutta opiskelijaa ovat aloittaneet jatko-opinnot.

2. Opetus. Suomen kieltä on Debrecenin yliopistossa opetettu sen perustamisesta lähtien, mutta ensimmäinen varsinainen Suomesta lähetetty lehtori, Outi Karanko, tuli laitokselle 1972. Vuodesta 1981 häntä seurasivat: Marketta Huitu (1981–1986), Harri Mantila (1986–1987), Irene Wichmann (1987–1988), Pirkko Lehto (1988–1991), Heidi Vaarala (1991–1993), Tuula Jäppinen (1993–1996) ja Anna Tarvainen (1996–2001). Tätä nykyä suomea opettaa jo kahdeksas suomalainen lehtori Sanna Lähde (2001–).

Viron kielen ja kirjallisuuden lehtoraatti perustettiin vuonna 1992 ja ensimmäiseksi lehtoriksi tuli Anu Kippasto. Häntä seurasivat Leila Kubinyi ja Hiie Rüütel. Toistaiseksi ainut Unkarissa ilmestynyt viron kielen oppikirja on tehty debreceniläisin voimin.

Debrecenin yliopistosta voi valmistua myös suomen kielen ja kirjallisuuden opettajaksi. Csokonai-lukiossa on opetettu suomea jo yli 10 vuotta ja suomesta voi kirjoittaa ylioppilaskokeen. Opettajankoulutuksesta on vastannut lehtori Ágnes Salamon.

3. Tutkimus. Suomen ja viron kielen opetus on yleensä pysynyt hyvin käytännöllisellä tasolla. Opetuksen tarpeisiin on kuitenkin tehty sanakirjoja,

oppikirjoja ja kielioppeja. Suomalais-ugrilaisen laitoksen tutkimusohjelmista vastaaminen on aina ollut kulloisenkin laitoksen johtajan velvollisuus. Seuraavassa lyhyesti laitoksen opettajien tieteellisestä työstä:

Béla Kálmán oli esimiehenä kolmekymmentä vuotta (1952–1983) ja hänen vaikutuksestaan vogulin kieli oli laitoksen pää tutkimusala pitkään. Kálmánin päätyö oli Bernát Munkácsin vogulin kokoelmien julkaiseminen. Aluksi hän kirjoitti laajoja tutkimuksia, sana- ja asiaselityksiä sekä sanahakemiston Munkácsin tekstikokoelmiin (*Vogul népköltési gyűjtemény. III/1. Az obi-ugor medvetisztelet*, 1952). Ensimmäisen kerran vuonna 1953 Kálmán tarjosi opiskelijoille vogulia vapaavalintaisena kurssina ja vuodesta 1958 siitä tuli suomen rinnalla pakollisesti valittava aine. Opetuksen apuvälineeksi Kálmán kirjoitti mansin oppikirjan *Manysi nyelvkönyv* (1955). Ollessaan opintomatalla Leningradissa, Kálmán tutustui mm. runoilija Juvan Sestaloviin. Kálmánin työn tuloksena ilmestyi Munkácsin aineistosta neljäskin teos (*Vogul népköltési gyűjtemény IV/2. Fejezetek az obi-ugor népköltészetből*, 1962). Kálmán toimitti suuren vogulin murresanakirjan, joka perustuu Munkácsin keräämään aineistoon (*Wogulisches Wörterbuch*, 1986). Tämän lisäksi hän julkaisi myös vogulin kansanrunouden kokoelman (*Leszállt a medve az égből*, 1980). Vuonna 1961 ilmestyi hänen akatemian tohtorin työnsä vogulin venäläisistä lainasanoista (*Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*). Kálmán tutki myös unkarin kieltä ja hänen lempialueensa oli nimistö tutkimus. Hänen päätyönsä nimistön alalla on *A nevek világa* (1967), joka on ilmestynyt useana painoksena unkariksi ja se on käännetty myös englanniksi (*The World of Names*, 1978). Kálmánista tuli akateemikko vuonna 1982.

Uusien fennougristien kasvattajana suurimmat ansiot oli kieltämättä **Magda Kövesi-Andrássy**lla, joka oli laitoksen opettajana kaksikymmentä vuotta (1952–72). Magda Kövesiä kiinnosti erityisesti morfologia ja hänen ensimmäinen päätyönsä Debrecenissä oli merkittäväällä udmurtin aineistolla täydennetty tutkimus komin johdinjärjestelmästä (*A permi nyelvek ősi képzői*, 1965). Myöhemmin hän tutki ns. permiläis–kantaunkarilaisia suhteiden kielellisiä todisteita. Vuoden 1966 jälkeen työn alla oli jatkuvasti substantiivien sijat, omistusliitteet, monikon tunnusten alkuperä, partisiipit ja verbintäivutus.

Béla Kálmánin eläkkeelle jäämisen jälkeen **Árpád Sebestyén** hoiti vuoden laitoksen johtajan tehtäviä ja vuoden 1984 syksyllä johtajaksi valittiin taas ostjakin tutkija, **Edit Vértes**. Vértes oli jäämässä eläkkeelle työstään Unkarin Tiedeakatemian kielitieteen laitokselta, josta hän toi mukanaan tutkimustyönsä (Karjalaisen ja Paasosen sekä Steninitzin ostjakin kokoelmien julkaisemisen ja mytologian sanakirjan artikkelit). Vuoteen 1988 mennessä

Vértes oli julkaissut jo kolme paksua teosta Pápayn aineistosta ja vuonna 1997 ilmestyi vielä koko tekstiaineisto (*Pápay József osztják hagyatéka I–VIII. 1990–1998*).

László Keresztesistä tuli laitoksen kolmas vakituinen työntekijä heti, kun hän oli valmistunut Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitokselta vuonna 1964 (laitoksen esimies 1988–1994 ja 1998–). Yliopistouransa aikana Keresztes on opettanut kaikkia mahdollisia fennougristiikkaan liittyviä aiheita Debrecenin yliopistossa ja toisaalta suomalaisissa yliopistoissa unkarin kieltä ja kielihistoriaa. Hän osallistui Munkácsin sanakirjan julkaisemiseen ja kirjoitti lisensiaatin työnsä obinugrilaisista kielistä (*A beszélést és gondolkodást jelentő szavak az obi-ugor nyelvekben*, 1964). Suomen vuosinaan Keresztes tutki unkaria vieraana kielenä ja hänen alun perin suomalaisille kirjoittamansa unkarin kielioppi (*Unkarin kieli*, 1974) on ilmestynyt Debrecenin kesäyliopiston julkaisusarjassa jo useilla kielillä (*Hungarolingua Grammatica*). Keresztes auttoi unkari-suomi sanakirjan aineiston keruussa ja on ollut mukana usean oppikirjan kirjoittamisessa. Hän on myös valinnut aineiston laajaan samalaisen runouden antologiaan ja tehnyt runoista raakakäännökset. Keresztesin päätutkimusala on mordvan kieli, josta hän on kirjoittanut väitöskirjansa (*A mordvin mássalhangzó-rendszer kialakulása*, 1985, ilm. *Geschichte de Mordwinischen Konsonantismus I–II*. 1986, 1987) ja akatemian tohtorin tutkimuksensa (*A mordvin determinatív ragozás kialakulása*, 1999, ilm. *Development of Mordvin Definite Conjugation*, 1999). Vuodesta 1994 vuoteen 2000 Keresztes oli suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorina Oslon yliopistossa, missä hän alkoi koota tänä vuonna ilmestynyttä norjan taskusanakirjaa (Lund–Keresztes: *Norvég–magyar / magyar–norvég zsebszótár*. 2002). Keresztesin suunnitelmassa on saamen etymologisen sanakirjan tekeminen ja toisaalta pienten suomalais-ugrilaisten kielten kirjakielten tutkiminen lähinnä raamatun käännösten pohjalta.

Apulaisprofessori **Antal Kiss** on toinen laitoksen pitkäaikaisista opettajista (vt. esimies 1994–95). Kiss valmistui Debrecenin yliopistosta vuonna 1964 aineinaan unkari, latina ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus ja sai viran Unkarin kielitieteen laitokselta, jossa hän väitteli 1972 unkarin kielihistoriasta. Samana vuonna Kiss siirtyi Suomalais-ugrilaiselle laitokselle ja erikoistui udmurtin kieleen. Kissin toinen lempiaine on suomen kieli, josta hän opettaa ennen kaikkea kielihistoriaa ja kääntämistä. Osoituksena kiinnostuksesta unkarin kielihistoriaa kohtaan on yhdessä László Jakabin kanssa koottu kielimuistomerkkiarkisto.

1970 ja -80-luvuilla laitokselle ei tullut uutta henkilökuntaa. Vasta 1989 **Sándor Maticsákin** palkkaamisen myötä henkilökunta kasvoi. Maticsákin

päätutkimusaihe on nimistö ja nimitytologia ja väitöskirjansa (*A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere*, 1992), hän on kirjoittanut mordvan nimistöstä. Maticsákin kiinnostuksesta Suomen kieltä ja kulttuuria kohtaan on osoituksena kaksi kirjaa: Toinen kertoo 100 kuuluisan suomalaisen elämäntyöstä (*Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága*, 1999), ja toinen on unkarin opiskelijoille tarkoitettu kielen alkeisoppikirja. Ollessaan lehtorina Jyväskylän yliopistossa Maticsák kiinnostui Suomen ja unkarin vertailevasta tutkimuksesta. Lisäksi hän on osallistunut usean kansainvälisen kongressin järjestelyihin ja ollut mukana toimittamassa lukuisia Debrecenin ja Jyväskylän yliopistojen yhteisistä julkaisuista. Maticsák on myös yksi Debrecenin kesäyliopiston *Hungarolingua*-sarjan tekijöistä.

László Keresztesin Norjan vuosien aikana laitoksen esimiehenä toimi **István Nyirkos** (1995–98), joka tunnetaan mm. kielihistorioitsijana, murteen-tutkijana ja sanakirjantekijänä. Professori Nyirkos on tehnyt ahkerassa käytössä olevan suomi-unkari-suomi taskusanakirjan.

Laitoksen opetustyöhön ovat osallistuneet myös seuraavat henkilöt: Ferenc A. Molnár, Ágnes Salamon, Julianna Rusvai, Valéria Révay, Ágnes Palkó, Edina Balogh, József Máté, Éva Hajdu sekä Éva Schmidt ja Klára Agyagási.

Uusimmat tulokkaat laitoksen henkilökunnassa ovat syksyllä 2002 työnsä aloittaneet Gergely Dusnoki ja Hristina Armutlieva, jotka väitöskirjan kirjoittamisen ohella myös opettavat.

Kun itsenäinen Suomalais-ugrilainen laitos alkoi toimia vuonna 1952, sillä oli kaksi työntekijää ja kaksi pientä huonetta yliopiston päärakennuksessa. Nuo samat pienet huoneet ovat edelleen käytössä, mutta opettajia on jo seitsemän.

4. Opiskelijat. Luettelo laitokselta valmistuneista ks. liitteissä 1-2, ss. 22–23.

5. Opinnäytteet. Suomalais-ugrilaisen laitoksen opetustyöhön on liittynyt kiinteästi tukimus. Lopputöitä on kirjoitettu 126 aiheesta kuluneen 50 vuoden aikana. Lisensiaatin tutkimuksia on syntynyt 10 ja väitöskirjoja kolme: Magda Kövesin komin morfologiasta, László Keresztesin mordvan äänneopista ja Klára Agyagásin Volgan alueen turkkilaisista kielistä. Béla Kálmán sai tohtorin arvon 1952 aiemmista ansioistaan. Akatemian tohtorin tutkielmia on kirjoitettu kaksi: Béla Kálmán vogulin lainasanoista ja László Keresztes mordvan historiallisesta morfologiasta. (Luettelo opinnäytteistä ks. liitteissä 3–4, ss. 24–30.)

6. Kansainväliset suhteet. Suomalais-ugrilaisella laitoksella on alusta pitäen ollut laajat kansainväliset suhteet. Useat merkittävät tutkijat ovat vierailleet laitoksella opettamassa ja monet laitoksen opettajat ja sieltä valmistuneet opiskelija ovat olleet ulkomaisissa yliopistoissa lehtoreina ja vierailevina professoreina. Myös opiskelijavaihto on vilkasta.

7. VII Kansainvälinen Fennougristikongressi järjestettiin yhdessä Unkarin kielen, kirjallisuuden, kansatieteen ja historian laitosten kanssa. Onnistuneen kongressin ansiosta Debrecen pääsi fennougristiikan maailman kartalle ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitos tuli tunnetuksi yliopiston sisällä. Fennougristikongressi järjestetään joka viides vuosi ja Debrecenin kongressi sattui siitä merkittävään hetkeen, että muuttuneen maailman tilanteen takia myös entisen Neuvostoliiton alueen suomalais-ugrilaiset kansat saattoivat lähettää edustajiaan paikalle runsaasti. Käytännössä jokainen suomalais-ugrilainen kansa olikin kokouksessa edustettuna ja kaikenkaikkiaan kongressivieraita oli n. 1000.

8. Julkaisut. Laitos perusti vuonna 1989 *Folia Uralica Debreceniensia* -nimisen aikakauskirjan, jossa julkaistaan nimenomaan fennougristiikan alaan liittyviä artikkeleita laitoksen omilta opettajilta ja ulkopuolisiltakin tutkijoilta. Aluksi aikakauskirja ilmestyi joka kolmas vuosi, mutta nyt se saadaan julkaistua jo vuosittain. Sen lisäksi fennougristikongressin esitelmät julkaistiin puoli vuotta kongressin jälkeen 11 niteenä, joiden sivumäärä on yhteensä 3520. Laitoksen henkilökunta on myös toimittamassa Jyväskylän yliopiston hungarologian sarjaa *Hungarologische Beiträge*. Viime vuonna ilmestyi Anssi Halmesvirran toimittama Suomen historian käsikirja, jonka artikkelien unkarintamisesta vastasivat pääasiassa laitoksen entiset opiskelijat Antal Kissin johdolla.

9. Yhteenveto. Tulevaisuuden suunnitelmat ovat selvät. Ensiksikin laitoksen henkilökunta osallistuu uralilaisen tietokannan luomiseen. Aineellinen tuki tulee Széchenyi-rahastosta ja sen turvin nuorilla tutkijoilla on mahdollisuus tieteelliseen yhteistyöhön. Toiseksi laitos haluaisi aloittaa pienten suomalais-ugrilaisten kielten kirjakielten tutkimuksen kansainvälisenä yhteistyönä. Unkarin kielitieteen laitoksen suomalais-ugrilaiseen nimistöntutkimuksen projektissa laitos on jo mukana. Laitos pitää myös tehtävänänsä vastata niihin epätieteellisiin, yhä aggressiivisempiin väitteisiin, jotka asettavat suomalais-ugrilaisen kielisukulaisuuden kyseenalaiseksi.

Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisella laitoksella on sen historian aikana opetettu ja tutkittu lähes kaikkia suomalais-ugrilaisia kieliä, aluksi painopiste oli itäisissä kielissä, mutta nyt jo yli 10 vuoden ajan laitoksella on keskitytty volgalaisiin kieliin, saameen ja suomeen sekä permiläisiin kieliin. Tästä syystä laitos sai tehtäväkseen saamen ja mordvan osuuden uralilaisesta tietokannasta.

Laitos pitää tärkeänä Suomen kielen ja kulttuurin opetuksen kehittämistä edelleen. Suuri kehitysaskel olisi vakituisen vierailevan professorin viran saaminen myös Debrecenin yliopistoon.

Tieteenalamme kansainvälinen luonne vaatii, että laitos pitää tiiviisti yhteyttä Suomessa ja muualla ulkomailla toimivien tutkimuslaitosten kanssa. Merkittävä apu tämän yhteistyön toteuttamisessa ovat Suomen ja Viron kanssa solmitut valtioiden väliset kulttuurinvaihtosopimukset, jotka mahdollistavat opiskelijavaihdon ja äidinkielisten lehtoreiden saamisen Unkarilaisiin yliopistoihin. Samalla tavalla toimivat suhteet pitäisi voida solmia myös joidenkin Venäjän suomalais-ugrilaisien tasavaltojen yliopistojen kanssa. Voidaan toivoa, että EU:un liittyminen avaa näitä mahdollisuuksia. Fennougristiikan tutkimustahan ei voi kuvitella ilman kenttätyötä.

Pienestä koostaan huolimatta Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitos on saavuttanut kansainvälisestikin merkittäviä tuloksia. Puolivuosittaisen olemassaolonsa aikana se on pyrkinyt edistämään perinteitä, tutkimaan ja tekemään tunnetuksi tieteenalaansa kotimaassa ja ulkomailla.

Suomentanut: SANNA LÄHDE

*

Debreceni Ülikooli Soome-ugri keeleteaduse õppetooli 50 aastat (1952–2002)

1. Etapid. Peale Debreceni Ülikooli asutamist aastal 1914 on siin järjepidevalt soome-ugri aineid õpetatud ja soome-ugri keeli uuritud. Alguses oli üks ühine Ungari ja soome-ugri keeleteaduse õppetool. Esimene professor oli tuntud handi keele uurija, koguja ja folklorist, József Pápay (1873–1931; õppetooli juhataja aastast 1914 kuni oma surmani). Tema õhutusel valis keeleteadlase tee ka István Papp, kellest sai väljapaistev soome keele ja kultuuri tundja, uurija ja levitaja. Pápay järel asus professorikohale Bálint Csúry, (1886–1941; õppetooli juhataja 1931–1941), seejärel Géza Bárczi (1894–

1975; õppetooli juhataja 1941–1952) – mõjuvõimas, oma koolkonna loonud keeleajaloolane. Eelkõige pidas Bárczi ise loenguid, aga tema kõrval õpetas ka István Papp soome keelt.

1952 sügisel, kui Géza Bárczi suure osaga oma kolleegidest Budapesti läks, loodi kaks õppetooli: István Pappi juhitud Ungari keeleteaduse õppetool ja iseseisev soome-ugri keeleteaduse õppetool, mille juhatajaks ministeerium Béla Kálmáni määras.

Praegu oma 50-ndat juubelit tähistava soome-ugri keeleteaduse õppetooli tegevuses võib eristada kolme etappi: 1) alguses, 1952–1963 sügiseni õpetati ainult ungari keele eriharu tudengitele kohustuslikke soome-ugri aineid; 2) 1963-ndal aastal alustati siin kolmes Ungari ülikoolis sisseviidud soome-ugri filoloogide ettevalmistusprogrammi; ja 3) 1990-ndal, peale VII Rahvusvahelise Soome-ugri Kongressi loodi soome-ugri ja soome keele B-haru. Praegusel hetkel saab nii soome-ugri kui ka soome keele eriala peaainena õppida ning peale pikka pausi käivitati jälle ka doktoriõpe.

1) Iseseisva õppetooli esimestest tiivaproovidest pole eriti dokumente säilinud. 1952 toimus ühe ja kahe erialaga tudengite koolitus paralleelselt. Soome-ugri võrdlevat keeleteadust õpetati 1956 aastani alles õppeaja teisel poolel, hiljem juba esimesel. 1961 aastani oli fennougristika koos ungari keele ajaloo esimese tasemeeksami kavas, hiljem seda ainet enam tasemeeksamil ei küsitud, vaid loodi algul eraldi kollokvium "ungari keele soome-ugri põhijooned", pärast küsiti seda ainet eraldi tavalises eksamivormis kolmanda poolaasta lõpus. Lisaks tundide arvu kahanemisele põhjustas see samm ka soome-ugri keeleteaduse osatähtsuse kahanemise ungari eriharu tudengite keeleajaloo õpetuses. Selle kompenseerimiseks loodigi 1963 soome-ugri eriharu (kolmanda või C-erialana). Hakati õpetama soome-ugri keeli, võrdlevat keeleteadust, soome-ugri rahvaste kirjandust, ajalugu ja rahvaluulet.

2) C-eriala sissetoomine muutis radikaalselt aine staatust. Uuele erialale said astuda vaid kõige edukamad üliõpilased. Algul võeti iga kahe aasta tagant vastu umbes kolm üliõpilast, hiljem hakati juba igal aastal 1-2 uue üliõpilasega jätkama. Õpetuse tuuma moodustas loomulikult alati soome-ugri võrdlev keeleteadus. Soome keele omandamise kõrval pidi 5-6 leheküljelise rahvaluuleainelise teksti abil veel kahe väiksema sugulaskeele struktuuriga tutvuma. Ekspeditsioone polnud kahjuks tollases Nõukogude Liidus eriti võimalik korraldada, aga parimad võisid loota suveülikoolile Soomes. 13. oktoobril 1977 peetud õppetooli 25-aastaselt juubelile kutsusime kõik haru lõpetanud 16 inimest. 1977-1990 lõpetas veel 34 inimest. Suure tähtsusega oli õppetooli ajaloos VII Rahvusvahelise Soome-ugri Kongressi korraldamine 1990, kus võtsid kahe keeleteadusliku õppetooli kõrval aktiivselt osa ka kir-

janduse, ajaloo ja rahvaluule õppetoolid. Õppetool sai üle maailma kuulsaks. Sel ajal õnnestus soome-ugri eriharu ka B-haruks tõsta, samuti rajati siis ka soome keele B-haru. Ministeeriumist saadeti ka üleskutse vene eriala tudengitele, et nad meile üle tuleksid, aga ainult üks tudeng tegi seda. Suur õnn oli see, et õppetooli õpetajate arvu õnnestus nüüd selle uue staatuse raames suurendada, ja nii saime me omale ka eesti keele lektori.

3) C-harus (6 semestrit õpetust, kolme eriharuga) 1966–1994 lõpetanud üliõpilaste arv oli 57. B-harus (8 semestrit õpetust, kõrvalharuna) õppijate arv kasvas aga plahvatuslikult. Olime alati teadlikud olnud, et varem oli soome-ugri keeleteaduse eriala valitud huvist soome keele ja Soome vastu. Siiski soome-ugri haru üliõpilaste arv ei kahanenud, soome keele eriharu omade arv aga tõusis märkimisväärselt. Õnnestus Soome stipendiume hankida, isegi Mordvasse ekspeditsioon korraldada. 1993-2002 lõpetas juba 72 soome eriala ja 8 soome-ugri eriala tudengit.

Uue riigikorra tulekuga muutus ka ülikooli töö struktuur. Debreceni soome-ugri keelte õppetool, kus 90-te algul oli kaitstud 4 doktoritööd, ei saanud enam doktoriõpet jätkata. Lõpetajatest said vaid soome keele õpetajad või tõlgid saada. Soome-ugri haru on aga tüüpiline teadlas-haru, nii et selles lõpetajaid koolitada muutus mõttetuks. Selle tulemusena lõpetas soome-ugri eriala 1994–2001 vaid 5 tudengit. Nüüd loodame, et kõik 2002 aastal soome-ugri eriharu lõpetanud jõuavad PhD-kraadini.

2. Õpetus. Õppetoolis on alati eelkõige keeleteaduslikele ainetele rõhku pandud. Et üliõpilased jõuaksid üksikute sugulaskeelte struktuure õppides ja võrreldes äratundmiseni, et ungari keel on tõesti nendega sugulane.

Esiteks peab mainima soome keelt, sest seda on ülikooli asutamisest saati õpetatud ja 50-tel oli just soome keel see, mis õppeprogrammidest välja tõrjutud soome-ugrinduse päästis. István Papp mitte ainult ei õpetanud ja korraldanud soome keele õpet, vaid kirjutas suurepäraseid õpikud ja soome-ungari sõnaraamatu. Sarnase tulihingelisusega õpetas 1956-1971 soome keelt Magda A. Kövesi.

1959 peale Soome ja Ungari vahel sõlmitud kultuurilepinguid soome keele õpetamine hoogustus. Alates 1966 aastast käivitati siinsete üliõpilaste vahetusprogramm Jyväskylä ülikooliga. Soome–Ungari sõprus õilmitses. Mitte juhuslikult ei kirjutanud tollane legendaarne Soome president Debreceni Ülikooli külalisteraamatusse: ”Lämpimät terveiset Suomesta sukulaisyhteistyön tärkeälle ahjolle Debrecenin yliopistolle. 13.5.1963”.

Soome keele kõrval – vastavalt parasjagu õppetooli juhatava inimese huvidele – ”anti sõna” ka ühele ja teisele väiksemale soome-ugri keelele. Nii oli

Béla Kálmáni ajal mansi, Edit Vértesi ajal handi, László Keresztesi ajal lapi ja mordva keel juhtpositsioonil. Béla Kálmán oli eesti keele ja kultuuri suur austaja, nii pidas ta mitu korda eesti keele kursust, mis nüüd, alates 90-datest aastatest on püsivalt programmis olev aine. Õppetooli õpetajad peavad soome-ugri rahvastest ja keeltest pidevalt erinevaid kursusi.

Ehkki kohustuslike soome keele tundide arv soome keele C-haru loomise järel ungari eriharu üliõpilastele kahanes minimaalsele, kasvas soome keele populaarsus tänu pakutud tundidele (keeleharjutused, edasijõudnute kursused jne) ometi. 1972 sai ungari ülikoolidest teisena Debreceni Ülikool omale soome lektori – Outi Karanko Papi, misjärel populaarsus üha tõusis. 25 aastat tagasi oli just tema see, kes oma meeleoluka kultuuriprogrammiga õppetooli juubeli tähistamise inimeste mälusse söövitask. Tema jälgedes käisid peale 1981 aastat järgmised soome lektorid: Marketta Huitu (1981–1986), Harri Mantila (1986–1987), Irene Wichmann (1987–1988), Pirkko Lehto (1988–1991), Heidi Vaarala (1991–1993), Tuula Jäppinen (1993–1996), Anna Tarvainen (1996–2001) ja praegune lektor Sanna Lähde (2001–).

Soome keele populaarsuse kasvades tekkis vajadus luua soome keel B-erialana. Seepärast langes soome lektorile nüüd nii suur koormus, et ungari eriharu tudengeid ta enam õpetada ei jõudnudki. Debrecenis hakkasid käima külalisprofessorid Soomest. Näiteks Tuomo Lahdelma, Matti Leiwo, Maisa Martin, Harri Mantila, Helena Sulkala.

Soome keele eriharu loomine tekitas vajaduse ka läänemeresoome keelte õpetamise järele, ehk siis pideva eesti keele õppe järele. Riikidevahelise lepingu alusel töötab meie ülikoolis eesti lektor alates 1992. aastast: Anu Kipasto (1992–1996), Leila Kubinyi (1996–2001) ja hetkel Hiie Rüütel (2001–), kellede töö tulemusena huvi eesti keele ja kultuuri vastu nii soome keele eriharu tudengite, aga ka muude erialade üliõpilaste seas on kasvanud.

Soome keele eriharu lõpetanud võivad saada ka pedagoogilise erihariduse. Csokonai Gümnaasiumis Debrecenis on juba üle kümne aasta võimalik soome keelt õppida, samuti soome keelest küpsuseksamit teha. Tänu selle eest võlgname Ágnes Salamonile, kes ei väsi noori tudengeid ka gümnaasiumis läbiviidavatel pedagoogilistel praktikatel juhendamast.

Kahe haru peaaineks tõstmine on endaga kaasa toonud vajaduse soome külalisõppejõudude järele, samuti oleks vaja aeg-ajalt väiksemate soome-ugri keelt kõnelevate rahvaste esindajaid loenguid pidama kutsuda. A-haru staatuses pööratakse nüüd erialasele väljaõppele rohkem tähelepanu – kolme semestri asemel õpetatakse nüüd viis semestrit.

3. Uurimine

Béla Kálmán oli rohkem kui kolm aastakümnet õppetooli juhataja (1952–1983). Peamiseks uurimisalaks oli Béla Kálmánil mansi keel, fenno-ugristika ajalukku läks ta Bernát Munkácsi kogutud mansi keeleainese väljandmisega.

Magda A. Kövesi uurimisalaks oli võrdlev keeleteadus, ta õpetas Debreceni Ülikoolis (1952–1972) eelkõige lauseõpetust. Sugulaskeeltest paelusid teda enim permi keeled, eelkõige sürjakomi.

Árpád Sebestyén oli õppetooli juhataja aastatel 1983–1984.

Edit Vértes 1984 sügisel täitus tal 65-s eluaasta, samast aastast oli ta ka õppetooli juhataja (1984–1988). Edit Vértes oli tuntud handi keele uurija, professor, paljude handi keele- ja mütoloogiaaineste trükkitoimetaja, sõnaartiklite autor mitmetes leksikonides.

László Keresztes oli õppetooli juhataja 1998–1994, seejärel 1998-ndast aastast tänaseni. Ta lõpetas 1964-ndal aastal Debreceni ülikoolis ungari-soome-ugri eriala ja peale diplomi saamist jäi kohe siia edasi tööle – nii sai temast kolmas püsikohaga töötaja soome-ugri õppetoolis. Ta on õpetanud kõikvõimalikke soome-ugri keeleteaduse ja kirjanduse aineid, hiljem ka ungari keelt ja ungari keele ajalugu erinevates Soome ülikoolides. Diplomitöö kirjutas ta obi-ugri keeltest, veel on ta tegelenud lapi keelega, kirjutanud ungari keele õpiku välismaalastele, samuti koostas ta Ove Lundiga kahasse norra-ungari-norra sõnaraamatu. Siiski on tema põhiline uurimisala mordva keel.

Dotsent **Antal Kiss** on samuti õppetoolis kaua töötanud. Aastatel 1994–1995 oli ta õppetooli juhataja kohusetäitja. 1964-ndal lõpetas ta ungari, ladina ja soome-ugri harud. 1972-l kaitses ta doktorikraadi ungari keele ajaloost, samal aastal asus ta aga hoopis soome-ugri õppetoolis tööle. Peamiseks uurimisalaks on tal olnud udmurdi keel, aga samuti soome keel – ta on kirjutanud ka soome keele õpiku ungarlastele.

Sándor Maticsák asus õppetoolis tööle 1989. Tema meelis uurimisala on onomastika ja nimeetümoloogia. Oma doktoritöö kirjutas ta mordva keele alalt. 1991–1996 Jyväskylä õpetades kasvas tema huvi soome keele vastu, seda näitavad ka kaks ilmunud raamatut – soome maatundmise ja soome keele õpik. Ta on kaasa aidanud mitmete kongresside korraldamisel, samuti Debreceni ja Jyväskylä soome-ugri õppetoolide väljaannete toimetamisel.

Sel ajal, kui professor Keresztes oli Oslos professori ametis, oli **István Nyirkos** Debrecenis soome-ugri õppetooli juhataja (1995–98). Ta on tuntud kui ungari keele ajaloolane, dialektoloog ja leksikograaf.

Pikemat-vähemat aega on õppetoolis õpetanud: Ferenc A. Molnár (1973–76), Ágnes Salamon (1980–82), Julianna Rusvai (1985–88). Külalislektorite-

na: Valéria Révay (1989–94), Ágnes Palkó (1989–90), Edina Balogh (1993), József Máté (1992–93), Éva Hajdu (1993–94), Julianna Rusvai (1995–97).

Pikka aega töötasid õppetoolis Éva Schmidt (1976–1979), kes sai kuulsa oma handi-reiside ja handi keele õpetamisega; Klára Agyagási (1991–1995) tegeles eelkõige altaistikaga, pidades ka eriseminare soome-ugri erihaaruliõpilastele.

2002 sügisest on õppetoolil ka kaks oma lõpetanutest doktoranti: Hristina Armutlieva ja Gergely Dusnoki.

Iseseseisev soome-ugri õppetool alustas kahe õppejõuga 1952-l aastal ülikooli peahoone kahes väikeses toas, vaatega kirikule. Kahjuks pole tänaseni rohkem ruume juurde saadud, ehkki õppejõudude arv on seitsmeni tõusnud.

4. Tudengid. Õppetoolis lõpetanud soome-ugri ja soome keele tudengite nimekiri on 1. ja 2. lisana 22–23. leheküljel.

5. Uurimistööd. Diplomitööde ja väitekirjade nimekiri on 3. ja 4. lisas 24–30. leheküljel.

6. Rahvusvahelised suhted. Ülikooli asutamisest saati on rahvusvahelised suhted kiiresti arenenud. Paljud tuntud ja tunnustatud välismaa teadlased on siin esinemas käinud. Samuti on meie töötajad välisriikides loengusarju pidanud.

Meie teadusharu rahvusvaheline olemus nõuab, et me suhteid Soomes ja mujal maailma paigus töötavate uurimiskeskustega head hoiaksime. Seni on see ka õnnestunud, sest Soome kõrval on meie üliõpilased teistegi riikide ülikoolidesse õppima pääsenud – Eestisse, Saksamaale, Rootsi. Suureks abiks on meile olnud Soome ja Eestiga valitsuste tasemel sõlmitud lepingud, mille alusel töötavad meie ülikoolis Soomest ja Eestist emakeelsed lektorid ja mille alusel me saame väärtuslikke raamatusaadetisi (erialaraamatud, ilukirjandus, ajakirjad jne.), mida me ise oma nappide rahaliste võimaluste juures enesele lubada ei jaksaks. Seetõttu sooviksime soomlastele ja eestlastele siinkohal suurt tänu avaldada, lootes, et samalaadne toetus tulevikus jätkub.

7. Üritused: VII Rahvusvaheline Fennougristika Kongress. Kongressi korralduskomitee esimees oli Béla Kálmán, korralduskomitees olid veel Árpád Sebestyén, László Keresztes ja Sándor Máticsák. VII Rahvusvaheline Fennougristika Kongress toimus 27. augustist kuni 2 septembrini 1990. Osavõtjaid oli 23 maalt, esimest korda olid nende seas ka Nõukogude Venemaalt tulnud väiksemate soome-ugri rahvaste esindajad. 388-st Nõukogude

Liidu esindajast olid 282 soome-ugri aladelt saabunud. Tulijaid oli ka lääne-riikidest: 271, nende hulgas 185 Soomest. Ida-Euroopa riikidest oli 35 osavõtjat, Ungarist koos korraldajatega 187. Ungarlaste arv oli aga veel sedavõrra suurem, kuivõrd naabermaadest olid enamasti ungarikeelsed teadlased kohale tulnud. Kokku oli kongressil registreerunute arv 881 pluss saatjad ja lisaks veel ajakirjanikud jne, kõik kokku umbes 1000 inimest. Peale kongressi ilmusid kogumikud, mida koos programmivihikuga oli kokku 11. See oli 3500 leheküljeline materjal 7400 eksemplaris! Peale väsitavat tööpäeva toimusid igal õhtul kas kultuuriüritused, vastuvõttud, samuti suurt huvi äratanud obi-ugri külaliste läbiviidud ehedad karupeied.

8. Tähtsamad väljaanded. *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum (CIFU-7)*, *Folia Uralica Debreceniensia (FUD)*.

9. Kokkuvõtte. Kokkuvõtteks võib öelda, et juubilarist õppetoolis on aegade jooksul õpetatud kõiki soome-ugri keeli. Soome keelt on õpetatud ülikooli asutamisest saadik. Õppetooli töötajate sulest on ilmunud palju õpikuid ja abimaterjale. Eesti keele õpetus on tänu soome keele eriharu loomisele jõudu juurde saanud. Ainus ungarlastele mõeldud eesti keele õpik on Debrecenis kirjutatud. Soomes välislektoritena töötanud meie õppejõud on uurinud soome keelt ka sellest aspektist, et kuidas soomlastele ungari keelt õpetada.

Õppetooli ajaloo esimesel etapil pöörati rohkem tähelepanu handi ja mansi keele uurimisele, viimasel kümnel aastal eelkõige läänepoolsete soome-ugri keelte uurimisele. "Täiemahulise uurali keeleteaduse andmebaasi" jaoks uuritakse meil just mordva (ersa ja mokša) ja lapi materjale.

Ungari iseseisvumine muutis kõvasti soome-ugri keelte õppetooli staatust. Tõusis soome keele populaarsus. Selleks, et soome keele eriharu lõpetada, peab üliõpilane soome keele korralikult ära õppima, natuke ka eesti keelt, samuti paari-kolme väiksemat soome-ugri keelt. Muidugi peab ta suutma ka inglise-, saksa- ja venekeelset erialakirjandust lugeda. Loodame, et Euroopa Liitu astumisega seoses leiavad meie õpilased piisavalt motivatsiooni ja hiljem ka tööd, et õpitud keeli kasutada.

1990-ndal, kongressi eel sai ära toodud õppetooli sihid ja eesmärgid. Mis on sellest ajast täitunud, mis mitte? Ungari haru üliõpilasi on õpetatud, see lubadus on täidetud. Teiseks sai lubatud ka edasi õppimise võimalust peale diplomi kättesaamist. Selle asjaga oleme veel poolel teel, sest vahepealsetel aastatel ei akrediteeritud soome-ugri keeleteaduse erialal taotlust doktoriõppele. On käivitatud soome keele eriala B-haruna, samuti saab läbida õpetaja koolitusprogrammi. Meil on oma eesti keele lektor, sellega seoses ka lääne-

meresooime keelte õpetus. Õppetooli rahvusvahelised suhted on ka oluliselt paranenud.

Kõige tähtsam on, et me ka edaspidi soome-ugri keeleteadlasi-spetsialiste koolitaksime. See tähendab, et ka edaspidi soome keele õpetuse kõrval väiksemate soome-ugri keeltega tegeleksime. Soome keele õpetuse arendamisel oleks suur samm edasi teise emakeelse õpetaja saamine, et pidevalt oleks õppetoolil ka külalislektor Soomest.

Oluline oleks veel suhete uuendamine Venemaa soome-ugri ülikoolidega. Kahjuks see protsess soikus peale 90-ndate algust, ometi on mõeldamatu, et soome-ugri spetsialistide koolitus jätkuks ilma kohapealsete uurimistöödeta.

Õppetooli osaleb "Täiemahulise uurali keeleteaduse andmebaasi" koostamisel. Selleks saame Széchenyi-projekti rahasid, mis võimaldab kaasa haarata noori teadlasi. Oleme liitunud ka naaberõppetooli, ungari keele õppetooli soome-ugri onomastika programmiga.

Ei saa jätta mainimata ka ungari keele soome-ugri päritolu kahtluse alla paneku katseid. Peame oma ülesandeks nende diletantlike, demagoogiliste katsete vastu sõdida – ümberlukkamatute ja põhjapanevate väidetega.

Õppetoolis antava hariduse ühtsus peaks kajastuma ka seminaritööde, diplomitööde ja väitekirjade teemades. Valminud uurimuste jaoks on esimeseks foorumiks õppetooli aastaraamat, Folia Uralica Debreceniensia (FUD). Loodame, et väljaanne võidab ka teiste ülikoolide ja uurijate lugupidamise.

Ungaris peaks iga kahe aasta tagant peetavate (rahvusvaheliste) konverentside korraldamine Debreceni õppetooli siduma ka teiste soome-ugri keelte õppetoolidega.

Eelnevast on näha, et Debreceni ülikooli soome-ugri õppetool on hoolimata oma väikesest meeskonnast rahvusvaheliseltki tunnustatud tulemusi saavutanud. Meie plaanid pole kunagi olnud hulljulged, pigem oleme alati omale reaalsed sihid püstitanud. Oleme oma tegutsemise 50-ne aastaga püüdnud traditsioone säilitada, uurimistööga tegeleda, teadusharu nii kodu- kui ka välismaal populariseerida, niipalju, kuivõrd meie jõud ja võimalused seda on lubanud.

Tõlkinud: HIIE RÜÜTEL

A tárgyias szerkezet a lapp nyelvekben

Hrisztina ARMUTLIEVA

1. Bevezetés

A tanulmány célja a tárgyias szerkezet vizsgálata a lapp nyelv(ek)ben. A tanulmány címe a kutatás tárgyára, a tárgyias szerkezetre, valamint a feldolgozott anyagra, lapp nyelven rögzített szövegekre utal. Ez a cím azonban magyarázatra szorul, a tárgyias szerkezet problematikája ugyanis komplex jellegénél fogva átmenetet jelent a morfológiai és szintaktikai nyelvi szintek között. A lapp nyelv(ek)ben a szintaktikai viszonyok alaktani eszközök – pl. számjelek, esetragok, mód- és időjelek, igei személyragok – segítségével fejeződnek ki, a főnévi csoporton belül viszont a szórend a mérvadó. A mondatrészek szórendje általában szabadnak bizonyul. A többi finnugor nyelvhez hasonlóan a lappot is szubjektum-objektum nyelvnek tartják – a tranzitív és intranszitiv igék ágensei nominativusi alakok, a tranzitív igék *patience* viszont az esetek többségében *accusativusszal* fejezhető ki (Sammallahti 1998a: 95). A lapp mondat fő részei (alany, állítmány, tárgy, határozó) függetlenek a formai korlátoktól, a szórendben pragmatikai érvek uralkodnak. Az általános szórend SVO, ahogyan a következő mondatokból is kiderül. A cikk legtöbb példája G. M. Kert *Образцы саамской речи* (1961) szöveggyűjteményéből való. Ezeket a forrás megjelölése nélkül, pusztán lapszámmal a példa után zárójelben adom meg:

(1) *εχт олте* [S] *ликке* [V] ***куед'*** [O, AccSg] 'один человек строил вежу'
(42)

(2) *niit'* [S] *idž l'ai* [V] *råd'* 'девушка была некрасивая' (51)

Az igeneves szerkezetekben a szórend SOV is lehet, amit a következő északi lapp példa tesz szemléletessé:

(3) *ii diktán* [V] ***mū*** [S, AccSg] ***dan*** [O, AccSg] *oidnit* [V, Inf] '(he/she) did not let me see it' (Sammallahti 1998a: 95)

A déli lapp nyelvjárásokban az SOV szórend kivételesen nemcsak az infinitívusos szerkezetekre jellemző, hanem az összes többi tárgyias mondat típusra is (Sammallahti 1998a: 95). Ez a nyelvi jelenség egyrészt a déli lapp nyelvjárások sajátos későbbi fejleménye lehet, másrészt pedig uráli eredetű relictumnak tartják, ugyanis az uráli alapnyelvben a SOV szórend érvényesült. Az uráli alapnyelvnek alapvető sajátossága, hogy a rectum (bővítmény) megelőzi a régenst (a szerkezet alaptagját). Ez a szabály nemcsak a tárgyias szerkezeten belül érvényesül, hanem a jelző és a jelzett szó, a határozó és a meghatározott kapcsolatát is érinti (Hajdú 1981: 167). A lapp nyelveken kívül a mai balti finn nyelvekben is érvényesül az SVO szórend. Ezekben a szórendi átalakulás elég korán következett be, nagy valószínűséggel a szomszéd germán nyelvek hatására.

A tanulmányban a tárgyias szerkezet történeti fejlődésére is igyekszem fényt deríteni, a témát tehát diakrón és szinkrón szempontból igyekszem megközelíteni.

A tanulmány vizsgálati tárgya a tranzitivitás – magyarul a tárgyasság – jelenségével érintkezik. A tranzitivitás az emberi nyelveknek egyik leguniverzálisabb jellemzője, amely már az ókorban is foglalkoztatta a nyelvészeket. Erről a fogalomról azóta többféle definíció is született. Az egyik legáltalánosabb és legszélesebben elterjedt meghatározás szerint tranzitivitás alatt azt a nyelvi jelenséget értjük, amikor az ágens a patiensre viszi át a cselekvést. Ebben a transzferben legalább két résztvevő, az ágens és a patiens szerepel a cselekvésen kívül, a tárgyias szerkezetben a cselekvést jelölő ige társaságában két névszói bővítvány jelenik meg. A patiensre nem irányuló cselekvést vagy állapotot kifejező viszony tipológiailag jelöletlen, tehát a *P'enne pu-add*. 'A kutya szalad.' féle mondat alighanem minden nyelvben nominativus-szal és intranszitiv igével fejeződik ki. Ezzel szemben a patiensre, a tárgyra irányuló cselekvés már tipológiailag releváns. Az ún. nominativuszos nyelvekre (indoeurópai, finnugor nyelvek) a tárgy morfológiai jelölése jellemző, az ergativuszos nyelvekben (a kaukázusi nyelvek) viszont az alanyként álló főnév lehet jelölt (Dezső 1969: 30).

A tranzitivitásnak külföldön legkiemelkedőbb kutatói P. J. Hopper és S. A. Thompson, akik a tárgyasság részletes leírásánál tíz paramétert különítenek el, amelyből a tranzitivitás jelensége összetevődik. Az általuk kidolgozott rendszert a magyar szakirodalomban Szili Katalin alkalmazta *A tárgyasság a magyar nyelvben* című tanulmányában, az angol fogalmak magyar átültetését tőle vettem át. A résztvevők, a kinezis, az aspektus, a pontualitás, az akaratlagosság, az állítás, a mód, az ágensi jegyek, a tárgy egyeditettsége, valamint

a tárgy ráhatottsága olyan paraméterek, amelyek a transzfer más-más elemére helyezhetik a hangsúlyt az adott mondatban (Szili 2000: 357–358).

A vonzat – közismert definíciója szerint – olyan bővítő, amely egy régens által felállított szintaktikai funkciót tölt be. Ezt a régensből kapott szintaktikai funkciót vonzatként nevezzük. A tárgy mindig vonzata a tranzitív igének, a mondatbeli jelenléte tehát fakultatív vagy kötelező lehet. A tranzitív ige olyan régens, amely egyrészt megszünteti a tárgy vonzat kötelező vagy fakultatív jellegét, másrészt előírhatja a vonzathoz csatolandó viszonyító elemet, a tárgyról (Komlósy 1992: 307–308), pl.:

(4) *sonn lecce* [V] *olmet* [O, AccPl] 'он лечил людей' (128)

Az alábbi példák azt mutatják, hogy a nyelvtani kategóriáját tekintve a tárgy vonzat nemcsak ragos főnévi csoport lehet, hanem infinitívusos szerkezet vagy tárgyi mellékmondat is:

(5) *el'k'ε* [V] *mol'itvat* [O, AccSg] *logge* [O, Inf] 'начал молитву читать' (166)

(6) *sonn cilke* [V], *što at't bidd ovpuvve* [O] 'он сказал, что теперь надо учиться' (25)

Az itt felmerült nyelvészeti problémák arra utalnak, hogy a tárgy szerkezet részletes vizsgálata sokkal szélesebb körű, mint a szintagma pusztá leírása, így a tanulmány is átfogóbb témájú, mint a címe jelöli.

2. A lapp tárgy szerkezet fajtái a grammatikai jelöltség szempontjából

A lapp tárgy szerkezet alaptagja tárgy jelentésű ige, vagy ilyen igéből képzett igenév vagy névszó (deverbális nomen). Alárendelt tagja névszó, igenév, illetve infinitívusos szerkezet, valamint tárgyi mellékmondat lehet. A két tag közötti tárgyi viszony lehet jelölt vagy jelöletlen. A szintagmatikusan jelölt szintagmában mindig az alárendelt tag, a tárgy van jelölve. A jelölt tárgy tartozhat: a) állítmányi funkciójú igéhez, b) igenévhez, c) deverbális nomenhez, d) kauzatív igéhez.

A jelöletlen tárgy szerkezetben a tárgy nincsen szintagmatikusan jelölve, tehát \emptyset -morfémájú. Ennek a nyelvi jelenségnek a gyakorisága a lapp nyelvben elég nagy, mert előfordul az egynél nagyobb számneveknél, a számnévi jelzős szerkezetekben, valamint az infinitívusos alakok használatában (Lakó 1986: 130). Az utóbbiakban a tárgy gyakran nemcsak pusztá infinitívus, hanem infinitívusos szerkezet, amelyben az igei természetű igenévhez névszói tárgy is tartozik. Ezt a szerkezetet accusativus cum infinitivo név alatt említik a szakirodalomban. Ezen kívül jelöletlen még azokban az ese-

tekben, amikor “a tárgy olyan múlt idejű melléknévi igenév (participium perfectum), amelyhez accusativusban álló névszó tartozik (a melléknévi igenév ez esetben előidejűséget fejez ki)” (Lakó 1986: 131).

A következőkben a tárgyas szintagma tagjainak részletes leírására kerül sor.

3. A lapp tárgyas szerkezet alaptagja

3.1. Az igei alaptagú tárgyas szerkezet

A tranzitív igéket általában szemantikai jegyeik alapján szokták csoportosítani. A nyelvészeti megfigyelések alapján kimutatható, hogy bizonyos jelentésű igék a legtöbb nyelvben általában tárgyas vonzatúak. A lapp nyelvben a **mondás** és **közlés**, valamint az **érzékelés** és **észlelés** igéi tárgyas vonzatot követelnek, pl.:

- (7) *sonn kâije* [V] *riket* [O, AccPl] ’он исповедовал грехи’ (166)
 (8) *mun̄n romes’t’ vuaīlehte* [V] *son s̄anet’* [O, AccPl] ’я в радости забыла его наказ’ (152)
 (9) *sonn s̄ârne* [V], *što Murmnes’t li vūepsem perrt’* [O] ’он сказал, что в Мурманске есть школа’ (25)
 (10) *em vuaīladd* [V] *ton* [O, AccSg2] *kum’ m’* ’не забуду тебя кум’ (128)

Ezeken kívül az **értelmi működésre utaló**, az **érzelmekkel és akarattal kapcsolatos**, valamint az **általános cselekvésfogalom jelentéskörébe tartozó igék** szintén tárgyat kívánnak maguk mellé. Ez a tárgy nagyon gyakran mellékmondatként is megjelenik, pl.:

- (11) *uinišguēdbeede* [V] *tikv̄inet’* [O, AccPl] ’увидите чудеса’ (55)
 (12) *b’elii svet* [O, AccSg] *ei uin̄la* [V] ’не видела белого света’ (84)
 (13) *kūllav* [V], *što jod’ d’av’* [O] ’слышат, что движутся’ (97)
 (14) *ant* [V] *m̄ast v’el’k’* [O, AccSg] ’давай обратно дол’ (125)
 (15) *sonn jūge* [V] *v̄in* [O, AccSg] ’он пил вино’ (83)

3.2. Az igenévi alaptagú tárgyas szerkezet

A norvég-lappban az infinitivus a funkcióját tekintve megegyezik a finn első infinitivusszal (*ensimmäinen infinitiivi*), valamint a finn harmadik infinitivus illativusi alakjával (*kolmannen infinitiivin illatiivi*) (Korhonen 1981: 288), pl.:

- (16) *mun̄nji læ awkal̄as oas’tet boc’cu* [O, AccSg] ’on hyödyllistä ostaa poro’ (Korhonen 1981: 288)

- (17) *ač'če mânâi oas'tet* [Inf] *boc'cu* [O, AccSg] 'isä meni ostamaan poron' (Korhonen 1981: 288)
- (18) *mon mânâm dolâ* [O, AccSg] *biggjât* [Inf] 'megyek tüzet rakni' (Lakó 1986: 130)

Az ilyen infinitivusos szerkezetek a cselekvés kezdetét fejezik ki, valamint célhatározói mellékmondatot rövidítenek. Kert keleti lapp szöveggyűjteményéből a következő példa hozható fel:

- (19) *uiten' mur'jet'* [O, AccPl] *usse* [Inf] 'ушли ягоды собирать' (57)

Ezen túl a tárgyias szerkezet alaptagja infinitivusi alak, amikor ez az alak a 'kell, tud, lehet' stb. jelentésű modális igékkel képzett szintagmának alárendelt tagja, pl.:

- (20) *bedd ristaz* [O, AccSg] *kâvne* [Inf] 'надо крестного найти' (127)

3.3. Az igéből képzett névszói alaptagú tárgyias szerkezet

Az ilyen szerkezetekben a tárgy jelölt, és mindig deverbális nomenképzővel képzett főnév után áll. Az általam megvizsgált szövegekben nem találtam példát erre a használatra, Lakó György viszont a következő példákat említi a Chrestomathia Lapponicában (1986):

- (21) *dâin(â) læ fak'timuš juokkê bâlvâ* [O, AccSg] 'nekik minden felhőre ügyelniük kell' ('nekik ügyelnivalójuk van minden felhőre') (Lakó 1986: 130)
- (22) *dât læ hui oaž'zol gūliid* [O, AccPl] 'ő nagyon ügyes a halfogásban' ('ügyes halakat fogni') (Lakó 1986: 130)

3.4. A műveltető igei alaptagú tárgyias szerkezet

Ezeknek az igéknek két tárgyuk is lehet. A műveltető igék aktív cselekvő igékből származnak. Az alanyuk nem a cselekvőt tartalmazza, hanem azt a személyt (ritkábban más élőlényt, dolgot) fejezi ki, amely elvégezteti a cselekvést. A műveltető ige bővítményszerkezete attól függ, hogy tárgyias vagy tárgyatlan cselekvő igéből jött létre az adott ige. A tárgyias igékből származó kauzatív igéknek két tárgyuk van, pl.:

- (23) *mī-bâ mū* [O, AccSg1] *dâm-gis* [O, AccSg] *čāletii* [V]? 'mi indítana engem arra, hogy ezt megírjam?' ('mi íratná ezt velem?') (Lakó 1986: 131)
- (24) *mī mū* [O, AccSg1] *dâm* [O, AccSg] *čiegâtii* [V]? 'miért titkolnám el ezt?' ('mi késztet engem ezt eltitkolni?') (Lakó 1986: 131)

4. A lapp tárgyias szerkezet alárendelt tagja

4.1. A tárgy morfológiai jelölése

A lapp tárgy morfológiai jelölésének tanulmányozásakor morfoszintaktikai elemzés szükséges. Az ilyen jellegű munkák többsége csak az alaktani kérdéskört részesíti előnyben, a tiszta mondattani megközelítésről alig született szakirodalom. Ezen a kutatási területen kivételnek számít Rajia Bartens *Inarinlapin, merilapin ja luulajalapin kaasussyntaksi* című könyve (1972), amely a lapp esetrendszer átfogó leírása.

A lapp esetrendszer vizsgálva Mikko Korhonen említi az *Entwicklungstendenzen des finnisch-ugrischen Kasussystems* című cikkében (1979), hogy a lapp esetrendszer az obi-ugor nyelvek mellett kivételnek számít a finnugor nyelvcsaládon belül, ugyanis nem jellemzi a finnugor nyelvekre tipikus esetraggazdagság. A mai lapp nyelvekben hét esetet különböztetünk meg: a nominativus, az accusativus, a genitivus, az illativus, a locativus, a comitativus és az essivus (Korhonen 1979: 2). Ezeknél érdekességnek számít a mai genitivusi és az accusativusi alakok formai egybeesése, pl. *guoli* [GenSg – AccSg] 'hal', *giedaid* [GenPl – AccPl] 'kő'. Ezzel szemben az alakok történeti fejlődése lényegesen különbözik, a kialakulási folyamatról Mikko Korhonen *Johdatus lapin kielen historiaan* című könyvében (1981) számol be. Az egyes számban a szóvégi nazálisok eltűnésének eredményeként következett be a genitivusi és accusativusi alakok egybeolvadása: az uráli genitivus rag **-n* > Ø, pl. őslp **kōdēn* > lpN *goađe*, az uráli accusativus rag **-m* > Ø, pl. őslp **kōdēm* > lpN *goađe*. Ezzel szemben a névmásokban az eredeti rag megőrződött: l. őslp **ken* > lpN *gean*, őslp **tān* > *dān* genitivusi alakban, őslp **kem* > lpN *gean*, őslp **tām* > *dān* accusativusi alakban (Korhonen 1981: 212).

A lapp tárgyias szerkezet vizsgálatánál a finn-volgai nyelvek tárgyesetrendszere külön figyelmet érdemel, ugyanis a közeli nyelvrokonság miatt közös vonások mutathatók ki a sok különbség ellenére is. Ezt a témát Erkki Itkonen dolgozta fel az *Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen* című cikkében. A finn-volgai nyelvekben a tárgy előzménye az uráli nominativus vagy accusativus, valamint a separativusi eset (Itkonen 1972: 153). A szakirodalom általában a separativus fogalom helyett ablativust használ. Ennek nyomai a mai mordvin ablativusban és a balti finn partitivusban találhatók. A nominativus fogalmat Itkonen a hagyományos értelemben használja, attól függetlenül, hogy az egyes számú nominativus az összes finnugor nyelvben identikus az egyszerű ragtalan szótóval. A cseremiszt kivéve minden finn-volgai nyelvben a többes számú nominativus *-t* végződésű. A mai

lapp többes számú nominativusi jel *-t*, régebbi lapp szövegek helyesírásában viszont *-k* többes szám jele szerepel. Ennek magyarázata a következő hang-történeti fejlődés: uráli **-t* > őslp **-k* > *-t* (Korhonen 1981: 208). A függő esetekben a többes szám jele *-i*, amely a következő hangfejlődésre megy vissza: uráli **-j* > lp *-i*. A szamojéd nyelvekben is kimutatható az *-i* többesszámjel. Ettől függetlenül a szakirodalom Paavo Ravila véleményét is idézi, amely szerint a finn-volgai alapnyelvből hiányzott az *-i* alakú többes szám jele (Itkonen 1972: 155).

Az **-m* uráli eredetű accusativus ragot a mai cseremiszi, permi, volgai és szamojéd nyelvek őrizték meg, a finn *-n* genitivusi ragot is erre szokták visszavezetni. Erkki Itkonen azon kutatók csoportjához csatlakozik, akik szerint az **-m* uráli accusativusi rag csak egyes számban jelent meg az alapnyelvben. Ezzel szemben E. N. Setälä *Suomen kielen lauseoppi* és J. Beronka *Lappische Kasusstudien* című munkájukban az **-m* ragot többes számú accusativusi alakokban is használhatónak tartották (Itkonen 1972: 156). Ennek a feltevésnek háttérében az a logika áll, amely szerint egységes esetparadigmák voltak az egyes és a többes számban az alapnyelvben.

Az eddig említett nominativusi és accusativusi ragok többé-kevésbé problematikus származtatásával szemben az uráli **-ta/-tä* ablativus nyomait senki nem kérdőjelezte meg a mai mordvin, balti finn és lapp nyelvekben. A *-ta/-tä* uráli ablativusi eset megőrizte eredeti funkcióját a mordvinban. A rag mai megfelelője a finn partitivus. Ahogy Ravila kimutatja, az ablativus partitivusszá válása a balti finn nyelvekben csak a mordvintól való elválás után következett be. A partitivus használatáról átfogó finn szakirodalom született, e nyelvi jelenség leírásában sokáig a Setälä által bevezetett részleges és teljes tárgy (*partiaaliobjekti*, *totaaliobjekti*) fogalmak szerepelnek. A totális tárgy esete a finnben accusativus, genitivus és nominativus lehet, a parciális tárgy partitivusszal fejeződik ki. A jelenlegi finn szakirodalom a partitivusi és accusativusi tárgy (*partitiiviobjekti*, *akkusatiiviobjekti*) fogalmakat használja a finn tárgy leírásánál, mert a partitivusi tárgy nemcsak valaminek a részét jelenti, mint pl. a “*He syövät vihanneksia.*” mondatban, hanem a partitivus szerepe nagyon gyakran a cselekvés folyamatos és befejezetlen jellegére való utalás, pl. “*mielummin luen dekkareita.*” A partitivusi tárgy tagadó vagy tagadó elemeket tartalmazó mondatokban kötelezően használandó, pl. “*en juonut vettä*”, “*sitä on turha sanoa.*” A partitivusi tárgy használata a szórenden is múlhat: ha a tárgyat az ige elé tesszük, akkor a tárgy partitivusi raggal lesz ellátva, pl. “*Varatkaa tasaraha ostaessanne lipun ~ lippua!*”, de “*Lippua ostaessanne varatkaa tasaraha!*” (Sivonen 2001: 25).

Erkki Itkonen már említett cikkében a finn-volgai nyelveken belül többek között a lapp tárgyra is figyelmet fordít (Itkonen 1972: 177–182). Ő leíró szempontból a nominativust, az accusativust és az elativust mutatja ki mint a lapp tárgy lehetséges morfológiai jelölésére szolgáló eseteket. Nyelvtörténetileg a partitivus is idetartozik.

4.1.1. Accusativus

A lapp tárgyat kifejező különböző esetek közül, használatuk gyakorisága szempontjából az accusativus érdemi a legnagyobb figyelmet. Ahogy eddig többször is említettem, ez az eset a lappban az uráli és őslp *-m tárgyragból fejlődött ki, amely az összes keleti és északi lapp nyelvjárásban eltűnt, csak a mai déli lapp nyelvjárásokban őrződött meg, pl. lpD *ūoiijjem* [AccSg] 'den Kopf', *goåtiem* [AccSg] 'das Haus, die Hütte'. Bizonyos lapp nyelvjárásokban az *-m > p, b, v, w (Itkonen 1972: 178).

Egyszótagú névmási tövekben az *-m a mai északi lappban -n alakban található meg, pl. lpN *dán* [AccSg] 'dieses', *duon* [AccSg] 'jenes', *man* [AccSg] 'welches', *gean* [AccSg] 'welchen'. A keleti lapp nyelvjárásokban is kimutatható, hogy az *-m tárgyrag megőrződött a névmási tövekben, pl. lpKld. *tām* [AccSg] 'dieses'.

A többes accusativus ragja a őslp *-dē ragra vezethető vissza, amely a *-j > -i többes szám jeléhez járult. A mai északi lappban a többes accusativus -id alakban fordul elő. Történetileg ez a rag a balti finn -ta/-tä partitivusi raggal egyeztethető. Mint azt már fentebb láttuk, ennek előzménye az uráli *-ta/-tä ablativus rag. Az ablativusi rag eredeti funkciója megőrződött a partikulákban, mint pl. lpN *âl'dē* 'päältä, päällä', *vuol'dē* 'alta'. Az északi és keleti lappban ezek a szavak locativusi alakok is, tehát nemcsak "honnan", hanem "hol" kérdésre felelő helyhatározói funkciót is betöltenek. Az említett szavak grammatikai megfelelői pl. a finn nyelvben az *alta*, *yltä*, *ulkoa*, *takaa* féle szavak (Korhonen 1981: 215).

Minden lapp nyelvjárásban a főnevek ragozásában az accusativusi alakok egyaránt előfordulhatnak határozott és határozatlan tárgyként. A keleti lapp nyelvből ugyanis a magyarral, finnel és mordvinnal szemben hiányoznak a logikai határozottságot jelölő grammatikai eszközök, így a logikai határozottság szerinti megkülönböztetés szemantikai és nem morfológiai, a kontextusból adódik. Ezzel szemben megjegyzendő, hogy történetileg a határozott és határozatlan tárgy grammatikai megkülönböztetése igen releváns volt (Korhonen 1981: 216) A balti finn nyelvekhez hasonlóan a lappban a teljes tárgy accusativussal fejeződött ki, a részleges tárgyra viszont a partitivusi alak utalt. A partitivusi alakot irrezultatív igékkel is használták. Többes számban a

teljes tárgy nominativusban állt, ahogy ez a mai finnben is van. A lapp későbbi fejlődése folyamán a következő egyszerűsítés ment végbe a teljes és részleges tárgyat jelölő rendszerben (Korhonen 1981: 216):

vksm. sg.	totaaliobjekt	* <i>-m</i>		> lp. sg. obj. <i>-m</i> (> lp Ø)
	partiaaliobjekti	* <i>-ta/-tä</i>		
vksm. pl.	totaaliobjekti	* <i>-t</i>		> lp. pl. obj. <i>-d</i>
	partiaaliobjekti	* <i>-ta/-tä</i>		

A mai keleti lapp nyelvjárásokban Korhonen olyan alakokat mutat ki, amelyek azt bizonyítják, hogy a partitivus továbbra is él bizonyos helyzetekben (Korhonen 1981: 216):

- a komparativus használatakor: az elem, amelyhez viszonyítunk valamit, partitivusban áll, pl. lpKo *kõåsked nuorab* 'tätiä nuorempi'
- hatnál nagyobb számnevek után, pl. lpKo *čiččam a'lged* 'seitsemän poikaa'; erről a használatról Kert is beszámol *a Саамский язык* című cikkében (Kert 1966: 160)
- különböző névutókkal kapcsolatban, pl. lpKo *keđ'ged vüåsta* 'kiveä vasten'.

4.1.2. Nominativus

Az inari-lapp nominativusi alakú tárgy általában olyan számnevek után fordul elő, amelyek nagyobbak mint egy és kisebbek hétnél, függetlenül attól, hogy főnév előtt állnak vagy egyedül. Ahogy már említettem, az 'egy' jelentésű számnévvvel a tárgy esete accusativusi alakú, pl.:

- (25) *mun vTM™™ ldTM™ m* [V] *oouta* [O, AccSg] 'ich nehme einen' (Itkonen 1972: 179)
- (26) *mun vTM™™ ldTM™ m* [V] *kyehhti* [O, NomSg] 'ich nehme zwei' (Itkonen 1972: 179)
- (27) *mun ostim* [V] *kyehhti kuuza* [O, NomSg] 'ich kaufte zwei Kühe' (Itkonen 1972: 179)

A lapp számneveknek ez a használata összeegyeztethető a finn nyelv számneveinek bizonyos használatával, pl. fi *otan yhden* [AccSg] 'ich nehme einen', de *otan kaksi* [NomSg] 'ich nehme zwei'.

A déli lapp nyelvekben a többes számú főnevek nemcsak accusativusban, hanem nominativusban is állhatnak. A nominativusi alakokat a határozatlan

és kollektív tárgy jelölésére használják, az accusativusszal ellátott főnevek viszont határozott és individuális tárgyra utalnak (Itkonen 1972: 179), pl.:

(28) *juktie treæwgah* [O, NomPl] *dajtejh* 'wenn Skier gemacht werden' (Itkonen 1972: 179)

(29) *juktie treæwgejde* [O, AccPl] *dojteme* 'wenn die Skier gemacht sind' (Itkonen 1972: 179)

4.1.3. Elativus

A lapp elativusi rag egyes számban az *-st* és ennek allomorfjai a különböző nyelvjárásokban. Ez a rag az őslapp **-stē* ragra vezethető vissza, és a rag a balti finn **-sta/-stā* és a mordvin *-sto/-ste* raggal egyeztethető össze. Az északi és a keleti lappban az elativusi rag magába olvasztotta az inessivusi **-snē* ragot. Ennek következtében a "honnan" és "hol" kérdésre felelő helyhatározó esetek mai alakjai egybeesnek, pl. Kld. *siites't* [LocSg] 'auf dem Dorf ~ aus dem Dorf', N *goađest* [LocSg] 'aus dem Zelt ~ im Zelt'.

A lapp tárgy tanulmányozásánál nem mindig említik az elativusi tárgyat, mert a kutatók sokszor azon a véleményen vannak, hogy az adott alak határozó. Ahogy Erkki Itkonen kimutatja, a határozói értékű tárgy és a határozó használata mégis lényegesen eltér egymástól. A keleti lappban a határozói értékű tárgy nem mutatható ki, így az általam megvizsgált szövegekben nem találtam ilyen példákat. Ezzel szemben a svédlappban az elativusi tárgynak nemcsak egyes számú, hanem többes alakjai is vannak. Az elativusi tárgy gyakorisága a svédlappban nagyobb, mint az északi lappban. Általában valaminek egy részét jelölik vele, a tárgy ilyenkor anyagot, emberi csoportot, vagyont nevez meg. Leggyakrabban mégis az ételt vagy az italt jelentő tárgy áll elativusban, így ennek állítmánya általában 'eszik, iszik, ad, kap, hoz, visz, küld, főz, tölt' jelentésű ige. Nielsen véleménye szerint szemantikailag az elativusi tárgy fő funkciója az evés, az ivás, vagy a pénzforgalom tárgyának jelölése (idézi Itkonen 1972: 181).

4.2. A lapp tárgy szófaja

4.2.1. A főnévi szófajú tárgy

4.2.1.1. Accusativus

A lapp főnévi szófajú tárgy az esetek többségében accusativusban áll. A főneveknek két fajtájuk van: az elvont és a konkrét jelentésű főnév. A konkrét főneveket hagyományosan két csoportra osztjuk: megkülönböztetjük a közneveket és a tulajdonneveket.

a) Tulajdonnevek

Lehetnek személynevek, állatnevek, helynevek, földrajzi nevek, pl.

(30) *våltən* [V] **Berlin** [O, AccSg] 'взяли Берлин' (32)

(31) *al'get't'ε* [V] **Marjinče** [O, AccSg] *pertεsse åffke* [O, Inf] 'начнут Марусеньку дома ругать' (36)

b) Köznevek

Lehetnek az élővilággal kapcsolatos (ember, állat, növény) vagy élettelen dolgokat megnevező egyedi nevek, gyűjtőnevek, valamint anyagnevek, pl.

(32) *rūc uiten* [V] **akes** [AccSg] 'шведы увели жену' (45)

(33) *al'kes* [O, AccSg] *ruh'ken* [V] 'сына схоронили' (45)

(34) *nav'd pudzet* [O, AccPl] *jev pōr* [V] 'волки оленей не истребляют' (30)

(35) *rādet* [V] **suęet** [O, AccPl] 'рубят березы' (41)

(36) *sonn uines* [V] **vennas** [O, AccSg] 'увидел лодку' (45)

(37) *tuišuvav* [V] **škola-internat** [O, AccSg] 'строят школу-интернат' (26)

(38) *niit' čannel* [V] *pormuž* [O, AccSg] 'дочь приготовила угощение' (158)

4.2.1.2. Nominativus

Ahogy a 3.1.2. fejezetben már kiderült, az egynél nagyobb és hétnél kisebb számnevek esetében a tárgy nominativusi alakú, tehát jelöletlen, pl.:

(39) *en'dem* [V] *kolm tonna* [O, NomSg] 'сдали три тонны' (28)

(40) *terpet* [V] *kuht kuz* [O, NomSg] 'рубят две ели' (41)

(41) *sonn šobešt* [V] *kuht parna* [O, NomSg] 'она любила двух парней' (95)

(42) *vulχen* [V] *kuht olme* [O, NomSg] 'послали двух людей' (31)

(43) *vus'te* [V] *sonn kolmet' sah'pket* [O, AccPl], *kolm suem'p* [O, NomSg], *vål'te* [V] *ja kolm pual* [O, NomSg] 'купила она три пары сапог, три посоха, взяла и три пуговицы' (57)

A *kolmet' sah'pket* kifejezésben a számnév és az azt követő főnév azért állnak többes accusativusban, mert a főnév páros dolgot jelent.

4.2.2. A névmási szófajú lapp tárgy**4.2.2.1. A személyes névmási szófajú tárgy**

(44) **tōn** [O, AccSg2] *varn'e kåhčav* [V] 'тебя в гости зовут' (57)

(45) *munv'ltε* [V] **sōn** [O, AccSg3] 'я взял его' (32)

(46) *vil'k'es' pɛlv kâhčev* [V] **minet'** [O, AccPl1] 'белые облака зовут нас' (92)

(47) *mun̄n t̄inet'* [O, AccPl2] *spasje* [V] *voinas't'* 'я вас спасила от войны' (55)

(48) *sii sinet'* [O, AccPl3] *ruh'ken'* [V] 'похоронили их' (85)

4.2.2.2. Egyéb névmási szófajú tárgy

(49) **kien** [O, AccSg] *ton'n'e vur'tek'* [V] 'кого ты ждала' (36)

(50) *jebb uin* [V] **nimen** [O, AccSg] 'не видим ничего' (96)

(51) *ei vuēi* [V] *kâvne nik'en* [O, AccSg] 'не может найти никого' (127)

(52) **kon** [O, AccSg] *tonn egg vur'd'* [V] 'которого ты не ждешь' (84)

4.2.3. A igenévi szófajú tárgy

A tárgyас szerkezeten belül az infinitivusos alakú tárgyon a tárgyi viszony morfológiailag jelöletlen. A tárgyас szintagma alaptagjaként általában 'tud, akar, kezd' jelentésű igék állnak, pl.:

(53) *el'ke* [V] **robhušše** [O, Inf] *kolχozes't'* 'начал работать в колхозе' (31)

(54) *vufp alke* [V] **šervhe** [O, Inf] 'свекор начнет ворчать' (36)

(55) *mun̄n kirkhe* [V] **ovpnuvve** [O, Inf] *školas't'* 'я кончил учиться в школе' (31)

A tárgy sokszor nem pusztán infinitivus, hanem infinitivusos szerkezet. Az infinitivusos szerkezetek tulajdonképpen olyan beágyazott állítmányok, amelyek a mondat fő igéjének argumentumaként (tárgyként, alanyként, határozóként) szerepelnek. A beágyazott állítmányok igenek. Ezek leggyakrabban főnévi igenek (infinitivus) és befejezett melléknévi igenek (participium perfectum) (Sammallahti 1998a: 103). A főnévi igenek a két cselekvés egyidejűségére utalnak, pl.:

(56) *dat jáhkká* [V] *báhpa* [S, AccSg] **diehtit** [V, Inf] *vástádusa* [O, AccSg] 'she believes that the priest knows the answer' (Sammallahti 1998a: 103)

(57) *Joavna logai* [V] *daid olbmuid* [S, AccPl] **leat** [V, Inf] *čeavláid* 'John said that those people are haughty' (Sammallahti 1998a: 104)

A múlt idejű melléknévi igenév, amelyhez accusativusban álló névszó tartozik, a cselekvés előidejűségét jelenti, pl.

(58) *dat õinnii báhpa* [S, AccSg] **bohtán** [V, PrfPrtc] 'he saw that the priest had come' (Sammallahti 1998a: 103)

- (59) *dat jáhkká báhpa* [S, AccSg] **diehtán** [V, PrfPrtc] *vástádusa* [O, AccSg] 'he believes that the priest knew the answer' (Sammallahti 1998a: 104)

Ha a főige alanya megegyezik a beágyazott igenév alanyával, akkor ez az alany a visszaható névmás birtokos ragozású accusativusi alakjával fejezhető ki, pl.:

- (60) *Joavvna logai iežas* [S, AccSgPx3] **diehtán** [V, PrfPrtc] *vástádusa* [O, AccSg] 'John said that he knew the answer' (Sammallahti 1998a: 104)

4.2.4. A tárgyi mellékmondat

A tárgyi mellékmondat a főmondat állítmányához kapcsolódó tárgyi összetevőt fejt ki. A tárgyi mellékmondat a tárgyhoz hasonlóan mindig kötött bővítmény. A fő- és a mellékmondat jelentésviszonya általában tartalomkifejtő vagy részleges tartalomadó lehet. Az utóbbinak alaptagja bármilyen tárgyias ige lehet, a kötőszó viszont vonatkozó névmás. Az általam megvizsgált szövegekből a következő példa hozható fel:

- (61) *sonn finn* [O, AccSg] *kán'te* [V], **kon** [O, AccSg] *tonn egg vur'd* [V] 'она фина убила, которого ты не ждешь'

Ebben az összetett mondatban a *kon* vonatkozó névmás anaforikus névmás, ugyanis a *finn* szóra vonatkozik.

A tartalomkifejtő tárgyi mellékmondatban a *što* 'hogy' kötőszó szerepel. Az alaptagja szemantikailag jellemezhető, jelentéscsoportokba sorolható. Itt ugyanazokról a szemantikailag meghatározott igékről esik szó, amelyek csoportosítását a 2.1. fejezetben mutattam be, pl.:

- (62) *sonn cilke* [V], **što at't' bidd ovnuvve** [O] 'он сказал, что теперь надо учиться' (25)
 (63) *at't' mušta* [V], **što munn ovnuv'v'e pueras't pier've klasses't** [O] 'я помню, что я учился хорошо в первом классе' (26)

Az adott tartalomkifejtő mondatok főmondataiból hiányoznak a kataforikus elemek, amelyek a szemantikai ekvivalencia vagy a pragmatikai kapcsolat alapján előre utalnak a mellékmondatokban megjelenő elemek valamelyikére. A lapp nyelv e sajátossága nyelvspecifikus, ugyanis ezzel szemben ezeknek a mondatoknak a magyar fordításában kataforikus elemek is szerepelhetnek, pl. *Lain azt mesélte nekik, hogy a családjával együtt élt. A faluban*

***azt** tudták meg, hogy a svédek sok lapp embert megöltek. **Arra** emlékszem, hogy elsőben jó tanuló voltam.*

Irodalom

- Balogh Judit 2000: A tárgy. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Kiadó. Budapest. 414–422.
- Bartens, Raija 1972: Inarinlapin, merilapin ja luulajanlapin kaasussyntaksi. MSFOu 148. Helsinki.
- Bartens, Raija 1978: Synteettiset ja analyttiset rakenteet lapin paikanilmauksissa. MSFOu 166. Helsinki.
- Berrár Jolán 1967: Az alárendelő szerkezetek A tárgyas szerkezetek. In: Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó. Budapest. 433–437.
- Dezső László 1969: A főnévi csoport. ÁNyT. 6. 25–158.
- Hajdú Péter 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Hopper, Paul J.–Thompson, Sandra A. 1980: Transitivity in Grammar and Discourse. In: Language 56. 251–299.
- R. Hutás Magdolna 1991: Az alárendelő szerkezetek. Az igei szerkezetek. In: Benkő Loránd–E. Abaffy Erzsébet (szerk.): A magyar nyelv történeti nyelvtana I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 649–673.
- Itkonen, Erkki 1972: Über das Objekt in den finnisch-wolgaischen Sprachen. In: FUF 39: 153–213.
- Kert, G. M. 1961: Образцы саамской речи. Издательство Академии наук. Leningrad.
- Kert, G. M. 1966: Саамский язык. In: Языки народов СССР. Финно-угорские и самодийские языки. Издательство Наука. Moskva. 155–172.
- Kert, G. M.–Zajkov, P. M. 1988: Образцы саамской речи. Издательство Академии наук. Petrozavodszk.
- Komlósy András 1992: Régensék és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan. I kötet. Mondattan. Akadémiai Kiadó. Budapest. 299–527.
- Korhonen, Mikko 1979: Entwicklungstendenzen des finnisch-ugrischen Kasussystems. In: FUF 43. 1–21.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kuruč, R. D. 1985: Саамско–русский словарь. Издательство Русский язык. Moskva.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Magga, Ole Henrik 1988: Studier I. Samisk infinitvsyntaks. Del I: Infinitivsetning. Akkusativ og infinitiv. Sámi Instituhta. Oslo.

- Mosnikoff, Jouni–Sammallahti, Pekka 1991: Suomi–koltansaame sanakirja. Lää'dd–sääm' sää'nnke'rjj. Girjegiisá, Ohcejohka
- Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget. Oslo.
- Sammallahti, Pekka 1998a: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji. Karasjok.
- Sammallahti, Pekka 1998b: Saamic. In: Daniel Abondolo (szerk.): The Uralic Languages. Routledge. London–New York. 43–95.
- Sivonen, Jari 2001: Lauseoppi 1. Opetusmoniste. SUOSALO. Oulun yliopisto.
- Söderholm, Eira 1990: Kieli, murre, varieteetti tai oma kieli. Pohjoiskalotin kielet ja kielimuodot. In: Marja Tuomien (szerk.): Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Outamaalta tunturiin. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 16. Kustannus–Puntsi.
- Szili Katalin 2000: A tárgyasság a magyar nyelvben (A tárgyasság morfoszintaktikai összefüggései). In: Nyr 124: 356–369. Budapest.

*

Die objektive Konstruktion im Lappischen

Das Ziel der vorliegenden Arbeit ist die Untersuchung der objektiven Konstruktion im Lappischen. Die ausführliche Analyse dieser Sprachstruktur besteht aus zwei Stufen: als Erstes werden die möglichen Hauptteile (Verb, kausatives Verb, Infinitivus oder aus Verb gebildetes Nomen) der objektiven Konstruktion dargestellt. Danach folgt die Beschreibung des Nebenteils, des Objektes; jedoch nicht nur vom Standpunkt der synchronischen Sprachwissenschaft aus, sondern auch mit Hilfe der diakronen Untersuchung. Das Thema der Arbeit steht in engem Zusammenhang mit der Transitivität, die eine der allgemeinsten Erscheinungen der menschlichen Sprachen ist. In diesem Sinne möchte diese Arbeit über eine einfache Beschreibung der lappischen objektiven Konstruktion hinausgehen. Das Thema könnte mit der Untersuchung dieser sprachlichen Struktur in den ostsee-finnischen und in den skandinavischen Nachbarsprachen erweitert werden.

HRISZTINA ARMUTLIEVA

A norvéglapp kéttagú igei képzőbokrok

DUSNOKI Gergely

I. Bevezetés

A lapp szinkrón nyelvészeti kutatásokban eddig viszonylag kevés helyet kapott az igeképzés, és még kevesebbet az összetett igeképzők vizsgálata. Az egyetlen magyar nyelvű és e témát is érintő mű Lakó György *Chrestomatia Lapponica* című tankönyve (Lakó 1986). Jóval részletesebb információkat tartalmaz Nickel leíró norvéglapp grammatikája (1990). A pitei lapp igeképzésről szól Ruong monográfiája (1943), amely az egyszerű képzőkön túl képzőbokrokat is tárgyal. Egy képzőelem problémáit vizsgálja Angeus Kuoljok (1997) a lulei lapp nyelvet véve alapul. Meg kell még említeni Korhonen (1981) és Sammallahti (1998) műveit is, melyek nyelvtörténeti szempontból, és sokszor az egyszerű képzők meghatározásakor adnak segítséget.

Ez a dolgozat formai és jelentésbeli kritériumok alapján kísérli meg csoportosítani a kételemű képzőbokrokat, és megpróbál rámutatni bizonyos szabályosságokra és kivételes jelenségekre. A kéttagú képzőket alkotó egyszerű szuffixumok leírása után előbb a formai realizációk eseteit mutatom be táblázat segítségével, majd a jelentésszerkezetek lehetséges felépítését, aszerint, hogy melyik összetevő dominál a képzőbokor jelentésében. Végül valószínűsíthető magyarázatokat igyekszem adni bizonyos irányvonalak kijelölésével, melyek már a további kutatás felé mutatnak.

A II. fejezetben szereplő képzők sorszámát megtartom a III. fejezetben is. Ennek célja a könnyebb visszakereshetőség, amely főként a III.ii.1. pontnál fontos, ahol a helytakarékosság miatt a példákat elhagytam.

A jelentésváltozások szemléltetésére – egyszerűségénél és átláthatóságánál fogva – legjobbnak a következő, hozzárendeléses módszer tűnt alkalmazhatónak:¹

¹ A jelentésváltozások ilyen módszerrel való leírásának ötlete Saukkonen (1995) cikkéből származik, további segítséget nyújtott Komlósy (2000: 233).

- $f(x)$ 'alapjelentés' → $a f(x)$ 'új jelentés'
 pl. $f(x)$ → $y(\text{Pat}) f(x)$ -szé válik
 l. *okta* 'egy' → *ovttastuvvat* 'egyessel, összeáll'.

Így érzékeltethetőek olyan jelentésbeli különbségek, amelyeket a korábbi terminológia (vö. pl. Sammallahti 1998: 91–93) csak elnagyolva ábrázolt.

II. A kéttagú képzőbokrokat alkotó egyszerű képzők

1. S1: -st- NV, VV

Ha NV:

- a) $f(x)$ → $y(\text{Ag})$ használja, működteti $f(x)$ -et, pl. *soad̄is* 'tikku' → *soad̄istit* 'pistää (tikulla)';
 b) $f(x)$ → $y(\text{Ag}) f(x)$ módon viselkedik, pl. *skálka* 'leikinlaskija, veijari, kujeilija' → *skálkkastit* 'kujeilla, hassutella'.

Ha VV:

- c) $f(x)$ → kicsit, gyorsan vagy rövid ideig $f(x)$, ill. $y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et, pl. *juoigat* 'joikata, joikua' → *juoiggastit* 'joikata (vähän), ruveta joikkaamaan'.

Az S1: -st- előtt a tövek gyenge fokú alakja áll.

2. S2: -h- NV, VV, NN

A kétszótagos tövek után álló -h- képző (Nielsennél: -t-) háromszótagos tövekhez járuló alakváltozata a -htt-.

Ha NV:

- a) $f(x)$ → $y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel, pl. *namma* 'nimi' → *namahit* 'nimittää'.
 b) $f(x)$ → $y(\text{Ag})$ használja $f(x)$ -et, pl. *boallu* 'nappi' → *boaluhit* 'napittaa'.
 c) $f(x)$ → $y(\text{Ag}) z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza, pl. *vahát* 'vahinko; harmi, vahinko' → *vahágahttit* 'vahingoittaa' (Korhonen 1981: 339-340).

Meg kell még említenünk az NN -*heapmę*-t, mely az alábbi módon hat a tő jelentésére:

- d) $f(x)$ → $f(x)$ nélküli, pl. *čoarvi* 'sarvi' → *čoarvęheapmę* 'sarveton'. Ezt a képzőt azért kell ide sorolnunk, mivel függetlenül attól, hogy teljes alakja kétszótagú, a további szóképzési műveletekben mint puszta -h- vesz részt.

Ha VV:

- e) $y(\text{Ag}) f(x)$ → $z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$, pl. *borrat* 'syödä, purra' → *borahit* 'syöttää'.

f) $y(\text{Pat}) f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$, pl. *goaikut* 'tippua, pisarella' \rightarrow *goaikkuhit* 'tiputtaa'.

A *-h-* képzők előtt a páros szótagú tövek mindig gyenge fokban állnak.

3. S1: *-š-* NV, VV

A szakirodalom több különböző alakját különbözteti meg aszerint, hogy milyen magánhangzó előzi meg. Korhonen, részben nyelvtörténeti okokból négy csoportra bontja (l. 1981: 337–339), Nickel (1990) elkülönít *-šit* (292), *-(a)šit* (VV) (236, 259) és *-(o)šit* (288) formákat. Mindezt csak azért fontos megemlítenünk, mert a szótárból gyűjtött anyagban S1 pozícióban *-š-* előtt a fentiekkel szemben csakis *-a-* található, akár deverbális, akár denominális képzőről van szó. Ez az oka annak, hogy ebben a dolgozatban pusztán *-š-* alakban tárgyaljuk. (Az S2 helyzetű *-š-* képzőt viszont, mivel mindig meg egyezik a szakirodalomban *-oš-* (régii helyesírásban *-uš-*) formában tárgyaltal, következetesen S2: *-oš-*-ként jelöljük).

Az *-š-* jelentése a következőképpen foglalható össze:

Ha NV:

- a) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel, pl. *gásta* 'kaste' \rightarrow *gásttašit* 'kastaa', *mearka* 'merki' \rightarrow *mearkkašit* 'merkitä'.
- b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ -nek tartja $z(\text{Pat})$ -t, pl. *nuorra* 'nuori' \rightarrow *nuorašit* 'pitää (liian) nuorena', *váivi* 'vaiva' \rightarrow *váivvášit* 'pitää vaivana, vaivalloisena'.
- c) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ módon cselekszik, viselkedik, pl. *jalla* 'hullu' \rightarrow *jallošit* 'hullutella', *noaidi* 'noita' \rightarrow *noidošit* 'taikoa', *ahkit* 'ikävä' \rightarrow *ahkiduššat* 'olla ikävässään'.

Ha VV:

- d) $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran $f(x)$, pl. *vázzit* 'kävellä' \rightarrow *vácčašit* 'käyskenellä', *boaldit* 'polttaa' \rightarrow *boalddašit* 'poltella'. (A példaanyag forrása: Korhonen 1981: 337–339.)

Az a) b) és d) jelentésváltoztató szerepű alakok előtt a tövek gyenge, míg a c) csoport előtt az erős foka áll.

4. S1: *-m-*, *(-n)-*² NV

Az *-m-* jelentésváltoztató szerepe a következőképpen ábrázolható:

- a) $f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x)$, pl. *áhppi* 'voima' \rightarrow *áhpásmi* 'virkistyä'.

Az *-m-* a tövek gyenge fokú alakja után áll.

² Az *-uvva-* előtt a norvéglapp keleti nyelvjárásaiban *-m-*, a nyugatiakban *-n-* áll (Nickel 1990: 280).

5. S1: -d- NV, VV

Ha NV:

- a) $f(x) \rightarrow f(x)$ állapotban van, pl. *bárti* 'onnettomuus, hätä' \rightarrow *bártidit* 'olla onnettomuudessa, hädässä', *dállu* 'talo' \rightarrow *dálludit* 'pitää taloa', *jietna* 'ääni' \rightarrow *jietnadit* 'ääntää'.
- b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel, pl. *bihkka* 'terva' \rightarrow *bihkkadit* 'tervata', *gierdu* 'vanne' \rightarrow *girdodit* 'vannehtia'.
- c) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza, pl. *báhkka* 'kuumuus, helle' \rightarrow *báhkadit* 'kuumentaa', *buorre* 'hyvä' \rightarrow *buoridit* 'parantaa'.

Ha VV:

- d) $y(\text{Pat})$ $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$, pl. *duhtat* 'tyytyä' \rightarrow *duhtadit* 'tyydyttää', *čáskat* 'sammua' \rightarrow *čáskadit* 'sammuttaa'.
- e) $f(x) \rightarrow$ egyszer $f(x)$, pl. *čolgat* 'sylkeä' \rightarrow *čolgadit* 'sylkäistä', *čorbmat* 'lyöä nyrkillä' \rightarrow *čorbmadit* 'lyöä kerran nyrkillä'.
- f) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})/(\text{Pat})$ $f(x)$ $y(\text{Pat})$, pl. *luoitit* 'heittää' \rightarrow *luoitádit* 'heittäytyä', *geassit* 'vetää' \rightarrow *geassádit* 'vetäytyä'.
- g) $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$, pl. *lohkat* 'lukea' \rightarrow *logadit* 'lukea jatkuvasti', *jápmiit* 'kuolla' \rightarrow *jámádit* 'olla kuolemaisillaan' (Korhonen 1981: 329–330.)

A -d- képző c. és g. jelentésű alakjai előtt a páros szótagú tövek gyenge fokú alakja áll, a többi (a, b, d–f. jelentésűek) előtt az erős fokú.

6. S1: -l- és -al- VV, (*-l-) NV

A szakirodalomban az -l- csak deverbális verbumképzőként szerepel (Korhonen 1981: 333–334, Nickel 1990: 236, 238, 241, 248, 250, 254, 259, 260, Lakó 1986: 114–115, Sammallahti 1998: 91–92). Funkciói Korhonen alapján a következők lehetnek:

Ha VV:

- a) $f(x) \rightarrow$ gyorsan, hirtelen, kicsit $f(x)$, pl. *borrat* 'syödä' \rightarrow *borralit* 'syödä nopeasti', *jápmiit* 'kuolla' \rightarrow *jápmilit* 'kuolla äkkiä'.
- b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et, pl. *suhkat* 'soutaa' \rightarrow *suhkalit* 'lähteä soutamaan', *vázzit* 'kävellä' \rightarrow *vázzilit* 'lähteä kävelemään, mennä pois'.
- c) $f(x) \rightarrow$ egyszer $f(x)$, pl. *goaikut* 'tippua' \rightarrow *goaikalit* 'tipauttaa', *čoalkit* 'kalkuttaa, kolkuttaa' \rightarrow *čoalkalit* 'kolauttaa'.
- d) $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$, pl. *addit* 'antaa' \rightarrow *addalit* 'annella', *báhčit* 'ampua' \rightarrow *báhčalit* 'ammuskella'.

- e) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x)$ ugyanakkor $z(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x)$, pl. *oaidnit* 'nähdä' → *oaidnalit* 'nähdä toisensa'.
- f) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ próbálja $f(x)$ -et, pl. *oastit* 'ostaa' → *oastalit* 'yrittää saada ostetuksi'.

A c–f) esetben az *-l-* előtti tövéghangzó *a*-ra módosul, ezért *-al-* formában jelöljük.

Nagy számban találhatók olyan igealakok, melyekben egy denominális *-l-* képzőelem van jelen. Ez az S1S2: *-luvva-* képzős igéknél a legproblémásabb, mivel nincs látható összefüggés más *-l-* alakú NV vagy NN képzőkkel (pl. Korhonen 1981: 325, *-l* denominális melléknévképző, ami a legvalószínűbb lenne). Nickel nem is elemzi e képző mibenlétét, a *-luvva-*t külön képzőként tárgyalja az *-uvva-*n belül (284). A dolgozat tematikája és a megnyugtató magyarázat hiánya miatt itt ezt az elemet **-l-* denominális képzőnek fogjuk nevezni.

Az összes *-l-* képzőalak az erős fokú tövekhez járul.

7. S1: *-s-* NV, VV

Ha VV:

- a) $y(\text{Ag})$ okozza, $f(x)$ -et → $f(x)$, pl. *rahpat* 'avata' → *rahpasit* 'avautua', *jorgat* 'kääntää' → *jorgasit* 'kääntyä'.

Ha NV:

- b) $f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ tulajdonságúvá válik, pl. *buođđu* 'kalapato; pato' → *būđđosit* 'patoutua, tukkeutua', *hudju* 'ujo, kaino' → *hūdjosit* 'ujostua'.
- c) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ tulajdonságot vesz fel, pl. *hánka* 'nippu, kimppu (esim. avaimia)' → *hánkasit* 'mennä, tulla parvena jnnek'.

Az *-s-* előtt a tövek erős fokban állnak.

8. S1: *-ld-* (NV), VV

Ha VV:

- a) $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran folyamatosan $f(x)$, pl. *addit* 'antaa' → *attildit* 'annella vähitellen pois', *vuordit* 'odottaa' → *vuorddildit* 'odotella kauan' (Korhonen 1981: 335; l. még Nickel 1990: 250, 254).

Azonban e képző esetében is találhatunk igéket, melyek töve névszó: pl. *čikŋa* 'koru, koriste' → *čīŋaldahttit* 'koristella (ajoporo, ihminen)', *seahki* 'sekavuustila; sekasotku' → *sēgoldahttit* 'sekoittaa (nopeasti); väärstellä (asiaa), kääntää (asia) ylösalaisin'. Viszont ezeknek az igéknek valóban csak fiktív, relatív tövük a *-ld-* képzős forma, nem lelünk ilyen alakokat önálló

szóként. Emiatt az alábbiakban egy jelentésváltozást fogunk leírni a denominális S1: *-ld-* esetében, amely már az S2 jelentését is tartalmazza.

Az *-ld-* a tövek gyenge fokú alakjához járul.

9. S1: *-n-* NV, VV

Ha NV:

a) $f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x)$, pl. *báhkka* 'lämpö, lämmin' \rightarrow *báhkkanit* 'lämmetä', *guhkki* 'pitkä' \rightarrow *guhkkanit* 'pidentyä' (Korhonen 1981: 335–336).

Ha VV:

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x) y(\text{Pat})$, pl. *gaikut* 'repiä' \rightarrow *gaikánit* 'repeytyä', *luoddut* 'halkoa' \rightarrow *luoddanit* 'haljeta'.

Az *-n-* előtt a tő erős fokban áll.

10. S2: *-uvva-* NV, VV

A kéttagú képzőbokroknek csak második tagjaként fordul elő, ezért jelentése sokban függ az előtte álló képzőétől. Egy korábbi, szélesebb körű elemzés (Dusnoki 2001) alapján azt mondhatjuk, hogy az *-uvva-* jelentésváltoztató szerepe a következő lehet:

Ha az alaptő névszó:

a) $f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) +/-f(x)$ tulajdonságúvá válik, pl. *geaffi* 'köyhä' \rightarrow *geafahuvvat* 'köyhtyä'.

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) +/-f(x)$ -szel ellátottá válik, pl. *eadni* 'äiti' \rightarrow *eatneheapme* 'äiditön' \rightarrow *eatnehuvvat* 'menettää äitinsä, jäädä äidittä'.

Ha az alaptő ige:

c) $y(\text{Ag})$ okozza, hogy $f(x)$ fennáll $\rightarrow f(x)$, pl. *muhttit* 'muuttaa (toisenlaiseksi)' \rightarrow *muhttašuvvat* 'muuttua'.

d) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et, pl. *ruohttat* 'laukata, laukkoa, juosta (muista kuin kaksijalkaisista)' \rightarrow *ruohtastuvvat* 'ruveta laukkomaan, haluta laukkoa'.

Mivel az *-uvva-* második képzőként mindig három szótagos tövekhez járul, ezért fokváltakozást nem okoz.

III. A kételemű képzőbokok és jelentésszerkezetük

III.i. Az alaki szerkezet sajátosságai

A kéttagú képzőbokok lehetséges formai felépítése a szóelőfordulások alapján az alábbiak szerint alakul. (A függőleges oszlopokban az első, a vízszintes sorokban a második helyen álló képzők kapnak helyet. Az S1 helyzetűek esetében releváns megadni a szófajváltás típusát is.)

S1↓	S2→	st	h	oš	m	d	l	s	ld	n	uvva
st NV		+	+			+	+				+
st VV			+			+	+				+
h NV			+				+				+
h VV			+				+				+
h NN				+							+
š NV			+								+
š VV						+					+
m NV		+	+								+
d NV			+			+	+				+
d VV			+			+	+				+
*l NV		+									+
l VV		+	+			+					+
s NV						+					+
s VV						+					+
(ld NV)			+								+
ld VV			+								+
n NV		+	+			+					
n VV						+					+

A 10 különböző alakú képzőből S1 helyzetben állhat 9, S2 helyzetben 6. Az összes formai variáció száma: 31. Ha a szófajváltás milyenségét is tekintjük, láthatjuk, hogy S1 NV relatív tövű képzőbokok 21 féle, S1 VV tövű 24 féle, S1 NN tövű pedig 2 féle alakban realizálódhat. A formai és szófajváltási szempontok szerint tehát összesen 47 különböző képzőbokok van a vizsgált anyagban. Ez a szám meglehetősen alacsony az elvileg lehetséges variációk számához képest. Még ha figyelembe vesszük is, hogy az *-uvva-* csak S2 pozícióban, az *-m-*, *-s-*, *-ld-* és *-n-* pedig – úgy tűnik – csak S1 pozícióban állhat, e potenciális képzőbokok száma 18×6 , tehát 108 lenne. Ennek 43,52%-a jelenik meg ténylegesen.

A későbbi vizsgálatok tárgyát képezheti, hogy miért korlátozott az előbb felsorolt képzők helyzeti előfordulása, ill. hogy miért mutat ilyen kis arányt a

lehetséges és a megvalósuló képzőbokok száma. Ez a dolgot azonban nem tud és nem is akar választ adni ezekre a kérdésekre.

III.ii. A jelentésszerkezet sajátosságai

Ha a kételemű képzőbokok jelentésváltoztató szerepét kezdjük vizsgálni, logikus lenne arra számítanunk, hogy az összetett szuffikszum egyes részeinek jelentései összeadódnak, és jelentésileg is egy S1+S2 összegződést hoznak létre. Ilyen eset meg is figyelhető, pl. **S1: -st- NV**: $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ használja, működteti $f(x)$ -et, pl. *soadis* 'tikku' \rightarrow *soadistit* 'pistää (tikulla)', + **S2 -al-**: $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$, pl. *addit* 'antaa' \rightarrow *addalit* 'annella' = $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran, folyamatosan használja, működteti $f(x)$ -et, Pl. *biipu* 'piippu' \rightarrow *biippostallat* 'polttaa piippua (jonkin aikaa), piipustella' vagy **S1: -h- NN**: $f(x) \rightarrow f(x)$ nélküli, pl. *čoarvi* 'sarvi' \rightarrow *čoarvveheapme* 'sarveton' + **S2 -uvva-**: $f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ +/- $f(x)$ -szel ellátottá válik, pl. *eadni* 'äiti' \rightarrow *eatneheapme* 'äiditön' \rightarrow *eatnehuvvat* 'menettää äitinsä, jäädä äidittä' = $f(x) \rightarrow f(x)$ nélküli $\rightarrow y(\text{Pat})$ $f(x)$ nélkülivé válik, pl.: *oaivi* 'pää' \rightarrow *oaivveheapme* 'pääton, hölmö, houkka' \rightarrow *oaivvehuvvat* 'tulla päättömäksi, ruveta houkkaamaan, hassahtaa'.

Az efféle szabályos összeadás azonban nem kizárólagos tulajdonsága a jelentésszerkezetnek. Az alábbiakban a szótári anyagban található igék jelentésszerkezeteit vesszük sorba minőségük szerint.

Az első csoportba a legnagyobb számban előforduló, fentebb említett S1+S2 jelentés-összeadással létrejött képzőbokok tartoznak. Itt részben a helyszűke, részben az egyes szerkezetek egyszerűsége és a II. fejezetből való visszakereshetősége miatt a konkrét példákat elhagyom.

1. S1+S2 jelentésű összetételek³

1.1.1.6. S1: -st- NV, S2: -al-

a) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran, folyamatosan használja, működteti $f(x)$ -et,

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ $f(x)$ módon viselkedik (általában, gyakran, folyamatosan).

1.1.2.2. S1: -st- VV, S2: -h-

$y(\text{Ag})$ $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ kicsit, gyorsan vagy rövid ideig $f(x)$, ill. $y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et $\rightarrow z(\text{Ag})$ kicsit, gyorsan vagy rövid ideig ráveszi/kényszeríti, ill. kezdi rávenni/kényszeríteni $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$.

³ A számozás feloldása: az első számjegy a jelentések viszonyát, a második az S1 II. fejezetbeli számát, a harmadik az S1 szófajváltó tulajdonságát (1 = NV, 2 = VV, 3 = NN), a negyedik számjegy pedig az S2 II. fejezetbeli számát jelöli.

1.1.2.5. S1: -st- VV, S2: -d-

$f(x) \rightarrow$ többször, gyakran rövid ideig $f(x)$.

1.1.2.6. S1: -st- VV, S2: -al-

$f(x) \rightarrow$ többször, gyakran rövid ideig $f(x)$.

1.2.1.2. S1: -h- NV, S1: -h-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ használja $f(x)$ -et $\rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy használja $f(x)$ -et.

1.2.1.6. S1: -h- NV, S2: -al-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel $\rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran, folyamatosan ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel.

1.2.1.10. S1: -h- NV, S2: -uvva-

a) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel $\rightarrow (y$ okozza, hogy)⁴ $z(\text{Pat})$ $f(x)$ -szel ellátottá válik,

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ $f(x)$ állapotba kerül,

c) $f(x) \rightarrow f(x)$ állapot bekövetkezik,

1.2.2.2. S1: -h- VV, S2: -h-

$y(\text{Pat})$ $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x) \rightarrow q(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $z(\text{Pat})$ -t, hogy rávegye/kényszerítse $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$.

1.2.2.6. S1: -h- VV, S1: -al-

$y(\text{Ag})$ v. (Pat) $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ többször, gyakran, folyamatosan ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$.

1.2.2.10. S1: -h- VV, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow f(x)$ -et nem, vagy rosszul végző $\rightarrow y(\text{Pat})$ $f(x)$ -et nem, vagy rosszul végzővé válik.

1.2.3.3. S1: -h- NN, S2: -oš-

$f(x) \rightarrow f(x)$ nélküli $\rightarrow y(\text{Ag})$ $f(x)$ nélküli módon viselkedik.

1.2.3.10. S1: -h- NN, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow f(x)$ nélküli $\rightarrow y(\text{Pat})$ $f(x)$ nélkülivé válik.

1.3.1.2. S1: -š- NV, S2: -h-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel $\rightarrow q(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy lássa el $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel.

1.3.1.10. S1: -š- NV, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ $f(x)$ -szel ellátottá válik.

1.4.1.2. S1: -m- NV, S2: -h-

⁴ Ahol y meg nem határozott, ki nem fejezett ágens; jelentésében szenvedő jellegű de inkább a finn paszívum alanytalanságára, "indefinítum" voltára hasonlít (Keresztes 1996: 21).

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy egyre inkább $f(x)$.

1.5.1.2. S1: -d- NV, S2: -h-

a) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza $\rightarrow q(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza,

b) $f(x) \rightarrow f(x)$ állapotban van $\rightarrow y(\text{Ag})$ $f(x)$ állapotba hozza $z(\text{Pat})$ -t.

1.5.1.5. S1: -d- NV, S2: -d-

a) $f(x) \rightarrow f(x)$ állapotban van \rightarrow többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$ állapotban van,

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza $\rightarrow y(\text{Ag})$ $z(\text{Pat})$ -t többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$ állapotba hozza.

1.5.1.10. S1: -d- NV, S2: -uvva-

a) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel $\rightarrow z(\text{Pat})$ $f(x)$ -szel ellátott lesz,

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza $\rightarrow z(\text{Pat})$ $f(x)$ állapotba kerül.

1.5.2.2. S1: -d- VV, S2: -h-

a) $y(\text{Pat})$ $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x) \rightarrow [q(\text{Pat})$ nem akadályozza meg, hogy] $z(\text{Ag})$ rávegye/kényszerítse $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$,

b) $y(\text{Ag})$ $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ egyszer $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy egyszer $f(x)$.

1.5.2.5. S1: -d- VV, S2: -d-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ okozza, hogy $f(x)$ fennálljon $\rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran, folyamatosan okozza, hogy $f(x)$ fennálljon.

1.5.2.6. S1: -d- VV, S2: -al-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ okozza, hogy $f(x)$ fennálljon $\rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran, folyamatosan okozza, hogy $f(x)$ fennálljon.

1.5.2.10. S1: -d- VV, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ okozza, hogy $f(x)$ fennálljon $\rightarrow f(x)$.

1.6.2.1. S1: -al- VV, S2: -st-

$f(x) \rightarrow$ kicsit, gyorsan, hirtelen $f(x)$ jelentés halmozódik.

1.6.2.2. S1: -al- VV, S2: -h-

a) $y(\text{Ag})$ $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ gyorsan, hirtelen, kicsit $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy gyorsan, hirtelen, kicsit $f(x)$,

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et $\rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy kezdje $f(x)$ -et.

1.6.2.5. S1: -al- VV, S2: -d-

a) $f(x) \rightarrow$ gyorsan, hirtelen, kicsit $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran kicsit $f(x)$,

b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ próbálja $f(x)$ -et $\rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran, folyamatosan próbálja $f(x)$ -et.

1.7.1.5. S1: -s- NV, S2: -d-

- a) $f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ tulajdonságúvá válik $\rightarrow y(\text{Pat})$ többször, gyakran folyamatosan $f(x)$ tulajdonságúvá válik,
 b) $f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ tulajdonságot vesz fel $\rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran folyamatosan $f(x)$ tulajdonságot vesz fel.

1.7.1.10. S1: -s- NV, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ tulajdonságúvá válik / $y(\text{Ag}) f(x)$ tulajdonságot vesz fel $\rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ -szel ellátott lesz és/vagy $f(x)$ tulajdonságúvá válik.

1.9.1.1. S1: -n- NV, S2: -st-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ kicsit, gyorsan vagy rövid ideig egyre inkább $f(x)$.

1.9.1.2. S1: -n- NV, S2: -h-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ okozza, hogy egyre inkább $f(x)$.

1.9.1.5. S1: -n- NV, S2: -d-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ többször, gyakran, folyamatosan egyre inkább $f(x)$.

1.9.2.5. S1: -n- VV, S2: -d-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x) y(\text{Pat}) \rightarrow$ többször, gyakran, folyamatosan $y(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x) y(\text{Pat})$.

2. Az S1 dominanciájú szerkezetek

Ebbe a kategóriába azok a képzőbokrok tartoznak, melyeknek jelentését teljesen vagy szinte teljesen az első helyen álló képző határozza meg. Speciális esetekről lévén szó a példák már nem hagyhatók el.

2.1.1.1. S1: -st- NV, S2: -h-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ módon viselkedik. Három ige sorolható ide: *gánda* 'poika' \rightarrow *gándahtahtit* 'käyttäytyä poikamaisesti (aikuisesta)', *mánná* 'lapsi' \rightarrow *mánáhtahtit* 'vaikuttaa lapselta; toimia lapsen tavoin (erit. työnteossa)', *nieida* 'tyttö' \rightarrow *nieiddastahtit* 'näyttää olevansa (naimaton) tyttö'.

2.1.1.5. S1: -st- NV, S2: -d-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ módon viselkedik. Az egy idetartozó ige a *stállu* 'staalo, peikko' \rightarrow *-stálostaddat* : *čalmmehisstálostaddat* 'olla sokkosilla'.

2.1.2.10. S1: -st- VV, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag}, \text{ritkán Pat})$ kezdi, akarja, próbálja $f(x)$ -et, és/vagy (nagy nehezen) sikerül $f(x)$, pl. *riggut* 'rikastua' \rightarrow *rikkustuvvat* 'rikastua (vaivoin), yrittää rikastua', *vuolgit* 'lähteä (jonnek), poistua' \rightarrow *vuolggestuvvat* 'tahtoa lähteä; lähteä vaivoin', *jáhkkít* 'uskoa (todeksi), luottaa' \rightarrow *jáhkestuvvat* '(neg.) tahtoa uskoa, ruveta uskomaan'.

2.4.1.10. S1: -m- NV, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x) \rightarrow \text{ua.}$, pl. *amas* 'outo' \rightarrow *amasmit* 'tulla oudo(mma)ksi' \rightarrow *amasmuvvat* \sim *amasnuvvat* 'tulla oudo(mma)ksi', *boarka* 'äkkipikainen' \rightarrow *boarkkasmit* 'tulla äkkipikase(mma)ksi' \rightarrow *boarkkasmuvvat* \sim *boarkkasnuvvat* 'tulla äkkipikase(mma)ksi', *čáris* 'karhea' \rightarrow *čárásmit* 'karhentua' \rightarrow *čárásmuvvat* \sim *čárásnuvvat* 'karhentua'. Talán furcsának tűnhet, hogy bár a képzés megtörténik, a jelentés változatlan marad, a szótár alapján azonban nem mondhatunk mást, ott ugyanis egy szócikkben van említve a legtöbb *-m-* és *-muvva-/nuvva-* képzős alak.

2.5.1.2. S1: *-d-* NV, S2: *-h-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ellátja $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ -szel \rightarrow ua. Egy példa akad: *hávvi* 'haava' \rightarrow *hávvádít* 'haavoittaa' \rightarrow *hávvádahttit* 'haavoittaa'.

2.5.1.10. S1: *-d-* NV, S2: *-uvva-*

$f(x) \rightarrow f(x)$ állapotban van $\rightarrow f(x)$ állapotban van. Négy ige esetében: *buolva* '(suku)polvi' \rightarrow *buolvaduvvat* 'polventua', *čagar* '(eläimen) siitin, suoro' \rightarrow *čagardít* 'olla kutiavainen, kudita' \rightarrow *čagarduvvat* \sim *čagalduvvat* 'olla kutiavainen, kudita, kutista', *heahti* 'hätä; puute' \rightarrow *heahtáduvvat* 'joutua (tekemään jtk hädän vuoksi); hätääntyä'.

2.5.2.10. S1: *-d-* VV, S2: *-uvva-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x) y(\text{Pat}) \rightarrow$ ua. Egy ige tartozik ide: *meaddit* 'erehtyä, hairahtua, hairahtaa' \rightarrow *meaddádit* 'erehtyä, hairahtua, harhautua' \rightarrow *meaddáduvvat* 'harhautua'.

A 2.1.2.10. és a 2.4.1.10. pontoknál található képzők meglehetősen gyakoriak, ezért nem tekinthetjük őket pusztán kivételeknek. Jól látszik azonban, hogy az ilyen jellegű képzőbokok többnyire mégis ritkán fordulnak elő.

3. Az S2 dominanciájú szerkezetek

Ide a második helyen álló képzők által meghatározott jelentésű igei képzőbokok tartoznak.

3.1.1.2. S1: *-st-* NV, S2: *-h-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza, pl. *suohtas* 'hauska, rattoisa, viihde' \rightarrow *suohtastahttit* 'hauskuuttaa, viihdyttää', *dárki* 'tarkka, täsmällinen' \rightarrow *dárkkistahttit* 'tarkastuttaa', *okta* 'yksi' \rightarrow *ovttastahttit* 'yhdistää, liittää'.

3.1.1.10. S1: *-st-* NV, S2: *-uvva-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ tulajdonságúvá válik, pl. *illu* 'ilo' \rightarrow *ilostuvvat* 'ilahtua, ilostua', *oažži* '(elävä) liha, lihaksisto' \rightarrow *oaččástuvvat* 'fyysistyä', *liika*

'ruumis' → *liikkastuvvat* 'kalveta (kuolemankalpeaksi)'. De vannak kevésbé egyértelmű jelentésviszonyban álló párok is: pl. *čuoški* 'kalla, pohjajää, maajää (lumen alla)' → *čuoğástuvvat* 'näлкиintyä (jäkälän jäätymsen vuoksi)', *čalbmi* 'silmiä' → *čalmmástuvvat* 'väsyä (katsomaan jtk), kyllästyttää jkta (jkin usein nähtävä)', *liiki* 'iho' → *liikkástuvvat* 'pinttyä, likaantua (iho vasten olevista vaatteista)'. Ezekben az esetekben a képzett igealakok lexikalizálódását feltehetőleg metonimikus jelentésbővülés kísérte, mely aztán a korábbi, konkrétabb jelentést kiszorította.

3.1.2.6. S1: -st- VV, S2: -al-

$f(x)$ → többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$, pl. *orrut* 'olla (aloillaan, rauhassa, jssak asennossa); asua, oleskella; pysytellä' → *orostallat* 'pysähdellä; asuskella, oleskella', *čuoigat* 'hiihtää' → *čuoiggastallat* 'hiihdellä (vähän)', *juoigat* 'joikata, joikua' → *juoiggastallat* 'joikailla (silloin tällöin, usein)'.
3.3.2.10. S1: -š- VV, S2: -uvva-

$y(\text{Ag})$ okozza, hogy $f(x)$ fennálljon → $f(x)$, pl. *muhttit* 'muuttaa' → *muhttašuvvat* 'muuttua', *notkat* 'tukkia, täpätä' → *notkašuvvat* 'tukkeutua', *rihkkut* 'rikkoa, loukata' → *rihkkašuvvat* 'vahingoittua'.
3.5.2.10. S1: -d- VV, S2: -uvva-

$y(\text{Ag})$ okozza, hogy $f(x)$ → $f(x)$. Egy példa összesen: *čuolbmat* 'solmia' → *čuolbmaduvvat* 'solmeentua'.
3.6.1.10. S1: -ol- NV, S2: -uvva-

$f(x)$ → $y(\text{Pat})$ $f(x)$ -szé válik, pl. *jáf'fu* 'jauho' → *jáf'fuluvvat* 'jauhaantua (jauhoksi)', *divri* 'hyönteinen, itikka' → *divriluvvat* 'tulla hyönteisiä täyteen', *snurtu* 'silmukka' → *snurtuluvvat* 'mennä silmukalle, silmukoille (köydestä tms.)'.
3.6.2.10. S1: -al- VV, S2: -uvva-

$y(\text{Ag})$ okozza, hogy $f(x)$ bekövetkezzen → $f(x)$, pl. *čohkat* 'hoikentaa, terottaa' → *čohkaluvvat* 'huipentua, suipentua', *gokčat* 'peittää' → *gokčaluvvat* 'peittyä', *ráibmat* 'pelästyttää (kovasti erit. haamuista)' → *ráibmaluvvat* 'hämmentyä, hätäntyä'.
3.8.1.2. S1: -ld- NV, S2: -h-

$f(x)$ → $y(\text{Ag})$ $z(\text{Pat})$ -t $f(x)$ állapotba hozza, pl. *čikŋa* 'koru, koriste' → *čičaldahhtit* 'koristella (ajoporo, ihminen)', *seahki* 'sekavuustila; sekasotku' → *sēgoldahhtit* 'sekoittaa (nopeasti); väärstellä (asiaa), kääntää (asia) ylösalaisin'.
3.8.1.10. S1: -ld- NV, S2: -uvva-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ tulajdonságúvá válik, pl. *gaska* 'väli' \rightarrow *gaskkalduvvat* 'keskytä', *guokte* 'kaksi' \rightarrow *guovttálduvvat* 'jakaantua kahtia (esim. to-kasta)'.
 3.8.2.2. S1: -ld- VV, S2: -h-

$y(\text{Ag}) f(x) \rightarrow z(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $y(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$, pl. *juhkat* 'juoda' \rightarrow *jugaldahttit* 'juottaa (pieni kohde)', *guohtut* 'syödä (laitumella)' \rightarrow *gūdoldahttit* 'syöttää (valjastettuja poroja laitumella kesken ajomatkan)'.
 4. Az S1 és S2 jelentésektől független szerkezetek

4.1.1.2. S1: -st- NV, S2: -h-

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ jegyeit kezdi mutatni, pl. *vuopmi* 'metsäinen laaja joki-laakso, vuoma' \rightarrow *vuomástahttit* 'ruveta muistuttamaan metsäistä joki-laaksoa (maastosta)', *rápma* 'rinne (metsäinen, loivahko)' \rightarrow *rámastahttit* 'ruveta viettämään (rinteestä)', *skivdnji* 'vita (leikko korvamerkissä)' \rightarrow *skivnnastahttit* '(poron korvasta:) näyttää siltä, että (merkkinä) olisi vita'. Szerintem ide tartozik a következő három ige is: *nállli* 'syntyperä, suku' \rightarrow *nálástahttit* 'muistuttaa (jkta, vähän)', *sohka* 'suku, sululainen' \rightarrow *sogastahttit* 'olla (jkun) kaltainen, muistuttaa (jkta)', *sulla* 'kaltaisuus, samankaltaisuus' \rightarrow *sulastahttit* 'muistuttaa (jkta), olla jnk tai jkun kaltainen'.
 4.1.1.6. S1: -st- NV, S2 -al-

4.1.1.6. S1: -st- NV, S2 -al-

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ -nek hívja $z(\text{Pat})$ -t, (bizonyos esetekben a viszony kölcsönös: $y(\text{Ag}) f(x)$ -nek hívja $z(\text{Pat})$ -t és ugyanakkor $z(\text{Ag}) f(x)$ -nek hívja $y(\text{Pat})$ -t), pl. *mannji* 'miniä' \rightarrow *manjástallat* 'kutsua (jkta) miniäksi; kutsua toisiaan miniöiksi', *oambealli* 'serkku (naispuolinen)' \rightarrow *oambealástallat* 'kutsua (naista, tyttöä) serkukseen'. Az ilyen szóalakok töve nagyrészt rokonságnév (pl. *viellja* 'veli', *áhčči* 'isä', *čeahci* 'setä, isän nuorempi veli; isän miesserkku (isää nuorempi)' stb.), néhány esetben szociális viszonyra utaló főnév: *hear'rá* 'herra', *almmái* 'mies; kaveri, seuralainen', *guoibmi* 'kumppani, kaveri, toveri', két szónál pedig a névhasználatra utal: *butto-* : *buttosnamma* 'liikanimi', *gáibmi* 'kaima'.
 4.2.2.2. S1: -h- VV, S2: -h-

4.2.2.2. S1: -h- VV, S2: -h-

$y(\text{Ag}) f(x) \rightarrow z(\text{Pat})$ nem akadályozza meg, hogy $y(\text{Ag}) f(x)$, pl. *vooitit* 'voittaa' \rightarrow *vooitahahttit* 'päästää voittamaan', és talán a *boahhtit* 'tulla' \rightarrow *boadihahttit* 'saada tai panna tulemaan (sattumalta)' ill. a *vooitit* 'voittaa' \rightarrow *vooittehahttit* 'panna tai saada häviämään, kärsimään tappio' is ide sorolható.
 4.2.2.6. S1: -h- VV, S1: -al-

4.2.2.6. S1: -h- VV, S1: -al-

$y(\text{Ag})$ v. $(\text{Pat}) f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ rákényszerül, hogy $f(x)$, pl. *áidut* 'aidata' \rightarrow *áiddohallat* 'joutua aidatuksi tai aitaan (erit. porosta)', *deakčut* 'likistää, puristaa (kokoon, yhteen), rusentaa' \rightarrow *dēvččohallat* 'joutua jkun likistämäksi, puristamaksi, rusentamaksi, joutua likistryksiin', *spáikut* 'huiskia, suomia, viuhtoa' \rightarrow *spáikkohallat* 'joutua (jkun) huiskimaksi, suomimaksi' (l. még Nickel 1990: 228). Ilyenkor tehát az S1S2 jelentés szintén nem a két összetevő részjelentéseiből jön létre. Az *-al-* ugyanis, mint láttuk $f(x) \rightarrow$ többször, gyakran, folyamatosan $f(x)$ változást idéz elő, ami nem található meg a képzőbokor jelentésében.

4.4.1.1. S1: *-m-* NV, S2: *-st-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ -nek tartja $z(\text{Pat})$ -t. Az egyetlen idetartozó ige jelentése szerintem nem hozható összefüggésbe sem az *-m-* ($f(x) \rightarrow y(\text{Pat})$ egyre inkább $f(x)$), sem a deverbális *-st-* ($f(x) \rightarrow$ kicsit, gyorsan vagy rövid ideig $f(x)$, ill. $y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et) jelentésével: *árki* 'kurja, säälittävä, surkea' \rightarrow *árkkálmastit* 'tuntea myötätuntoa, sääliä; armahtaa'.

4.7.2.5. S1: *-s-* VV, S2: *-d-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ ráveszi/kényszeríti $z(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ többször, gyakran folyamatosan ráveszi/kényszeríti $z(\text{Pat})$ -t, hogy $f(x)$, pl. *njiellat* 'niellä (virrasta, koskesta)' \rightarrow *njiellasit* 'joutua (virran tms.) nielemäksi, painua (koskesta, kurkusta tms.)' \rightarrow *njiellasaddat* 'painua (ja nousta taas kerran toisensa perästä; jään patoamasta virtauksesta)'.

4.8.2.2. S1: *-ld-* VV, S2: *-h-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et, pl. *ciellat* 'haukkua' \rightarrow *cielaldahttit* 'ruveta oitis haukkumaan', *čuoigat* 'hiihtää' \rightarrow *čuoiggaldahttit* 'lähteä hiihtämään jkun perään'.

4.8.2.10. S1: *-ld-* VV, S2: *-uvva-*

Az ebbe a csoportba tartozó igék zöme egyfajta visszaható jellegű jelentést hordoz:

- $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})/(\text{Pat}) f(x) y(\text{Pat})$, pl. *vuodjut* 'upota, vajota (jhonk)' \rightarrow *vuojulduvvat* 'syventyä (jhonk)', *vadjat* 'leikata' \rightarrow *vajálduvvat* 'unoh-tua'.
- $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ kezdi $f(x)$ -et. Csak egy példa akad: *guođđit* 'jättää (jtak jhonk)' \rightarrow *guođáldahttit* 'ruveta jättämään (toisia jälkeensä)'.

IV. Lehetséges magyarázatok

Annak magyarázatot, hogy az egyszerű képzők miért és hogyan hozzák, hozhatják létre a fenti típusú összetett formákat és azok jelentésszerkezeteit, ebben a cikkben nem tudjuk megadni. Ez túlságosan összetett és messzire ve-

zető probléma, melyhez a jelenleginél jóval szélesebb körű kutatásra volna szükség. Itt csak két, esetleg használható irányvonalat próbálok kijelölni.

A külső nyelvi hatások szerepe

A norvéglapp képzőbokrokra elsősorban a finn nyelv hasonló elemei voltak, ill. lehettek hatással. Természetesen norvég és svéd igealakok is kerültek át a lappba, vö. lp. *assosiēret*, *automatisēret* < no. *assosiere*, *automatisere*, azonban az ilyen formákhoz csak az infinitivusi toldalék járul, képzőként nem értelmeződik egyik elem sem. Érdeemes lenne mindenesetre alaposabban is szemügyre venni az olyan régebbi kölcsönzéseket, amelyek már jobban beépültek a lapp nyelvbe, és talán analogikus hatást is kifejthettek azon belül.

Más a helyzet viszont a finnből átkerülő képzők esetében. A finn nyelv tipológiailag is nagyon közel áll a lapphoz, így jóval könnyebben jöhetnek létre kölcsönhatások a két nyelv között. Az azonos eredetű szuffikszumokon túl (l. Korhonen 1981: 329–339: 3.4.3.1., 3.4.3.2, 3.4.3.3., 3.4.3.4., 3.4.3.9., 3.4.3.12., 3.4.3.13., 3.4.3.17., 3.4.3.18. és 3.4.3.23.) több esetben található már a szakirodalomban is finn jövevényelemként szereplő képzőket. Ide tartoznak például a Korhonnennél *-âšV-* < sm. *-itse-* ill. *-šV-* formában jelölt képzők (1981: 338), ez utóbbi azzal a megjegyzéssel, hogy csak akkor, ha a finn *-ksi-* ige-képző a translativusi esetrágból származna. További hasonlóságokra utal Korhonen az *-ldV-*, vö. fi. *-alta/ältä-*; az *-stV-*, vö. fi. *-sta/stä-*; az *-štV-*, vö. fi. *-(u)sta/(y)stä-*; az *-etV*, vö. fi. *-tta/ttä-*; a *-tállâ*, vö. fi. *-(t)tel(e)-* (ez esetben a finn enontekiői nyelvjárására a lapp is hatással volt) és az *-uvvâ-*, vö. fi. *-u/y-*.

Saját vizsgálódásaim közül itt csak egy, szerintem igen fontos példát emelek ki. Ez a 3.1.1.10. pontnál már látott képzőbokr:

S1: *-st-* NV, S2: *-uvva-*

$f(x) \rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ tulajdonságúvá válik, pl. *illu 'ilo' \rightarrow ilostuvvat 'ilahtua, ilostua'*, *oažži 'elävä) liha, lihaksisto' \rightarrow oaččástuvvat 'fysisistyä', liika 'ruumis' \rightarrow liikkastuvvat 'kalveta (kuolemankalpeaksi)'*.

Világosan látszik, hogy az S1S2 képzőbokr jelentése nem azonos az S1+S2 jelentéssel. Azaz nem jön létre egy ige-nél sem $f(x) \rightarrow y(\text{Ag})$ használja, működteti $f(x)$ -et $\rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ -et használóvá, működtetővé válik, vagy $f(x) \rightarrow y(\text{Ag}) f(x)$ módon viselkedik $\rightarrow y(\text{Pat}) f(x)$ módon viselkedővé válik típusú jelentésváltozás. Ennek oka szerintem abban rejlik, hogy ez az egyik leginkább finn hatásokat mutató képzőcsoport. Az alábbi példák ezt támasztják alá: *árástuvvat 'aristua' < fi. aristua 'megfájdul, érzékenyvé válik'*, *duskástuvvat 'tuskastua' < fi. tuskastua 'belefárad'*, *fuolastuvvat 'huolestua' < fi. huolestua 'aggódik'*, *gáfestuvvat 'kauhistua' < fi. kauhistua 'elszörnyed'*, *he-*

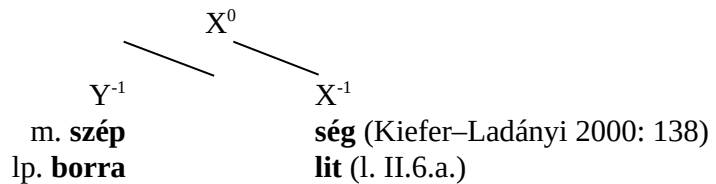
ammástuvvat 'hämmästyä, yllättyä' < fi. *hämmästyä* 'meglepődik', *ilostuvvat* 'ilostua' < fi. *ilostua* 'megörül, felvidul', *mielastuvvat* 'mielistyä' < fi. *mielistyä* 'beleszeret, megtetszik', *meahcástuvvat* 'tulla ihmisaraksi, metsiintyä' < fi. *metsistyä* 'elvadul (terület)', *menestuvvat* 'menestyä, luonnistua' < fi. *menestyä* 'sikerül, boldogul', *onnestuvvat* 'onnistua' < fi. *onnistua* 'sikerül', *roahkastuvvat* 'rohkaistua' < fi. *rohkaistua* 'felbátorodik', stb.

Mivel a finn jövevénytiszta -*stua/-styä* végződésének hangalakja nagyon hasonlít egy lehetséges lapp képzőbokr hangalakjára, valószínűleg ez váltotta ki a jövevényelemként való átvételt. Emellett szól még az is, hogy mindössze három esetben találjuk meg az ilyen igékhez tartozó pusztán -*st*-képzős formát: *aškkas* 'paanne, ukkujää' → *aškkastit* 'paantaa' → *aškkastuvvat* 'jäädä paanteen alle, paantua', *suovva* 'savu' → *suovastit* 'savuttaa; savustaa, häätää savustamalla; savustaa, kypsentää savustamalla, palvata' → *suovastuvvat* 'savuttua, savuuntua; savustua, palvaantua', amelyek az egyetlen olyan jelentésváltozási sorok is egyben, ahol az elvileg szabályos S1+S2 jelentés a végállomás. Valamint *ráhkis* 'rakas' → *ráhkęstít* ~ *ráhkistit* 'rakastaa' → *ráhkistuvvat* 'rakastua', könnyen feltételezhető viszont, hogy itt is jövevénytiszta -*st*-szavakról van szó.

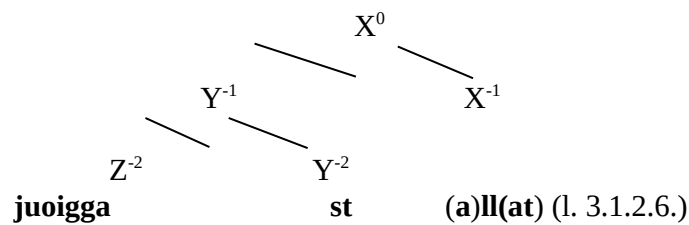
Tehát megoldást jelenthet bizonyos esetekben az adott képzőbokr eredetének tisztázása, mely felvilágosítást nyújthat a jelentés különleges voltát tekintve is.

A morfoszintaktikai viszonyok problémája

Ha generatív módszerrel próbáljuk leírni a szóképzés folyamatát, azt látjuk, hogy formai szempontból a lapp képzőstruktúra is megfelel az általánosnak, (kivéve, hogy a lappban tőalapú a szóképzés, szemben a magyar szóalappúsággal):

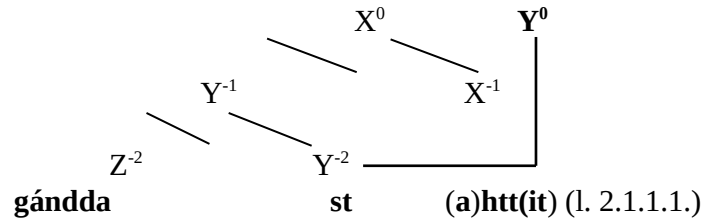

vagy az S1+S2 jelentésű összetett képzők esetében a lappban:

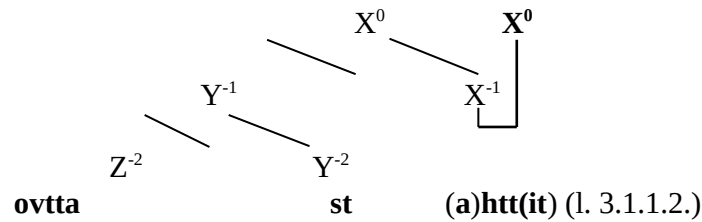

Viszont ez a pusztán alaki leírás nem tükrözi a lehetséges szemantikai viszonyokat a képzőbokokban. Ahhoz, hogy a III.ii. 2-3. típusú jelentésszerkezetek létrejöttét meg tudjuk magyarázni, fel kell tételeznünk, hogy az egyik képző felszíni szerkezeti helyétől függetlenül a logikai formában “föl-emelkedik” a többi morféma fölé (vö. Szabolcsi–Laczkó 1992: 283–284 és Pesetsky 1985). Ennek a szerepnek a betöltése esetén a képző jelentése lokális pozíciójától függetlenül egyfajta szemantikai fejként meghatározza az egész képzőbokor (és a képzett szó) jelentését. Ez így jeleníthető meg:

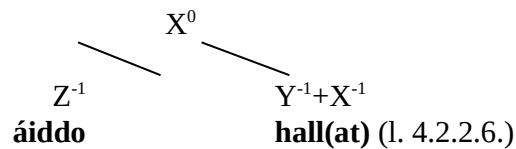
Az S1 dominanciájú szerkezetekben:

Az S2 dominanciájú szerkezetekben:

Az S1 és S2 jelentésektől független szerkezetekben azonban nem ez a fajta viszony a meghatározó. Itt az alaki tagolhatóság ellenére önálló képzőket kell megjelenítenünk az összetevős szerkezet ábrázolásakor:

Ez a magyarázat még pontosítást igényel, úgy vélem azonban, hogy megfelelően továbbgondolva eredményeket hozhat az igék belső struktúráinak megértésében.

Irodalom

- Angeus Kuoljok, Susanna 1997: Nominalavledningar på *ahka* i lulesamiskan. Uppsala. Acta Universitatis Upsaliensa 28.
- Bartens, Hans-Hermann 1989: Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache. Hamburg. Helmut Buske Verlag.
- Dusnoki Gergely 2001: Az *-uvvat* elemű összetett igeképzők a norvéglappban. In: Folia Uralica Debreceniensia 8. Debrecen–Jyväskylä. 127–132.
- Károly Sándor 1967: A magyar intranszitiv–transzitiv igeképzők. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok V. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Keresztes László 1996: Gondolatok a finn passzívumról. In: Hungarologische Beiträge 6. Jyväskylä. 19–30.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000: A szóképzés. In: Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia. Szerk: Kiefer Ferenc. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998: Új magyar nyelvtan. Budapest. Osiris Kiadó.
- Komlósy András 2000: Sajátos igecsoprtok a magyarban. In: Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia. Szerk: Kiefer Ferenc. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Helsinki. SKS.
- Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Budapest. Tankönyvkiadó.
- Magga, Ole Henrik 1978: Oanehis sámegiell oahppa. Guovdageaidnu. Sámi Instituhtta.
- Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. [Oslo]. Universitetforlaget.
- Nielsen, Konrad 1932–1956: Lappisk Ordbok – Lapp Dictionary. Oslo.
- Pesetsky, David 1985: Morphology and Logical Form. In: Linguistic Inquiry 16. 193–246.
- Ruong, Israel 1943: Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grundlage des Pitelappischen. Uppsala.
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji, Saamelais–suomalainen sanakirja. Ohcejohka. Jorggaleaddji Oy.
- 1998: Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka. Davvi Girji OS.
- Saukkonen, Pauli 1995: Suomen kielen johdinten typologiaa. CIFU-8/V: 163–167.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja. I. (Y. H. Toivonen) 1955. II. (Y. H. Toivonen–Erkki Itkonen–Aulis J. Joki) 1958. III. (Erkki Itkonen–Aulis J. Joki) 1962. IV. (Erkki Itkonen–Aulis J. Joki) 1969. V. (Erkki Itkonen–Aulis J. Joki–Reino Peltola) 1975. VI. (Erkki Itkonen–Aulis J. Joki–Reino Pelt-

tola) 1978. VII. mutató (összeáll.: Satu Tanner–Marita Cronstedt) 1981. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki.
Szabolcsi Anna–Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan. Szerk. Kiefer Ferenc. Budapest. Akadémiai Kiadó.

*

Die Probleme der zweiteiligen Suffixhäufungen im Norweglappischen

Die synchrone lappische Sprachforschung hat sich bisher relativ wenig mit den Verbsuffixen beschäftigt, noch weniger mit der Untersuchung von zusammengesetzten Verbsuffixen.

Die vorliegende Arbeit versucht die zweiteiligen Suffixhäufungen aufgrund formaler und semantischer Kriterien zu gruppieren und auf bestimmte Regelmäßigkeiten und Ausnahmen hinzuweisen.

Als erstes werden die die zweiteiligen Suffixe bildenden einfachen Elemente beschrieben, dann die formalen Realisationen in einer Tabelle präsentiert, schließlich die Aufbaumöglichkeiten der Bedeutungsstrukturen diskutiert, nach dem Prinzip, welche Komponente in der Bedeutung der Suffixhäufung dominiert.

Schließlich versuchen wir mögliche Erklärungen nach den Richtlinien zu geben, die zur Vorbereitung weiterer Forschungen dienen.

GERGELY DUSNOKI

Finnugor kontrasztív nyelvészeti elemzések

KERESZTES László

1. Bevezetés. A kontrasztív nyelvészet általában indoeurópai nyelveknek egymással vagy pedig finnugor nyelvekkel történő elemzéséből indult ki, és e nyelvek elsajátításához szolgált és szolgál elvi alapul. A nagyobb finnugor nyelvek között is folyt ilyen jellegű kutatás: a finn–észt kontrasztív vizsgálatokat konferenciák sorozatán fejtegették, ugyanígy sor került magyar–finn, ill. magyar–észt kontrasztív szimpóziumok megrendezésére is. Az eddigi kutatási eredmények és oktatási tapasztalatok jóvoltából ma már kétségkívül megvannak a feltételek ahhoz, hogy például egy magyar–finn kontrasztív nyelvtant állítsunk össze.

A jelenlegi egyetemi nyelvészeti oktatás azonban a kisebb finnugor nyelveket (lapp, mordvin, votják, zürjén stb.) sem pusztán a történeti-összehasonlító nyelvészet segédeszközeiként kezeli, hanem e kis nyelvek gyakorlati elsajátítását is célozza. Szükség lett tehát az önálló államisággal nem rendelkező finnugor népek anyanyelvének új szempontú feldolgozására. Reményünk szerint ugyanis mordvin, cseremisiz, votják stb. fiatalok számára is megnyílt a lehetőség pl. a magyarnak gyakorlati elsajátítására. A kontrasztív nyelvvizsgálatnak e tekintetben kisebbek a lehetőségei, mert nemigen találhatók kettős anyanyelvi kompetenciával rendelkező személyek magyar–mordvin, magyar–lapp stb. vonatkozásban. Tanulmányomban a *tertium comparationis* szellemében a magyar nyelv néhány érdekes jelenségéről kívánok szólni. Az egyik a határozottság kifejezése, összevetésben a mordvinnal. Ezzel kapcsolatban e nyelvek néhány tipológiai vonására is rá kívánok világítani. A másik érdekes vonás a névszói állítmány és a mordvin névszók predikatív ragozása.

2. A határozottság magyar–mordvin kifejezései. A határozottság és határozatlanság legmarkánsabb kifejezői egyrészt a névelők, másrészt a határozott igeragozás. Artikulus és determinatív ragozás létezik a mordvinban is! Kontrasztív szempontból igen tanulságos a magyarnak a mordvinnal való egybevetése.

2.1. Magyar artikulus. A magyar az egyetlen finnugor nyelv, amelyben – a 14–15. századtól – kifejlődtek a névelők: *a, az* 'the' (< mutatónévmás *az* 'that'), *egy* 'a, an' (< számnév 'one'). A határozott, ill. határozatlan névelő bármely köznévi mondatrész (alany, tárgy, határozó) speciesét kifejezheti. A tárgy határozottsága már a névelők kialakulása előtt kifejezhető volt: a birtokos személyragok funkciója ugyanis nemcsak a birtoklás (posszesszivitás) kifejezése volt, hanem a határozottságé (determinálás) is, továbbá ma határozottságot jelöl a magyarban az ún. birtokjel (*é*); másfelől a határozott tárgyra vagy konkrétan vagy anaforikusan determinatív (tárgyas) igealakok utalhattak: *szeretem, szereted, szereti, szeretjük, szeretitek, szeretik; szeretlek*).

2.2. Mordvin végartikulus. A mordvinban nem névelő, hanem egy ehhez hasonló funkciójú végartikulus alakult ki (vö. román, bolgár, norvég, svéd stb.). A mordvin végartikulusok eredetileg ugyancsak mutatónévmások voltak: *še, t'e, ŋe*, amelyek determinátorokként mára agglutinálódtak, kialakítva a determinatív névszói paradigmákat. A névszói determinátorok ma is meglehetősen lazán kapcsolódnak egymáshoz, sorrendjük ezért nincs meghatározott helyhez kötve; egyes számban például követik az esetragokat, többes számban pedig megelőzik azokat. A másodlagos névszói paradigmák "átlátzó" morfoszintaktikai szerkezetet mutatnak. Erre utalnak a szintetikus alakok mellett szép számban előforduló analitikus formák is. A birtokos személyragok és a determinátorok egymást kizárják, egyazon szóalakban együttesen nem fordulhatnak elő.

Erza-mordvin paradigma:

	Indet	DetSg	DetSgInessSec	DetPl	DetPlInessSec
Nom	<i>pakša</i>	<i>pakša-ś</i>	<i>pakša-so-ś</i>	<i>pakša-t'ne</i>	<i>pakša-so-t'ne</i>
Gen-Acc	<i>pakša-ŋ</i>	<i>pakša-ŋt'</i>	<i>pakša-so-ŋt'</i>	<i>pakša-t'neŋ</i>	<i>pakša-so-t'neŋ</i>
Dat-All	<i>pakša-ŋeŋ</i>	<i>pakša-ŋt'eŋ</i>	<i>pakša-so-ŋt'eŋ</i>	<i>pakša-t'neŋeŋ</i>	<i>pakša-so-t'neŋeŋ</i>
Iness	<i>pakša-so</i>	<i>pakša-soŋt'*</i>	<i>pakša-so-soŋt'</i>	<i>pakša-t'nese*</i>	<i>pakša-so-t'nese</i>
Elat	<i>pakša-sto</i>	<i>pakša-stoŋt'*</i>	<i>pakša-so-stoŋt'</i>	<i>pakša-t'neŋeste*</i>	<i>pakša-so-t'neŋeste</i>
Ill	<i>pakša-s</i>	<i>(pakša-ŋt'eŋ)</i>	<i>(pakša-so-ŋt'eŋ)</i>	<i>pakša-t'nes*</i>	<i>(pakša-so-t'neŋeŋ)</i>
Prol	<i>pakša-va</i>	<i>pakša-vaŋt'*</i>	–	<i>pakša-t'neva**</i>	–
Abl	<i>pakša-do</i>	<i>pakša-doŋt'</i>	<i>pakša-so-doŋt'</i>	<i>pakša-t'ned'e</i>	<i>pakša-so-t'ned'e</i>

¹* Mellettük ekvivalens, analitikus, névutós formák is használatosak, pl. *pakša-soŋt' ~ pakša-ŋt' ejse, pakša-stoŋt' ~ pakša-ŋt' ejste, pakša-vaŋt' ~ pakšaŋt' ezga*.

Néhány esetragos alakot tovább lehet ragozni és determinátorokkal ellátni, pl. SgIness alapú: *pakša-so* 'mezőn' > *pakša-so-ś* 'mezőn + az = a mezőn levő; az, aki a mezőn van', *pakša-so-soít'* 'mezőn + abban = a mezőn levőben; abban, aki a mezőn van', *pakša-so-tñe* 'mezőn + azok = a mezőn levők; azok, akik a mezőn vannak', *pakša-so-tñese* 'mezőn + azokban = a mezőn levőkben; azokban, akik a mezőn vannak' stb. (Vö. Cigankin 1980: 220–228.) Ezek a konstrukciók szöges ellentétben állnak a finnugor toldalékok általános sorrendjének (képző-jel-rag), hiszen itt két azonos rag is szerepelhet egy szóalakban, továbbá ragot jel, majd ismét rag követhet stb. A moksában is ugyanez a helyzet.

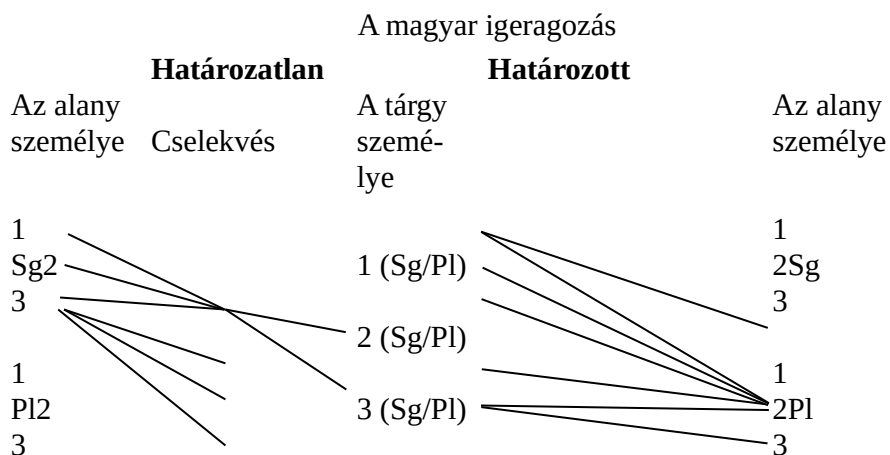
2.3. Magyar birtokjel. Bár más az eredete, de a mordvin determinatív névszóragozás és másodlagos ragozás plauzibilitásához hasonlít morfológiailag a magyar *é*-birtokjeles paradigmák bonyolult, de szabályosan és könnyen megalkotható rendszere, pl. *fi-ai-m-é-i-ban* 'in these/those of my sons' stb. A jel egyértelműen összefügg a determinálás kérdésével, hiszen minden esetben egy ismert, határozott fogalomra utal.

A magyarban a birtok, ha már korábban is megemlégtették, kifejezhető a birtokos jelölő szóhoz járuló *-é* jellel anélkül, hogy a birtokszót meg kellene ismételni (anaforikus használat). A birtokjel használatos az abszolút ragozásban és a birtokos személyragozásban, járulhat főnévhez (ezekben az esetekben például az angol megfelelők olyan főnevek, amelyekhez 's genitivusrag járul), ritkábban névmáshoz is. A személyes névmásoknak az *-é* birtokjeles alakjai a birtokos névmások. (Ezek angol megfelelői például a *mine*, *yours* stb.) A névszók birtokjeles töve névszói állítmányként vagy az összetett állítmány névszói részeként használatos. A birtokjel általában egyezik a birtok számával: ha a birtokszó többes számban áll, a birtokjelhez is az *i* többesjel kapcsolódik, a birtokjel tehát többesíthető, sőt utána különböző esetragok tehetők. (Vö. Keresztes 2002: 107–108.)

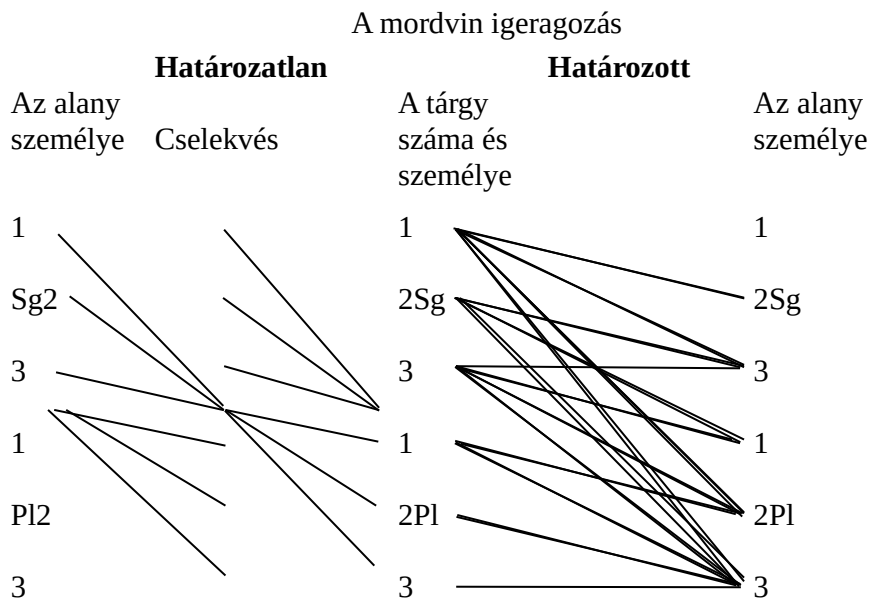
3. Determinatív (tárgyas) igeragozás

A határozott igeragozás személyragjaiban a tárgyra, ill. az alanyra utaló morfoszintaktikai elemek szinkrón szempontból nem mindig választhatók szét.

3.1. Magyar tárgyas igeragozás. A magyar tárgyas ragozású alakok kifejezhetik a határozott tárgy személyét, de számát nem, pl. *szeretem* 'I like him/her/it ~ them', *szerelek* 'you ~ You (Pl)'. A harmadik személyre utaló paradigma teljes, de a második személyre utaló forma egyedül áll:

3.2. Mordvin determinatív igeragozás. A mordvin determinatív igeragozás ezzel szemben – a legtöbb kézikönyv szerint – ki tudja fejezni az alany személyén és számán kívül a tárgy személyét és számát is. Ez azt jelentené, hogy a tárgy-as paradigma (egy modulus, ill. tempuson belül) összesen 28 különböző relációt tud kifejezni.

A mordvin nyelvtanok a sorokban a cselekvő alany személyét, ill. számát szokták feltüntetni, az oszlopokban pedig a tárgy személyét, ill. számát. Az indeterminatív formák nem utalnak tárgyra. Az alábbi táblázat is az elvileg le-

hetséges igealakok rendszerét mutatja be. Az egybeeső formákat (szinkretizmus) szaggatott vonal jelzi.

A nehézkes, szöveges azonosítás helyett az igealakok jelölésére kétszámjegyű kódokat vezettem be (vö. Keresztes 1999). A kombináció első eleme az alany személyére utal, második eleme pedig a határozott tárgy személyét jelöli: 0 = nincs határozott tárgy (indeterminatív alak); 1 = Sg1, 2 = Sg2, 3 = Sg3, 4 = Pl1, 5 = Pl2, 6 = Pl3 személyű alany vagy határozott tárgy (determinatív alakok). A nem árnyékolat mezők szinkretizmust mutatnak.

	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg1	10	13	16	12	15	—	—
2	20	23	26	—	—	21	24
3	30	33	36	32	35	31	34
Pl1	40	43	46	42	45	—	—
2	50	53	56	—	—	51	54
3	60	63	66	62	65	61	64

Tehát: 30 = 'ő vkit'; 33 = 'ő őt/azt'; 36 = 'ő őket/azokat'; 62 = 'ők téged'; 54 = 'ti minket'; 12 = 'én téged'; 21 = 'te engem'; 51 = 'ti engem' stb.

Összesen tehát tizenkét, 3. személyű tárgyra utaló relációval lehet számolni, a 2. személyű tárgyra utaló oszlopokban viszont csak 8-8 relációval. A nagyfokú szinkretizmus jóvoltából az erzában azonban csak 15 különböző forma található (ezek árnyékolással vannak jelölve). Ez azt jelenti, hogy pl. a 2., ill. 1. személyű tárgyra utaló paradigmákban 6-6 egybeeső forma van. A *kunda*- 'megfog' igealaktól a *kunda-tadiž* forma egyaránt jelentheti: 1) 'ők – téged', 2) 'mi – téged', 3) 'én – titeket', 4) 'ő – titeket', 5) 'mi – titeket', 6) 'ők – titeket'. Ugyanez a helyzet az 1. személyre utaló oszlopokban, és korábban minden bizonnyal így lehetett a 3. személyre utaló oszlopokban is, így a determinatív formákat csak a modern nyelvtanírók rendezhették a fenti paradigmába. Azok a determinatív toldalékok, amelyek a -*ž* participium-gerundium képzőre mennek vissza, az alany többes számán kívül kezdetől fogva kifejezhették a tárgy többes számát is, külön speciális jelölők nélkül. Ez ténylegesen egy *pluralis generalis* alak lehetett (mindegyikben egy *ž* participium-gerundium képző található, árnyékolással jelölve), amelynek megfelelően a következő alakzatba rendeződhetett (vö. Keresztes 1999: 113–114):

	Indet	Det Sg3	Det Pl3	Det Sg2	Det Pl2	Det Sg1	Det Pl1
Sg 1	10	13		12		—	
Sg 2	20	23		—		21	

Sg 3	30	33	32	31
Pl	60	x3/6	x2/5	x1/4

A -z végű participium korábban a 3. személyű tárgy esetében is kifejezhető mind az alany, mind pedig a tárgy többes számát. Míg a 2. és az 1. személyű tárgy esetében egy-egy ilyen participium “csak” hat igei funkció egybeesését jelentette, addig a 3. személyű tárgyra utalva voltaképpen kilenc funkciót volt kénytelen ellátni. A többes 3. személyű tárgyra utaló relációk mindenképpen gyakoribbak, mint azok, amelyek többes 1., ill. 2. személyű tárgyat jelölnek. A moksában valamennyivel kevesebb a szinkretizmus. A szinkretizmus kiküszöbölésére ezért a 3. személyre utaló alakok között keletkeztek új formák.

4. A névelők és a határozott igealakok összefüggése. A névszók előtt használatos névelők kialakulása történetileg követi a határozott igei paradigmákat. Így volt ez mind a magyarban, mind a mordvinban. Itt jegyzem meg, hogy vannak olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy pl. a vogulban is kialakulóban van a névelő (vö. Riese 2001: 515–519).

5. A névszói állítmány. A finnugor nyelvek nagy részében (a balti finn és a lapp kivételével) nominális predikatív szerkezet használatos, amelyben puszta névszó létige (kopula) nélkül állhat állítmányként.

5.1. Magyar nominális mondat. Kopula nélküli nominális állítmány általában csak az indicativus praesens egyes és többes szám 3. személyében használatos: *A diák okos.* 'The student – clever.' *A diákok okosak.* 'The students – clever.' A többi személyben a létige megfelelő személye használatos: *Okos vagyok.* 'I am clever.' *Okosak vagyunk.* 'We are clever.' A népnyelvben és a régiségben néha ekkor is elmaradhat: *Te az enyém, én a tied.* 'You – mine, I – yours.'

5.2. A mordvin névszók predikatív ragozása. A mordvin névszóknek – az alapragozáson, birtokos személyragozáson és a határozott ragozáson kívül – van predikatív ragozása is, ami azt jelenti, hogy névszóalakok igeiként is ragozhatók, tehát elláthatók időjellel, valamint igei személyragokkal is. A névszóalakokhoz ezzel szemben módjel nem járulhat.

Az alábbi táblázat az erza-mordvin alakokat foglalja magába:

	Noun Prt2	Noun Prs	Verb Prt2	Verb Prs
Sg1	<i>lomań-il'ĩń</i>	<i>lomań-an</i>	<i>sod-il'ĩń</i>	<i>soda-n</i>

2	<i>lomań-il'it'</i>	<i>lomań-at</i>	<i>sod-il'it'</i>	<i>soda-t</i>
3	<i>lomań-il'</i>	<i>lomań</i>	<i>sod-il'</i>	<i>sod-i</i>
	'I was man'	'I am man'	'I knew'	'I know'

A moksában is megtalálhatók ugyanezek a formák. A mordvin predikatív névszóragozást valamilyen ősi konjugáció reliktumaként kezelik a kézikönyvek (vö. pl. Hajdú 1966: 58–59), vagy a jelenséget a copula hiányával hozzák összefüggésbe (pl. Honti 1992: 262–271). Magam a mordvint illetően egyszerűen analógiás fejlődést sejték benne, amely nem ősi eredetű, hanem későbbi fejlemény. Ez a ragozástípus (“a névszók igésítése”, vö. Hajdú 1966: 58, Szerebrennyikov 1967: 161–162) a mordvinban leggyakrabban csak a praesensben és az ún. 2. praeteritumban használatos, az 1. praeteritumban nem! (Vö. Jevszevjev 1934/1963: 413–414.) A 2. praeteritum szerintem újabb fejleménynek látszik, hiszen a suffixum a létigéből enklitizálódott időjellé: E *odil'ín* < **od ul'ín* ’fiatal voltam’, E *lomańil'ín*, M *lomańäl'ään* < **lomań ul'ín* (vö. Bubrih 1953: 260, Szerebrennyikov 1967: 162). Ez a szerkezet megtalálható az igeragozásban: *sodil'ín* ’kötöttem, kötni szoktam’, sőt a tagadó segédige paradigmájában is: E *avol'ín*, M *afäl'ään* stb. A jelen és a 2. múlt idejű igealakok oppozíciója az igei paradigmából is áterjedhetett a névszókra: *sod-il'ín* ’kötöttem’ : *sod-an* ’kötök’ > *od-il'ín* ’fiatal voltam’ : *od-an* ’fiatal vagyok’. Ezt a hipotézisemet támasztja alá az a tény is, hogy az ún. 1. praeteritum nincs meg a névszók predikatív ragozásában: **od-i-ń*, **od-i-t'*, **od-s* stb. Ennek a megléte véleményem szerint egyértelműen igazolná ezen paradigmák ősiségét, hiányuk azonban inkább arra utal, hogy újabb alakulatok és nem megőrzött régiségek.

Ez a magyarázat nem cáfolja Hajdúnak a névszói és igei kategória elkülönülésére vonatkozó megállapítását (vö. Hajdú 1966: 57), miszerint névszó egyáltalán nem vehet fel módjelet, legfeljebb időjelet és igei személyragot.

6. Összefoglalás: a mordvin nyelv toldalékolásának sajátosságai

A mordvin nyelvjárásokban igen sajátos típusai találhatóak a toldalékok kapcsolódásának. Tipikus az igealakok továbbragozása (vö. Keresztes 1999: 105), bizonyos toldalékok sorrendjének felcserélhetősége mind szinkron, mind diakrón síkon, továbbá a névszók széleskörű predikatív ragozása. A mordvin igeragozás tehát fontos tanulságokkal szolgál az agglutináció fázisainak és állandó mozgásának megfigyeléséhez.

Ami a kontrasztív kutatásokat és a nyelvelsajátítás kérdéseit illeti, megállapítom, hogy szükség lenne egyrészt 1) az uráli nyelvek eddigi kutatásai alapján összeállítani kontrasztív nyelvtanokat magyar–finn, ill. finn–észti vi-

szonylatban, másrészt 2) az előzőek figyelembevételével kidolgozni a kisebb finnugor nyelvek kontrasztív nyelvtanait is.

Irodalom

- Bubrih, David V. 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. Под Редакцией Колядёнкова и Н. Ф. Цыганова, Саранск, Мордовское книжное издательство.
- Cigankin, Dmitrij V. 1980: Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Саранск, Мордовский Государственный Университет имени Н. П. Огарева.
- Cigankin, Dmitrij V. 2000: Д. В. Цыганкин (ред.), Эрзянь кель. Морфемика, валонь теевема ды морфология. Саранск, Красный Октябрь.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Honti László 1992: Morphologische Merkmale des nominalen Prädikats in einigen uralischen Sprachen. *Linguistica Uralica* 28. 262–271.
- Jevszevjev, Makar Je. 1934/1963: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Эрзянь грамматика. Москва, Центральное издательство народов СССР. / Избранные труды. Том 4. Саранск, Мордовское книжное издательство.
- Keresztes, László 1992: A Practical Hungarian Grammar. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Keresztes László 1998–1999: Gondolatok a mordvin determinatív igeragozás kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények* 96. 90–105.
- Keresztes, László 1999: Development of Mordvin Definite Conjugation. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 233. Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura.
- Keresztes László 2002: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Riese, Timothy 2001: Articles in Vogul? *Folia Uralica Debreceniensia* 8. Debrecen, Debreceni Egyetem.
- Szerebrennyikov, Borisz A. 1967: Б. А. Серебренников, Историческая грамматика мордвинских языков. Москва, Наука.

*

Finno-Ugric cross-language analyses

1. Introduction. Contrastive linguistics has basically sprung from the process of comparing Indo-European languages or Indo-European and Finno-Ugric languages. It has provided a basic principle for the acquisition of these languages. Similar research has been carried out among the major Finno-Ugric languages, too. Finnish–Estonian contrastive examinations have been discussed at numerous conferences, and there have been several Hungarian–Finnish and Hungarian–Estonian contrastive symposiums as well. Owing to the research results and the teaching experience accumulated so far, we definitely have the necessary conditions to compile for example a Hungarian–Finnish contrastive grammar.

The present university linguistics education, however, does not treat the smaller Finno-Ugric languages (Lapp, Mordvin, Votyak, Zyrian) as mere device to historical comparative linguistics. It also aims at the practical acquisition of these small languages. Therefore a need has arisen to intensively study the mother tongue of those Finno-Ugric nations that have no independent statehood from a new perspective. As we had hoped Mordvin, Cheremiss, Votyak, etc. students had been granted the opportunity to learn Hungarian. Contrastive language study does not have so many perspectives in this field as there are not many persons with dual native competence as regards, for example, Hungarian–Mordvin or Hungarian–Lapp. In my paper I wish to touch upon some of the interesting phenomena of the Hungarian language in the spirit of *tertium comparationis*. One of these phenomena is the expression of definiteness in comparison with Mordvin. I also want to highlight some of the typological characteristics of these languages. Another interesting phenomenon is the predicative inflection of nominal predicates and Mordvin nominals.

I deal with the following in my paper:

2. Hungarian and Mordvin expressions of definiteness, 2.1 The Hungarian article, 2.2 The Mordvin end article, 2.3 The Hungarian non-attributive possessive suffix. **3.** Definite conjugation, 3.1 Hungarian definite conjugation, 3.2 Mordvin definite conjugation. **4.** The relationship/connection between articles and definite verb forms. **5.** The non-verbal/nominal predicate, 5.1 The Hungarian nominal sentence, 5.2 The predicative inflection of Mordvin nominals. **6.** Summary: The characteristics of Mordvin suffixation.

Mordvin dialects contain very special types of the linkage of suffixes. The further conjugation of verbal forms, the variability of the order of certain suffixes both at synchronic and diachronic levels, as well as the wide predicative inflection of nominals are very typical phenomena in Mordvin. Thus

Mordvin conjugation can provide good examples for the study of the phases and constant movement of agglutination.

As regards contrastive research and the questions of language acquisition I have come to the conclusion that firstly there is great need to compile contrastive grammars of Hungarian-Finnish and Finnish-Estonian, on the basis of the research carried out among the Uralic family of languages. Secondly, taking into consideration the above said, we need to compose the contrastive grammars of the smaller Finno-Ugric languages as well.

LÁSZLÓ KERESZTES

Suomalaisen naurun anatomiaa
Naurua jäljittelevien imitatiivien muoto,
merkitysvivahteet ja käyttöyhteydet

Juha LESKINEN

1. Suomen kirjakielessä jäljitellään naurua tavallisimmin kahdesti tai useammin toistuvalla imitatiivilla, joka koostuu foneemikombinaatiosta /hV/ tai /hVh/; sarjan viimeisenä jäsenenä voi kuitenkin olla myös kaksoisvokaaliin päättyvä /hVV/. Vokaaleista ovat mahdollisia kaikki muut paitsi /u/ ja /y/, ts. /V/ = /a e i o ä ö/. Asian havainnollistamiseksi joukko Nykysuomen sanakirjasta (NS) poimimiani esimerkkejä: – a) *Ha ha, mikä päähänpisto! Haha, enpä ole ennen nähnyt mokomaa! Hahahaha, kaikkea sitä kuuleekin! Hahaa, miten lystikästä! Aivanhan minä – hahhahhah – halkean naurusta. Hahaa, anteeksi raaka nauruni!* – b) *He he he, nauroi äijä. Sepä oli hauska juttu, heh heh hee. Hehee, olipas siinä aivastus!* – c) *Hi hi hi! poika kiusoitteli sisartaan. Hi, hi, hi! sinä veitikka! (Kivi). Ei hän aikonut karvarin oppiin, hi-hi-hi! (Järventaus). Hihii – miten ihanaa, pääsi Marjatalta.* – d) *Ho ho hoo, kylläpä olet hassun näköinen!* – e) *Häh häh, jouduitpas kiinni! Häh häh hää, räkätti toinen. Häh hää – ilkeä mies puhkesi saakelilliseen nauruun.* – f) -- *vesissä silmin [muori] hörähti: hö, hö, hö (Kianto), Höhöhö, naurettiin (Sillanpää).*

Naurua voidaan kuvailla myös imitatiivikantaisilla verbeillä sekä niistä johdetuilla teonnimillä, esim. NS *Vieras hahattaa, että vatsa hytkyy, Teenäinen hahatus; Hehheh! hehetti suutarimestari, Ukko hehetteli ja hohotteli; Matti nauroi hilpoisesti hihittäen, Kuului äänekästä hihitystä; Äkkiä hän alkoi hohottaa suu ammoltaan, Nauraa hohotteli täyttä kurkkua; Hähättävä pilkkanauru, Hiiden harakan hähätys; Nauraa höhöttää, Kuului tirsuntaa ja höhötystä.* Viimeksi mainittua yleisempi on kuitenkin verbi *höröttää* > *hörötellä* sekä sen teonnimijohdos *hörötys*. Perussanakirjassa (PS) mainitaan vain verbit *hihit/tää, -ellä, hohot/taa, -ella* ja *hähät/tää, -llä* sekä substantiivit *hihitys, hohotus* ja *hähätys*.

Kirjakieliset ilmaukset perustuvat epäilemättä puhekieleen. Suomen murteiden sanakirjan aineisto on kuitenkin yllättävän niukka, eikä se sisällä kaikkia kirjasuomelle ominaisia tyyppejä: – a) *Ha, ha ko naurattaa* (Koke), *ha-ha-ha, teälläk seä oletkii* (Lemi), *joku nyt naoraa sillä tyylillä että haah hah hah haah* (Kong), *Hullu-Pirkkoki nauro, että hah hah haa* (Perh). – b) ”*Hehe-Pekka*” nauraa äänekkäästi *hehe* (Juv), *Hehheh, sano Heik Nojoänen ku ol’ nenä jissä* (KanN), *se naurrooh hikerti -- jotta heh hee peijjakas* (Nil). – c) *toine ku nauraaki hihi hihi* (Tyrö). – e) Kun kerskuri epäonnistuu yrityksessään, toinen voi nauraen huudahtaa: *Häh häh!* (Jal), Kerjäläis-Jouni istui rukouspirtin lattialla seuroissa ja liikutuksissaan huusi: *hähhähhää hähhähhää --* (KaiJ). Imitatiivikantaiset verbit ovat sen sijaan murteissa hyvinkin yleisiä. Huomiota herättää se, että monet verbit kuvaavat myös muuta toimintaa kuin vain naurua: hahattaa 1. ’nauramisesta’ (*nauroat nii, hahattoat*. Lemi), 2. ’läähättää, puuskuttaa’ (*Mitäs sinä siinä hahatat?* Joutsa), 3. ’nopeasta kulkemisesta’ (*Tuolha se jo männöö hahattaa toises pääs jälkijää*. Kive); hahottaa 1. ’nauramisesta’ (*se nauro hahotti siiv viäl*. Kymi), 2. ’kiireisestä, touhukkaasta kulkemisesta’; hehettää 1. ’nauria jäljitellen: hahattaa, hohottaa’ (*Se nauroo muhhauttelloo ja nauroo hehettää*. Sääm), 2. *hehetteä lehmii* ’huudella lehmille *he kottii* tms.’ (PyhVI); hihittää 1. ’hiljaa nauramisesta: kihertää’ (*Sit myö vähä viel hihitettii*. Eli), 2. hevosen (etenkin varsan) hirnumisesta’; hohottaa ’remakasta ja äänekkäästä nauramisesta’ (*has toi o, naara hohotta vaikke asikà ol*. Myn), 2. ’tuulesta t. ihmisestä: puhaltaa’ (*Tuul hohottaa kylmää läp ikkonan*. Kymi), 3: ’huohottaa, läähättää, puuskuttaa’, 4. ’vauhottaa, tohottaa’, 5. ’jalat harallaan seisomisesta’; hähättää 1. ’ääneen nauramisesta’ (*Mitä sie siin hähätät?* Jaak), 2. ’epäselvästä (pikkulapsen) ääntelystä, puheesta’, 3. ’kiireellä menemisestä’ (*Mistä sie tulla hähätät?* Jaak); hähöttää 1. ’nauramisesta’ (*aena naoroah hähöttää*. Kong), 2. *sinähän nyt hähötät* ’läähätät’ (Kong); höhöttää 1. ’nauramisesta, jokeltelusta, hörähtelystä tms. ääntelystä’ (*mitä se [poika] naoroah höhöttää?* Kaj), 2. ’huohottamisesta, puhaltamisesta, tuulemisesta’, 3. ’kohuta, huhuta’ (*Se höhötti jotta pappi tuloo tännek, van eipähän tullut*. Ilo), 4. ’hosua, touhottaa tms.’

Yksin käytettyinä ilmaukset *ha ~ hah ~ haa, he ~ heh ~ hee* jne. eivät yleensä ole ääntä jäljitteleviä imitatiiveja vaan ”puhtaita” interjektioita, ts. puhujan mielen- tai tunnetilan symptomeja (Penttilä 1957: 500). Esimerkiksi *ha ~ hah* ilmaisee tietämättömyyttä tai hämmästyttä (*Etkö sinä tottele, hah?*), *haa* ihastusta, yllätystä, suuttumusta tai jnk asian oivaltamista (*Haa, mitä minä näenkään!*), *hah* voi myös kuvastaa ivaa ja pilkkaa (*Hah! onhan se mukava oppi!*), *he ~ heh ~ hee* yllätystä, kummastusta tai innostusta (*He! Sinä täällä! Heh! mitäs tämä on? Hee, pojat, hee!*), *hih* taas iloa ja riemua

(*Hih, maailmassa, vaikei olis paitaakaan!*); *ho ~ hoh ~ hoo* on mm. ihmetyksestä ja yllättymisestä (*Ho, tuoko siitä nyt tuli!*) sekä väsymyksestä ja surusta kertova huokaus (*Hoh hoo, kun väsyttää.*), *hä ~ häh* töykeä, tietämättömyyttä tai hämmästyttä osoittava kysymyssana (*Häh, että mitä? Hä, mikä hätänä!*), *hö ~ höh ~ höö* taas kummastuksen, närkästyksen, halveksunnan, kopeuden tms. ilmaus (*Hö – vai kaipausta? Höh, kaikkea sitä saakin kuulla!*).

2. Vaikka kaikki edellä esitellyt imitatiivit ja niiden verbijohdokset jäljittelevät naurua, ne eivät ole merkityssisällöltään täysin identtisiä, vaan niiden välillä on enemmän tai vähemmän selviä vivahde-eroja. Nykysuomen sanakirjan mukaan *ha ~ hah* (+ *haa*) kuvaa ”kirjoitetussa kielessä toistettuna” yleensä naurua, mutta *hahaa ~ hahhaa* ”naurahdusta, johon us[sein] liittyy ivallinen sävy”, *he ~ heh* (+ *hee*) ”hörähtävää naurahdusta, nauruääntä” (*hörähtää* ’matalasti naurahtaa, puhjeta nauruun, naurahtuen sanoa jtk; hirnah-taa’), *hi ~ hih* (+ *hii*) ”hihittävää naurua”, *ho ~ hoh* (+ *hoo*) ”onttoa, hohottavaa naurua” (ks. s.v. *hoo* 4), *hä ~ häh* (+ *hää*) ”ilkeää naurua” ja *hö* (ei *höh* eikä *höö*) ”matalaa, mehevää naurunääntä”. Vastaavat imitatiivikantaiset verbit on NS:ssa selitetty seuraavasti: *hahattaa* desk.r.v. ’nauraa äänekkäästi, leveästi’, *hehettää* onom.v. ’nauramisesta’, *hihittää* onom.v. ’nauraa hiljaa, pidättyvästi, hykertäen t. kimakasti’, *hohottaa* onom.v. ’nauraa ääneen, täyttä kurkkua, remakasti’, *hähättää* onom.v. ’ilkkuvasta, ilkeästi naurusta’, *höhöttää* onom.v. ’nauraa leveästi ja äänekkäästi; hirnua’. Perussanakirja on – mikäli sana on kelpuutettu mukaan – jokseenkin samalla kannalla kuin edeltäjänsä Nykysuomen sanakirja: *ha ~ hah* ’nauria kuvaamassa’, *he ~ heh* id., *hi* ’hihittävää naurua kuvaamassa’, *hä* ’ilkeää, pilkallista tms. naurua kuvaamassa’; *hihittää* ’nauraa hiljaa, pidättyvästi t. hykertäen’, *hohottaa* ’nauraa ääneen, täyttä kurkkua, remakasti’, *hähättää* ’ilkeästi, ilkkuvasta naurusta’. – Jo pelkistä sanakirjatiedoista näyttäisi käyvän ilmi vokaalien erilainen merkitysfunktio: /a/ ja /e/ ovat jokseenkin neutraaleja, mutta /i/ ilmentää heikkoa ja korkeaa ääntä, /o/ ja /ö/ saavat aikaan matalan ja kumean äänen vaikutelman, ja /ä/:llisessä asussa tuntuu – ainakin /a/:lliseen verrattuna – selvä pejoratiivinen sävy.

Sanakirjat antavat jo luonteensa vuoksi imitatiivien ”merkityksestä” ja käytöstä vain suppean ja yksioikoisen kuvan. Niissä jää huomiotta mm. se, että ihmisillä on yleensä oma persoonallinen naurunäänensä, jota he eivät suinkaan aina kykene tilanteen mukaan muuntelemaan. Tämän ovat kansan-ihmisetkin panneet merkille, niin kuin seuraava murre-esimerkki osoittaa: ”*ei kaik yhellain naura, kuka kikattaa* (’nauraa kimeällä äänellä’), *kuka ha-*

hattaa, kuka hihittää” (Tyrö; SMS s.v. hihittää). Samaa viittaa kirjakielinen esimerkkilause *”Isäntä hohottaa, poika hahattaa ja naiset hihittävät*” (NS s.v. hohottaa). Kaunokirjallisuudessamme erikoislaatuiset naurajat ovat hyvin edusteilla. Veikko Huovisen luoma, koko Suomen kansan rakastama henkilöahmo Konsta Pylkkänen, Havukka-ahon ajattelija, ei *hahattele*, ei *hihittele* eikä *hohottele* vaan *hähättelee*: *”Sielläkö (= sodassako) te opitte noin hyvin noitumaan ’kiroilemaan’, hä-häh!”* (Huovinen 1957: 133), *”Hä-häh, sehän on Severi! ilostui Konsta”* (s. 137), *”Putella kävi mieletön viuhka, hä-häh! riemuitsi Konsta”* (s. 205), *”Putte, Putte, hä-häh, muisti Konsta ja hymyili niin, että sitä hymyksi saattoi sanoa”* (s. 211). Näitä naurahduksia ei voi mitenkään tulkita ”ilkeiksi” eikä pilkallisiksi, niin kuin normatiivisten sanakirjojemme mukaan pitäisi tehdä. Vain muutaman kerran Konsta *hehettelee*, mutta siihen on omat syynsä, joihin palaan myöhemmin. Toinen hyvin tunnettu naureskelija on Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan sotamies, myöhempi alikersantti Vanhala, jolle sodan mielettömyys ja pateettinen sota-propaganda tarjosivat rajattomasti hupia. Hänen hiljaisia hihittelyjään on Linna kirjannut menestysteokseensa peräti lähes 40 kappaletta; hänen muunlaisesta naurustaan ei ole merkkiäkään. Näytteeksi muutamia lausahduksia: *”Kala... khihi... kala... Hietanen on ahven... khihihi”* (Linna 1955: 34), *”Nääntyin nälkään, pakkaseen voi voiton iskut lyöä, khihihi”* (s. 116), *”Ja urhea lottamme seisoo poikiemme rinnalla, khihi”* (s. 138), *”Se on Suomen sankarin vakaumuksellista pelottomuutta, khihihihi”* (s. 157), *”Hyökkäystaisto käynnissä, khihihi. Tykistöemme puhuu järeätä kieltään khihi, hihitteli Vanhala”* (s. 237), *”Hihihi... Väinölän lapset löytävät toisensa... khihihi... Ei enää ollakaan niinkun tuulispäässä hapset... khihihi”* (s. 258). Reino Helismaan vaatimattomassa (roska)romaanissa Tyttö kuin atomipommi esiintyy ylikonstaapeli Pärssinen, joka kaiken aikaa hehettelee: *”Nythän täällä on jo saatu jotakin suuhunkin, hehehe...”* (1946: 122), *”Eihän sitä aikamies viitsi koko päivää yöpaidassa viettää, hehehe...”* (s. 123), *”Olikin aika vetkaleet seikkailut – melkein kuin vilmissä, hehehe...”*, *”Huonolta te näytittekin, hehehe...”* (s. 125) jne. Helismaa huomauttaa vielä, että tämä hänen sankarihahmonsansa *”hehetteli mieluummin surullisten sanojen jälkeen”*. Tällaisessa tapauksessa ei enää ole kysymys varsinaisesta nauramisesta vaan pikemminkin hämillisen puhujan hörähtelystä, merkityksettömistä täytelisistä. – Poikkeuksellisella tavalla naurajat ovat tietysti oma erillisryhmänsä. Heistä sopinee parhaiten esimerkiksi Havukka-ahon ajattelijan Mooses Pessi, joka on Konsta Pylkkäsen mielestä *”täydellisin naurajamies maailmassa”*: *”Thrsi-trähp, knäh-knäh-knäh!”*

(aloitus). ”Kä-kä-kä-ki... jehi-jehi-hi-hih-hpä!” (lopetus) (Huovinen 1957: 75). Tämmöinen ei enää mahdu normaalin naurun rajoihin.

Sanakirjojen merkityksenselitykset ovat yleensä niin väljiä, ettei laaja aineistokaan tuo niihin olennaisia lisäjä. Esimerkiksi pääosan *ha ~ hah [+ haa]* -tapauksista voi hyvin katsoa kuvaavan enemmän tai vähemmän äänekästä naurua, josta kirjoittaja ei ole halunnut sen tarkempaa ilmaistakaan: ”Hahhah, haa, nauroi kauppias” (Hirn 1928 < Karilas 1950: 145), ”-- mutta – hah haaaa – kun oli siihen (halvalla ostettuun kivikuppiin) pantu kotona illallisperunat – oli – ha ha haa, lentänyt halki. Kitattu oli, sievästi” (Mäkelä 1939 < Karilas 1950: 507), ”Hahaha, nauroi luokka. Väinö (= opettaja) piti naurusta” (Valtonen 1973: 104), ”Joo, joo, hah-hah! Joo-joo! naureskeli Severi, iloinen, riski ja ruskeasilmäinen mies” (Huovinen 1957: 138). Ainoa hahatteluun selvästi liittyvä konnotaatio ilmauksen ilkeä tai ivallinen sävy: ”Haha... Rosinakin...! pilkkaa Mauno” (Lehtonen 1956: 284), ”Sitten hän (Mauno Kypenäinen) sylkäisee ja sanoo (Juutas Käkriäiselle): Vai tapat. Hahhah!” (mts. 288), ”Ha-ha-haa, tyydy vain muistoihin (nauraa kuolema vainajalle!)” (Jotuni 1956: 41), ”Äiti, sanoi Helpertti Väsy ruokapöydässä. Miksi sinä et ole filmitähti? – Hah hah, sano (aviomies ja isä) Samuel Väsy” (Erkki Mikael 1961: 166). Usein kysymys onkin jo naurun teeskentelystä, koleasta tekonaurusta, eikä enää spontaanin naurun jäljittelystä. Tällöin imitatiivi alkaa jo muuttua interjektiksi, jolla puhuja tai kirjoittaja pyrkii tuomaan julki ennen muuta oman tunne- tai mielentilansa, esim. ”Ainakin luomi (puhujan silmänluomi) on niin turvoksissa, ettei sillä (silmällä) näe kuun kumotusta eikä tähtien tuiketta, hahahaha” (Päätalo 1999: 149). Huomattakoon vielä, että kyseinen *hahahaha* on laatuaan ainoa esimerkki teoksen 36 naurua jäljittelevän imitatiivien joukossa.

Imitatiivi *he ~ heh [+ hee]* tms. kuvaa tuoreimpien sanakirjojemme mukaan joko ”hörähtävää naurahdusta, nauruääntä” (NS) tai naurua yleensä (PS), verbi *hehettää* taas nauramista yleensä (NS). Näin avariin määritelmiin voidaan sisällyttää oikeastaan millainen nauru tahansa. Tyyppi *he ~ heh* tms. näyttääkin olevan kaunokirjallisuudessamme kaikkein suosituin naurun ilmaus. Ehkä kirjailijat eivät halua sille kovin tovin täsmällisiä tulkintoja. Joissakin tapauksissa on selvästikin puhe ns. hörönaurusta eli remakasta, matalaäänisestä hörähdyksestä: ”Pärssiseltä pääsi hörönauru. – Aamujuna, hehehehe! -- Iltajuna lähti neljäkymmentä minuuttia sitten” (Helismaa 1946: 127), ”Hän (Juutas Käkriäinen) nauraa leveämmin: Hehe, niin minä tein keran... herra-Aapelillekin” (Lehtonen 1957: 142), ”Pitäisi ensin löytää myyjä joka osaa neuvoa. Siis myyjä, rautakaupasta, hehehe!” Ukkola 1994: 121–122), ”Mihin ne (= poliisi ja armeija) ovat valmiita? minä kysyin. – Meitä

(lakkoon menneitä työläisiä) *auttamaan tietenkin hehehe, nauroi joku joka oli kuullut* (Paronen 1974: 105). Viimeisessä esimerkissä voi jo kuulla ivansekaisen huudahduksen *ha-ha, hah-hah* -muotojen tapaan. Useimmiten imitatiivit *he-he, heh-heh* yms. on kuitenkin luontevinta ymmärtää suhteellisen hiljaisiksi, hyväntuuliksi naurahduksiksi, joihin monesti liittyy ujostelevaa epävarmuutta. Toisinaan *hehettely* tuntuu olevan vain asiaa keventävää myhähtelyä tai – niin kuin olen jo edellä huomauttanut – tarkoituksetonta puheentäytettä. Joukko esimerkkejä: ”*Sinäpä et olekaan paljon muuttunut niistä päivistä kun löit minua airolla päähän, hehee, puheli Jalmari leikkisästi*” (Serp 1943 < Karilas 1950: 587), ”*Hehehe, jos mä en kuljettaisi poroa (sahanpurua yms.) sinne hienolle puolelle, sanoi lapikauppias tömistäen roskia jaloistaan*” (Salo 1967: 48), ”*Ettekö te tiedä edes sen vertaa? Heh-heh, älkää tykätkö mitenkään paha*” (Huovinen 1986: 31), ”*Hehe-he... paljonko sitä taas on karttunutkaan ruokavelkoja*” (Päätalo 1999: 141), ”*Eikö ole tehty niin kuin piirustukset näyttävät, hehe, kun näytät olevan myrrystuulella (’pahantuulinen, suuttunut’)*” (Päätalo 2001: 204), ”*Hyvä ruokahan se tiellä pitää, niinhän vaikka, johtaja, hehee*” (Huovinen 1955: 28), ”*He-he, isäntä, eikö olekin komea kala? sanoo Jaska*” (joka on yhdessä muiden uittomiesten kanssa tallonut isännän heinämaan) (Päätalo 1999: 91). Tähän ryhmään kuuluvat myös Konsta Pylkkäsen, Havukka-ahon ajattelijan, neljä (oik. viisi) 29 hähätyksen lomaan eksynyttä *hehetystä*: ”*Ka niin, mikskä niitä ei olisi lapsosia, kun yöllä... vähäsen... heh-heh... järjestää, heh-heh*” (Huovinen 1957: 100), ”*Eikä sitä toisen kahvista uskalla tällaista (= näin vahvaa) keittääkään, heh, heh!*” (mts. 130), ”*Jos vettä satelee, niin on mentävä sisälle... Ja oltava iloisella päällä, heh-heh*” (mts. 146), ”*Paljon kiitoksia! – Heh-heh! nauroi Konsta hämillään*” (mts. 206). Leppoisaan naureksimiseen viittaavat Huovisen käyttämät *hehetellä* -verbitkin: ”*Keskustelu sai myönteisen, hehettelevän sävyn. Mertsiiin suhtauduttiin hyväntahtoisesti, kun hän oli paljastanut omituisuutensa julkisesti*” (1980: 90), ”*Ja viimeistään kahvipöydässä jo heheteltiin koko tapaukselle*” (= vähäteltiin koko tapausta) (1990: 101).

Nykykieltä edustavien sanakirjojemme selitykset *hihittää*-verbin merkityksestä poikkeavat hivenen toisistaan: NS ’nauraa hiljaa, pidättyvästi, hykertäen (hykertää ’nauraa mielihyvästä’) t. kimakasti’, PS ’nauraa hiljaa, pidättyvästi t. hykertäen’, ts. nuoremman sanakirjaversioon toimitus ei ole enää pitänyt naurunäänen kimakkuutta sanan olennaisena merkityskomponenttina. Imitatiivi *hi ~ hih* määritetään molemmissa lähteissä ’hihittäväksi nauruksi’. Kaunokirjallisuudessamme hihittäjät ovat joka tapauksessa voittopuolisesti naisia tai lapsia. Esimerkiksi Joel Lehtosen Putkinotkon kaikki 26 hihitystä

on päästänyt ilmoille joko Juutas Käkriäisen Rosina-vaimo tai joku perheen monista lapsista, esim. ”Hihii, nauraa Rosina” (1957: 147), ”Mutta Rosina puhuu tulijalle: -- Ja suoraa kuin nuoraa, hihii. Kunhan tässä ensin varikkoa... kun on kerran tuota kahvin-kurria meilläkin... hihii!” (s. 257), ”Rosina kuuntelee nurkan takana, nauraa itsekseen ja supattaa: Kylläpä keksi tuo Mauno, hihii! On siinä Kypenäisten älyä” (s. 287), ”Ja Leja sanoo hiljaisesti: -- Ei sanonut ensin syövänsä (sieniä), kun ruvettiin syömään. Ja nyt ... hyviähän nuo, hihii!” (s. 143), ”Pieni, musta Sanelma huudahtaa: Hihihii... nyt lasken Hurjan (koiran) irti” (s. 244), ”Hihii! hörähtää [!] Topi nauruun” (s. 295). Veikko Huovisen Havukka-ahon ajattelijassa on vain yksi hihittäjä, Ukonkaivuvaaran emäntä (”Hi-hih! hihitti emäntä ja innostui taas huopaamaan”; 1957: 120). Samoin on Maiju Lassilan Tulitikkuja lainaamassa -romaanin laita: siinä hihittelee ainoastaan Petrovaaran Makkosen leski Kaisa, entinen Kaisa Karhutar (”Kaisaa kainostutti. Hän alkoi hiljalleen nauraa hihittää ja sanoi: Mitä nyt joutavia!”; 1957: 132). Hihittäjiä ovat myös Kalle Päätalon naiset hänen viimeksi ilmestyneissä teoksissaan Mustan Lumperin raito ja Kannaksen lomajuna: ”Hihihhii-iih... Menehän ja kysy Keisarilta, -- , nauraa kotkotti Anni” (1999: 253), ”Emäntä vilkaisi meitä, -- ja sanoi: Siellä se nyt kypsyy Itäpään Keisarin pakkasjalkine, hihihii...” (mts. 254); ”Vastaava [rakennusmestari] on ihan oikeassa, hihihii, sanoo rakennustoimikunnan naisjäsen” (2001: 214). Vanhan polven esimerkkiä seurailee nuorisokirjailija Timo Parvela, jonka esikoisromaanin Poika päähenkilö kuvailee tyttöystävänsä naurua hihittää-verbillä peräti neljä kertaa (esim. 1990: 147: ”Mitenkä sä oletkin noin nallen näköinen? tyttö hihittää ja painaa mua nenästä”: muut s. 144, 196, 202).

Miesten hihittely näyttää olevan ennen muuta pidäteltyä tai hykerteleväää naurua. Edellä on jo ollut puheena Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan sotamies Vanhala, jonka hiljaiseen, ujoon ja arkaan, mutta samalla huumorintajuiseen olemukseen hihittely liittyy kiinteästi. Toista yhtä ahkeraa naureksijaa en ole kotimaisesta kirjallisuudestamme tavoittanut. Tilanteen mukaan hihittelevistä miehistä on tietenkin esimerkkejä yllin kyllin. Näytteeksi muutamia: ”Henry, katsohan tuota, hih-hih, katsohan tuota, hih-hih, katsohan mikä näkyy, hi-hi [naureksii venäläinen vakoilija Jeistratoff alastoman naisen nähdesään]” (Huovinen 1955: 119), ”Niille äijille, --, voi tulla kinaa illalla morsiamesta. Vai mitä? hihitti Jussi (Sinkkonen 1973: 13), ”Hihihihii, vai ei kumpikaan. Vai ei kumpikaan, räkätti äijä” (mts. 22), ”Hi-hi, ihan kärkejiin oltiin joutua” (Päätalo 1999: 92). – Miksi sitten juuri naisten ja lasten nauru leimataan kovin herkästi hihittelyksi? Osittain se johtuu varmaan heidän puheäänensä korkeudesta. Pääsyynä lienevät kuitenkin vanhat, jossain määrin

sovinistiset käyttäytymissäännöt: naisten ja lasten on edellytetty esiintyvän kaikissa tilanteissa hillitysti ja pidättyvästi, eikä heidän siksi ole ollut soveliasta äänekkäästi hahatella eikä hehetellä. Karjalan kannaksella on menty naisten nauramiseen kohdistuvissa vaatimuksissa vieläkin pitemmälle: ”*Hieno naine ei naura, hää vaa hymmyilöö.*”

Äänekästä naurua jäljittelevä imitatiivi *ho ~ hoh [+ hoo]* on kaunokirjallisuudessa yllättävän harvinainen. Siitä olen onnistunut tavoittamaan vain seuraavat esimerkit: ”*Ha ha ha... hoho ho ho! Toinenkaan tunnettu nimimerkki ei kuitenkaan tiennyt julkaisun toimittajan osoitetta, ja nauroi vielä sulkiesaan puhelimen*” (Tiitus 1930 < Karilas 1950: 757), ”*Mutta minä sanoin: – Hoh-hohh! Vainniin!*” (Mäkelä 1934 < Karilas mts. 499), ”*Ähäh! huusin ja tehostin tunnelmaa mielipuolisella naurulla. – Hahahahahoho!*” (Helismaa 1946: 76), ”*Hohhohohohoh, nauroi Suuri Kirjailija. Hohoho, sanoin minä ja otin kaksi askelta lisää*” (Erkki-Mikael 1946: 76), ”*Ho-hoo, mitä nyt tunteilet, poikasen! rienasi Pacpipo*” (Huovinen 1956: 111), ”*Onpa (poika) miehistynyt tosiaan, taitaa isä jäädä jo toiseksi. – Hohoo, jo aikoja sitten*” (Ruuth 1969: 254). Vastaava imitatiivikantainen verbi hohottaa ja sen johdokset ovat sen sijaan varsin yleisiä: ”*Silloin on liike siellä vilkkaampaa, puhe kovaäänisempää ja nauru hohottavampaa*” (Aho 1888 < Karilas 1950: 29), ”*-- mutta se tunne täytyi muiden mukana hohottaa pois*” (Klemetti 1943 < Karilas mts. 254), ”*Jussi hihitteli ja hohotteli kaikille kirjasen lässytyksille*” (Sinkkonen 1973: 69), ”*Hän ei aluksi käsittänyt, miksi Sepe alkoi hohottaa hänen perusteluilleen*” (Huovinen 1973: 98), ”*Mutta ei hän (Stalin) mahtanut mitään, teesuihku lensi hänen nenästään pöytäliinalle, ja kova hohotus seurasi sitä*” (id. 1988: 87), ”*Majurin vastaus rupesi naurattamaan vartiomiestä, niin että hän kellahti hankeen istumaan ja hohotti kovalla äänellä*” (id. 1990: 105). Hohottaa-verbiä voidaan – toisin kuin *hVh*-kantsilla verbejä yleensä – käyttää myös muiden äänekästä naurua jäljittelevien imitatiivien yhteydessä, esim. ”*Hehehe... hihhi! kuului peräpenkiltä. – Kuka kehno siellä uskaltaa hohottaa, kun minä puhun sanan vapautesta*” (Aapeli 1947 < Karilas 1950: 9), ”*Hahaha, kyllä kai, sen minä kyllä arvaan, hohotti Rinne*” (Sillanpää 1957: 314). Hohottaminen on miehille tyypillinen nauramistapa. Naisen hohottavasta naurusta on aineistossani vain yksi esimerkki, ja siinäkin saattaa olla kyse teeskentelystä: ”*Hänen [= naapurin piikatytön] hohottava naurunsa olisi kunnia ja maine mille kirkonkylän näyttämölle tahansa*” (Mäkelä 1939 < Karilas 1950: 506).

Imitatiivi *hä ~ häh [+ hää]* ja sen johdokset näkyvät olevan kirjallisuudessa varsin suosittuja ilkeän ja pilkallisen naurun ilmauksia. Joukko esimerkkejä: ”*-- vai onko nuo (naarmut) sun naamassasi rakkauskirjeen kouke-*

roita – hähähä...” (Helismaa 1946: 101), ”Häh, häh, häh, Lahtinen nauroi kiukkuisen halveksivasti” (Linna 1955: 138), ”Helenakin tajusi varman asemansa. – Hähä! Sieppaako sua?” (Erkki-Mikael 1961: 85), ”Hä-hääh! nauroi Konsta myrkyllisesti (Huovinen 1957: 155), ”Hä-hä, se [Ruotsin puolueettomuus] riippuu vain siitä, että geopoliittinen asema on hyvä, naurahti Sepe” (1973: 136), ”-- ja se olikin se sama mies, joka kysyi: 'Ai, on tullu uusi mies, hähähä', niin keljulla äänellä että mieli teki vetää kuonon päälle” (Paronen 1974: 52), ”Sine olemas bandiitti. Sine joutumas Stalinin aikaiselle keskitysleirille, häh-häh-hää” (Huovinen 1990: 106), ”Hän [roisto] puhkesi nauruun. Se alkoi onttona hähätyksenä” (Joensuu 2000: 120).

Hähättävä nauru ei kuitenkaan aina ole – vaikka sanakirjat niin väittävät – ilkeää eikä pilkallista. Sitä ei myöskään voi pitää pelkästään yksilöllisenä erikoispiirteenä, jollaisena se on edellä esitelty Veikko Huovisen Havukka-ahon ajattelijan yhteydessä. Hähättely näyttää päinvastoin kuuluvan eräiden ihmis- ja ammattiryhmien normaalipuheeseen. Sellaisia ryhmiä ovat Huovisen ja Päättalon todistuksen mukaan ainakin metsä-, uitto- ja rakennustyömiehet: ”Onko se Konsta Pylkkänen? ilostui Mooses Pessi. – Ja tulit taas soutelemaan, hähähähää! (Huovinen 1957: 54), Hähhäh-käh-kä-kä-kä, nauroi Mooses monivivahteisesti ja osaaottavasti” (ibid.), ”Löytyi [lumihankeen pudonnut] piippu! Hähähä... löytyi ja ihan ehjänä” (Päättalo 1999: 101), ”Vain eikö olekin pulskat kavionsuojat? – On... kertapuheella, vakuuttelin. – On nämä, hähähä...” (mts. 246), ”Minä en ollut vielä silloin päässy jätkäin aateliin eikä mulla ollut korkonimeä, hähä...” (id. 2001: 286). Iloiselta hähätykseltä voi kuulostaa myös vanhuksen tai juopuneen nauru: ”Otetaanko sitä näin ikämiestä tähän rekeen [= linja-autoon]? Hähä-ää” (Päättalo 2001: 256), ”Kastunko, jupisi Valtteri. – Minäkö? Minkä kesä kastelee, sen Dry Vodka kuivaa, hähä” (Huovinen 1973: 85). Yleisen käsityksen mukaan hähättävä nauru on joka tapauksessa karkeaa ja sivistymätöntä.

Naurun höhötyks, ts. imitatiivi *hö* ~ *höh* [+ *höö*] ja sen johdokset, rinnastuu lähinnä hohotukseen, ts. remakkaan röhönauruun, mutta siihen saattaa liittyä myös halveksiva, torjuva tai pilkallinen sävy. Aineistossani *hö[h]*-tapauksia on vain muutamia: ”Höh, höh, höö, nauroi yleisö kuorossa” (Jahveti 1944 < Karilas 1950: 162), ”Höh höh höö. Se oli hra Vintiö-Pyöriäinen, jonka vuoro oli nyt nauraa” (ibid.), ”Ja tiätty [= tietysti] sillä on ikkuna auki ja tiätty siinä on palotikkaat ihan kun vahingossa. Höhö!” (Erkki-Mikael 1961: 96), ”Mastot-puomit poikki! nauroi Pacpipo leveästi. – Hö-höö! Niskat-nilkat nurin!” (Huovinen 1956: 63–64), ”Höh-höh! naurahti toinen pilkallisesti” (id. mts. 107), ”Eikö Mertsi tiennyt, ihmetteli Kuosmanen. Ettei tiennyt koiran kannuksista. Hö-höh” (Huovinen 1980: 22), ”Höh-höh-höh!

nauraa [flunssainen ja nuhainen] *Joona kamalalla äänellä*” (Huovinen 1985: 44), ”*Vastaus oli erikoislaatuinen. Se todisti, että kiltti neiti [tarjoilija Selma] oli höhöttäjä. Arffman sai vastaukseksi nimenomaan höhöttävää, eikä hihittävää naurua*” (Huovinen 1955: 40), ”*Arffman uudisti kysymyksensä. Mutta Selma vain höhötteli huvittuneesti*” (mts. 41), ”*On kenties rumaa sanoa Selmaa, hehkeää neitoa, höhöttäjäksi. Mutta höhöttäjä hän sittenkin on, aivan varmasti*” (ibid.). Viimeksi mainitut esimerkit osoittavat, että *höhöttelyä* pidetään rumana, jopa vastenmielisenä. Varmaan juuri siksi tämä naurua jäljittelevä imitatiivityyppi on kaikkein harvinaisin.

Imitatiivien keskinäisiä yleisyysuhteita ja imitatiiveja suosivien kirjailijoiden välisiä eroja valaistakseni esitän seuraavassa numerotietoja neljän eri teoksen naurua kuvaavien imitatiivien määristä.

Jotuni: Arkielämää	Lehtonen: Putkinotko	Huovinen: Ha- vuk- ka-ahon ajatteliija	Päätaalo: Mustan Lumperin raito
he[h] 24	hi[h] 26	hä[h] 29	he[h] 16
ha[h] 8	ha[h] 24	he[h] 6	hä[h] 15
hi[h] 1	he[h] 17	ha[h] 2	hi[h] 4
ho[h] 1	hä[h] 2	hi[h] 1	ha[h] 1
Yhteensä 34	Yhteensä 69	Yhteensä 38	Yhteensä 36

Imitatiivien yleisyys riippuu täysin kirjailijasta ja hänen käsittelemästään aiheesta. Jotkut viljelevät naurua jäljitteleviä ilmauksia miltei ylenpalttisesti, jotkut taas eivät käytä niitä lainkaan. Sama kirjoittajakin voi toisessa teoksessaan kyllästyttää lukijansa imitatiivien paljoudella, mutta jättää ne toisesta teoksestaan kokonaan sivuun. Sellainen on esimerkiksi Veikko Huovinen: vaikka hänen useimmat kirjansa sisältävät mitä erilaisimpia naurun jäljitelmiä, ei kahdesta kertomuksesta koostuvassa *Talvituristissa* (1965) – ilmeisesti sen vakavan aihepiirin vuoksi – ole ainoatakaan imitatiivia.

3. Imitatiivit aiheuttavat kääntäjille usein voittamattomia vaikeuksia, sillä lähtökielen onomatopoeettisilla sanoilla ei läheskään aina ole kohdekielessä täsmällisiä vastineita. Naurua jäljittelevät ilmaukset ovat kuitenkin poikkeuksia: useat niistä esiintyvät miltei samanasuisina lähes kaikissa Euroopan kielissä (Leskinen 2000: 72). Niidenkin kääntämisessä on silti riittämiin hankaluuksia. Ne johtuvat ennen muuta siitä, että nauruimitatiivit eivät ole vain neutraaleja äänten jäljitelmiä vaan niihin liittyy runsaasti erilaisia konnotaatioita ja sosiaalisia käyttörajoituksia, niin kuin edellä olen pyrkinyt osoittamaan. Lisäksi ne muodostavat kussakin kielessä sisäisiä järjestelmiä, joissa

jäsenten määrä ja keskinäiset suhteet vaihtelevat.. Näytteeksi siitä, miten kääntäjät ovat ratkoneet suomen nauruimitatiivien ongelmia, olen tarkastellut rinnakkain Veikko Huovisen Havukka-ahon ajattelijä -romaanin sekä sen kolme käännöstä: vironnosta (1959), ruotsinnosta (1954) ja saksannosta (1960). Vironnos on valitettavasti lyhennelmä, ja saksannos on tehty ainakin suureksi osaksi ruotsinnoksen pohjalta.

Kääntäjällä on imitatiivien käsittelyssä valittavanaan kolme vaihtoehtoa: hän voi 1) etsiä mahdollisimman tarkan kohdekielisen vastineen, 2) hyväksyä lähtökielen imitatiivin sellaisenaan tai 3) jättää imitatiivin kokonaan huomiotta (tai korvata sen jollakin muulla ilmauksella). Vaihtoehdot 1 ja 2 lankeavat yhteen vain silloin, kun lähtö- ja kohdekielen muodot ovat paitsi samansuuret myös samansisältöiset. – Seuraavaksi esimerkkejä kääntäjien tekemistä ratkaisuista.

1) Suomen *ha[h]*-tyyppiset imitatiivit ja niiden vastineet

- su: Joo, joo, hah-hah! Joo, joo! naureskeli Severi (s. 138)
 vi: puuttuu
 ru: Jo, jo, hahaha, jo jo, skrattade Severi (s. 126)
 sa: Jojoo, haha! lachte Severi (s. 143)
- su: Hah-hah-hah! Piti Kronbergin nauraa vedet silmissä (s. 155)
 vi: Hah-hah-hah! Pidi Kronbergki naerma, nii et vesi silmis (s. 62)
 ru: Hahaha, skrattade Kronberg så att tårarna rann (s. 143)
 sa: Hahaha! Lachte Kronberg, dass ihm das Wasser in die Augen trat (s. 161)

Suomen *ha[h]*-tyyppi on odotuksenmukaisesti säilytetty myös käännöksissä, koska sillä ilmaistaan kaikissa neljässä kielessä neutraalia, avointa ja sydämellistä naurua. Tosin esim. ruotsissa *haha* tms. -imitatiivia voidaan käyttää myös ironisessa merkityksessä (Östergren 1981 s.v. ha), mutta näinhän on asianlaita myös suomessa. – Vironkielisessä *hah-hah-hah*-asussa herättää huomiota sananalkuinen *h*; muita tyyppisiä edustavista esimerkeistä se sen sijaan säännöllisesti puuttuu.

2) Suomen *he[h]*-tyyppiset imitatiivit ja niiden vastineet

- su: Eikä sitä toisen kahvista uskalla tällaista keittääkään, heh, heh! (s. 130)
 vi: Ja ega teiste jahust julge sihukest kanget keetagi, eh-eh-eh! (s. 54)
 ru: Man vågar ju int heller koka så här stark kaffee när man kokar av andras förråd, hehe... (s. 120)
 sa: Wenn man den Kaffee von anderen Leuten nimmt, traut man sich nicht, ihn so stark zu kochen (imitatiivi puuttuu; s. 136)
 su: Ja [on] oltava iloisella päällä, heh-heh! (s. 146)

- vi: Ja [tuleb] olla lõbusas tujus, eh-heh-hee! (s. 59)
 ru: Och så ska han vara på gott humör, heh-heh! (s. 135)
 sa: Und dann sind Sie wieder ganz der Alte, hehe! (alkutekstiä muunneltu; s. 152)
 su: He-heh! nauroi potilaskin pelostaan vapautuneena (s. 147)
 vi: Eh-hee! Naeris tõbinegi hirmust vabanunena (s. 60)
 ru: Heh-heh, skrattade också patienten lättad (s. 135)
 sa: Hehe! Lachte auch der Patient (s. 152)
 su: Heh-heh! nauroi Konsta hämillään (s. 206)
 vi: Eh-eh! naeris Konsta kohmetult (s. 81)
 ru: Heh heh, skrattade Konsta förläget (s. 189)
 sa: Hehehe, lachte Konsta verlegen (s. 213)

Suomen *he[h]*-tyypin käänkösvastineet ovat kaikki e:llisiä, vaikka esim. ruotsin *he-he* tms tarkoittaa – toisin kuin suomen ilmaus – lähinnä ”hirnua” naurua ja ilmaisee usein ivaa tai halveksuntaa (SAOB s.v. ha). Saksassa reduploitu *ha* kuvaa typerää, karkeaa (Grimm s.v. he³) tai ivallista naurua. Suomessa *hehettely* on ennen muuta hyväntuulista naurahelua; ks. edeltä.

3) Suomen *hi[h]*-tyyppiset imitatiivit ja niiden vastineet

- su: Hi-hih! hihitti emäntä ja innostui huopaamaan (s. 120)
 vi: puuttuu
 ru: Hihi, fnittrade moren och tog till årorna igen (ru 110)
 sa: Hihi, kicherte die Bäuerin und machte sich wieder mit ihren Rudern zu schaffen (s. 125)

Alkutekstissä ja käänköksissä esiintyvät imitatiivit ovat asultaan lähes identtiset. Ruotsin *hihi* ilmaisee naurua tai kiherrystä, joka on usein pilkallista tai vulgaaria (Östergren 1981 s.v. hi). Saksassa samainen muoto kuvaa pahanilkistä, vahingoniloista tai ironista naurunkiherrystä (esim. Wähling 1986 s.v. hihi; Duden s.v. hihi, hihih). Suomenkieliseen *hihittelyyn* nämä määritteilyt eivät kovin hyvin sovi: *hihitys* voi kyllä olla myös ivallista, mutta useimmiten se on pidättyvää, hiljaista hykerrystä.

4) Suomen *hä[h]*-tyyppiset imitatiivit ja niiden vastineet

a) *hä[h]* säilytetty käänköksissä:

- su: Ja tulit taas soutelemaan, hähhähää! (s. 54)
 vi: Ja tulid jälle paadiga sõitma, ähhähää! (s. 22)
 ru: Jaha, du kommer hit för å ro igen, hähähähää! (s. 49)
 sa: Kommst du wieder her, um zu rudern, hähä? (s. 56)

- su: Häh-häh! äänteli Konstakin (s. 54)
 vi: Äh-hää! Häälitse Konstagi (s. 22)
 ru: Hähähäh, bräkte Konsta till svar (s. 49)
 sa: Hähä! Blökte Konsta zu Antwort (s. 56)
 su: Ja koulut! Seminaarit! Niitä on ollut itässä ja lännessä, hääh, hääh, hääh! (s. 121)
 vi: puuttuu
 ru: Och skolorna och seminarerna! Döm har man haft både i öst och i väst, häh, hähäh! (s. 111)
 sa: Schulen uns Seminare! Die hatte man besucht in Ost und West, hähähäh! (s. 126)

b) hä[h] vaihdettu he[h]-tyyppiin (paitsi vironnoksessa):

- su: Hä-hääh! nauroi Konsta ja katsoi silmät sirillään Kronbergia (s. 154)
 vi: Äh-äh-ääh! Naeris Konsta ja vaatas, silmad kissis, Kronbergi poole (s. 62)
 ru: Hehehe, skrattade Konsta och plirade på Kronberg (s. 142)
 sa: Hehehe! Lachte Konsta und zwinkerte Kronberg zu (s. 160)
 su: Hä-hääh! nauroi Konsta myrkyllisesti (s. 155)
 vi: Eh-eh-eeh! naeris Konsta mürgiselt (s. 62)
 ru: Hehehe, skrattade Konsta giftigt (s. 142)
 sa: Hehehe! lachte Konsta giftig (s. 161)
 su: Putella kävi mieletön viuhka, hä-hääh! riemastui Konsta (s. 205)
 vi: Puttel vedas sindrima hästi, äh-ääh! röömustas Konsta (s. 80)
 ru: Putte hade en jävla tur, hehehe, jublade Konsta (s. 188)
 sa: Putte hat ein Riesenschwein, hehe! Freute sich Konsta (s. 211)

c) Kääntäjien ratkaisut vaihtelevat:

- su: Katohan kun myyrän sait, häh-häh! (s. 7)
 vi: puuttuu
 ru: Si på dej som har fått tag på en sork, hehehe! (s. 6)
 sa: Sieh mal an , da hat sie einen Maulwurf erwischt, hähä! (s. 6)
 su: On tässä sellainen itikkalääke, että tulkaapa nokkimaan. Hä-hääh, ei nyt kainostella ollenkaan verenimurit (s. 22)
 vi: See siin on sihuke putukarohi, et tulge aga nokkima! Äh-äh, ei maksa sugugi häbeneda, vereimejad (s. 11)

- ru: Här finns myggdroppar, så komm an bara. Hehe! Vart int blyga nu, blogsugare! (s. 20)
- sa: Das sind Myckentropfen, haha! Kommt nur her. Nicht so schlüchtern, ihr Blutsauger! (s. 22)
- su: Hä-hääh, sehän on Severi! ilostui Konsta (s. 137)
- vi: puuttuu
- ru: Hä-häh, det är ju Severi, ropade Konsta glatt (s. 126)
- sa: Heh! Das ist ja Sever! Rief Konsta erfreut (s. 142)
- su: Kurluttakoon, hääh-hääh! nauroi äkkiä Konsta (s. 149)
- vi: Kuristagu aga pealegi, äh-äh-äh! hakkas Konsta äkki naerma (s. 60)
- ru: Låt han gurgla, hähäh, sa Konsta och brast plötsligt i skratt (s. 137)
- sa: Soll er nur gurgeln, he-he! Sagte er und brach plötzlich in ein schweres, trauriges Lachen aus (s. 155).

Kääntäjien erilaiset ratkaisut osoittavat, että *häh*-tyyppiselle imitatiiville on muiden kuin virontajan ollut vaikea löytää kelvollista vastinetta. Ruotsissa on kyllä esiintynyt ja esiintyneen vieläkin imitatiivi *hä* (= *he*), mutta sitä pidetään nyt jo vanhentuneena (Östergren 1981 s.v. hä). Se sopii kyllä sisällöltään erinomaisesti suomenkielisen ilmauksen vastineeksi, sillä se on sävyltään arkikielinen ja kuvaa (usein) yksinkertaista ja karkeaa naurua. Sellaiseksi kai suomalaisten jätkämiesten hyväntahtoisen *hähättelyn*kin voi tulkita. Suurimmissa hankaluuksissa on ollut saksantaja, sillä saksassa *hä*-tyyppiä ei varsinaisesti tavata. Grimmin sanakirjassa (s.v. ha) se kuitenkin vielä mainitaan *ha*-muodon rinnakkaisasuna. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että saksantaja on joko korvannut *hä*[*h*]-tapaukset *he*-asulla tai jättänyt ne kokonaan huomiotta. Vain virontajan tehtävä on ollut helppo: läheisissä sukukielissä ovat muodoltaan samanlaiset tai lähes samanlaiset imitatiivit yleensä myös sisällöltään yhtäläisiä. Toisin on erisukuisten kielten laita. Imitatiivin muodon samankaltaisuus ei niissä suinkaan aina edellytä myös merkityksen identtisyttä. Siksi imitatiivin siirto kielestä toiseen ei hevin onnistu ilman syntyperäisen kohdekielen puhujan apua.

Lähteet

Duden = Deutsches Universalwörterbuch. 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich. Dudenverlag 1996.
 Erkki-Mikael (Salmi) 1961: Tuplavahinko. Pakinoita. Helsinki.

- Grimm = Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch IV. Leipzig 1877.
- Helismaa, Reino 1946: Tyttö kuin atomipommi. Helsinki.
- Huovinen, Veikko 1954: Konsta. Originalalets titel: Havukka-ahon ajattelijä. Översättning från finska av Anna Bondestam. Helsingfors.
- Huovinen, Veikko 1955: Ihmisten puheet. 2. painos. Porvoo.
- Huovinen, Veikko 1956: Rauhanpiippu. Porvoo.
- Huovinen, Veikko 1957 (1952): Havukka-ahon ajattelijä. 9. painos. Porvoo.
- Huovinen, Veikko 1959: Havukka-aho mõtleja. Soome keelest tõlkinud H. Lepik. Tallinn.
- Huovinen, Veikko 1960: Übersetzung von Joachim A. Frank nach der bei Werner Söderström, Helsinki, mit dem Titel Havukka-ahon ajattelijä erschienen finnischen Originalausgabe, unter Mitbenutzung von Anna Bondestams schwedischer Übersetzung. Wien–Berlin–Stuttgart.
- Huovinen, Veikko 1965: Talvituristi. 2. painos. Porvoo.
- Huovinen, Veikko 1973 (1970): Lampaansyöjät. 9. painos. Porvoo.
- Huovinen, Veikko 1980: Koirankynnen leikkaaja. 2. painos. Keuruu.
- Huovinen, Veikko 1985: Kootut teokset VI (Lentsu s. 1–154, Kylän koirat s. 157–232). Juva.
- Huovinen, Veikko 1986: Kootut teokset IX (Rasvamaksa s. 1–106, Ronttosaurus s. 107–221, Ympäristöministeri s. 223–339). Juva.
- Huovinen, Veikko 1988: Joe-setä. Aikalaisen kertomuksia Josef Stalinista. 3. painos. Juva.
- Huovinen, Veikko 1990: Lyhyet erikoiset. 5. painos. Juva.
- Joensuu, Matti Yrjänä 2000 (1977): Possu ja paavin panttivangit. Nidotun laitoksen 1. painos. Keuruu.
- Jotuni, Maria 1956: Arkielämää. 8. painos. Valitut teokset s. 129–218. Helsinki.
- Karilas, Tauno (toim) 1950: Suuri pakinakirja. Porvoo.
- Lassila, Maiju 1957: Tulitikkuja lainaamassa. 12. painos. Valitut teokset s. 15–156. Helsinki.
- Lehtonen, Joel 1957: Putkinotko. 10. painos. Valitut teokset s. 81–419. Helsinki.
- Leskinen, Juha 2000: Ovatko imitatiivit kielikohtaisia? Suomen ja eräiden muiden kielten imitatiivien vertailua. – Folia Uralica Debreceniensia 7: 67–87.
- Linna, Väinö 1955: Tuntematon sotilas. 5. painos. Porvoo.
- NS = Nykysuomen sanakirja I–VI. Porvoo–Helsinki 1951–1961.
- Paasilinna, Arto 1980: Herranen aika. Juva.

- Paronen, Samuli 1974: Kortteeri. Keuruu.
 Parvela, Timo 1990: Poika. 2. painos. Helsinki.
 Penttilä, Aarni 1957: Suomen kielioppi. Porvoo–Helsinki.
 PS = Suomen kielen perussanakirja I–III. Helsinki 1990–1994.
 Päätaalo, Kalle 1999: Mustan Lumperin raito. Jyväskylä.
 Päätaalo, Kalle 2001: Kannaksen lomajuna. Jyväskylä.
 Rapola, Martti 1969: Simpukankuori. Uudistettu painos. Helsinki.
 Ruuth, Alpo 1969: Kämpä. Helsinki.
 Salo, Yrjö 1967: Kumiseva kallio. Keuruu.
 SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund 1898–.
 Sillanpää, F. E. 1957: Nuorena nukkunut. 14. painos. Valitut teokset s. 151–357. Helsinki.
 Sinkkonen, Lasse 1973: Solveig ja Jussi. 3. painos. Porvoo.
 SMS = Suomen murteiden sanakirja 1–. Helsinki 1985–.
 Ukkola, Jukka 1994. Lööpinen. Lukuopas lööppejäkin syvemmälle. Juva.
 Wahring, Gerhard 1986: Deutsches Wörterbuch. München.
 Valtonen, Hilja 1973: Oma kehu. Keuruu.
 Östergren, Olof 1981: Nysvensk ordbok. Andra bandet H–O. Stockholm (London).

*

A finn nevetés anatómiája

A finnben a nevetést általában kétszer vagy többször ismétlődő hangutánzó szóval fejezzük ki. Ezek *hV*, *hVh* vagy *hVV* hangkapcsolatból állnak (ahol a magánhangzó *u* és *y* kivételével bármi lehet), pl. *ha* ~ *hah* ~ *haa*, *he* ~ *heh* ~ *hee*, *ho* ~ *hoh* ~ *hoo*. A nevetést igékkel (pl. *hihit/tää*, *-ellä*, *hohot/taa*, *-ella* ja *hähät/tää*, *-ellä*) és főnevekkel (pl. *hihitys*, *hohotus* ja *hähätys*) is ki lehet fejezni.

Az ide tartozó szavak között apró jelentéskülönbségek figyelhetők meg, pl. a *ha* ~ *hah* a Nykysuomen sanakirja szerint általában nevetést fejez ki, de a *hahaa* ~ *hahhaa* 'gúnyos nevetés' stb.

A szépirodalomban ezek a hangutánzó szavak rendre felbukkannak, gyakoriságuk a témától és az író "hajlamától" függ. Ezek a szavak a fordítóknak néha leküzdhetetlen nehézségeket okoznak, hiszen az onomatopoetikus kifejezéseknek sokszor nincsenek meg a pontos megfelelőik, ráadásul különféle konnotatív jelentések társulnak hozzájuk. A fordító lehetőségei: a) igyekszik

a legpontosabb szót, kifejezést megtalálni anyanyelvében, b) a szót változatlan formában építi be a fordításba, c) egyáltalán nem fordítja le.

JUHA LESKINEN

A mordvinföldi víznevek keletkezéstörténeti kérdései

MATICSÁK Sándor

1. A helynevek keletkezéstörténeti csoportjai

A nevek keletkezéstörténeti vizsgálata során a Hoffmann István által kidolgozott névelemzési rendszert (Hoffmann 1993: 68–119) alapul véve a következő kategóriák különíthetők el: 1) szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek; 2) morfológiai szerkesztéssel alkotott nevek; 3) jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek; 4) szerkezeti változással alakult nevek; 5) névátvételek.

Ezek közül az első négy csoport a belső keletkezésű nevek létrejöttét vizsgálja, az ötödik csoport pedig a jövevénynevekkel foglalkozik, ezt Hoffmann külső névalkotásnak is nevezi (Hoffmann 1993: 69). A mordvinföldi nevek vizsgálata során sokszor okoz nehézséget e két, egymással szemben álló csoport elkülönítése. A mordvin és az orosz eredetű nevek egymás mellett élnek, a mordvin anyanyelvű beszélők nemcsak a mordvin, hanem az orosz neveket is használják, így – a névhasználat síkján – szinte lehetetlen elkülöníteni a két etimológiai réteget egymástól, például az *Iñel'ej* mordvin eredetű víznév (vö. md. *iñe* 'nagy', *lej* 'folyó'), ugyanakkor mára a hivatalos, orosz névrendszernek is tagjává vált.

A vízneveket a következő kategóriákba lehet besorolni – a csoportosításhoz vö. Tóth Valéria (2001: 165–217) ómagyar névanyagban végzett kutatásait.

1.1. Szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek. Ebbe a csoportba azokat a helyneveket soroljuk, amelyek "keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre. E szerkezetek mindkét tagja valamiféle információt ad a helynév denotátumáról, tehát funkcionális jegyet kifejező névrésznek tekintendő." (Hoffmann 1993: 70). Ebben a szerkezetben mindig kétrészes nevek jönnek létre.

1.1.1. Minőségjelzős szerkezetek

a) A kiemelő jelzői összetételben "az előtag mindig a denotátum valamely tulajdonságát jelöli meg, az utótag pedig csaknem minden esetben földrajzi köznévi névrész" (Tóth 2001: 167). E csoportban legtöbbször képzett mel-

léknév fordul elő (*Pisztrángos-patak, Sáros-patak*). Az előtag szemantikailag sokféle kategóriát képvisel (méret, alak, állapot stb.).

b) A kijelölő jelzői összetételben a jelző csak valamihez viszonyítva értelmezhető, a *kis-* ~ *nagy-*, *alsó-* ~ *felső-*, *al-* ~ *fel-* névpárokka alkotott nevek tartoznak ide: *Kisrákos, Kisszalatna, Alsószuha, Felsővisó*.

c) A megkülönböztető jelzős szerkezetek a következőképpen írhatók le: “az az <utótag>, amely az <előtag> közelében fekszik” (Tóth 2001: 169) Ebben a csoportban általában helynévi elő- és utótag bukkan fel: *Abaújrákos, Hagymáslápos, Káptalanhodos*.

1.1.2. Birtokos jelzős szerkezetek

a) A jelöletlen birtokos jelzős szerkezetek egy része személynévi elemet tartalmaz, de sokszor “az ilyen helynevek az általuk jelölt objektum elhelyezkedésére utalnak, vagy arra, hogy az adott hely valamely más helynek a része”: *Bózsza-fő, Szomolnok-fő* (a patak forrásvidékét jelöli), *Szerencs-patak* (e település patakja) (Tóth 2001: 170).

b) A jelölt birtokos jelzős szerkezetek egy része ún. “valós birtokviszonyt” fejez ki, személynév, nemzetségnév, foglalkozás- vagy méltoságnév szerepel e csoportban (*Csákány pataka*). De találkozhatunk “nem valós birtokviszonnyal” is: az *Aranyos pataka* név tulajdonképpen nem más, mint *Aranyos-patak*, azaz a birtokos személyrag itt nem tölt be semmiféle funkciót.

1.2. Morfematikai szerkesztéssel alakult nevek. “A morfematikai szerkesztés azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alkalmassá.” (Hoffmann 1993: 73). A magyar víznevekben leggyakrabban előforduló képző az *-s* (*Békás, Füzes, Hodos, Hódos, Mohos, Komlós, Rákos, Sós, Sulymos*) és a *-d* (*Disznód, Érd, Homoród, Jód, Nyárád*), de szerepet játszik a *-gy* (*Füzegegy, Egregy*), az *-ó* (*Csurgó*) és a *-ny* (*Hangony*) is.

1.3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek. “A nyelv meglévő belső elemkészletét oly módon használják fel helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg” (Hoffmann 1993: 92). Ezen a csoporton belül megkülönböztethetünk jelentéshasadással, jelentésbővüléssel, metonimikus, metaforikus és indukciós névadással létrejött neveket. Ezek közül a víznevek létrejöttében két csoport játszik szerepet, a jelentéshasadás és a metonimikus névadás.

a) Jelentéshasadással akkor jönnek létre helynevek, ha “puszta földrajzi köznévből – bármiféle formáns (lexéma, képző) hozzákapcsolása nélkül – helynév keletkezik”: *Morotva, Patak, Sár, Szék*.

b) A metonimikus névátvitellel keletkezett helynevek mindig egyrészes nevet hoznak létre. Víznevek ilyen módon településnevekből keletkezhetnek (ez lényegesen ritkább irányú névfejlődés, mint a víznév > településnév): a *Szerencs* víznév névadójául a mellette fekvő település szolgált.

1.4. Szerkezeti változással alakult helynevek. “Az idetartozó nevekben a tulajdonnévi jelentés magvának, a denotatív jelentésnek a változatlansága mellett a helynév alakját érintő változás megy végbe. [...] A szerkezeti változás a helynevek keletkezésében mintegy a jelentésbeli névalkotás fordított folyamatának tekinthető.” (Hoffmann 1993: 121). E kategória fő csoportjai: ellipszis, redukció, kiegészülés, bővülés, deetimologizáció, népetimológia. A víznevek esetében az első négy csoporttal kell számolnunk.

a) Az ellipszis során a kétrészes név egyrészesé válik, azaz egy funkcionális-szemantikai egység (általában a földrajzi köznévi tag) eltűnik. Egy ideig a két névfajta egymás mellett él, s később a rövidebb forma diadalmaskodik: *Árapatak > Ára, Árkospatak > Árkos*.

b) A redukció “kisebb léptékű” változást eredményes, csak egy névelem esik ki: *Fúzi pataka > Fúzi-patak*.

c) Mindezekkel ellentétes irányú változás a kiegészülés: a névbe egy osztályjelölő földrajzi köznév kerül be. Az új név alapjául a már meglévő helynév szolgál, ez lehet idegen eredetű és belső keletkezésű (*Aranyos > Aranyos pataka, Komlós > Komlós pataka*) egyaránt (ilyenkor általában birtokos jelzős szerkezet jön létre). A víznevek között gyakori ez a névalkotási forma, az idegen eredetű, “jelentéssel” nem rendelkező, a helyről információt nem szolgáltató nevet megtoldották a helynévfajta egyértelműen meghatározó névrésszel. A magyar víznevek között sok kiegészüléssel létrejött, szláv eredetű név található, pl. *Borza-patak, Darza-patak, Kemence-patak, Kemesnye-patak, Kompa-patak, Lepence-patak, Szikince-patak, Sztelin-patak*.

d) A bővülés a redukcióval állítható párba: a név csak egy névelemmel (gyakran birtokos személyraggal) bővül: *Sövényház > Sövényháza*.

2. A mordvinföldi víznevek keletkezéstörténeti kategóriái

2.1. Szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek

Az általam vizsgált több mint ezeregyszáz mordvinföldi víznév közel 55 százalékát soroltam ebbe a csoportba, így ez a kategória tekinthető a legproduktívabb névalkotási modellnek. A szintagmatikus szerkesztés révén mindig

kétrészes nevek jönnek létre, amelyek alaptagja valamilyen földrajzi köznévf. Ezek között a földrajzi köznevek között egyaránt találhatók mordvin és orosz eredetűek, gyakorisági sorrendjük – a vizsgált korpusz esetlegessége és egyenetlensége ellenére is – egyértelműen mordvin túlsúlyt mutat: az ide sorolt víznevek mintegy 90 százaléka mordvin eredetű földrajzi köznevet tartalmaz! A földrajzi determinánsok gyakorisági listája a következő képet mutatja: md. *lej/läj* (*lejne, lejka*) 'folyó' (177 előfordulás), md. *latko/latkă, lutko/lotkă* 'árok, vízmosás, patak' (113), md. *lisma/lismă* 'forrás' (94), md. *erke/ärkä* (*ärke*) 'tó' (48), or. *ovrag* 'vízmosás, szakadék' (12), or. *kluč* 'forrás' (6), md. *šolt, šolgovt* E 'gát, (mesterséges) tó' (6), or. *boloto* 'mocsár' (5), md. *lejpra/läjpřä* 'forrás, folyó forrása' (5), or. *prud* '(mesterséges) tó' (5), md. *čej/šaj* 'mocsár' (4), or. *ožero* 'tó' (4), or. *rodňik* 'forrás' (4), md. *ved* 'víz, folyó' (4), md. *ekšej/eši, äši, jäši* 'kút; forrás' (3), md. *lajmä* M 'rét, tavasszal víz alá kerülő rét' (3), md. *lišmapřa/líšmapřä* 'forrás' (3), or. *řečka* 'folyócska, patak' (3), or. *střelka* 'földnyelv' (3), md. *pra/prä* 'fej, fő' (2), or. *rukav* (*řeki*) 'folyóág' (2), md. *ešipřa* 'kútfő' (1), or. *koloděc* 'kút' (1), md. *kurgo/kurgă* 'száj, nyílás' (1), md. *lašmo/lašma* 'mélyedés, szakadék, kis völgy' (1), or. *lužä* 'tócsa, pocsolya' (1), md. *pramo/prama* '(folyó)torkolat' (1), or. *zaliv* 'öböl' (1). (Rajtuk kívül kilenc olyan – nem víznévspecifikus – determinánst találtam, amely metonimikus úton vált hidronimák alaptagjává, ezek egyedi eseteket, egy-két példával: md. *kuro/kur* 'bokor, cserje; falu, utca része'; *mact/matf* 'verem, pince'; *nal* 'liget'; *pize/piză* 'fészek'; *pora* 'liget, berek, kis erdő'; *potmo/potmă, potmaks* 'vminek a belseje, feneke; alap'; *tarka* 'hely'; *ulo/ulă* 'földnyelv'; or. *pojma* 'legelő', *dol* 'völgy'.)

2.1.1. Minőségjelzős szerkezetek

2.1.1.1. Kiemelő jelzős szerkezetek, amelyekben az előtagok mindig a denotátum valamely tulajdonságát jelölik meg, s ebből következően sokféle szemantikai kategóriát képviselnek. Lássunk ezek közül néhányat:

a) Az előtag a víz valamely tulajdonságára utal, pl. a **színére** (*Ašo lišma* < md. *ašo/akšă* 'fehér', *Čornaja řečka* < or. *čornij* 'fekete', *Raužo erke* < md. *raužo/ravžă* 'fekete', *Seň lišma* < md. *seň/seň* 'kék', *Ťuža lišma* < md. *tuža/tužă* 'sárga'), a **hőfokára** (*Keľme lišma* < md. *keľme/keľmä* 'hideg', *Lembe ved* < md. *ľembe/ľämbä* 'meleg'), **ízére** (*Čapamu lejbrä* < md. *čapamo/čapamă* 'savanyú', *Lambamă latkă* < md. *lambamo/lambama* 'édes', *Sal lišma* < md. *sal* 'só'), **szagára** (*Čiňev latko* < md. *čiňev, šínej/širi* 'szagos, büdös'), **tisztaságára** (*Čištáň lišma* < or. *čistij* 'tisza', *Rudaziv erke* < md. *rudazov/rudazu* 'sáros'), **hangjára** (*Dorni lišma* < md. *dornoms* 'zúg, moraj-

lik', *Gajni lišma* < md. *gajněms* 'cseng, zeng, hallik', *Rangi lišma* < md. *rangoms/rangäms* 'kiabál, ordít') stb.

b) Az előtag utalhat a vízfolyás **nagyságára** (*Ine'lej* < md. *iné/ině* 'nagy', *Malij rukav* < or. *malij* 'kis, kicsi', *Oču l'aj* < md. *očuv/oču* 'nagy'), **hosszúságára** (*Dolgoj erke* < or. *dolgij* 'hosszú', *Kuvaka ulu latku* < md. *kuvaka* 'hosszú'), **szélességére** (*Širokaj erke* < or. *širokij* 'széles'), **alakjára** (*Kičke'ere erke* < md. *kičke'ere/kičkär* 'görbe, hajlott', *Krutoj lišma* < or. *krutoj* 'merek', *Vide'lej* > md. *vide/vidě* 'egyenes'), **vízhozamára** (*Koške'lej* < md. *koške/koškä* 'száraz', *Načkä latkä* < md. *načko/načkä* 'nedves, nyirkos', *Solaj ved'* < md. *solams* 'elolvad') stb.

c) Az előtag utalhat a meder **anyagára** (*Čovar latka*, *Šuvarl'aj* < md. *čovar/šuvar* 'homok', *Gal'ka'lej* < or. *gal'ka* 'kavics', *Kev latko* < md. *kev* 'kő') és **mélységére** (*Domka latko* < md. *domka* 'mély') stb.

d) Az előtag utalhat a környék **növényzetére**: *Kamiš'lejka* < or. *kamiš* 'káka, nád', *Kańšt' erke* < md. *kańšt'/kańťf* 'kender', *Kelu ovrage* < mdM *kelu* 'nyírfa', *Kuz'lej* < md. *kuz* 'lucfenyő', *Lep'lej*, *Lepe ešina* < md. *lepe/lepä* 'éger', *Mohovoje boloto* < or. *moh* 'moha', *Pekše lišma* < md. *pekše/päšä* 'hárs', *Piče erke* < md. *piče/pičä* 'fenyő', *Poj'lej* < md. *poj/poju* 'rezgő nyárfa', *Tuma'lej* < md. *tumo/tumä* 'tölgy' stb.

e) Az előtag utalhat a környék **állatvilágára**: *A'akš'lej* < md. *a'akš* 'kakas', *Borsuk latko* < or. *barsuk* 'borz', *Điga'lej* < mdE *d'iga* 'liba', *Kargal'ejka* < md. *kargo/kargä* 'daru', *Katka lišma* < mdE *katka* 'macska', *Kavalon lišma* < md. *kaval* 'kánya', *Mačej lišma* < md. *mačej/maci* 'lúd, liba', *Nu-mälä latkä* < md. *numolo/numäl* 'nyúl', *Ovtä latkä* < md. *ovto/oftä* 'medve', *Ozaz erke* < md. *ozas/vozas* 'veréb', *Rivez latkä* < mdE *riveš* 'róka', *Saraz latko* < md. *saras* 'tyúk', *Šeske erke* < mdE *šeške/šäškä* 'szúnyog', *Vat-rakš erke* < md. *vatrakš* 'béka', *Vaz'lej* < md. *vaz* 'borjú' stb.

f) Az előtag utalhat a **vízfolyás helyére, helyzetére**: *Kužoń lišma* < md. *kužo/kužä* 'tisztás', *Lesnoj ovrage* < or. *lesnoj* 'erdei', *Pakša solgovt* < md. *pakša/pakšä* 'mező', *Vir'lej* < md. *vir* 'erdő' stb.

g) Az előtag utalhat a **víz mentén folyó gazdasági tevékenységre**: *Čel'nik latko* < or. *pčel'nik* 'méhes, méhészet', *Đogod'lej* < or. *d'ogot* 'kátrány', *Levož prud* < md. *levš/leväš* '(áztatott, puhított) faháncs', *Näške latkä* < md. *neške/neškä* 'méhkas, kaptár', *Pängel'ej* < md. *peńge/peńgä* 'tűzifa, hasábfafa', *Parma latkä* < md. *parmo/parmä* 'gerenda, farönk, tuskó' stb.

h) Az előtag utalhat **vízmenti építményre**: *Ambar solgovt* < or. *ambar* 'magtár, hombár', *Gumennij ovrage* < or. *gumno* 'szérű', *Pekar'na latko* < or. *pekar'na* 'pékműhely', *Sed'lej* < md. *sed'/sed* 'híd', *Utomo lejbrä* < md. *utomo/utäm* 'csűr, hombár', *Ved'gev latko* < md. *ved'gev* 'vízimalom' stb.

i) Az előtag lehet **népnév**: *Mokša l'ej* < md. *mokšo/mokšä* 'moksa', *Mordovskij ovrag* < or. *mordovskij* 'mordvin', *Ruz l'isma* < md. *ruz* 'orosz', *Tatar ešine*, *Tatar l'isma* < md/or. *tatar* 'tatár' stb.

2.1.1.2. Kijelölő jelzős szerkezetek, amelyekben a jelző csak valamihez viszonyítva értelmezhető. Ilyen oppozíciós párok: **alsó – felső**: *Ali lajma* < md. *alo/alä* 'alul, lent' – *Veře lajma*, *Veře pojma* < md. *veře/väřä* 'fent'; **elől lévő – vmi mögött, hátul lévő**: *Ik'lej* < mdE. *ike'le* 'elől lévő', *Peřednaja řečka* < or. *peřednij* 'elől lévő, elülső' – *Udals pokš latko* < mdE *udalo* 'mögött'; **közeli – távoli**: *Malaso kańšt'erke* < md. *malaso/malasä* 'közel' – *Vasolo kańšt'erke* < md. *vasolo* 'távol, messze'; valamint **középső**: *Kunškaso latko* < md. *kunčka/kučka* 'közép', *Sřednij ovrag* < or. *sřednij* 'középső'; **sorszámnevek**: *Omboće l'ejne* < md. *omboće/ombäčä* 'második', *Pervoj latkä*, *Pervoj l'isma latko* < or. *pervij* 'első' stb.

2.1.2. Birtokos jelzős szerkezetek

a) A jelöletlen birtokos jelzős szerkezetek közé azokat a neveket soroltam, amelynek előtagja: **személynév** (apai név, gúnynév is), pl. *Aržaj l'isma*, *El'in ovrag*, *Hořmo erke*, *Krol l'isma*, *Matvej l'ejbrä*, *Oškin vrak*, *Popov kluč*, *Učaj l'isma*, *Vašilej lašmo*, *Zahar latkä*; **foglalkozásnév**: *Mil'icija bolota* < or. *mi'licija* 'rendőr', *Soldat l'ej* < or. *soldat* 'katona'; **méltoságnév**: *Barskij prud* < or. *barskij* 'úri, bárói'; *Bojar l'isma* < or. *bojar* 'földesúr, bojár' stb.

b) A jelölt birtokos jelzős szerkezetek minden általam gyűjtött adatban mordvin *-ń* genitivusi ragot tartalmaz. E kategória első alcsoportjába a személynevi előtagokat (*Loňañ l'isma*, *Makar vaškań latkä*, *Mavoń erke*, *Šivo-jeń l'ej*), a másodikba pedig a köznéveket soroltam, pl. *Kužoń l'isma* < md. *kužo/kužä* 'tisztás', *Lageréń žolt* < or. *lager* 'tábor', *Pazoń l'isma* < md. *paz/pavas* 'isten', *Vیرهń vrag* < md. *viř* 'erdő' stb.

2.1.3. Mennyiségjelzős szerkezetek. Ez a legkisebb csoport, csak néhány adatot találtam (ugyanúgy, ahogy a magyar víznevek körében is csak ritkán fordul elő e szerkezet): *Kolmo l'ismaprat* < md. *kolmo/kolmä* 'három', *šisem l'isma latko* < md. *šisem/šišäm* 'hét' stb.

A fentebb ismertetett kategóriák rendkívül egyenetlen megterhelésűek: a kiemelő jelzős szerkezetek az összes feldolgozott adatmennyiség 83%-át alkotják, a birtokos jelzős 9%-ot, a kijelölő jelzős szerkezetek pedig 8%-ot tesznek ki. A mennyiségjelzős szerkezet nagyon kis mértékben van jelen, a megkülönböztető jelzős szerkezetre pedig a vizsgált korpuszban egyáltalán nem találtam adatot (ellentétben a magyar nevek megoszlásával, ahol ez az alcsoport viszonylag jelentős).

2.2. Morfematikus szerkesztés révén létrejött képzett nevek

A mordvin szakirodalomban a mai napig egyeduralgó az etimológiai megközelítés és a földrajzi köznevek (mordvinföldi terminológiával: a topoformánsok) vizsgálata, s viszonylag keveset foglalkoznak a képzők leírásával és rendszerezésével, holott a mordvinföldi víznevek nagyon sok képzőt tartalmaznak. Az egymástól gyökeresen különböző két fő névrendszer, az orosz és a mordvin egymás mellett (vagy inkább “egymáson”) élése számtalan problémát vet fel a képző kutatások terén is.

A térség mai névrendszere képzőkben gazdag: egyrészt az orosz eredetű nevek nagy része képzés útján jött létre, másrészt pedig az adaptáció, az orosz grammatikai nemekhez való igazítás során a mordvin nevek is gyakran vettek fel valamilyen szuffixumot.

A mordvinföldi víznevek képzőit gyakorisági szempontok alapján rendezve adom közre. A képzők túlnyomó többsége orosz eredetű, a néhány névben megfigyelhető mordvin képzőket külön csoportban adom meg.

2.2.1. -ka

Az orosz víznevek a *reka* ‘folyó’ és a *voda* ‘víz’ alaptagokhoz való igazodás miatt általában nőneműek, így a -ka képző a hidronimák között nagyon gyakori. Ugyancsak megkaphatják ezt a képzőt a nem orosz eredetű nevek az adaptáció, az orosz víznévrendszerbe való betagozódás során (pl. md. *Insar* > *Insarka*). A -ka megterheltsége a Volga-vidéken változó: a Kalugai területen Nyikonov (1962: 27) számításai szerint a víznevek 51,5%-a, míg a Szimbirski területen csak 10%-a hordozza ezt a képzőt (Baraskov 1974: 21).

A -ka eredetileg kicsinyítő képző volt, s kis folyók, falvak, nevében fordult elő. A víznevek között a deminutív jelleg sokáig megmaradt, de a településnevek körében ezt a jellemvonását hamar elvesztette. Ennek oka egyrészt a *d’erevna* ‘falú’ alaptaghoz való igazodás, másrészt a személynévi eredetű helynevek számának növekedése volt. A -ka kicsinyítő képző az egyszerű emberek nevében a XVIII. század végéig–XIX. század elejéig produktív volt. A személynév apai névvé válva kétféle úton fejlődött: vagy a kicsinyítő képző után került az -in patronimikus képző (> -kin, mely később településnévvé -kino formában vált), vagy pedig az -ov/jev, -in patronimikus képzőhöz kapcsolódott a -ka (> -ovka/-jevka, -inka). Ezek később analogikusan bármilyen településnévhez kapcsolódhattak. A XIX. századtól a -ka településnévképzőként improduktív vált, helyét más képzők vették át (Nyikonov 1965: 73; Szuperanszkaja 1964: 76–77).

A mai Mordvin Köztársaság településnevei között a -ka (önállóan és képzőbókok részeként) közel 500-szor fordul elő (azaz az összes településnév

30%-ában jelen van). Másodlagos, orosz betelepülők által hozott jellegét két tényező bizonyítja: egyrészt az 1671-es birtokösszeírási könyvben szereplő településneveknek még csak 12%-ában bukkan fel, másrészt pedig a mai nevek között az orosz eredetűek aránya közel 85% (Maticsák 1995: 136–137).

A *-ka* képzős nevek között markáns csoportot alkotnak a *-l'ejka/-l'ajka* elemű nevek, adatbázisomban a víznevek és a (víznévi eredetű) településnevek között 53 ilyen szuffixummal ellátott név szerepel, pl. *Aťašl'ejka, Javl'ejka, Kamišl'ejka, Kanakl'ejka, Kulišl'ejka, Lep'l'ejka, Šengil'ejka, Tuma'l'ejka, Tur'l'ejka, Ušl'ejka* stb. (a *-l'ej/-l'aj* elemű név ennek kétszerese). A *-l'ej/-l'aj* > *-l'ejka/-l'ajka* fejlődést egyrészt a kicsinyítő képző elterjedése, másrészt az orosz grammatikai nemekhez való igazodás, a “víznevesítés” indukálta.

A *-ka* kicsinyítő képző használatának speciális esete a mellékvíz megnevezése, pl. *Don* > *Dońec, Drava* > *Dravica, Orava* > *Oravica, Sava* > *Savica, Už* > *Užok, Vah* > *Važec* (Kiss 2000: 11). Ilyen névtípusra a mordvinföldi víznevek között is találtam két példát: *Pjana* > *Pjanka, Rudňa* > *Rudňačka*.

Mordvinföldön számos olyan *-ka* képzőjű víznév található, melynek van településnévi párhuzama is. Ezeket a névpárhuzamokat a *-ka* képző megléte/hiánya alapján a következő csoportokba lehet besorolni:

a) A víznév és a településnév alakilag egybeesik, mindkettő tartalmaz *-ka* képzőt, pl. *Javl'ejka, Kamenka, Kamišl'ejka, Kulišl'ejka, Lep'l'ejka, Pajevka, Rahmanka, Šengil'ejka, Sverbejka, Tur'l'ejka, Ušl'ejka, Varmažejka*.

b) A víznév *-ka* képzőt tartalmaz, a településnév semlegesnemű képzőt vesz fel, pl. *Aťašl'ejka* (vn.) ~ *Aťaševo* (tn.), *Čeberčinka* ~ *Čeberčino, Lavovka* ~ *Lavovo, Pšenka* ~ *Pšeńevo, Suhovka* ~ *Suhovo, Žegalovka* ~ *Žegalovo*.

c) A víznév *-ka* képzőt tartalmaz, a településnév többes számban áll, pl. *Barahmanka* (vn.) ~ *Barahmani* (tn.), *Kočkuška* ~ *Kočkuši, Lomatka* ~ *Lomati, Načenalka* ~ *Načenali*.

d) A víznév *-ka* képzőt tartalmaz, a településnév nem hordoz képzőt (hímnemű alak), pl. *Insarka* (vn.) ~ *Insar* (tn.), *Konopatka* ~ *Konopat', Lambirka* ~ *Lambiř, Néřl'ejka* ~ *Néřl'ej, Piksaurka* ~ *Piksaur, Uřejka* ~ *Uřej*.

e) A településnév *-ka* képzőt tartalmaz, a víznév nem hordoz képzőt (hímnemű alak), pl. *Ínel'ej* (vn.) ~ *Ínel'ejka* (tn.), *Insar* ~ *Insarka, Mokša* ~ *Mokšanka, Užal'ej* ~ *Užal'ejka*.

2.2.2. *-ov/-jev*

Az *-ov/-jev* képző eredetileg birtoklást, valamihez tartozást fejezett ki, s főleg személynevek szuffixumaként fordult elő, az – eredetileg birtokviszonyt kifejező – apai név képzőjeként. Helynévképzőként a feudális tulajdonjogok kiszélesedésével vált produktívvá, abban a korban, amikor a tele-

pülés(rész) általában a tulajdonosról kapta a nevét. Idővel a tulajdonos és a falu neve közti viszony megszűnt, így ez a képző nem birtokosi jelentésű helynévképzővé alakult át.

Az *-ov/-jev* az orosz, ill. eloroszosított településnevek egyik leggyakoribb képzője, általában más szuffixumokkal képzőbokrot (*-ovka/-jevka*, *-ovki/-jevki*, *-ovo/-jevo*) alkotva lép fel. Nyikonov (1971: 169) vizsgálatai szerint a XVII. század elejéig a Brjanszk–Tula–Rjazany–Arzamasz vonaltól (azaz hozzávetőlegesen a XVI. századi mordvin–orosz etnikai határtól) északra az *-ov/-jev* és az *-in*, ettől délre pedig a *-ka* képző volt a gyakoribb. Később a *-ka* az északi területeken is általánossá vált.

A birtoklást, a tulajdonviszonyt kifejező jellegből adódóan az *-ov/-jev* elsősorban személynévi eredetű településnevekben bukkan fel leggyakrabban. Számításaim szerint a Mordvin Köztársaság etimologizálható településneveiből 607 hordozza ezt a képzőt (egyedül mindössze hat, a többi képzőbokor részeként), s ezek közel 90%-a antroponimikus eredetű.

Mindebből következően e képző a víznevek körében lényegesen kisebb produktivitású, mint az előbb tárgyalt *-ka* szuffixum. Az általam gyűjtött anyagban az *-ov/-jev* önállóan nem fordul elő, s az *-ovo/-jevo* szuffixumra is csak néhány adatot találtam (pl. *Hvoščevo* < or. *hvošč* 'zsurló', *Čertovo boloto*, *Čertovo ozero* < or. *čort* 'ördög'). Ezek a víznevek javarészt állóvizeket jelölnek, ez az *ozero*, *boloto* alaptaghoz való igazodásból fakad.

Lényegesen több az *-ovka/-jevka* szuffixumot tartalmazó víznév. Az etimologizálható nevek túlnyomó többsége a környező növény- és állatvilágra utal, pl. *Jelhovka* (< or. *ol'ha* 'égerfa'), *Kamišovka* (< or. *kamiš* 'káka, nád'), *Lepjevka* (< md. *lepe/lepä* 'égerfa'), *Pajevka* (< md. *poj/poju* 'nyárfa'), *Pičevka* (< md. *piče/pičä* 'fenyő'), *Sel'jevka* (< md. *sel'ej/seli* 'szilfa'). Nem zárható ki, hogy ezek egy része személynévi közvetítéssel vált víznevekké (pl. *ku'ik* 'szalonka' > *Ku'ikov* szn. > *Ku'ikovka* vn.).

2.2.3. *-in*

Eredetileg az *-in* is birtoklást kifejező képző, akárcsak az *-ov/-jev*. A közöttük lévő különbség tótani jellegű volt: a kemény tövű névszók *-ov*, a lágy tövűek *-jev*, míg az *-a/-ja* végű főnevek *-in* képzőt vettek fel. Ez a képző is elsősorban személynevekhez kapcsolódott, s sokszor képzőbokokban (*-ino*, *-inka*, *-anka*, *-jenka*, *-kino*, *-cino*) lépett fel. Mivel ez a képző is antroponimikusnak tekinthető, érthető, hogy a víznevekben lényegesen kisebb mértékben képviselteti magát, mint a településnevek körében. A Mordvin Köztársaság területén 114 *-in* elemet tartalmazó településnevet találtam (ennek közel 80%-a személynévi eredetű), míg a víznevek között mindössze néhány adatra

bukkantam (pl. *Levžinka* < md. *levš/leväs* 'áztatott, puhított faháncs; *Ržavčina* < or. *ržavij* 'rozsdás').

2.2.4. Plurale tantum

A helynevek között néha többes számú alakokkal is találkozhatunk. Ez – leszámítva az *Alpok*, *Andok* és a *Kanári-szigetek* típusú, "valódi többes számot" – nem reális plurálist fejez ki, például a *Mosti* falunév nem több hídra utal, hanem csak 'falú a hídnál' jelentése van (Nyikonov 1962: 24). Létrejöttében talán az analógia – és esetleg a más névtípustól való elkülönülés –, ill. az adaptáció játszhat szerepet (a többes számú alakok között feltűnően sok a nem orosz etimológiájú név). Az analógia kiindulópontjául a or. *višelki* (< *višelok* 'új település') szolgálhat. A többesjel nemcsak magában, hanem képzőbokok (-ki; -iči, -ši, -išči, -ošči; -ni, -ani; -ci, -ici, -anci, -inci; -ovci/ -jevci; -ovki/-jevki; -inki) részeként is felléphet.

A mordvinföldi településnevek között 177 többesjelet tartalmazó adatot találtam (pl. *Guzinci*, *Kaŋguši*, *Kergudi*, *Kiržemani*, *Kurtaški*, *Manadiši*, *Meļšani*, *Pičinguši*, *Pikšasi*, *Pošati*, *Šajguši*, *Siřeši*, *Širinguši*, *Šuvari*), ezek háromnegyede köznévi eredetű, s csak 55 százaléka orosz etimológiájú.

Szuperanszkaja orosz név anyagon végzett vizsgálatai szerint (1964: 78–79) a plurale tantum elsősorban településnevekben fordul elő, ritkábban felbukkan hegyek, szigetek nevében is, de szinte teljesen hiányzik a víznevekből. Ehhez képest a mordvinföldi víznevek etimológiailag felfejthető adatai között több mint egy tucat többes számú alakot találtam, pl. *Dubki* < or. *dub* 'tölgyfa'; *Bolšije Krugli*, *Malije Krugli* < or. *kruglij* 'kerek'; *Kul'iki* < or. *kul'ik* 'szalonka'; *Lubinki* < or. *lub* 'háncs, rost'; *Močalki*, *Močilki* < or. *močalo* '(kender)áztatás'; *Tatarskije prudi* < or. *tatarskij* 'tatár', *prud* '(mesterséges) tó'; *Ťelimerki* < md. *tel'im* 'téli szálláshely', *eške* 'tó'.

2.2.5. Melléknévi alakok

Az orosz névtani rendszer egyik legjellemzőbb névtípusa, vagy pusztán névadás révén vagy elliptikus szerkesztésmód útján jön létre: *Lesnoj pošelok* > *Lesnoj*, *Lesnoje šelo* > *Lesnoje* (falunévek), *Lesnaja řeka* > *Lesnaja* (patak-név) (< or. *lesnoj* 'erdei').

A vizsgált víznévi anyagban a -ka képzős alakok mellett a második legnagyobb csoportot a melléknévi alakú hidronimák teszik ki, pl. *Belij* < or. *belij* 'fehér'; *Bojarskoj* < or. *bojar* 'földesúr, bojár'; *Bolšoje* < or. *bolšoj* 'nagy'; *Časovenskij* < or. *časovňa* 'kápolna'; *Čornaja* < or. *čornij* 'fekete'; *Dolgiňkaja* < or. *dolgij* 'hosszú'; *Dubovoje* < or. *dub* 'tölgyfa'; *Glubokoje* < or. *glubokij* 'mély'; *Holodnij* < or. *holodnij* 'hideg'; *Kamennij* < or. *kamennij* 'köves'; *Klukvennoje* < or. *klukva* 'áfonya'; *Lipovoje* < or. *lipa* 'hárs'; *Lisij* < or.

lisa 'róka'; *Lubošnjij* < or. *lub* 'háncs, rost'; *Malij* < or. *malij* 'kis, kicsi'; *Mordovskoje* < or. *mordovskij* 'mordvin'; *Šiņeņkij* < or. *šiņij* 'kék'; *Sosnovij* < or. *sosna* 'fenyő'; *Uzkoje* < or. *uzkij* 'szűk, keskeny'; *Volčij* < or. *volk* 'far-
kas'; *Zajačij* < or. *zajac* 'nyúl' stb.

A Középső-Volga-vidék többnyelvű névrendszeréből adódóan azonban nemcsak az egyrészes nevek állhatnak melléknévi alakban, hanem a szintagmatikus szerkesztés révén létrejött, kétrészes, alaptagot (földrajzi determinánst) is tartalmazó nevek. Az alaptag és a bővítményrész nyelvi hovatartozása¹ alapján a következő csoportokat lehet felállítani:

a) a bővítményrész és az alaptag egyaránt **orosz** eredetű: *Grémjačij kľuč*, < or. *grēmet* 'zeng, zúg, dörög'; *Gumennij ovrāg* < or. *gumno* 'szérű'; *Gusinoje ozero* < or. *guś* 'liba'; *Krasnaja řečka* < or. *krasnij* 'piros, vörös'; *Lesnoj ovrāg* < or. *lesnoj* 'erdei'; *Mohovoje boloto* < or. *moh* 'moha'; *Mokšan-skij zaliv* < or. *mokšanskij* 'moksa'; *Peřednaja řečka* < or. *peřednij* 'elülső, első, elő'; *Širokoj dol* < or. *širokij* 'széles'; *Sladkij rodnik* < or. *sladkij* 'édes'; *Sřednij ovrāg* < or. *sřednij* 'középső'; *Svjatoj kolod'ec* < or. *svjatoj* 'szent'; *Verhņeje ozero* < or. *verhņij* 'felső' stb.

b) a bővítményrész orosz, az alaptag **mordvin** eredetű: *Dolgoj erke*, < or. *dolgij* 'hosszú'; *Krajnoj latkă* < or. *krajnij* 'szélső, külső; távoli'; *Krutoj liśma* < or. *krutoj* 'meredek'; *Ńeudobnaja latko* < or. *Ńeudobnij* 'kényelmetlen'; *Pervoj latkă* < or. *pervij* 'első'; *Svjatoj liśma* < or. *svjatoj* 'szent'; *Širokoj erke* < or. *širokij* 'széles' stb.

A bővítményrész mindkét esetben orosz eredetű névelemeket tartalmaz, ebben a csoportban tehát nem fordul elő mordvin elem. Érdekes eredményt hoz az orosz grammatikai nemekhez igazodó melléknévi alakok vizsgálata. Az első csoportban feltüntetett, orosz alaptagot tartalmazó 26 víznév melléknévi bővítménye közül csak kettő (*Kamenoj brud*, *Širokoj dol*) lépett az "elmordvinosodás" útjára, míg a második csoportból lényegesen több melléknév vesztette el a grammatikai nemét (*Dolgoj erke*, *Dolgoj latko*, *Kăzenoj ľej*, *Krajnoj latkă*, *Pervoj latkă*, *Širokoj erke*). A vizsgált anyagban feltűnően sok, több mint egyharmadnyi az állóvizet megnevező név.

Úgy tűnik, a víznevek között nagyobb arányban vannak jelen a melléknévi alakok, mint a településnevek között: a Mordvin Köztársaság területén 87 melléknévi alakú településnevet találtam. Az ide tartozó nevek tekintélyes része egyházi név (*Arhangel'skoje*, *Bogorodskoje*, *Monastirskoje*, *Ńikoľskoje*,

¹ Bizonyos névelemek nyelvi hovatartozását nagyon nehéz megítélni. A *Krajnoj latko* névben a *Krajnoj* tkp. már orosz eredetű mordvin elemnek tekinthető (< or. *krajnij* 'szélső, külső; távoli'), hasonlóképpen a *Dolgoj erke*, *Kăzenoj ľej*. Ezeket ugyanakkor itt egyévesen orosz (eredetű) elemeknek tekintem.

Novoňikoľskoje, Novotroickoje, Pokrovskoje, Trojickoje). Számuk 1917 előtt még nagyobb volt, s várhatóan a közeljövőben – az esetleges át- és visszakeresztelések révén – ismét nőni fog e csoport.

2.2.6. -iha. L. L. Trube, a Nyizsnyij Novgorod környéki helynevek egyik legismertebb kutatója ezt az eredetileg 'vmihez való tartozást' kifejező képzőt "Nyizsnyij Novgorod vidéki formáns"-nak nevezi (Trube 1973: 260), ugyanis ezen a területen több mint száz *-iha* képzőjű helynév fordul elő. Gyakorisága dél felé haladva csökken: a Mordvin Köztársaságban csak öt település viseli ezt az elemet. A mordvinföldi víznevek közül ide sorolható pl. *Beličiha* (< or. *belij* 'fehér'), *Gremjačiha* (< or. *gremet* 'zeng, zúg, dörög'), *Lepel'iha* (< md. *lepe/lepä* 'éger'), *Ščegol'iha* (< or. *ščegol* 'tengelice'), *Šumiha* (< or. *šum* 'zaj, zúgás').

2.2.7. Egyéb képzők. A fentebb elemzett képzőkön kívül néhány olyan is van, amely csak egy-két víznév megalkotásában vesz részt: **-ik:** *Topořik* (< or. *topor* 'fejsze'), *Zajčik* (< or. *zajac* 'nyúl'); **-ca:** *Bistr'ica* (< or. *bistrij* 'gyors'), *Glin'ica* (< or. *glina* 'agyag').

2.2.8. Mordvin eredetű képzők. A morfológus szerkesztés útján létrejött mordvinföldi víz- és településnevek túlnyomó része (függetlenül az alapszó eredetétől) orosz (orosz eredetű) képzőt vesz fel. Van azonban néhány olyan víznév is, amely mordvin képzők tartalmaz. Ezek közül a kicsinyítő képzők egyrészes nevekben, a többi szuffixum pedig kétrészes nevek bővítő részében fordul elő.

a) Kicsinyítő képzők: **-ña:** *Lub'na* (< or. *lub* 'háncs, rost'), *Valdo'na* (< md. *valdo/valdä* 'fényes, világos'); **-ne:** *Šel'mine* (< md. *šelme/šelmä* 'szem'); **-ke:** *Šel'vetke* (< md. *šelved* 'könny'), *Žoltke* (< md. *šolt* 'gát, malomtó').

b) Egyéb képzők: **-v** (valamivel való ellátottságot kifejező képző): *Čemen'nev lišmap'ra* < md. *čemeň/šameň* 'rozsdá'; *Rudaziv er'ke* < md. *rudas* 'sár'; *Salov lišma* < md. *sal* 'só'; **-tomo** (fosztóképző): *Saltomo lej* < md. *sal* 'só'; **-ž** (participium perfectum activum): *Komaz lej* < md. *komams* 'hajol, meghajol'; *Kul'ež lej* < md. *kuloms/kuläms* 'meghal'; *Solaž lej* < md. *solams* 'elolvad'.

2.2.9. Statisztikai következtetések

Az általam vizsgált adatsor nem tekinthető zárt korpusznak, célom nem is az összes mordvinföldi víznév összegyűjtése volt, hanem az általam hozzáférhető forrásokból (Cigankin 1993, Inzsevatov 1987, Kazajeva 2001) ki-gyűjtött és etimologizált nevek segítségével a névalkotási modelleket kívánom bemutatni. Ebből következőn abszolút érvényű statisztikai adatokat nem

tudok közreadni, azonban a vizsgált, mintegy ezer tagból álló korpusz mégis lehetővé teszi bizonyos tendenciák bemutatását, óvatos következtetések levonását. Az alábbiakban szereplő számok tehát nem abszolút értékek, nem megfellebbezhetetlen statisztikai adatok, hanem csak a modellalkotásban, tendenciavázolásban segítő információk.

Az oroszországi helynevek leggyakoribb képzői (a melléknévképzők kivételével): *-ka*, *-ov/-jev*, *-in* és *-o*. Ezek a képzők nagyon sokszor képzőbokok elemeként lépnek fel, kapcsolódási sorrendjük és a korpusz számadatai a következőképpen foglalhatók össze:

	-ka	-ov	-in	-o
ka-	KA	—	k-in	—
ov-	ov-ka	OV	—	ov-o
in-	in-ka	—	IN	in-o
o-	—	—	—	O

	-ka	-ov	-in	-o
ka-	117	—	2	—
ov-	32	0	—	5
in-	3	—	0	0
o-	—	—	—	0

Érdeemes ezt a táblázatot összevetni a településnevek képzőivel (adatok: Matcsák 1995: 131–140):

	-ka	-ov	-in	-o
ka-	75	—	0	—
ov-	361	6	—	236
in-	14	—	0	86
o-	—	—	—	0

(E táblázatban nem szerepelnek a többes számú alakok: ezek közül 51 *-ki*, 4 *-ovki/-jevki* és ugyancsak 4 *-Vnki* alakú.)

Első pillantásra is szembeötlik az *-ov/-jev* és *-in* elemek nagy településnévi megterheltsége. Ennek oka véleményem szerint a képzők eredeti funkciójában keresendő. Mindkét szuffixum eredetileg birtoklást, valamihez tartozást fejezett ki, s az apai név képzőjeként sokszor fordult elő személynevekben. Ezek a patronimikus képzők a feudalizmus terjedésével produktív helynévképzővé váltak, ugyanis a település, településrész általában a tulajdonosról kapta a nevét. Ugyanez a fejlődés nem ment, nem mehetett végbe a víznevek körében, ott a személynévi eredet elenyészően csekély, a víz elsősorban valamely tulajdonságáról (szagáról, színéről, hőfokáról, sebességéről, hangjáról), a vízfolyás méretéről és alakjáról, a környező növény- és állatvilágról stb. kapta a nevét.

A *-ka* szuffixum mindkét kategóriában gyakran fordul elő. Ennek oka egyrészt eredeti kicsinyítő képzői jellege ('kis víz', 'kis falu'), másrészt pedig az adaptációs, a *reka* 'folyó', *voda* 'víz' és *d'erevna* 'falu' alaptagokhoz

való igazodás folyamatában betöltött szerepe; ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni a személynévi eredetet sem.

Ugyancsak az adaptáció okozza a településnevek körében a nagyszámú semlegesnemű (-ovo/-jevo és -ino) alak meglétét, a *selo* 'falv' alaprag révén. Ez a csoport a víznevek között természetesen nagyon kis létszámú.

2.3. Jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek

2.3.1. Jelentéshasadás

A pusztai földrajzi köznévből, alaki változás nélkül létrejövő víznevek között a következő alcsoportokat különítettem el:

- folyó: *Javas* (< md. *jov, jav/javas, jevas* 'folyó, víz'), *Jelga* (< tör. *jelga* 'folyó'), *Lej* (< md. *lej/läj* 'folyó');
- forrás: *Bulak* (< tör. *bulak* 'forrás'), *Ključ* (< or. *ključ* 'forrás'); folyó forrása: *Lejbra* (< md. *lejpra/läjprä* 'folyó forrása');
- mély hely, mélység, gödör, szakadék, árok: *Jurt* (< md. *jurt* 'gödör'), *Lača, Laša* (< md. *lača, laša* 'mély hely a folyóban'), *Lašma* (< md. *lašmo/lašma* 'mélyedés, völgy'), *Latko* (< md. *latko/latkä* 'szakadék, árok, gödör'), *Prorva* (< or. *prorva* 'feneketlen mélység'), *Rov* (< or. *rov* 'árok, vízmosás');
- tó: *Erke* (< md. *erke/ärkä* 'tó'); mocsár: *Čej* (< md. *čej/šaj* 'mocsár, nádas, nád').

2.3.2. Metonimikus névadás

Víznevekből gyakran jönnek létre településnevek (számításaim szerint a Mordvin Köztársaság mintegy másfélezer településnévének 10 százaléka vezethető vissza a település vizére), de a fordított irányú változás viszonylag ritka. Ahhoz, hogy a névátvitel irányát el tudjuk dönteni, nyelvészeti kritériumok mellett településtörténeti információkkal is rendelkezünk kell.

Mordvinföldön csupán néhány személynévi eredetű név kapcsán gyaníthatjuk a településnév elsődlegességét: *Kolopino* falu egy *Kolapa* nevű mordvin telepesről kapta a nevét, s a falu folyója a *Kolopoläj* nevet viseli (Inzsevatov 1987: 100). Elképzelhető, hogy itt egy *Kolapa* szn. > *Kolapa* tn. (mordvin név, ebből később az eloroszosítás révén *Kolopino* vált) > *Kolapaläj* vn. fejlődéssel állunk szemben. Ezt az látszik alátámasztani, hogy ha vn. > tn. névátvitel történt volna, akkor *Kolapa* szn. > *Kolapaläj* vn. > *Kolapaläj* tn. fejlődésnek kellett volna bekövetkeznie (mint ahogy számos esetben így is történt). Hasonló feltevést lehet megfogalmazni a következő településnevek kapcsán: *Konopat'* (> *Konopatka* vn.), *Kozlovka* (> *Kozlovij ključ*), *Kul'ikovka* (> *Kul'iki*).

2.4. Szerkezeti változással alakult nevek

2.4.1. Ellipszis. A mordvinra jellemző *Lambamä latkã* 'tkp. édes-patak', *Sal liisma* 'sós-forrás', *Saltomo lej* 'sótlan folyó' stb. kétrészes szerkezetek bizonyos esetekben elvesztik alaptagjukat. E folyamat tehát így írható le: *Čapamo lej* (szintagmatikus szerkesztéssel létrejött kétrészes név) > *Čapamo* (ellipszissel keletkezett egyrészes név). Ellipszissel csak akkor számolhatunk, ha a név kétrészes előzménye is adatolható, ez Mordvinföldön az oklevelek, többszáz éves dokumentumok hiánya miatt nehéz feladat. Az orosz víznevekre jellemző melléknévi forma is sokszor elliptikus szerkezetre mehet vissza: a *Belij*, *Belaja*, *Beloje* nevek "mélyszerkezete" *Belij kluč*, *Belaja réka*, *Beloje ozero* volt.

2.4.2. Kiegészülés. Település- és nyelvtörténeti adatok hiányában talán a legnehezebben megragadható kategória. A viszonylag jól adatolható nagyobb víznevek körében nem találtam idesorolható példákat, az egy-egy faluhoz tartozó, "múlt nélküli" hidronimákról pedig csak óvatosan lehet nyilatkozni. A leggyanúsabbak azok a nevek, melyekben az orosz előtaghoz mordvin determináns társul: arra lehet gyanakodni, hogy a mordvin anyanyelvűek utólag mintegy "kiegészítették" az egyrészes orosz neveket (*Ńeudobnaja latko* < or. *Ńeudobnij* 'kényelmetlen', *Pervoj latkã* < or. *pervij* 'első', *Svjatoj liisma* < or. *svjatoj* 'szent').

Irodalom

- Baraskov 1974: В. Ф. Барашков, Топонимия Ульяновской области. Ульяновск 1974.
- Cigankin 1993: Д. В. Цыганкин, Память земли. Саранск.
- Gorgujev 1967: Ф. И. Гордеев, Балтийские и иранские заимствования в марийском языке. In: Происхождение марийского народа. Йошкар-Ола. 180–203.
- Hoffmann 1993: Hoffmann István, Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen.
- Inzsevatov 1987: Инжеватов, И. К. Топонимический словарь Мордовской АССР. Названия населенных пунктов. Саранск.
- Kazajeva 2001: Н. В. Казаева: Эрзянские географические названия – лексико-семантическая характеристика. Саранск 2001.
- Kiss 2000: Kiss Lajos, Az új európai víznév kutatás. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest.

- Maticsák 1995: Maticsák Sándor, A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen 1995.
- Nyikonov 1962: В. А. Никонов, Славянский топонимический тип. In: *ВопрГеогр.* 58: 17–33.
- 1965: Введение в топонимику. Москва.
- 1971: Пласты русской топонимии Горьковской области. In: *ОнПов.* 2: 168–173.
- Szuperanskaja 1964: А. В. Суперанская, Типы и структура географических названий. In: *Лингвистическая терминология и прикладная топономастика.* Москва. 59–118.
- Tóth 2001: Tóth Valéria, Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. Debrecen.
- Trube 1973: Л. Л. Трубе, Личные мордовские имена в топонимии Горьковской области и некоторые вопросы формирования ее населения. In: *ОнПов.* 3: 259–263.

*

About the history of name formation of Mordvinian water names

The possibilities for water name formation in Mordvinia can be classified under the following four categories.

Names formed by syntactic construction are the most common type. The results of these changes are names containing two constituents of which the first one belongs to different semantic categories of common names (e.g. qualifying, specifying) while the second one is usually a generic element.

Another type is the result of morphemic constructions in which the most common suffixes are *-ka*, *-ov/-jev*, *-in*, plurale tantum and Russian adjectival suffixes.

The third category covers names formed by semantic name-forming of which the main type is semantic split. This means that a generic element becomes a linguistic unit valued as a proper name without any morphological change. Metaphorical and metonymic name formation are not common among water names of the territory in question.

Names formed by a structural change constitute the fourth type. This causes several problems, since we have very little historical data and it is hard to separate names formed by ellipsis, reduction, completion and augmentation.

SÁNDOR MATICSÁK

Adalékok az osztják hónapnevekhez

RUSVAI Julianna

Pápay József (1873–1931) 1898–99-ben az osztjákok között végzett nyelvezeti és néprajzi gyűjtőmunkát. Elsődleges célja Reguly megfejtetlen szövegeinek az értelmezése volt. A gyűjtésnek csak töredéke jelenhetett meg életében, terjedelmes osztják hagyatéka kutatók nemzedékeinek adott munkát (Fazekas Jenő, Zsirai Miklós, Fokos Dávid, Erdélyi István). Utoljára Vértes Edit tevékenységének jóvoltából láttak napvilágot szövegei fakszimile-kiadásban 1989 és 1998 között. A debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött hagyatékának egy része azonban még feldolgozásra, kiadásra vár. Naplójának tanulmányozása közben bukkantam rá egy feljegyzésre, amely hónapneveket tartalmaz (R 1674. 4. 49). Baloldalt az osztják, a jobbon a vogul kifejezések szerepelnek. A vogulul írt sorok között magyar megfelelőik is megtalálhatók. Valószínűsíthető, hogy ezeket Pápay 1898. július 25-én vethette papírra. Ekkor a Nagy-Ob jobb partján fekvő *sej-puyär* (Föveny-sziget) nevű halásztelepen tartózkodik. A lakók egy Kazim vidéki osztják család, valamint a Ljapin és a Szoszva folyók mellékéről származó vogulok, akik jól értettek osztjákul is. Feltehetően egy Urtipenkov nevű vogul volt az adatközlő, aki egyaránt jól beszélt a vogul és az osztjákot is (l. uo. 33).

Szembeötlő az írásmód hirtelen megváltozása: Az osztjákok földjére érve Pápay lemond a napi események ráérős elbeszéléséről, az időjárás néhány mondatos leírásáról – mint ahogy ezt korábban tette. A napló a jegyzetfüzet szerepét veszi át. Úgy tűnik, mintha szerzőnk sajnálna egyetlen percet is másra fecsérelni, mint osztják szavak, kifejezések megörökítésére. Sajnos, a ceruzával írt bejegyzések nagyon megkoptak, olvasatuk helyenként bizonytalan. Az értelmezést nehezítik a sebtében történt javítások, áthúzások is. Ezért a lehetséges másféle olvasatot zárójelben adtam meg. A következőkben az osztják hónapneveket és a jobb oldalon a vogul hónapnevek oszlopában szereplő magyar kifejezéseket közlöm. Az első magyar szó (márc.) a legfelső vogul hónapnév fölé, az összes többi a vogul kifejezések alá került. Így számuk összesen tizenhárom. A magyar kifejezések első föltételezésünk szerint

nemcsak a vogul, hanem az osztják szavak értelmezése is. E helyen nem foglalkozom a vogul szószeret megvilágításával. Az elmondottak szerint a következő jelentésmagyarátokat fogadhatjuk el:

	márc.
1. <i>un kër t̄l̄ês</i>	nagy fagy hó
2. <i>j̄en̄χ n̄opat /n̄opal/ t.</i>	jégnyíló hó
3. <i>l̄ip̄ēt t.</i>	levélhó
4. <i>lun k̄ut̄ep t.</i>	nyár közepe hó
5. <i>oirt.</i>	régi tó hava
<i>uit tor /lor/ t.</i>	régi tó hava
6. <i>unt tor / lor/ t.</i>	erdei tó hava
7. <i>s̄ogor /s̄ogar/ at t.</i>	lazac hó
8. <i>aj tag" pot j̄enk t.</i>	mikor a folyó beáll
9. <i>van χatl t.</i>	december
10. <i>j̄ink χalti t.</i>	télközepe hó
11. <i>roχ p̄en k̄ur̄ēχ t.</i>	február
12. <i>aj k̄er t.</i>	kis fagyhó

Az európai olvasót meglepik a szokatlan elnevezések, amelyek a természettel szoros kapcsolatban élő közösségek számára fontos eseményeket jelölnek. A sorban a 9. és a 11. hónap nevének szókapcsolattal való feloldása hiányzik, csak a latin eredetű magyar elnevezéseket találjuk: december, illetve február.

Első olvasatra azonosítanánk márciust az első, azaz a 'nagy fagy hó'-val. Ha ezt a logikát követjük, bajba kerülünk, ugyanis ekkor a 9. nem lehet december, mint ahogy a kézirat tartalmazza, csak november; illetve ha a 11. hónap február, akkor a 12. hó (a 'kis fagy hó') is március lenne, akárcsak az első. A szibériai népek különösnek tűnő hónapneveire és főleg meglepő számukra már Anton Schiefner is fölfigyelt, és terjedelmes cikket szentelt a kérdés tanulmányozásának. Schiefner a XIX. században a szibériai nyelvek kutatásával, valamint Castrén finn tudós hagyatékának kiadásával szerzett elismertséget. A Kamcsatkán élő népek körében is talált az osztjákokhoz hasonló adatokat, vagyis a hóréteg nagyságára vonatkozó hónapnevet (Schiefner 1856: 211). A jég olvadásáról a tunguzok is neveztek el hónapot, nemcsak nyelvrokonaink. A halívás, valamint a lazacfogás szintén névadója különféle szibériai népeknél az egyes hónapoknak (pl. a jakutok, burjátok, szamojédok körében). Tehát itt nem rokon nyelvi, hanem areális nyelvi jelenségről lehet szó.

Továbbá figyelemre méltó a tanulmányírónak az a megjegyzése, amely szerint Lönnrot, a Kalevala gyűjtője Karéliában 13 hónapnevezést jegyzett

le. Castrén szintén 13 hónapnevet talált az irtisi osztjákoknál (l. uo. 190). Tarkabarka zűrzavart lát Schiefner a szibériai népek időszámításában: “Vergleicht man diese verschiedenen Verzeichnisse unter einander, so kommt man zu keinem besonders erfreulichen Resultat, es ist das bunteste Gewirr” (uo. 195). E megállapítás – mint látni fogjuk – egyetlen nyelven belül is igaznak bizonyul, hiszen az osztják nyelv egyes nyelvjárásain belül is igen változatos képet kapunk. A rokon nyelvi és más szibériai nyelvekből való adatok azt igazolják, hogy az évkezdések is változatosak: az első hónap eshet az európai márciusra, áprilusra, novemberre, szeptemberre, májusra is – vagyis csaknem bármelyik hónapra. A lejegyzett hónapok száma általában 13, de előfordul a 10, 11 és 12 hónapos év is. Ha a hónapok száma általában nem tizenkettő, és az időmérés sokkal inkább a hold változását vagy valamelyik természeti jelenséget követi, akkor ebből az következik, hogy a szibériai és az európai hónapnevek nem fedhetik egymást. Schiefner ezt így összegzi: “Über den Jahresanfang wird nichts bemerkt, die Monate selbst scheinen sich aber mit den europäischen nicht zu decken; so erstreckt sich der erste aus dem Januar in den Februar hinein u. s. w.” (uo. 203).

Mi a magyarázat? Ehhez kapcsolódóan figyelmet érdemel Hunfalvy Pál megjegyzése: “Regulynak sejtése sem lévén a 13 hónapos évről...” (Hunfalvy 1884: 18). Tudniillik ennek ismerete nélkül csak tizenkettőt jegyzett le. Mi is ez a tizenhárom hónapos év?

Az osztjákok kutatói közül nemcsak Castrén, hanem Karjalainen is 13 hónapnevet gyűjtött – és közölt – a szurguti nyelvjárásból; míg Paasonen nyelv-tani feljegyzései 12 nevet tartalmaznak ugyanerről a területről (Vértes 1962: 144). Tíz név megegyezik, kettő nagyjából hasonló, és a Karjalainen által lejegyzett 13. hiányzik Paasonen feljegyzéséből. A sorrend a két kutatónál két kivétellel ugyanaz.

A tizenhárom hónapos év magyarázatát már Hunfalvynál megtaláljuk: “Legérdekesebb kifejezés a vogul *kit sāt* = két hét, mely <holdtöltét> jelent, mert az világos bizonyítéka, hogy a vogul és a rokon nyelvek a hold változásai után mérték az időt, melynek feltetsző szakasza a *ñile sāt* azaz hó-nap. Ez a magyar szó is az ősi időmérésnek nagyon jellemző kifejezése, azonkívül egészen eredeti, a hó-nak hold-nak 4 változását egy (hó)napnak vevén. A *ñile sāt* négy hét, 28 napot teszen... A vogul ezt *jongep*, *jongop*-nak, azaz fordulónak nevezi; ...Már 13 hónap, vagy 13 *jongep* egy évet teszen” (Hunfalvy 1884: 15–16). A szerző ezt elsősorban Almqvist gyűjtésével igazolja.

Ugyanerre vonatkozik Vértes Edit következő megállapítása: “Az obi-ugorok... »mértékegységei« sem azonosak az általunk használtakkal. A hosz-

szabb idő múlását a hold változásával vetik egybe (ezért egy évben 13 hónapot tartanak számon)...” (Vértés 1975: 186).

Ennek tudatában talán érthető Pápay lejegyzéseinek látszólagos logikátlansága, az európai időszámításhoz szokott kutató nem tudott azonnal eligazodni a számára újszerű időmérésben.

Pápay már kiadott kézirásos hagyatékában is találhatunk hónapneveket (Pápay–Vértés 1995 [VI]: 331–332). A feljegyzés tanúsága szerint ezek Szobrintól származnak. Itt két felsorolást olvashatunk; az egyik 13, a másik 12 kifejezést tartalmaz. Néhány egyezést kivéve nemcsak számban, hanem jelentésben is eltérnek egymástól a hónapnevek. Eddigi ismereteink szerint tehát kutatónk egyetlen nyelvjárasterületről három különböző szócsoportot gyűjtött az év hónapjainak megnevezésére. A Szobrintól származó adatok segítenek a korábbi lejegyzés értelmezésében.

Melyik lehet vajon a hidegebb hónap? A ’nagy fagy hó’ (1.) vagy a ’kis fagy hó’ (12.)? (A Szobrin-féle anyagban már ’kis hókéreg hava’ és ’nagy hókéreg-hónap’ szerepel). Azt gondolom, e kiegészítés után is úgy vélné az átlagos magyar olvasó, ha nagyobb a hó, akkor van hidegebb. Csakhogy a felsorolásban a nagy hókéreg havát a tavaszi időjárásra vonatkozó kifejezések követik. A Pápay által lejegyzett *kér* ’Schneekruste, Eisrinde, hóréteg, настр’ jelentését a szamojéd *nāra* szó magyarázata is segít megérteni: “az év korai szakaszában a hóolvadás után szilárdan megfagyott hónap a területe, tavaszkezdet, amikor még hó van” (Mizser 1998: 21). Tehát az *aj kér* ’kicsi, újból megfagyott hóréteg’, azaz a hóolvadás kisebb mértékű, kevesebb lesz az utána szilárdan megfagyott hónap a rétege (vö. DEWOS 661, 662). Ahlqvist obdorszki adataiban és a kazimi nyelvjárási feljegyzésekben is találunk ennek megfelelő példákat: März: (auch *ai-ker-t*); April: *un-ker-t*. M. der dicken Schneekruste (vö. DEWOS 1431). A Pjotr Popovtól, az obdorszki miszsiós iskola vezetőjétől származó szójegyzékben is megtaláljuk ezeket a kifejezéseket: *aj ker t.*; *un ker tliš* (Honti 1982: 186). A legújabb osztják–orosz szótárak (Szkamejko–Szjazi 1985: 81, Nyomiszova–Kononova–Vojsakova 1996: 19) is ugyanezt a két kifejezést használják a március, illetve április jelölésére (l. később).

A 2. hónap a ’jégnyíló hó’ vagy a ’jégzajlás hava’. Vö. Ni. Kaz. *nfpät-*, O *napät-* плыть, нести течением, mit dem Strom schwimmen bzw. Fahren (l. DEWOS 1008).

A 3. hónap megfelelőjét a serkáli Mai: *lĭpät-t* M. der Blätter; és a kazimi *{ĭpät-t*. adatokkal azonosíthatjuk (DEWOS 1431). Vagyis ez a levelek megjelenésének az ideje.

A 4. kifejezést már Ahlqvist is feljegyezte: O Juli: *luá-kütl̥p-t*. M. der Sommermitte (uo. 1432).

Még némi magyarázatra szorul az 5. és a 6. hónap neve. A Szobrin-féle anyagban már 'a kis áradás', ill. 'a nagy áradás hava' szókapcsolatok szerepelnek. Más osztják nyelvjárások adatai, valamint Hunfalvynak (i. m. 17) a vogul hónapnevekre adott magyarázatai segítenek megérteni a névadást: Ts. *ujjät-tor*, Kaz. *wojät-lfr* Überschwemmungssee auf (Ufer-)Wiese (DEWOS 25); "*ojt-túr jongep* = réti tó hava, mikor az áradó folyók tavakat csinálnak a síkon"; "*vor-túr jongep* = hegyi tó hava, mikor hegyi tavakban halásznak".

A halfogás szempontjából fontos a következő időszak, amelyet Pápay la-zachónak nevez. Kaz. *söχär-t*.(M. des s.-Fisches); Š September: *söχär-t*. s.-Fisch-M. (DEWOS 1431).

A következő hónapot így magyarázta meg Pápay: 'mikor a folyó beáll'. Az osztják szókapcsolat pontos fordítása: a kis helyek befagyásának a hónapja. Hasonló kifejezés Popovnál található: *aj tagá pódta t̥liiz* September, der Monat, in dem die kleinen Flüsse zufrieren (Honti 1982: 186).

A 9. hónap magyar elnevezése Pápaynál december, szó szerint 'a rövid nap(ok) hónapja'. Más nyelvterületen is ismert ez a kifejezés: Kaz. *wan-χätl̥p* M. der kurzen Tage; Ahl.-O *van-χatlap-t*. (DEWOS 1431, 1432).

A 10. hónap 'tél közepe hó', szó szerint 'a víz eltűnésének a hónapja'. Azonos jelentéssel bíró megfelelőket találunk más északi nyelvjárásokban is – december ill. január jelölésére: Š Dezember: *as-χättä-t*. M. des Absterbens des Ob; Kaz. *as-χält-t.*; Ahl.-O Januar: *as-χalta-t̥lis* (uo).

A 11. szókapcsolat magyarázata Pápayál február, a szavak jelentése 'a ravas v. hazug sas hónapja' Vj. *raywää*, Trj. *J rnyrpää*, Irt. *raχpää*, Ni. *rfχpää*, Kaz. *rfχpää* selt., *rfpχää* 1. lügenhaft (ausser Vj.); – лукавый, verschlagen, hinterlistig (DEWOS 1270; Vértes 1962: 146).

Egy 1900-ban kiadott kétnyelvű (osztják–orosz) mű már vegyesen tartalmaz latin eredetű orosz és osztják hónapneveket. A dolog érdekessége, hogy az egyik szerzővel, Johan Jegorovval Pápay személyes jó kapcsolatba került obdorszki tartózkodása során. Az említett munka a következő kifejezéseket tartalmazza: *aŭ maga номты тылис* 'a kis helyek befagyásának hónapja'; az orosz nyelvű szövegben csak a *сентябрь* szó található (Jegorov–Popov 1900: 57).

A 'sashónap' elnevezést februárral azonosítják a szerzők. Az osztják szöveg szerint: Февраль (*сыусь тылисна*) тылисна, az orosz nyelvű értelmezésben pedig: Февраля (орла месяца) месяца (i. m. 66).

Március és december nevére már csak az orosz megfelelőket használják az osztják szövegben is (i. m. 61, 64). Pl.: 25 *хатль Мартъ тылисна*.

Érdekes az a szóalkotás, amelyre kevés példát találunk osztják forrásokban: *6 хатль Январь тылсна (отъ тылсна)*. Az orosz szövegben ennek magyarázata: *6 день Января месяца (ясака месяца) – vagyis január hónap (adóhónap) 6. napja (i. m. 70)*. Tudniillik a januári obdorszki vásár idején rőt-ták le prémadójukat az osztjákok és szamojédok. Az Ahlqvist gyűjtötte szóanyagban két hónapnév is kapcsolatos az adózással: Február: *ut-partta-t*. M. der Festlegung der Jasak-Steuer; December: *ut-ponta-t*. M. des Zahlens der Jasak-Steuer (DEWOS 1431–2). Hasonlót a szelkup adatok között is olvashatunk (Mizser 1975: 178): *Jalan-ireäd* Abgabenmonat (November) d.h. wenn die Abgabe (das Wild) gefangen wird.

Annak ellenére, hogy a magyarban a latin eredetű hónapnevek honosodtak meg, a beszélt nyelv sokáig alkalmazta a természettel kapcsolatos időszámítást. A XVI. században tudósít erről Sylvester János, és ő maga is próbálkozik a hónapnevek magyarításával. Újításában a nép körében használt, a természethez kapcsolódó tevékenységek és jelenségek megnevezései játszanak nagy szerepet: kaszáló hó, arató hó, szőlőszedő hó, fagyhó, kinyíló hó (Erdődi 1977: 57). Sajnos, ezek a kifejezések nem tudtak a latin eredetűek helyére lépni. Így talán kissé irigykedve ízelgethetjük a finnek szemléletes, ma is élő, az európai latin eredetűektől különböző hónapneveit: *kesäkuu, heinäkuu, elokuu* stb. Anyanyelvünkben ismeretesek voltak a XVI–XVIII. század folyamán a vallási ünnepekkel kapcsolatos időmegnevezések, amelyeket különféle szótárak megőriztek számunkra. Erdődi József találóan magyaros-egyháziaknak nevezi őket. Pl.: Szent Jakab hava, Kisasszony hava, Szent Mihály hava, Mindszent hava stb. (i. m. 60). Az obi-ugorok lakta területen a hit-térítő mozgalmak kevés sikerrel jártak, ennek ellenére mégis fennmaradt néhány egyházi ünnepre vonatkozó hónapnév. Pápay is lejegyzett egyet Szobrintól: *p°kr\$ν>-t£lā* a szent szűz közbenjárásának ünnepe (Pápay–Vértes 1995 [VI]: 332). Ahlqvist Konda melléki vogul gyűjtését fölhasználva Hunfalvy két ilyen jellegű névről számol be: *semno katel jongep* – Simeon napja hava; *pührou jongep* – fátyolhava, Mária fátyla ünnepéről (i. m. 17).

De élnek-e még a régi a hónapnevek ma is az osztják nyelvben? Hogyan változtak meg az utóbbi évtizedekben?

Egy 1961-ből való osztják nyelvi főiskolai tankönyv (Russzkaja 1961: 144) csak néhány hónapnevet említ meg példaként a sajátos szókapcsolatok szemléltetésére. Ezek a következők: *ac потты тылыс* – месяц замерзания Оби, т.е. примерно ноябрь 'az Ob befagyásának a hónapja, vagyis körülbelül november'; *васы мәнты тылысь* – месяц отлета уток т.е. примерно октябрь; *ac хәл'ты тылысь* – месяц замора Оби, т.е. примено февраль; *сусн вәнта яхты тылысь* – месяц осеннего хождения в лес (на охоту)

т.е. примерно ноябрь (по охотничьему календарю). Figyelemre méltó, hogy két különböző elnevezésben hivatkozik a szerző novemberre, tehát még egy viszonylag kisebb nyelvjárásterületen belül is különböző kifejezéseket használnak attól függően, milyen tevékenység vagy jelenség fontos az adott csoport számára. A szerző fontosnak tartja a примерно 'körülbelül, nagyjából' szó kitételét, hiszen az eredeti hónapnevek – mivel természeti jelenségekhez igazodnak – nem fedhetik pontosan az általunk használtakat.

Az 1973-ból való északi és 1975-ös keleti nyelvjáráson íródott ábécéskönyvek csak az orosz eredetű hónapneveket sorolják föl a kisiskolások számára.

Az újabb keletű osztják–orosz szótár (Szkamejko–Szejzi 1985), valamint az orosz–osztják társalgási zsebkönyv (Nyomiszova–Kononova–Vozsakova 1996) hagyományos hónapnevekkel ismerteti meg olvasóját. Feltételezhető, hogy az eredeti elnevezések egy része tovább élt a beszélt nyelvben – most már egy-egy "európai" hónaphoz és nem a hold vagy a természet változásához kötődve.

Mindkét fentebb említett mű tartalmaz jelentésbeli egyezéseket Pápay gyűjtésével. Ezek a következők: 'az Ob eltűnésének hónapja' (január), 'a kis hóréteg hava' (március), 'a nagy hóréteg hava' (április); 'a réti tó hava' (július); 'az erdei tó hava' (augusztus); 'az Ob befagyásának hónapja' (november).

Összegezve: az osztjákok – sok más néphez hasonlóan – eredetileg a hold változása alapján mérték az időt. Így keletkezett a tizenhárom hónapos év. Az időszakaszok megnevezésére a közvetlen természeti környezet jelenségei és az ehhez fűződő tevékenységek szolgáltak alapul. Később a hónapnevek száma alkalmazkodott az "újszerű" időméréshez, vagyis tizenkettő lett. legközelebbi nyelvrokonaink ősi hónapnevei a mai napig fennmaradtak. Csak üdvözölni tudjuk a tankönyvírók hagyományőrző törekvését. Reméljük, fáradozásuk nem hiábavaló, és az eredeti elnevezések remélhetőleg tovább élnek majd az ifjabb nemzedék írásbeli és szóbeli közléseiben is.

Irodalom

DEWOS = Steinitz, W.: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin 1966–1993.

Erdődi József 1977: Időszámításunk. In: Magyar Nyelv 73: 49–66.

Fazekas Jenő 1934: Pápay József nyelvészeti hagyatéka. In: Pápay József: Északi-osztják medveénekek. V–LII. Budapest.

Honti László 1982: Nordostjakisches Wörterverzeichnis. JATE Szeged.

- Hunfalvy Pál 1884: A számlálás módjai meg az év hónapjai. In: *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből* 11/6.
- Jegorov, Je.–Popov, Je. 1900: *Jemin jasztopsza*. Tobolszk.
- Mizser Lajos 1975: A hónapok elnevezései a szamojéd nyelvekben. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 77: 175–186.
- Mizser Lajos 1998: Szamojéd évszaknevek. In: *FUD* 5: 19–22.
- Pápay József: *Naplói I–VII. 1897–1899. A debreceni Református Kollégium könyvtárában őrzött kéziratos hagyatéka*. Száma: R 1673.
- Pápay–Vértes 1995 (VI) = Pápay József osztják hagyatéka. Közzéteszi Vértes Edit. *Bibliotheca Pápayensis I–VIII*. Debrecen, 1989–1998.
- Nyomiszova, E. A.–Kononova, Sz. P.–Vojsakova, E. N. 1996: *Russzko–hantijszkij razgovornyik*. Moszkva.
- Russzkaja, Ju. N. 1961: *Szamoucsityel hantijszkogo jazika*. Leningrád.
- Schiefner, A. 1856: *Das dreizehnmontliche Jahr und die Monatsnamen der sibirischen Völker*. In: *Bull.hist-phil.* 14: 188–204, 209–218. St-Petersburg.
- Szkamejko, R. R.–Szjazi, Z. I. 1985: *Szlovar hantijszko–russzkij i russzko–hantijszkij*. Leningrád.
- Vértes, Edith 1962: *Die Namen der Monate bei den Surgut-Ostjaken*. In: *FUF* 34: 144–147.
- Vértes Edit 1975: *Hadmenet, nászmenet. Irtisi osztják mesék és mondák*. Európa Könyvkiadó. Budapest.

*

Beiträge zu den ostjakischen Monatsnamen

Ein Tagebuchverzeichnis im handschriftlichen Nachlass von József Pápay enthält ostjakische Monatsnamen mit ihren wogulischen und ungarischen Benennungen. Aus den verschiedenen ostjakischen Mundarten wurden 12 oder 13 Monatsnamen von anderen Forschern veröffentlicht.

Die Ostjaken und andere sibirische Völker haben ursprünglich die Zeit nach der Wandlung des Mondes gemessen. Auf diese Weise entstand das dreizehnmontliche Jahr. Auf den Benennungen der Zeitabstände haben die Naturerscheinungen und die mit ihnen zusammenhängenden Handlungen beruht.

Im XX. Jahrhundert haben die Ostjaken die europäische Zeitrechnung übernommen, d. h., heutzutage befinden sich traditionelle Monatsnamen in den neuen Wörterbüchern und Lehrwerken, aber ihre Zahl ist nur noch 12.

JULIANNA RUSVAI

Mordvin nyelvészeti terminusok (Vitaanyag)

Raisza SIRMANKINA–ZAICZ Gábor

A tartui finnugor kongresszuson nagy érdeklődés kísérte a mordvin nyelvészeti terminológiával foglalkozó előadásunkat (vö. *Основы образования мордовской лингвистической терминологии*. CIFU–9/6 [2001]: 431–437; tézisei: CIFU–9/2 [2000]: 283–284). Ezt követően Szaranszkban, a mordvin anyanyelvű kutatók között megindultak a viták az előadásban elhangzott terminusok helyességének és használhatóságának kérdéséről. Az alábbi – 2000-ben készített és 2002-ben némileg módosított – válogatásunk elsősorban a *Chrestomathia Morduinica*-ban található terminusokat tartalmazza, azaz e szakszavaknak mordvin nyelvű értelmezésére teszünk kísérletet. Erza-mordvin szempontból kidolgozott anyagunkat véleményezte Nyina Kazajeva, a Szegedi Tudományegyetem jelenlegi és Marija Imajkina, az egyetem egykori mordvin anyanyelvi lektora. Amennyiben a moksa kollégák hathatós közreműködésére is számíthatunk, jelen háromnyelvű (magyar–erza-mordvin–orosz) összeállításunk reményeink szerint egy majdani egységes mordvin nyelvészeti terminológia alapja lehet.

1. Általános (nyelvészeti) szakszavak *Vejsen' kel'Pemt'*

Общие лингвистические термины

nyelvtudomány *kel'lusvodamo ~ kel'sodamo* языкознание

nyelvtan *kel'luvtonavtoma ~ kel'tonavtoma* грамматика

nyelv *kel'* язык

nyelvjáráskutatás, dialektológia *kortavkspurnavksoń / kortavksoń tonavtoma*
диалектология

nyelvjárás csoport *kortavkspurnavks* диалект

nyelvjárás (*vel'eń*) *kortavks* говор, наречие

nyelvjárási szó *kortavksval* диалектизм

irodalmi nyelv *šormadomakeł'* письменный язык

társalgási nyelv, beszéd *kortamokeł'* разговорный язык, речь

nyelvi norma *keľluv* языковая норма
 helyesírási szabályok / normák *šormadomaluvt* правила правописания
 kiejtési szabályok *kortamoluvt* ~ *jovtamoluvt* нормы произношения

2. Írásjelek *Šormadoma t'e* kst Знаки препинания

pont *put* точка
 vessző *šuks* запятая
 pontosvessző *putšuks* точка с запятой
 felkiáltó jel *serged'ema t'e* ks восклицательный знак
 kérdőjel *kevkst'ema t'e* ks вопросительный знак
 kettőspont *kavto šukst* кавычки
 három pont *kolmo putt* многоточие
 gondolatjel / kötőjel – *kiks / kikske* – тире / дефис
 zárójel *keveř t'e* ks скобка
 megnyitja a zárójelet *panžoms k. t'* открыть скобки
 bezárja a zárójelet *pekstams k. t'* закрыть скобки
 szögletes zárójel *nil'e užo t'e* ks квадратная скобка

3. Hangtan *Gajtonavtoma* / *Gajt'eń tonavtoma* Фонология и фонетика

fonológia *gajeřavoma* ~ *gajt'eń t'evd'e tonavtoma* фонология
 fonetika *gajpurnavks* ~ *gajluv* ~ *gajt'eń luvdo tonavtoma* (~ *gaj(t't'e) tonavt-
 űema*) фонетика

magánhangzók *ešgajt'* гласные

magánhangzórendszer *ešgajt'eń ul'evks* ~ *řišme* система гласных
 fonémák és (alak)változatok (variánsok / alternánsok / allofónok / allomorfolk /
 morfolk) *fonemat di polavkst / kočkavkst / polavtomat / kočkamot*
 фонемы и разновидности (варианты, аллофоны и т. д.)

ellentétek / szembenállások (oppozíciók, korrelációk) (*karado-)*kar oa -
t'evkst противопоставления, оппозиции, корреляции

képzésmód szerint *t'ejevetań kořas* по способу образования:

teljes *pe kse ešgaj* полный гласный

redukált, tökéletlenül képzett *asatiks ešgaj* редуцированный гласный

képzéshely szerint *tarkań kořas* по месту образования:

hátulsó, veláris [*u, o*] *udalće* задний

középső [*a*] *kun kaso* средний

elülső, palatális [*i, e*] *ikel'će* передний

nyílásfok (nyelvállás) szerint *panžomań / aš'temań kořas* по положению
 языка:

alsó, nyílt [*a*] *alće, panžado* нижний

középzárt [o, e] *peľ'spekstaž* средний
 felső, zárt [u, i] *veřće, pekstaž* верхний
 ajakműködés szerint *turvań kořas* по работе губ:
 ajakkerekítéses, labiális [u, o] *kiřkseń ~ keveř ~ turvań* огубленный,
 лабиализованный
 ajakréses, illabiális [i, e, a] *lazksoń ~ a(vol') turvań* неогубленный,
 нелабиализованный
 hosszúság szerint *kuvalmoń kořas* по длительности:
 rövid *nuřkińe* короткий
 félhosszú *peľ's'ep t'az ~ peľ'kuvalmoń* полудлинный
 hosszú *kuvaka* длинный
 előfordulások – megoszlások (disztribúciók) *vastńevemat ~ eršemat – javo-*
mat наличия – деления, дистрибуции:
 szó eleje / belseje *valu odks / valgun ka* начало / середина слова
 szó vége (abszolút szóvég) *(pe kše) valbe* (абсолютный) конец слова
 magánhangzó-kapcsolat *ešgaj-šulmavks ~ šulmíca ~ šulmavomań gajt'*
 соединительный гласный
 kettőshangzó (diftongus) *jamś(a)gaj* дифтонг
 előtag *ikel'epel'ks* первый член
 utótag *udalopel'ks* второй член
 félhang(zó) *peľ'gaj* полутон
 a betűk hangértéke *te kšeń gajpit'ńe* стоимость звука
mássalhangzók *vejsegajt'* согласные
 mássalhangzórendszer *vejsegajt'ėń říśme ~ ul'evks* система согласных
 ellentétek *kar oa t'evkst ~ karšoaravtomat* противопоставления
 zöngéesség szerint *gajgetań / gajt'evčičń kořas* по звонкости-глухости:
 zöngés *gajt'ev* звонкий
 zöngétlen *gajt'eme* глухой
 lágyaság szerint *čevt'ėčičń kořas* по твердosti-мягкости:
 kemény *kalgado* твердый
 lágy, jésített, palatalizált *čevt'ė* мягкий, палатализованный
 időtartam (morfémahatáron) *kajutkoń / kuvalmoń kořas* по длительности
 на морфемном шве:
 rövid *nuřkińe* короткий
 hosszú (félhosszú [ejtés]) *kuvaka (peľ's'ep t'az ~ peľ'kuvalmoń)* длинный
 (полудлинный)
 mássalhangzó-torlódás és feloldása *vejsegajt'ėń purnavks di jukševks / kalado-*
ma стечение согласных и их распад
 átírás, transzkripció *pačkšormadovks* транскрипция

4. Morfológia *Kel’rungogajtonavtoma* Морфонология

a morfémák fonológiai szerkezete *morfemat’neń fonologijań ul’evks*

фонологическая структура морфем:

szabad morfémák *čavo / ašulmaž / arak šulma morfemat* свободные морфемы

kötött morfémák *šulmaž morfemat* связанные морфемы

szótag *valbel’ks* слог:

egytagú / egy szótagú (szó) *vejke pel’kseń (val)* однослоговое (слово)

többtagú / több szótagú (szó) *lamo pel’kseń (val)* многослоговое (слово)

nyílt (szótag) *panžado (valbel’ks)* открытый (слог)

zárt (szótag) *pekstaž (valbel’ks)* закрытый (слог)

alternációk *kočkavkst* альтернации, выборы

tövek *jurt* основы:

magánhangzós *ešgajt’eń* гласная основа слова

mássalhangzós *vejsegajt’eń* согласная основа слова

toldalékok *poladkst* аффиксы:

rag *pe* окончание [в финно-угорских языках]

jel *t’e ks* суффикс, показатель

képző *t’ejica ~ t’ejiks* (деривационный) суффикс

sandhi [a hangok kölcsönhatása a szótag- / morfémahatáron] *gajt’neń vejke-vejke vel’d’e polavtoma* взаимовлияние звуков, шандхи

hasonulás, asszimiláció *jonksmo’ema* ассимиляция:

előreható, progresszív *udaldo ike’ev ~ ike’d’e mo’lica* прогрессивная

hátraható, regresszív *ike’d’e udalov ~ udaldo mo’lica* регрессивная

elhasonulás, disszimiláció *jonksjomavtoma* диссимиляция

zöngésülés *gajsajeta* озвончение

zöngétlenülés *gajjomavtoma ~ gajgetań jomavtoma* оглушение

összeolvadás [ard-s > arc ’ó utazott; он ехал’] *vejšeńd’amo* слияние

kiesés *pramo* выпадение

betold(ód)ás *vel’mema ~ putoma ~ sovavtoma* вставка, добавление

hanghézag, hiátus [raužo ’fekete; черный’] *gajt’evksčič / vejsegajt’eń*

asatoma ~ gajt’evčič сужение звука

a magyar hangok minőségi és mennyiségi változásainak más esetei *gajt’neń lija kemeksčič di lamokštčič polavtomat vengrań kel’sse* другие качественные и количественные изменения венгерских звуков:

1. mássalhangzók *vejsegajt’* согласные:

magánhangzóvá válás, vokalizáció *ešgajt’eks t’ejevema* вокализация

palatalizáció – depalatalizáció *čevt’emgadoma – kalgodkstoma*

палатализация – депалатализация

- affrikálódás – deaffrikálódás *pekstamoń-lazksoń sajema – jomav-toma* аффрикатизация – деаффрикатизация
 réshangúsodás, spirantizálódás *lazksoń vejsegajteń tejevema* спирантизация
 zárhangúsodás *pekstamoń vejsegajteń tejevema* образование смычного согласного
 hangátvetés, metatézis *vejsegajteń tarkań polavtoma* перестановка звука, метатеза
 egyszerejtés, haplológia (*vejket' valbel'kseń*) *vejspramo* опрощение, гаплоглогия
2. magánhangzók *ésqajt'* гласные
 nyúlás – rövidülés (*ésqajt'én*) *kuvalgadoma – nurkińgadoma* удлинение – сокращение
 nyíltabbá / zártabbá válás (*ésqajt'én*) *panžovoma / pekstavoma* становление открытым / закрытым
 labializáció – delabializáció (*ésqajt'én*) *kiřkseksčĩń – lazksoksčĩń tejevema* лабиализация – делабиализация
 kétnyíltzótagos tendencia *kavto panžado valbel'ksse ésqajt'én pramo* тенденция двух открытых слогов
 hangrend *ésqajt'én vejket'ksčĩ* уподобление гласных:
 mély [*kudo* 'ház; дом'] *alkińe* гласный заднего ряда
 magas [*šel'me* 'szem; глаз'] *seřej* гласный переднего ряда
 vegyes [*koške* 'száraz; сухой', *eřams* 'él; жить'] *čovořaz* смешанные гласные
 illeszkedés *keřmandamo* сцепление
 magánhangzó-harmónia [*kudoso* 'házban; в доме' : *veře-se* 'faluban; в деревне'] *ésqajt'én keřmandamo* сцепление (гласных)
 mássalhangzó- vagy szótagilleszkedés (*kal-do* 'haltól; от рыбы' : *kal-d'e* 'fűzfától; от ивы') *vejsegajteń eli valbel'kseń keřmandamo* сцепление согласных / слогов
 (szó)hangsúly *vačkod'ks* ударение:
 főhangsúly *vijev vačkod'ks* основное ударение
 mellékhangsúly *jonksoń vačkod'ks* второстепенное ударение
 szünet *kortam(o)jutko* пауза

5. Alaktan / Morfológia *Kel'rungotonavtoma* Морфология

- morfológia *morfemaeravoma* морфология
 morfemika *morfemakodavks* морфемика
 tőtan *valjurtonavtoma* учение об основах

szófajtan *l'emvaltonavtoma* (~ *kortamopel'kseń tonavtoma*) учение о частях речи
 ragozástan *valpolavtńematonavtoma* учение о словоизменении
 képzéstan *valt'ejematonavtoma* учение о словообразовании
 tő (*val*)*jur* корень

toldalékok *poladkst* аффиксы

rag – ragozás *pe* – *polavtńema* окончание – склонение, спряжение

esetrag *pajmare* падежное окончание

birtokos személyrag *azorksčín čačore* суффикс принадлежности

jel – jelezés *t'e ks – t'e kstamo* показатель, суффикс – суффиксация

számjel *lovovkst'* показатель числа

módjel *nežed'evkst'e ks* показатель наклонения

időjel *ka'te ks* показатель времени

képző – képzés *t'ejica – t'ejema* словообразовательный суффикс –
 словообразование

produktív / eleven / élő képző *šejed'ste t'evsnoldavica, eřica / ul'ica /
 važod'ica t'ejica* продуктивный / живой суффикс

improduktív / elavult / kihalt k. – *čurosto t'evsnoldavica / ta tomož /
 jomaž t'* непродуктивный / устаревший с.

elhomályosult k. *suvakadož / a čar'ked'evica t'* затуманенный с.

lappangó k. *kek ež t'* скрытый, латентный с.

szófajok *l'emtvált* (~ *kortamo pel'kst*) части речи

ige *t'evlem* глагол

igeajták *t'evlem kermet'* залоги глаголов:

cselekvő ige (verbum activum) *t'ejica t'evlem* действительный глагол

műveltető ige *t'ejevt'ica t'evlem* каузативный глагол

szenvető ige (verbum passivum) *šumordica t'evlem* страдательный глагол

visszaható ige *velavt'ica t'evlem* возвратный глагол

alaktani (morfológiai) jegyek *kel'rungotonavtomań t'e kst*

морфологические категории (глагола):

ragozásnem (*t'evlemeń*) *polavtńema kerme* глагольная категория

mód *nežed'evks* наклонение

idő *ka* время

személy *čačo* лицо

szám *lovovks* число

igeszemlélet, aspektus *t'evlemeń vanoma* вид

tőtípusok *jurgil'k t* типы основ:

magánhangzós tő *ešgajteń jur* гласная основа

mássalhangzós tő *vejsegajteń jur* согласная основа

igeragozás *t'evl'emeń polavtńema* спряжение глагола:

határozatlan, alanyi, indeterminatív *ńevt'evksteme, p'rávks-*
неопределенное, безобъектное, индетерминативное
határozott, tárgyas, determinatív *ńevt'ekseń, putovks-* определенное,
объектное, детерминативное

állító – állítás *kemekstića – kemekstamo* утвердительное – утверждение

tagadó – tagadás *ameńića – ameńema* отрицательное – отрицание

tagadószó [a] *ameńića / ameńema val* отрицательное слово

tagadó segédige [e-, i'la-, a-] *ameńića lezdića t'evl'em* отрицательный
вспомогательный глагол

tiltás *kardamo* запрещение

tiltószó *kardamoval* слово, выражающее запрещение

igemódok és -idők *ńežed'evkst di kat* наклонения и времена

kijelentő mód (indicativus) *alkuksoń ńežed'evks* изъявительное наклонение:

jelen idő *ńejeń ka* настоящее время

első múlt idő *vaseńće jutaž ka* первое прошедшее время

második múlt idő *omboće jutaž ka* второе прошедшее время

jövő idő *sića ka* будущее время

felszólító mód (imperativus) *karmavtomań ń.* повелительное наклонение

óhajtó mód (optativus) *sirgavtomań ń.* побудительное наклонение

kötőmód (coniunctivus) *meľsajemań ń.* сослагательное наклонение

feltételes mód (conditionalis) *meľul'emań ń.* условное наклонение:

jelen idő *ńejeń ka* настоящее время

múlt idő *jutaž ka* прошедшее время

feltételes-kötőmód (conditionalis-coniunctivus) *meľputomań ń.* условно-
сослагательное наклонение

kívánó mód (desiderativus) *meľjavomań ń.* желательное наклонение

igeképzés *t'evl'emeń t'ejema ~ t'evl'emd'ejema* глагольное словообразование

igéből (deverbális) *t'evl'emste* отглагольные суффиксы:

gyakorító (frekventatív-iteratív) *lamolgavtića* многократный суффикс

mozzanatos (momentán) *šeskt'ejića* суффикс мгновренности

műveltető (kauzatív-faktív) *t'ejevtića* каузативный / причинный
суффикс

visszaható (reflexív) *vel'avtića* возвратный суффикс

kezdő (inchoatív) *u odića* начинательный суффикс

névszóból (denominális) *l'emste* отыменные суффиксы:

valamilyenné válást kifejező k. *kodatojak ul'emań t'ejića* суффикс,
превращающий во что-л.

valamilyenné tevést kifejező k. *kodamojak t'veeń t'*. суффикс, делающий что-л.

valamilyen színre utaló igeképző *kodamojak t'usoń névt'emań t'*. глагольный суффикс, снабжающий каким-то цветом

sokszorozásra utaló igeképző *lamokst' t'ejevemań t'*. глагольный суффикс, размножающий что-л.

névszók *l'em t'* имена

főnév *prá l'em* ~ *právt l'em* имя существительное

főnévfajta *prá(vt) l'em(eń) keřmet'* (лексико-грамматические) классы существительного

konkrét *jovtamo l'em* конкретное

köznév (közös főnév) *maksoma l'em* имя нарицательное:

egyedi név [*końov* 'könyv; книга'] *ba ka l'em* единственное (конкретное) имя существительное

gyűjtőnév [*vir* 'erdő; лес'] *purnavks l'em* собирательное имя существительное

anyagnév [*oj* 'vaj, olaj; масло, жир'] *t'ejevks l'em* вещественное имя существительное

tulajdonnév [*Rav* 'Volga; Волга'] *azor l'em* имя собственное

személynév *čačo l'em* личное имя

családnév, vezetéknév *kudo l'em* фамилия

keresztnév, utónév *l'em d'ema l'em* имя

apai név *t'et a l'em* отчество

állatnév *rak a l'em* название живых существ

földrajzi név *moda sorma l'em* географическое название

intézménynév *važo d'ematarkań l'em* название учреждений

elvont, absztrakt *a r'sema(l'em) ~ a r'sež(l'em)* абстрактное

tulajdonság *jonks* качество

állapot *jožo ma ra mo* состояние

cselekvés-történet-létezés *t'ejema-u l'ema* действие и бытование

alaktani (morfológiai) jegyek *lango jonksoń t'e kst* грамматические категории (имени):

ragozásnem (*prá(vt) l'emeń*) *polavt'ema keřme* именная категория

eset *ra jma* падеж

szám *lovovks* число

a birtokos száma *azork sčĩń ~ kandovomań lovovks* число принадлежности

a birtokos személye *azoroń čačo so* лицо обладателя

határozottság *névt'ema čĩ (~ sodaviks čĩ)* определенность

- főnévragozás *p̄ra(vt)l'emeñ polavtñema* склонение существительных
határozatlan, abszolút, indeterminatív, alanyi *a(vol') ñevt'emačič polavtñe-*
ma, p̄rakspolavtñema основное
határozott, determinatív, tárgyas *ñevt'emačič ~ putovksoñ polavtñema*
указательное
másodlagos határozott *omboťks ñevt'emačič ~ putovksoñ polavtñema*
вторичное определенное склонение
Nom. (alap-, abszolút eset) *l'emďemañ pajma, jurpajma* именительный
падеж, абсолютная форма
függő esetek *pepajmat* косвенные падежи:
szintaktikai esetek *p̄ravksoñ pajmat* субъектно-объектные падежи:
Acc. *putovksoñ p.* винительный п.
Gen. *azorksčič p.* родительный п.
Dat. *azorksčičeñ p.* дательный п.
Abl. *javomañ p.* отложительный п.
helyjelölő esetek *tarkañ pajmat* местные падежи
belső helyjelölő esetek *potmo tarkañ pajmat* внутреннеместные
падежи:
Iness. *potmoñ p.* местный п.
Elat. *l'isemañ p.* исходный п.
Illat. *sovamoñ p.* вносительный п.
külső helyjelölő esetek *lango tarkañ pajmat* внешнеместные
падежи:
Prolat. *jakamoñ p.* переместительный п.
Lat. *jonksmol'emañ p.* направительный п.
egyéb ("jelzői") esetek *jonksoñ pajmat* атрибутивные падежи:
Transl. *polavksoñ p.* превратительный п.
Abess. *arasčič p.* изъятельный п.
Comp. *vejkeñďamoñ ~ karado-karšo aravtomañ p.* сравнитель-
ный п.
Caus. *tuvtaloñ p.* причинный п. [в мокшанском]
- birtokos személyragozás *azorksčič polavtñema* притяжательное склонение
egy birtok – több birtok *vejke luvks – lamo luvkst* один объект –
много объектов
egy birtokos – több birtokos *vejke azor – lamo azort* один обладатель –
много обладателей
a főnevek igei ragozása *p̄ra(vt)l'emeñ t'evl'emeñ luvso polavtñema,*
ñežed'kseñ t'ejica polavtñema сказуемое изменение имен

melléknév *jonlem* ~ *jonksčil'em* имя прилагательное

fokozás seřks степень сравнения:

alafok jurseřks положительная ст.

középfok vejkeńđ'amoń seřks сравнительная ст.

felsőfok veřeseřks превосходная ст.

túlzófok ińeseřks превосходная ст.

számnév *luv'em* (~ *lovoma lem* ~ *čotlem*) имя числительное

határozott névt'ekseń определенное:

tőszámnév jurluv'em количественное числительное

sorszámnév lovomań luv'em порядковое числительное

tört számnév pel'ks(luv)lem дробное числительное

határozatlan névt'evkst'eme неопределенное

névmás *l'jal'em* местоимение:

személyes n. čačon l. личное м.

birtokos n. azorksčič'ń l. притяжательное м.

visszaható n. vel'avtomań l. возвратное м.

kölcsönös n. [vejke-vejke 'egymás; друг друга (etc.)'] kavtojondoń l.

взаимное м.

mutató n. névt'emań l. указательное м.

kérdő n. kevks't'emań l. вопросительное м.

vonatkozó n. sulmamoń l. относительное м.

tagadó n. ameř'emań l. отрицательное м.

határozatlan n. névt'evkst'emań ~ névt'evkst'eme ~ avol' sodaviks l.

неопределенное м.

általános n. vejseńđ'amoń l. определительное м.

névszóképzés *lemeń t'ejema* ~ *lemđ'ejema* именное словообразование

névszóból – főnévből (denominális) *lemste – prá(vt)lemste* отыменные

суффиксы:

kicsinyítő-becéző képző vi kalgavti t'ejica уменьшительный суффикс

gyűjtőnév k. vejspurnamoń t. с. собирательности

fosztóképző kajsev't'ica ~ sajemań t. изъятельный с.

ellátottságot kifejező k. kirđ'ema t. с. снабжающим признаком

állapotot kifejező k. potmojožo ~ jožomař'amo t. с. состояния

kölcsönösséget kifejező k. kavtojondoń t. с. взаимности

megszólításra szolgáló k. p kađ'emań t. с. звательности

női név k. avaksčič'ń t. с. женских имен

igéből (deverbális) *t'evlemste* отглагольные суффиксы:

elvont (absztrakt) főnévképző arš'ema prá(vt)lemeń t'ejica

абстрактный с. существительного

- eszköznév k. [-*mo* / -*me*, -*ma*: *izamo* 'borona; борона'] *ked'jonks'lemeń*
 t. c. средства производства
 a cselekvés eredményére utaló k. *t'evėń prádoma* t. c. результативности
 igenév (nomenverbum) *t'ev'lemeń* / *t'ev'lemste lem* глагольное имя:
 főnévi igenév (infinitivus) *prá(vt)'lemeń* / *právtoks t'ev'lem*
 неопределенная форма, инфинитив
 melléknévi igenév (participium) *jon'lemeń t'ev'lem* причастие
 cselekvő – szenvedő *t'ejica* – *kir'd'ica* действительный –
 страдательный
 jelen idejű, folyamatos (participium praesens) *ńejeń kań, apak prádo*
 настоящее время, несовершенный вид
 múlt idejű, befejezett (participium perfectum) *jutaż kań, prádoż*
 прошедшее время, совершенный вид
 határozói igenév (gerundium) *peřkaksoń t'ev'lem* деепричастие
határozósó (adverbium) *peřka'lem* наречие
 névmási határozósó – névszói határozósó *l'ija'lemeń peřkaks'lem* – *le-*
meń peřkaks'lem местоименное наречие – именное наречие
 helyhatározósó *tarkań peřka'lem* наречие места
 időhatározó-szó *kań p. n.* времени
 módhatározósó *ńežed'kseń p. n.* образа действия
 fokhatározósó *onkstamoń ~ seřkseń p. n.* меры и степени
 okhatározósó *tuvtaloń p. n.* причины
 állapothatározó-szó *potmojožoń ~ jožomařamoń p. n.* состояния
 társhatározósó [*ala ańek* 'lovastul; верхом'] *vejseń'd'amoń p. n.*
 совместности
 eszközhatározó-szó *ked'jonks'oń p. n.* средства
 célhatározósó *eřaviksč'iń p. n.* цели
 hasonlítóhatározó-szó *vejkeń'd'amoń p. n.* ~ *karado-karšo aravtomań p.*
 n. сравнения / сопоставления
névutó *meřgaval* (~ *valmeřgaks*) послелог
módosító szó *leždival* (~ *peřkske*) частица:
 kérdés – kérdősó *kevkst'ema* – *kevkst'emaval* вопрос – вопросительная
 частица
 rámutatás – mutatószó *ńev't'ema* – *ńev't'emaval* указание – указательная
 частица
 igenlés – nyomósító szó *kemekstamo* – *vijevgavtoma val* утверждение –
 утвердительная частица
 fokozás – hasonlító szó *onkstamo ~ seřksči* – *vejkeń'd'amo val* мера и
 степень – сравнительная частица

bizonytalanság(ot kifejező szó) *kavtoldoma (val)* сомнение (частица сомнения / неуверенности)
 tagadás – tagadószó *ameřema – ameřema val* отрицание – отрицательная частица
 felszólítás(t kifejező szó) *karmavtoma (val)* повеление (повелительная частица)
 feltétel(t kifejező szó) *meřavtoma (val)* условие (условная частица)
 simulószó *šulmavoma val ~ šulmatoval* соединительная частица

kötőszó *šulmival* союз:

mellérendelő *řadšek šulmival* сочинительный союз
 alárendelő *řep řival* подчинительный союз

indulatszó *jožoval* междометие:

indulatkitörés *jožomařatoň jožoval* эмоциональное м.
 köszönés *šukpřaň jožoval* приветственное м.

névelő *ikeřeval* артикль [напр. венг. *a, az; egy*]:

határozatlan *ňevřevksteme* неопределенный
 határozott *ňevřevkseň* определенный

igekötő *řevřemeň šulmića* приставка [в венг., эстонском и др. языках]

6. Lexika Valburnavks Лексика

szókészlet, szótár *valks* словарный запас, словарь
 lexikológia *valtonavtoma* лексикология
 lexikográfia *valksšormadoma* лексикография
 nyelvészeti szakszó *keřřem* лингвистический термин
 szócsalád *valbize* словарное гнездо
 ősi szó *eřval / kezeřeň val* исконное / древнее слово
 belső / mordvin keletkezésű szó *potso čačoř val, (čačořaň kořas) mok - eřřaň keřeň val* слово внутреннего / мордовского происхождения
 jövevényyszó *inžeň val ~ inževal ~ řija keřste sajež val ~ řija keřeň val*
 заимствование
 hangutánzó szó *čulř-čalř mařavića val, gajřeň řevřema val*
 звукоподражательное слово
 tükörszó *čatavačato val* калька
 nyelvújító *keřeň odstějića* обновитель языка

7. Mondattan / Szintaxis Valříšmetonavtoma Синтаксис

mondat *valříšme* предложение
 mondatrészek *valříšmeň pelřst :*
 állítmány *ňežeđřks* сказуемое

- alany *přaks* подлежащее
 tárgy *vid'e / peřka putovks* прямое / косвенное дополнение
 határozó *peřkaks* обстоятельство
 jelző *jonks* определение
 egyszerű mondat *vejke pel'kseň val'rišme* простое предложение:
 tőmondat *tejiňe v. ~ avoř ke'ejgavtož / stakalgavtož v.* нераспространенное пр.
 bővített mondat *ke'ejgavtož v.* распространенное пр.
stakalgavtož v. осложненное пр.
 szó szerkezetek *val'rišmepel'kst* синтагма:
 alanyi / állítmányi szerkezet *přaksoň el'i nežed'kseň val'rišmepel'*
 односоставная синтагма
 alany-állítmányi (predikatív) sz. *přaksoň-ňežed'kseň v.* двусоставная с.
 tárgyas (objektális) sz. *putovksoň v.* objektная с.
 határozós (adverbiális) sz. *peřkaksoň v.* обстоятельственная с.
 jelzős (attributív) sz. *jonksoň v.* атрибутивная с.
 habeo-s szerkezet *azorkščin v.* притяжательная с.
 ige neves szerkezetek *tevl'emeň l'emeň rišmet'* отглагольные конструкции
 egyeztetés, kongruencia *vejket'ksči* согласование
 modalitás *eřica* модальность
 valóságos (reális) cselekvés *alkuksoň tejeta* реальное действие
 elképzelt (irreális) cselekvés *ařsevića tejeta* ирреальное действие
 tagadás – tiltás *ameřema – kardamo* отрицание – запрещение:
 tagadó szó – tagadó segédige *ameřemaň val – ameřemaň lezdi tevl'em*
 отрицательная частица – отрицательный вспомогательный глагол
 mondatértékű tagadás *ameřemaň val'rišme* отрицательное предложение-слово
 egy mondatrészt tagadása *vejke pel'kseň ameřema* отрицание одного из членов предложения
 kettős tagadás *kavonzaž a.* двучленное отрицание
 határozottság (determinálás) *ňevt'evksči* определенность:
 határozatlan (indeterminatív) ragozás *a(voř) ñevt'emačičiň polavt'ňema*
 неопределенное склонение
 határozott (determinatív) ragozás *ňevt'emačičiň polavt'ňema* определенное склонение
 szórend *valmořema* порядок слов
 kiemelés *vijevgavtoma ~ teškstamo* подчеркивание

összetett mondat *lamo peľkseň valříśme* сложное предложение:
 mellérendelés (*kavto jondoň*) *śulmavoma* сочинение
 alárendelés (*vejke jondoň*) *ľep tamo* подчинение
 főmondat *právt peľks* главная часть
 mellékmondat ~ alárendelt mondat *ľezdi peľks ~ ľep t'avt peľks*
 придаточная часть
 tárgyi mellékmondat *putovksoň peľks* объектное придаточное
 предложение
 határozói m. *peľkaksoň p.* обстоятельственное прид. пр.
 jelzői m. *jonksoň p.* атрибутивное прид. пр.
 vonatkozó m. *śulmatoň p.* относительное прид. пр.

*

Мордовские лингвистические термины (Материалы для дискуссии)

На международном конгрессе финно-угроведов в Тарту, Эстонии интересующиеся внимательно следили нашим докладом “Основы образования мордовской лингвистической терминологии” (см. CIFU 9/6 [2001]: 431–437; см. еще тезисы доклада на немецком языке: CIFU 9/2 [2000]: 283–284). Затем споры завязались среди мордовских лингвистов в Саранске о вопросах правильности и пригодности нами предложенных терминов в этом докладе. Наш выбор, составленный в 2000 г. и несколько измененный в 2002 г., содержит в первую очередь возможные эрзянские эквиваленты венгерских терминов, находящиеся в пособии *Chrestomathia Morduinica* Ласло Керестеша (Будапешт 1990). О нашем эрзянском материале дали заключение Нина Казаева, нынешний, равно как и Мария Имайкина, бывший мордовский лектор сегедского университета. Поскольку мы можем рассчитывать и на эффективное сотрудничество мокшанских коллег, можно надеяться, что наш трехязычное (венгерско-эрзянско-русское) составление будет фундаментом одной будущей единой мордовской лингвистической терминологии.

ГАБОР ЗАЙЦ–РАИСА ШИРМАНКИНА

Adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz
Paasonen jövevénymonográfiájának szófejtéseiről

ZAICZ Gábor

A Heikki Paasonen és nyolc mordvin anyanyelvű munkatárs által 1889 és 1912 között gyűjtött anyagot Kaino Heikkilä, majd Hans-Hermann és Raija Bartens, ezt követően pedig Martti Kahla, továbbá Alekszandr Feoktyisztov és Grigorij Jermuskin szerkesztői, ellenőrzői, illetve egységesítő munkájának eredményeként négy terjedelmes, összesen 2703 lapos kötetben, valamint két, ugyancsak vaskos szómutatót tartalmazó kötetben vehettük a kezünkbe röpké egy évtized alatt (vö. *H. Paasonen's Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki. – I–IV. 1990–1996. – V. Russischer Index. 1998. – VI. Deutscher Index. 1999. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII, 1–6*). 1994-ben az addig napvilágot látott első két kötetet bemutató recenziómban megállapítottam: “...a Mordwinisches Wörterbuch puszta megjelenésével a mordvin nyelvészeti kutatások egyik alpművévé válik, s hangtani, sőt alak- és képzéstani tanulmányoknak ugyanúgy kiindulópontja lehet, mint nyelvjárási és etimológiai vizsgálódásoknak” (FUD 3: 125).

Ami a legutóbb említett szempontot illeti, ismeretes, hogy a szótár rendszeresen jelöli egy-egy mordvin szó török vagy orosz jövevény voltát. A két kölcsönszóréteg közül az általában régebbi, problematikusabb török jövevények értékelése számíthat elsősorban a mordvin szókészlet eredetét tanulmányozó kutató érdeklődésére. Számításaim szerint 400 körül jár a szótár azon címszavainak a száma, amelyek a szerzők megítélése szerint török eredetűek. Ezek az etimológiai utalások részben a nagy gyűjtőtől származnak, részben pedig – szögletes zárójelben megadva – a későbbi munkatársaktól, elsősorban K. Heikkilätől, H-H. Bartenstől és A. Feoktyisztovtól (e kettősségre az alábbi körülmények miatt ezúttal nem leszek tekintettel).

Közismert, hogy Paasonen nevéhez fűződik a mordvin nyelv török jövevényszavaira irányuló eddigi egyetlen nyomtatásban közzétett feldolgozás, melynek szójegyzéke 193 tételből áll (vö. *Die türkischen lehnwörter im mord-*

winischen. Helsinki 1897. JSFOu. XV/2: 1–64). E jövevénytársó-dolgozat és a töröknek magyarázott elemek nagyszótári előfordulása, illetőleg a szócikk végi etimológiai utalások tekintetében a következő esetek lehetségesek:

1. A mordvin szó mindkét helyen mint török kölcsönszó szerepel (140 címszó).
2. A mordvin szó csak a kis jövevénytársómonográfiában említetik török jövevényként (52/53 címszó).
3. A mordvin szó csak a nagyszótárban olvasható török átvételnek (256 címszó).

A három csoport közül az első nyilvánvalóan kevesebb érdekességgel szolgál, és azt inkább egy újabb monografikus összegezés kapcsán (vö. legutóbb Ny. V. Butilov: *Тюркские заимствования в мордовских языках*. Kézirat. Szaranszk 1998. 174 p.), azzal egyszermind egybevetve érdemes kiértékelni. A másik két réteg közül jelen dolgozatomban azoknak a mordvin szavaknak az eredetét vizsgálom meg közelebbről, amelyek a 2. számú csoportba tartoznak, vagyis melyeket Paasonen 105 esztendővel ezelőtt török jövevényeknek tartott, de azok a mordvin nagyszótárban nem kaptak sem a finn gyűjtő, sem a későbbi mordvinista szakemberek részéről effajta minősítést, azaz etimológiai megerősítést. – A harmadik csoport kérdésköre, pontosabban az ide tartozó viszonylag tekintélyes számú szóanyagból elsősorban a problematikus esetek kiemelése és azok tüzetesebb vizsgálata egy majdani külön dolgozat tárgya lehet, mely változatlan főcímet követően például a *Paasonen nagyszótárának etimológiai utalásairól* alcímet viselhetné.

Az alábbiakban betűrendben közlöm az ide tartozó 52 vagy esetleg 53 (a számeltérés lehetőségéről l. a 22. sz. szófejtés alatt) mordvin lexéma eredetével kapcsolatos fő tudnivalókat. A címszavak hangalakját és jelentését lehetőség szerint a nagyszótár és a modern mordvin nagyszótárok (E: 1993, M: 1998) – illetőleg a jövevénytársó-dolgozat – alapján adom meg (az utóbbit kizárólag németül és olykor némileg rövidítve). Az igei elemekhez – a mordvin szótári gyakorlatnak megfelelően – a md. *-ms* infinitivusképző járul. Az esetleges “nyj.” (nyelvjárás) vagy “R.” (rég)i nyelvi, mely rendszerint egyben nyelvjárás is) megjelölést a legújabb mordvin szótárok állásfoglalásának figyelembevételével alkalmazom (e szótárok jegyzékét l. NyK 97 [2000]: 335–336). A jelentést követően, szögletes zárójelben áll a címszó nagyszótárbeli (Wb.) hasábszáma, majd pedig az etimológiai szójegyzékbeli (Lw.) sorszám (az egyszerűség kedvéért ebben a közleményben ez utóbbi számok után sem áll pont). – Köszönettel tartozom Baski Imre turkológus kollégám-

nak, aki dolgozatomban kéziratát gondosan végigtanulmányozta és véleményezte.

1. *ačirgadoms* 'gerührt werden' E, *ačerğädäms* M 'sich ärgern' [Wb. 7b, Lw. 29]. A szónak a relatív (esetleg az abszolút) töve tatár jövevényszó. A szóalakból ítélve valószínűbbnek látszik egy képzett tat. **ačir* névszó átvétele; vö. tat. *ačiryalan-* 'lelkesedik, lelkesen csinál vmit; kesereg, bánkódik, sajnál' [*ačir-* + *ya-la-n-* képzőbokor]; vö. még pl. középtör. [TED 21] *ačir* 'Bitternis', [Sev.] *āQirqa(n)-* 'haragszik, szomorkodik' [*āQi* + *-irqa(n)-* képző]). Ehhez a 'valamilyenné tesz' jelentésű md. E *-gado-*, M *-ğädä-* denominális igeképző járult. Szemantikailag egy 'meghatódik, megindul': 'sajnál' kettősség tehető fel. Ha a tat. (mis.) *ace* 'sauer, bitter' volna a mordvinba került alak (vö. Lw.; vö. még: tat. *ajji-* 'szenved, kesereg, szomorkodik'), akkor a felteendő képzőbokor első, *-r/-r'* eleme nehezen magyarázható (a török szócsaládra vö. TEW 4a, TED 20–21).
2. *ajçrdçms* M 'sich trennen, weggehen; sich (unter)scheiden; ausweichen' [Wb. 14a, Lw. 7]. Származékszó, melynek töve tatár eredetű, vö. tat. *ajir-* 'sich trennen, sich verzweigen' (Lw.). A szó a törökségi nyelvek minden ágában ismertes (vö. ESČ 269, TEW 6a, TED 66–67). A mdM *-dç-* nem denominális, hanem deverbális (mozzanatos) igeképző, ezért címszavunk a M *ajçra*, *ajra* 'kalt, kühl <von Wind>' származéka (vö. Wb.) nemigen lehet.
3. *akázijeń* 'wunderlich, sonderbar' E R., *akázijän* 'allerletztter, allerschlimmster' M R. [Wb. 17a, Lw. 9]. Genitivusi alakja a mdE R. *akázija*, M R. *akázijä*: 'Sonderling' főnévnek. Ez utóbbi az or. *оказия* 'Angelegenheit' átvétele (Wb.), mely végső soron a lat. *occasio* 'ua.' szóra vezethető vissza (REW 2: 259). A feltett – alighanem hapax – tat. (mis.) *akázja* 'eigentümlich, wunderlich' (Lw.) egy mordvin vagy egy orosz nyelvjárási szóalak átvétele lehet. A mordvinföldi orosz nyelvjárásokban az *оказия* 'Unglück' jelentésben él, illetőleg csodálkozást, meglepetést fejez ki (vö. SRG 1993. 49).
4. *akçr* M nyj. 'schlecht, verdorben' [Wb. Ø, Lw. 12]. Valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *akir* 'der Letzte' (vö. Lw.). A törökségi nyelvekben széltében ismert szó arab jövevény (ESČ 37, TEW 9a-b). A törökből adatolatlan átvitt jelentés mordvin fejleménynek látszik.
5. *akl'ä* 'ältere Schwester des Mannes', *akl'äj* vocativus M [Wb. 17a-b, Lw. 10]. Bizonytalan eredetű, talán elhomályosult összetétel, vö. *aka* 'ältere Schwester' M (< csuvas) + *kijal(o)* E, *kel* M 'Schwägerin' (FP **käl3*: UEW 136). E magyarázat esetén (vö. Lw.) tautologikus összetétel volna (elő-

- tagjának eredetére l. Lw. 8, ESČ 23–4, TEW 38a-b, TED 100). Az összetétel létrejöttét elősegíthette, hogy a csuvas rokonsági elnevezések között is van hasonló elhomályosult összetétel, vö. csuv. *pçjaxa* 'älterer Bruder des Ehemannes' (**pçj* + *axa* 'älterer Bruder'; vö. TW 98, ESČ 152–153). – A Radlofftól (1: 164) szórványosan adatolt, Paasonen idézte (Lw.) régi török-ségi szavak (tel. *ayıla* 'Schwiegermutter', leb. *ayıla* 'Tante') elsősorban alaktani szempontból problematikusak.
6. *alç tçms* M nyj. (Ruzajevkai járás) 'betrügen, prellen (bei Geschäft, Aufteilung)' [Wb. 33a, Lw. 15]. Bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó származéka. A tőre vö. tat. *ali* -, csuv. *uli* - 'gegenseitig nehmen, tauschen' (vö. Lw.). A török nyelvekben az *al-* 'nehmen, kaufen' származéka (ESČ 272–3, TEW 14b–15a, TED 152). Az utóbbival homonim, 'List' jelentésű *al* szintén kimutatható számos török nyelvből (vö. ESČ 273–4, TEW 14b, TED 120). Ez utóbbi tény, valamint az árucseré és a csalás lehetséges jelentéstani összefüggései hozzájárulhattak a két szó keveredéséhez. A jelentésváltozás az átadó (tatár?) nyelvben és a mordvinban egyaránt bekövetkezhetett. Ha a származtatás helyes, a *-t* elem deverbális műveltető igeképző lehet (vö. IMMdJa. 230–231, ChrMd. 51).
7. *a ardums* E R. 'vorbeigehen, vorübergehen' [Wb. 74a, Lw. 27]. A szónak a relatív (esetleg az abszolút) töve török, közelebbről bizonyára tatár jövevényszó. Az őstörök *a* - 'über etwas hinübergehen' (TEW 30a, TED 255) igei származékának (vö. krími tör. *a ir-* 'übersteigen' [Radl. 1: 595; a származékra l. még: TED 265]) mozzanatos igeképzős származéka lehet (a képzőre l. ChrMd. 50). Kevésbé valószínű, hogy az egy szótagú ősi török szó került volna át a mordvinba, bár az igen ritka *md. -rdo-/-rd'e-* képzőbokra van példa a török elemek között is, vö. E *bezarđems* 'verachten', mely a tat. *biz-* 'sich abwenden' igére vezethető vissza, ill. E *kajardoms* 'nähen', melynek előzménye a tat. *kaji-* 'sticken' lehet (Lw.; vö. még: Lw. 115, 58).
8. *a o* E, *ak a* M 'weiß; rein' [Wb. 76b–78a, Lw. 11]. Ősi eredetű szó, vö. cser. *o* 'hell, rein' stb. (FV, ? FU **ačka* 'weiß'). A mordvinban török eredete (Lw.) kevésbé valószínű, de a moksa-mordvin szó hangalakjára a tat. *akča* 'Geld, Münze' hathatott (UEW 3; vö. BUM 2: 175); vö. még: oszm., krími tör. *aqča* 'weiß, weißlich'.
9. *atnaj* M, *atna* M R. 'winzig' [Wb. 85, Lw. 28]. Alapja, az *atna* bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó. A szó végső soron az arab *adnā* 'sehr gering' szóra mehet vissza. Ebből esetleg egy török nyelv közvetítette a mordvinba. E feltevésnek az a nehézsége, hogy szavunkat a törökségben csupán

az oszm. *ädna* 'niedrig, gering' (Radl. 1: 861) szó képviseli (Lw.). Az *atnaj* szóvégi eleme vocativusrag.

10. *azar* E R. 'wütend', *azarś* E 'wahnsinnig' [Wb. 96b, Lw. 25]. A szó alapja, az E *azar* tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *azar* 'unbändig'. A törökségben szélteben ismert lexéma a perzsa *azar* 'Beschwerde, Ärger' átvétele (Wb.; vö. még: TEW 33a). Az *azarś* (~ *azarĉ*) szóvégi mássalhangzójának funkciója nem világos. A mordvin szó mai köznyelvi származéka, az E *azargadoms*, M *azargadĉms* 'in Wut geraten' valamilyenné válást kifejező denominális képzőt tartalmaz.
11. *azgońd'ems* E 'sich herumtreiben' [Wb. 97b, Lw. 26]. Az erza nyelvjárá-sokban *azguńd'ems* alakban is meglévő szó töve, az E *azgun*, R. *azguń* 'Herumtreiber' tatár jövevényszó, vö. tat. *azgĭn* 'liederlicher Mensch'. Más török nyelvekben is megvan (Wb.), és az őstörök *āz-* 'sich verirren' ige névszóképzős származéka (vö. a TED-ben a képzett szóra: 283, a tőre: 279, a képzőre: xlv). A mdE *-d'e-* denominális igeképző.
12. *bajťak* E, M 'ziemlich viel, hinreichend <Adv.>' [Wb. 1503a, Lw. 101]. Tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *baťak*, (kaz.) *bajtak* 'genug' (Lw.). Ez utóbbinak megfelelői megtalálhatók a térség török nyelveiben (ESĎ 141). A csuv. *paјtaĥ* (TEW 57b), valamint a votj. *bajtak*: 'ua.' (TLW 118) egyaránt tatár kölcsönszó.
13. *batman* E R., M R. 'Gewichtseinheit von 10 Pfund' [Wb. 121a-b, Lw. 112]. Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott: 1. az orosz, vö. or. *бaтман* '10 Pfund' (Wb.), 2. a tatár, vö. tat. (mis.) *batman* (Lw.). Az orosz szó a '4 Pfund' jelentésű tat. (kaz.) *batman* főnévnek minden bizonnyal 16. századi átvétele (REW 1: 61). A török nyelvekben a *bat-* '(unter)sinken' ige származéka. A legkülönbözőbb súlymértékeket jelöl a középtörök nyelvemlékektől kezdve számos mai török nyelvig (TED 298, 305–306; vö. még: TEW 65b).
14. *buj* E, *boj* M 'Ziel, Tor, Endspurt <in Ballspielen>' [Wb. 147b, Lw. 121]. Valószínűleg orosz jövevényszó, vö. or. *бoй* 'Kampf' (?-lel: Lw.), mely a *бумь* 'schlagen' származéka (REW 1: 100). Az erza szó ma elsősorban 'Boje' jelentésben ismeretes; szó belseji *u-*ja talán az or. *бyŭ* 'ua.' főnév hatására is utalhat. Egy 'Wuchs, Statur, Länge; Stange' jelentésű tat. (mis.) *boj*, (kaz.) *buj* főnévből való származtatása (Lw.) jelentéstani okokból téves (a törökségi adatokra vö. ESĎ 170–171, TEW 77a, TED 296–297; vö. még: TLW 133).

15. *čaxar* E R., *šaxär* M R. 'Welt; Umwelt' [Wb. 199a, Lw. 159]. Vitatott eredetű. 1. Iráni jövevényszó, vö. (Joki: MSFOu. 151: 319) perzsa *šahr*, nyj. *šaxir*, *šehr* 'Stadt; [korábban még:] Gegend', tadzsik *šaxr* 'Stadt' (vö. Wb.). 2. Tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *šaxär* 'Stadt'. Számos török nyelvből kimutatható; ezekben perzsa kölcsönszó (vö. Lw., TEW 440b). – A közvetlen iráni átvétel, ill. a tatár közvetítés kérdése a votj. *šajer* 'Gegend, Land' esetében ugyanígy felmerül (vö. TLW 226–267; vö. még: IUSprK 77).
16. *e'* E, *äl'ä* M R. 'gerade, eben' [Wb. 362b–363a, Lw. 31]. Valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. *älä* 'jetzt, gleich' (Lw.). A török nyelvekben arab eredetű (vö. ESČ 285, TEW 153b). A mordvinban orosz származtatás, illetőleg közvetítés feltevése: az or. *eie* 'kaum' átvétele (Wb.) kevésbé valószínű.
17. *engäms* M R. 'schlagen, prügeln; schwatzen, irrereden' [Wb. 367a-b, Lw. 35]. Valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. *jiŋ-*, *Qiŋ-* 'besiegen' (vö. Lw.). A szó az egész törökségben és a mongolban is megvan (ESČ 211, TEW 197b). A szókezdő mdM *e-* : tat. *ji-* megfelelésre vö. mdM *ezna* 'Schwager' < tat. *jiznä* 'ua.'. A mordvinban elsődlegesnek látszó 'megver' jelentés egyetlen 19. század végi moksa nyelvjárásban mutatható ki.
18. *eñ* E R., *in* M <Partikel zur Bildung des Superlativs>, *ejeñ* E 'sehr' [Wb. 356b, Lw. 40]. Tatár jövevényszó, vö. tat. *iŋ* 'sehr, höchst' (Lw.). A török nyelvek valamennyi ágában és a mongolban is ismeretes (vö. TEW 45a, TED 166).
19. *gavdan* E; M nyj. (Ruzajevkai járás) 'Grummet' [Wb. 408b–409a, Lw. 65]. Tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *kaudan* 'dürres, vorjähriges Gras' (Lw.). Ugyanebben a jelentésben megvan a középtörökben (CC), ill. több újtörök nyelvből is. A török szócsalád mongol eredetű lehet (vö. TEW 220a).
20. *iräk* M nyj. 'Umriss eines Gegenstandes' [Wb. 467a, Lw. 41]. Tatár jövevényszó, vö. tat. *öräk* 'Gespenst, Seele des Verstorbenen' (Lw.). Megfelelései számos török nyelvekben és a mongolban is megtalálhatók (vö. TEW 522b, vö. még: TED 217).
21. *isa* M, E R. 'Weide' [Wb. 467a, Lw. 42]. Török, valószínűleg csuvas jövevényszó, vö. csuv. *çvçs* 'Espe'; vö. még: tat. (mis.) *osak*, (kaz.) *osak*, *usak* 'ua.' (további török adatokkal is: ESČ 39, TEW 3a; indoeurópai kapcsolataira vö. pl.: REW 2: 282). Paasonen egy régi csuv. **uvisa* alakot kö-

- vetkeztet ki, melyből véleménye szerint **ujsa* formán keresztül jöhetett létre az *isa* (Lw.).
22. *jon* E, M, *jan* E R. 'Seite' [Wb. 523a-b (itt *jon* ~ ? *jan*), Lw. 45, 50]. Tatár jövevényszó, vö. tat. (kaz.) *jan* 'ua.' (Lw.). Az őstörök **jān*-ra visszavezethető török szó a nyelvcsalád minden ágában megvan (vö. ESČ 218, TEW 184b, TED 940). A tatárból átvett korábbi *jan*-ból talán az ősi, finnvolgái kori md. *jan* 'Pfad' (~ fi. *juoni*, lp. *juone*: 'Weg'; vö. SSA 1: 250) főnévvel mutatkozott homonímia elkerülésére alakult ki a mordvinban ma általános *jon* hangalak. Hogy a *jan* és a *jon* külön átvételek volnának (vö. Wb.), arra a török nyelvek semmiféle támpontot nem nyújtanak, így feltevése kevésbé valószínű.
23. *jurt* E, *juRta* M 'Wohnplatz, Haus und Hof' [Wb. 547a–548b, Lw. 52]. Az erzában biztosan, a moksában feltehetőleg tatár jövevényszó, vö. tat. *jört* 'ua.' (Lw.). A török nyelvek minden ágában megvan hasonló jelentésben, a csuvasban szabályos *šurt* megfeleléssel (vö. ESČ 221, TEW 211b, TED 958; vö. még: TLW 196). Az orosz *юpm* 'Gebiet', nyj. 'Ansiedlung' átvétele (Wb.) kevésbé valószínű, de ennek – minden bizonnyal egyes genitivusi – *юрма* formája hathatott a moksa hangalakra. Az orosz szó közismerten a török nyelvekből származik (REW 3: 473). A szónak *юрма* változata viszont – mely eredetileg a Mordvinfölddel szomszédos tambovi terület nyelvjárásaiban élt (vö. REW i.h.) – 'Jurte, Zelt der Nomaden' jelentésében a későbbiekben nemzetközi szóvá lett, és változatlan alakban került be a mordvin irodalmi nyelvekbe is: E, M *jurta* 'ua.'
24. *juru* M 'listig, scherzhaft', R. 'leer, gedankenlos <Geschwätz>' [Wb. 531a, Lw. 51]. Tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) [TatDw. 23] *jurī* 'absichtlich, zum Spass' (> csuv. *juri* 'ua. '), vö. még: (mis.) *jurij* 'scherzweise', *jur* 'spasshaft' (Lw.). A tatár lexéma szóba jöhető megfelelői számos török nyelvből kimutathatók, de azoknak régi összefüggései további vizsgálatot igényelnek (vö. ESČ 351, TEW 207a; vö. még: TED 957, TLW 196).
25. *kaba*: *šel'mākaba* M 'Augenbraue' [Wb. 558a, Lw. 53]. Tatár jövevényszó, vö. tat. *kabak* 'Augenlid' (Wb.). Az azonos jelentésű csuv. *χupaχ*, valamint a szintén tatár eredetű votj. *kabak*: 'ua.' (TLW 197) összetételei utótagként használatos. A szó az egész törökségben ismeretes, és az őstör. **qap*- 'einschliessen' ige származéka (ESČ 305, TED 582–583; tévesen: TEW 233b). A szóvégi *k* a tatárban is, a mordvinban is lekophatott (vö. még: Lw. [bevezetés:] 6–7).
26. *kazna* E, M '(vergrabener) Schatz' [Wb. 661a, Lw. 63]. Tatár jövevényszó, vö. tat. *kazna* 'ua.', R. 'Schatzkammer' (Lw.). Az átadó nyelvben,

- megfelelőivel együtt végső soron arab eredetű, melyből a perzsa *χazīna* 'Schatz' közvetítette a török nyelvekbe (ESČ 315, TEW 158a, TED 684). Az or. *казна* 'Staatskasse, Staatsschatz' a törökségi nyelvekből származik (REW 1: 504). Ez utóbbi jelentést, melyet a mai mordvin nagyszótárok is – részben régiesként – regisztrálnak, az orosz közvetíthette a mordvinba. A csuv. *χīsna*, valamint a votj. *kazna*: 'ua.' (ez utóbbira vö. TLW 211) tatár kölcsönszavak.
27. *keřaz* E, *kărăz* M 'Wabe' [Wb. 723a, Lw. 66]. Jövevényszó, talán egy óiráni **karos* 'ua.' átvétele. Vö. még: litván *koris* 'ua.'. Ősi indoeurópai szó, megfelelések a görögben és a latinban is. E feltevést erősíti a méhé-szeti terminológia indoeurópai eredete (Horváth Károly: NyK 52: 361). A törökségben csak a Volga vidékén ismeretes; a tat. *kărăz*, csuv. *karaz*: 'ua.' bizonytalan eredetűek: 1. a térség valamelyik finnugor nyelvéből (vö. még: cser. *kara* , votj. *karas*: 'ua.') való átvételek, 2. e törökségi nyelvekben is iráni jövevények (vö. ESČ 90, vö. még: TEW 256a). E török szavakból a mordvin lexéma származtatása (Lw.) kevéssé valószínű.
28. *kopońe* M nyj. (Inszari járás) 'Schöpfkelle' [Wb. Ø, Lw. 73]. Származék-szó. Alapszava valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *kopī* 'ua.'. A török nyelvek közül a 'Schale' jelentésű *kopa* mutatható ki a csagatájából és az oszmánból (vö. Lw.; vö. még: TEW 281b, UEW 182). Szavunk a votjákban is tatárból való átvétel lehet (TLW 224). A moksa szóvégi *-ńe* kicsinyítő képző.
29. *murza* M 'tatarischer Fürst' [Lw. 87; vö. Wb. 1299a: *murza*, *murzaj* <ein Männername>]. Valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. *mīrza* 'Edelmann; freigebig' (? nélkül: Lw.). A 15. századi tatár kánság idején főnemesi címet jelölt, illetőleg e cím viselőjét. A tatárba és néhány más törökségi nyelvbe egy arab–perzsa, végső soron összetett szó jutott, vö. perzsa *mīrzā* 'Fürstenson' (REW 2: 175, TEW 345b). A tatárból az oroszba is bekerült, vö. or. *мурза* 'tatarischer Fürst'; <szitokszóként:> 'Tatare, Heide'. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy több finnugor nyelvbe is az orosz közvetítette (vö. TLW 242).
30. *nogod* E 'zum Wahrsagen gebrauchte Bohnen, Pflaumenkerne (40 Stückchen)' [Wb. 1343a, Lw. 89]. Tatár jövevényszó, vö. tat. (kaz.) *noyīt*, (mis.) *nyūt* 'Bohnen', R. 'Wahrsagen'. Más török nyelvekből is kimutatható e kettős jelentésben. A törökségben a perzsa *noχūd*, *nuxūd* 'Kichererbse' átvétele (vö. Lw., TEW 354a). Az erzában ma elsősorban a *nogodso kajšems* '(die Weissagerin) wirft Bohnen' szó szerkezetben használatos.

31. *orazams* M R. 'fasten, Hunger leiden' [Wb. Ø, Lw. 97]. Töve tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *oraza*, (kaz.) *uraza*: 'Fasten' (Lw.). A votják nyelvjárásokba e tatár főnév került át, változatlan jelentésben és *uraza* alakban (TLW 300). A törökségi nyelvekben a perzsa *rūza* 'ua.' átvétele (TEW 364b).
32. *paj* E, M 'Anteil, Teil' [Wb. 1502a–1503a, Lw. 100]. Jövevényszó, de az átadó nyelv vitatott: 1. a tatár, vö. tat. *paj* 'ua.' (Lw.), 2. az orosz, vö. or. *naŭ* 'ua.' (Wb.). A szó a törökség számos ágában megvan, és ott eredete bizonytalan (különbféle magyarázataira vö. ESČ 141, TEW 378a, illetőleg TLW 247). Az oroszban török eredetű (REW 2: 302). Az is lehetséges, hogy a mordvin nyelvterület egyik (moksza) részén a tatár, a másikon (erza) az orosz volt az átadó.
33. *pala* M, *bala* E R., M R. 'Not, Unglück' [Wb. 113b, Lw. 104]. Valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. *bälä* 'ua.' (vö. Lw.). A tatárban és számos más törökségi nyelvben az arab–perzsa *balā* 'ua.' átvétele (TEW 59b, TLW 120).
34. *pařak* E 'vielleicht' [Wb. 1553a, 106]. Bizonytalan eredetű, talán tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *baräk*: *baräk alla!* <eine Grußformel>; [TatDw. 9] 'Gott sei Dank!' (vö. TLw.; itt biztos miser kölcsönszóként). Ez a törökségben elszigetelt tatár lexéma, valamint a tat. *bäräkät* 'Reichtum, Überfluß' és családja (ez utóbbiakra vö. ESČ154, TEW 70b) végső soron az arabból származhat, vö. arab *bārak*, *barakat* 'gesegnet', *bārak-Allāh!* 'Gott sei Dank!'.
35. *pařej* E, *pařci* M 'Seide' [Wb. 1553b–1554b, Lw. 107]. Bizonytalan eredetű, talán török jövevényszó, vö. csuv. *pořzen*, *pořsin* 'ua.' (vö. Lw.). A csuvas szó *n* végű törökségi megfelelőivel együtt iráni eredetű (ESČ 166, TEW 63a, EWUng. 85). Alighanem egy korábbi, vokálisra végződő csuvas (TEW) vagy tatár (REW 2: 318) szóalakra utalhat az or. *napua* 'Brokat', amelynek megfelelő török formából a mordvin szó könnyen magyarázható (a nyelvjárási megfelelésre vö. E *inzej*, M *inēzi* 'Himbeere', E *maćej*, M *maći* 'Gans', E *maņej*, M *maņi* 'heiteres Wetter', E *varćej*, M *varši* 'Krähe').
36. *pozaņa* E 'trüb, unklar', R. 'farblos, blaß' [Wb. 141a, Lw. 120]. Származékszó, de alapszava vitatott. 1. Alapszava a mdE *poza* 'Halbbier', M *boza* 'Dünnbier' (Wb.), mely a tat. R. *buzä* 'Dünnbier' vagy – a török nyelvekből való – or. *byza* 'ua.' átvétele (vö. Lw. 119, REW 1: 137, TEW 82a-b). 2. Önállóan nem adatható **poz(a)*- alapszava tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *boz* 'weißlich (von Pferden)', (kaz.) *buz* 'grau, weißlich',

- vö. még: tör. R. *bozar-* 'blaß werden, die Farbe verlieren' (Lw.). A törökségben a 'grau' jelentésű ótör. *boz* lovak színére utalt (TED 388; a török szóra vö. még: TMEN 2: 335, TEW 82a). – A mdE *-ña* képzőelem (vö. az E *-ne* ~ M *-nä* kicsinyítő képzőt).
37. *samana* M R. 'Zeit' [Wb. Ø, Lw. 126]. Török jövevényszó, vö. tat. *zaman(a)*, csuv. *saman(a)*: 'Zeit' (vö. Lw.). A török nyelvekben az arab eredetű perzsa *zamān* 'ua.' átvétele (vö. ESČ 177, TEW 529a, TLW 304). A mordvinban hapax legomenon lehet.
38. *savçr* M 'langsam' [Wb. 1960a, Lw. 128]. Valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. (mis.) *sabir* 'still, ruhig', (kaz.) 'Geduld' (Lw.). Számos török nyelvből kimutatható. A törökségi szó arab–perzsa eredetű (vö. még: ESČ 178, TLW 254). A moksa szó belseji *v* az átadó nyelvből származhat (vö. Lw. [bevezetés:] 12).
39. *snartoms* E 'wollen', *sçnardçms* M R. 'versuchen' [Wb. 1998b, Lw. 151]. Töve valószínűleg tatár jövevényszó, vö. tat. *sina-* 'versuchen' (?-lel: Lw.), mely a votjákba is bekerült (TLW 260). A törökségben régi denominális származék (TED 835; vö. még: ESČ 181–2, TEW 417a). A szóvég mordvin képzőbokr lehet [*-r* + (?) *-to/-dç*], de létrejötté és funkciója nem világos.
40. *solta* M R. 'Titel des Gottes *keřämät*' [Lw. 144; vö. *soltaj* M nyj. ? <ein Männername>: Wb. 2011a, vö. még: *sultan* E nyj. 'Sultan <als Epitheton der k.-Gottheit>': Wb. 2051a]. Török jövevényszó, orosz közvetítéssel is, vö. tat. *soltan* 'Sultan'; vö. még: or. *салтан, сьлтан* 'ua.'. Az oroszban oszmán–török, a török nyelvekben arab eredetű (REW 2: 572, 3: 44, TEW 432a). A *solta* szóvégének alakulása nem világos; ez vocativusi *soltaj* alakjában egy régi pogány istennek egyik állandó jelzője volt, vö. M *soltan keřämät*, *soltaj-atä käremed* 'alter Sultan k.' (Wb. 724a). Az istennév maga is török eredetű a mordvinban (vö. Lw. 68, TEW 255a).
41. *šeře*, *šeřä* M 'Messing' [Wb. 2137b–2138a, Lw. 133]. Ócsuvas jövevényszó, vö. tat. *jiz*, *Qiz* 'ua.' (Lw., vö. TED 982–3 és Rédei–Róna-Tas: NyK 74: 286; a török szócsaládra vö. még: ESČ 80, TEW 199b, TLW 193). A szó eleji csuvasos *š* : köztörök *j* megfelelésre vö. csuv. *širik* 'Erle' (> mdM *širçk* 'Esche; Ulme') : tat. *jirek* 'Erle', a szó belseji / szóvégi *r* : *z* megfelelésre vö. csuv. *ojar* 'helles Wetter' (> mdM *ajçra* 'kühl <vom Wetter>') : tat. *ajaz* 'heiter'. Eszerint az átadó ócsuvas szó **šer* (vö. Lw. [bevezetés:] 5) vagy inkább **šir* (NyK 74: 286) lehetett. Ehhez hangalakilag vö. még: csuv. *sārā* 'Fingerring' (> m. *gyűrű*; vö. EWUng. 502) : tat. *jözek* 'ua.'.

42. *šet'čń* M 'launenhaft; stolz, hochmütig', R. 'kunstvoll <von Handarbeiten>' [Wb. 2143b–2144a, Lw. 135]. Valószínűleg tatár eredetű, vö. tat. (mis.) *citen* 'schwer, mühsam', (kaz.) *čiten* 'ua.'. A török szó családjába tartozik a jelentésánál figyelmet érdemlő tel. *čädik* 'mäklig, wählerisch' (vö. TEW 106a; vö. még: Radl. 3: 1985).
43. *šind'ems* E, *šind'äms* M 'brechen (tr.), zerbrechen' [Wb. 2158b–2159a, Lw. 139]. Vitatott eredetű. 1. Ősi szó a finnugor korból; vö. m. *szed* (FU **šentä-* 'reißen, abbrechen': UEW 473). Más rokon nyelvből nem mutatható ki. 2. Származékszó: a mdE *šive-* 'brechen (intr.)' igéből *-nd'ä-* gyakorító igeképzővel (vö. ChrMd. 51) keletkezett. A *šive-* talán – amennyiben *v-*je **η*-re vezethető vissza – a FU **šāṅk3* ~ **čāṅk3* 'brechen' szócsaládnak a tagja (vö. UEW 31–2, Wb. 2159a). – A mordvin szónak egy adolatlan csuvas igéből való származtatása (Lw.) téves.
44. *šuma* M; E R. 'Trog' [Wb. 2195a, Lw. 149]. Ősi szó a finn-permi korból, vö. votj. *šumlk* 'kleines Glas', ? fi. nyj. *saima* 'Segelschiff' (UEW 456, SSA 3: 142). – Török származtatása (vö. Lw.) kevésbé valószínű.
45. *šaba* M, *žaba* E nyj. 'Kind' [Wb. 2694a-b, Lw. 155]. Jövevényszó, de az átadó nyelv és az átvétel körülményei nem világosak. A mordvinban a szó belseji *b* idegen (török?) szóra utal. Ugyanebből a rejtélyes harmadik nyelvből származhat a cser. *šuwō*, mely ma 'Nachkomme, Kind' jelentésű összetett szavak utótagjaként fordul elő (Bereczki: StUA 34: 94). Baski Imre a tat. (nyj.) *čaya* 'állat kölyke' (vö. TatRS) főnévre hívta fel figyelmet, mely egyébként többek közt a középtörök nyelvemlékekből és a mongolból is kimutatható (vö. TEW 96a). Végső forrásként talán az arab *šābbe* 'Mädchen', *šābb* 'Jüngling' (vö. Lw.) is szóba jöhet. Szavunk az oroszról viszont (vö. Wb.) aligha származhat, mert szemantikailag ide kapcsolható orosz szóról nincs tudomásunk.
46. *šiče* E, *čiče* E nyj. 'Schwager: Mann der älteren Schwester' [Wb. 258a–259b, Lw. 160]. Ősi szó az uráli korból, vö. fi. *setä*, zr. *čož*, vog. *šäš*, jur. *tīd'e* stb.: 'ua.' (UEW 34–5; vö. még: SSA 3: 171). – Néhány elszigetelt szó (vö. pl. csag. *čiče* 'Tante') alapján feltett török eredeztetése (Lw.) nem meggyőző.
47. *tazt* plur. E, *taz* M 'Krätze, Räude' [Wb. 2288b–2289a, Lw. 171]. Tatár jövevényszó, vö. tat. *taz* 'ua.', R. 'kahlköpfig <infolge einer Krankheit>' (Lw.). Az átadó nyelvi lexéma ősi török szócsalád tagja (vö. TEW 467b, TED 570, TLW 282, EWUng. 1482).

48. *tolkun* E, *tolka* M nyj. (R.) 'Welle, Woge' [Wb. Ø, Lw. 179]. Tatár jövevényyszó, vö. tat. (mis.) *tolkin*, (kaz.) *tulkîn* 'ua.'. Vö. még: keleti török *talga*, oszm. *dalga* 'ua.' (vö. Lw.; további török adataira l. még: TEW 487a, TLW 292). Az egyik régi erza evangéliumfordításban azonos jelentésben – hapaxként – előforduló *tolgon* főnév szó belseji *g*-je csuvas átadó nyelvre utal, noha hangalakilag ide kapcsolható szó a csuvasból nem adatható (Lw.).
49. *top*, *topa* M 'Spielball' [Wb. 2318b, Lw. 180]. Tatár jövevényyszó, vö. tat. (mis.) *top* 'Kanone', (kaz.) *tup* 'ua., Spielball' (Lw.). Régi török szó, gazdag szócsaláddal (ESČ 258, TEW 489a, TED 434). A törökségből a legkülönbözőbb típusú nyelvekbe is bekerült (vö. TMEN 2: 599–601).
50. *tuvor* E nyj. (Nyizsnij-Novgorod-i terület), *tur* R. 'Tisch' [Wb. 2359b, Lw. 184]. Valószínűleg tatár jövevényyszó, vö. tat. (mis.) *tör* 'die Stelle, wo der Tisch steht' (Lw.). A törökségi nyelvek minden ágából kimutatható (vö. TEW 494b, TED 528–9). A cser. *tör* 'Ehrenplatz' is tatár kölcsönszó (vö. TMEN 2: 607). A tat. *ö* > md. *u* hanghelyettesítésre vö. tat. *sözmä* 'Quark' > mdM *suzma* 'ua.', tat. *tös* 'Gestalt' > mdE *tus* 'ua.' (vö. Lw. [bevezetés:] 16). A *tuvor* alakváltozat ma 'Falle' jelentésben is él, és ezzel alighanem két szó egybeesésére figyelmeztet (vö. ótör. *tör* 'ua.': TED 528; vö. még: TMEN 2: 606–607, TEW 502b).
51. *teńka* M 'Münze', R. 'Ziermünze, Spielmarken <als Schmuck>' [Wb. 2388a-b, Lw. 174]. Tatár jövevényyszó, vö. tat. *tänkä*, R. *tenka* 'Silbermünze' (Lw.). A török nyelvekben minden biztonnal perzsa eredetű (vö. pl. ESČ 242–3; másképp: TEW 474a). A votj. *tanka*, nyj. *tänkä*, *tänka* 'Silberrubel' a tatárból (TLW 278–9), az or. *деньга*, plur. *деньги* 'Geld, kupferne Münze' a törökségi nyelvekből (REW 1: 339–40) való.
52. *uškır* M R. 'Schnur zum Festbinden der Hosen' [Wb. 2487b, Lw. 190]. Valószínűleg tatár eredetű, vö. tat. (mis.) *ičkır*, [TatDw. 20] *ičkır* 'Hosenschnur' (Lw.). Az *ič* 'das Innere' és a *kur*, *kır* 'Gürtel' összetételeként jó néhány további török nyelvben is megvan (vö. TEW 168a-b, TED 23). A mdM szó belseji *š*-nek tatár fonetikai okai vannak, ti. a tat. *č* rendszerint [š']-nek hangzik (Baski Imre közlése). Az oroszban is török jövevényyszó: az or. *шкур* 'Hosenriemen' egy krími tatár *učkur* 'ua.' átvétele (REW 3: 197).

Forrás- és rövidítésjegyzék
(továbbiakra vö. pl. EWUng., UEW)

- BUM 2 = Budapesti Uráli Műhely II. Szófejtő Műhely. 1999. szeptember 8–10. Szerk.: Oszkó Beatrix, Sipos Mária. Bp. 2001.
- ChrMd. = Keresztes László: Chrestomathia Morduinica. Bp. 1990.
- ESČ = В. Г. Егоров: Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары 1964.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Herausgeber: Loránd Benkő. I–II. Bp. 1993–1995.
- IMMdJa. = Б. А. Серебренников: Историческая морфология мордовских языков. Москва 1967.
- IUSprK = Károly Rédei: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Wien 1986.
- Radl. = Wilhelm Radloff: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. Bd. 1–4. 's-Gravenhage 1960.
- REW = Max Vasmer: Russisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 1–3. Heidelberg 1953–1958.
- Sev. = Севортян, Э. В.: Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные). Москва 1974.
- SRG = Словарь русских говоров на территории Мордовской АССР. [1–6. А–Р.] Саранск 1978–2001.
- TatDw. = H. Paasonen's tatarisches Dialektwörterverzeichnis. Herausgegeben von I. Kecskeméti. JSFOu. 66 (1965).
- TatRS = Татарско-русский словарь. Москва 1966.
- TLW = Sándor Csúcs: Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen. Bp. 1990 (Bibliotheca Uralica 10).
- TMEN 1–4 = Gerhard Doerfer: Türkische und mongolische Elemente im Neopersischen. Bd. 1–4. Wiesbaden 1963–1975.
- TW = H. Paasonen: Tschuwaschisches Wörterverzeichnis. Szeged 1974 (Studia uralo-altaica IV).
- UEW = Károly Rédei: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 1–2. Bp. 1986–1988.

Beiträge zu den türkischen Lehnwörtern des Mordwinischen
Über die Etymologien der Lehnwortmonographie von H. Paasonen

Die ausführlichste Untersuchung der türkischen Lehnwörter der mordwinischen Sprache ist mit dem Namen von Heikki Paasonen verbunden. Einerseits hat er 1897 in seiner Monographie *Die türkischen lehnwörter im mordwinischen* die tatarische bzw. tschuwassische Herkunft von 193 mordwinischen Lexemen bestimmt, andererseits enthält sein vierbändiges Großwörterbuch, *H. Paasonen's Mordwinisches Wörterbuch* (herausgegeben von M. Kahla zwischen 1990–1996) etymologische Verweise zu etwa 400 Lemmata des gewaltigen Materials, das größtenteils von ihm gesammelt wurde.

Hinsichtlich der türkischen Etymologien in der Lehnwortmonographie und des Vorkommens der etymologiewertigen Hinweise im Großwörterbuch gibt es folgende Möglichkeiten: 1. Das mordwinische Lemma kommt als türkisches Lehnwort in beiden Arbeiten vor (nach meiner Rechnung in 140 Stichwörtern). 2. Das mordwinische Lemma wird nur in der kleinen Lehnwortmonographie als türkisches Lehnwort erwähnt (52/53 St.). 3. Das mordwinische Lemma wird bloß im Großwörterbuch als Lehnwort türkischer Herkunft betrachtet.

In der vorliegenden Abhandlung wird der Ursprung jener mordwinischen Wörter untersucht, die zur obigen zweiten Gruppe gehören. Paasonen hat diese nämlich vor 105 Jahren für türkische Lehnelemente gehalten, aber sie haben im mordwinischen Großwörterbuch weder vom finnischen Sammler noch den Mordwinisten in jüngerer Zeit so eine Bezeichnung oder Bestätigung bekommen.

Die wichtigen Hinweise bezüglich der Herkunft der zu dieser Gruppe gehörenden Lexeme werden in alphabetischer Ordnung mitgeteilt. Die Wortform und die Bedeutung der Lemmata wird möglichst aufgrund des mordwinischen Großwörterbuchs (Wb.) und der in den 1990er Jahren publizierten modernen zweisprachigen mordwinischen Großwörterbücher bzw. der Lehnwortmonographie (Lw.) angegeben. Nach der Bedeutung befindet sich die Spaltennummer des Lemmas im Großwörterbuch, dann dessen Serienzahl in der Lehnwortstudie.

GÁBOR ZAICZ

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Beke Ödön: Mari nyelvjárási szótár
(Tscheremissisches Dialektwörterbuch)

Unter Mitarbeit von Zsófia M. Velenyák und †József Erdődi. Neu redigiert von Gábor Bereczki. Bearbeitet von Margarita Kuznecova. Herausgegeben von János Pusztay. Savariae 1997–2001. 3332 p.
(Bibliotheca Ceremissica. Tomus IV/1–9)

Beke Ödön 80. születésnapjára jelent meg a cseremisz nyelv legendás híró gyűjtőjének és feldolgozójának több mint ötszáz tételes publikációs jegyzéke (vö. NyK 65: 464–473), tanítványa, M. Velenyák Zsófia tollából. Ebben önálló kötetben közzétett munkái között egyebek mellett az alábbiak kaptak helyet: *Cseremisz nyelvtan* (Bp. 1911. Finnugor Füzetek 16.); *Tscheremissische Gesänge* (Wien 1929. Akademie der Wissenschaften in Wien); *Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde* (Oslo 1931. Oslo Etnografiske Museum. Bulletin 4.); *Texte zur Religion der Osttscheremissen* (Anthropos [St. Gabriel–Mödling bei Wien] 1934); *Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen* (Helsinki 1938. MSFOu. 76.); *A cseremiszek (marik) népköltészeté és szokásai. I.* (Bp. 1951); *Mari szövegek I.* (Bp. 1957); *Mari szövegek III–IV.* (Bp. 1961). “Élete fő művének cseremisz nyelvjárási szótárát szánta, de e tervét nem sikerült megvalósítania. A kéziratban készen álló korszakos jelentőségű munka megjelenését azóta is várja – mindhiába – a tudósvilág” – olvasható az 1990 évi debreceni finnugor kongresszus alkalmából, Domokos Péter szerkesztésében megjelent *Finnugor életrajzi lexikon* Beke Ödön cím-szavában (37).

A szombathelyi és a budapesti szakemberek, valamint a joskar-olai anyanyelvi kutató közös munkájának eredményeként e legutóbbi megállapítás már nem időszerű. Pusztay János, a Berzsenyi Dániel Főiskola uralisztikai tanszékének vezetője számos szombathelyi finnugor sorozat elindítása mellett (ezeknek elsősorban észt vonatkozásairól bővebben is beszámoltam a Reguly Társaság Értesítőjében; vö. Finnugor Világ VII. évf., 2. sz. 2002. jún.;

28–30) 1995-ben útjára bocsátotta a Volga-vidéken élő nyelvrokaink nyelvvel foglalkozó *Bibliotheca Ceremissica* címűt is. Első számként a kiadó mindjárt szenzációval szolgált: az ti. a Beke-féle négykötetes *Mari szövegek*-nek elveszettnek hitt második kötetét foglalta magában. E kötet kézirat anyagát az 1990-es évek elején Pusztay fedezte fel a szótári kéziratot tartalmazó ládák egyikében az Akadémiai Kiadónál, ahol az évtizedeken át kiadatlanul hevert. Az új szombathelyi uralisztikai sorozat második kötetében Pomozi Péter a cseremisz mondatértékű igeneves szerkezeteket, a harmadikban Natalja Gluhova a cseremisz babonák felépítését és stílusát vizsgálja meg. 1997-ben még egy harmadik kiadvány is megjelent e sorozatban, annak negyedik számként, és ismételten nagy feltűnést keltve: ez pedig a címben közölt cseremisz nyelvjárási szótár első kötete – harminchárom évvel szerzőjének halála után.

Pusztay János mint kiadó bevezetőjében (5–6) többek között beszámol arról, hogy Beke Ödön cseremisz szótári hagyatéka kétfajta változatban lát napvilágot. A végül is kilenc kötetet kitevő hagyományos megjelenés mellett CD-ROM-on hozzáférhetővé válik egy annál bővebb lexikográfiai gyűjtemény is, mely teljesebb példaanyagot szolgáltat, továbbá a példamondatokat a német mellett magyarul is értelmezi.

A művet újraserkesztő Bereczki Gábor előszavában (7–9) röviden összegezi a nagybecsű kiadvány munkálatainak a történetét. Az első világháborúban katonaként szolgáló Beke Ödön megsebesült, és emiatt irodai munkára helyezték a fővárosba. Ekkortájt kelt híre annak, hogy az osztrák–magyar fogságba esett katonák között nyelvrokaink is lehetnek, és Teleki Pál gróf, a későbbi miniszterelnök hathatós támogatásával sikerült is jó néhányat felkutatni közülük. Bekének – egykori professzora, Simonyi Zsigmond közbenjárására – engedélyezték, hogy csak félnapos katonai szolgálatot teljesítsen. Ilyenformán 1916 tavaszától 1918 őszéig módja volt arra, hogy a budapesti gázművekben elhelyezett cseremisz anyanyelvű hadifoglyoktól tekintélyes terjedelmű lexikológiai anyagot gyűjtsön. A Honvédelmi Minisztériumtól Beke megkapta minden egyes cseremisz nemzetiségű katona összes személyi adatát. Rendelkezésére állt tehát a lehetséges adatközlőknek a születési helye is. – Itt elgondolkozhatunk azon, hogy a második világháborút követően az országunkat “ideiglenesen”, négy évtizeden át megszálló csapatok állományában nyilván százsámra voltak zürjén, votják, cseremisz, mordvin stb. anyanyelvűek is. Ám az ide vezényelt idegen katonák személyi állományáról és nemzetiségéről nemhogy a szakemberek, talán még a gyarmattartók hazai lakájai, a népköztársaság kommunista pártvezetői sem tudhattak. Olykor pe-

dig – mint látható – egy-egy szerencsétlen helyzetnek lehet pozitív hozadéka is.

Beke az általa kiválasztott 29 cseremiszi nyelvi informátor többségét jó képességű embernek tartotta. Egyik adatközlője pedig történetesen olyan cseremiszi nyelvjárást beszélt, amely korábban a szakirodalomban ismeretlen volt. Bereczki megállapítása szerint Beke szótára túlnyomó többségében máig publikálatlan anyagot tartalmaz, de némely érdekes példamondat is bekerült a szótárba a szerző életében megjelent szövegközlések közül. Az előszóban említés történik Erdődi Józsefről és M. Velenyák Zsófiáról, akik az 1950-es évek elejétől legalább egy évtizeden át Beke állandó munkatársaként dolgozva ugyancsak jelentős érdemeket szereztek a nagyszabású szótári munkálat korábbi változatának megvalósításában.

A Beke-szótárt végleges formájában a cseremiszi anyanyelvű, németül kitűnően tudó és idővel a magyart is szépen elsajátító Margarita Kuznyecova vitte számítógépre. Az első kötetben Kuznyecova tömören összegezte, – az ő megfogalmazása szerint – szubjektív megjegyzései is olvashatók (11–12). Írásában először Beke Ödön munkásságát – közel százéves, de máig értékesnek tartott cseremiszi nyelvтанát, számos ma is nélkülözhetetlen szövegkiadását – méltatja. Ezután kijelenti: Beke most megjelenő szótársorozata a cseremiszi lexikográfiai irodalmat végigtekintve az egyik legteljesebb, és mind történeti, mind pedig leíró szempontból nagy jelentőségű kiadvány.

Pusztay, Bereczki és Kuznyecova kommentárjait követi a cseremiszi lakta gyűjtőpontok jegyzéke (13–15), továbbá a rövidítésjegyzék (16–17).

A szótár címszavai – csekély különbséggel – a Beke Ödön által megállapított cseremiszi betűrendben (17) követik egymást: *a/ä, b, ß* (1. kötet: 19–256), *e, ä/ç, i, j/d'* (2. k.: 257–602), *k/γ/G, l/l'* (3–4. k.: 603–968, 969–1396), *m, n, ñ, o, ö* (5. k.: 1397–1746), *p, r, s/ś* (6. k.: 1747–2276), *š* (7. k.: 2277–2639), *t, t'* (8. k.: 2640–3005), *ts/tʃ, u, ü* (9. k.: 3006–3332). Mint Margarita Kuznyecova is felhívja (i.h.) rá a figyelmet, a szócikkek 1. valamennyi lehetséges nyelvjárási változatot megadják, 2. a szóbokrosítás elvét követik, 3. nagyszámú példamondatot közölnek. Mindezek révén a cseremiszi nyelv (hang-, alak-, mondat-, nyelvjárástan) és folklór (népszokások, hagyományok, ünnepek nyelve) egyaránt jelen van a monumentális terjedelmű, több mint 3300 lapos lexikográfiai kiadványban. Magam is úgy látom, hogy a szótár elvi-módszertani és gyakorlati megoldásai egyaránt helyeselhetők, a címszavak könnyen megtalálhatók, és az egyes szócikkek is világos felépítésűek.

Az első kötetet 1997 nyarán sajtófogadással egybekötött ünnepségen mutatták be a szombathelyi főiskolán a munkálat tető alá hozói, melyen Beke Ödön leszármazottai is megjelentek. Alig négy és fél évvel később, 2001 de-

emberében – az utolsó két kötet nyomdába adását követően – pedig egy egész napos ülészak keretében került sor ugyanott a *Mari nyelvjárási szótár* záró konferenciájára. Délelőtt a közreműködők beszámolóí és különféle köszöntők hangzottak el; az utóbbiak között említést érdemel N. N. Gavrilovnak, “A finnugor népek kulturális fejlődéséért” nemzetközi alapítvány igazgatójának *A cseremiszek útja a XX. században: a jobbágyságtól a nemzeti* című előadása. A délutáni tudományos szimpóziumon Hans-Hermann Barts a cseremis modalitásról értekezett, Ju. V. Anduganov cseremis nyelvészeti problémákról, Sz. Sz. Szibatova a XX. századi cseremis lexikográfia fejlődéséről számolt be, Zaicz Gábor pedig *Lexikológia és etimológia* főcímet viselő előadásában a cseremis szótári munkálatok három évszázados történetét tekintette át. Végül *Program és hivatás* címmel Tóth Péter ismertette Beke Ödönnek a nyelvész és etnográfus Pável Ágostonnal, a Vasi Szemle, ill. a Dunántúli Szemle egykori szerkesztőjével folytatott tudományos levelezését.

Jómagam előadásom konklúziójaként megállapítottam: a Bereczki Gábortól újjászzerkesztett hatalmas Beke Ödön-szógyűjtemény teljes anyagának megjelentetése nemcsak a hazai finnugrisztika nagy eseménye, hanem a nemzetközi uralisztikának is meghatározó jelentőségű ünnepnapja. A 3332 lapos monumentális lexikográfiai mű pedig, esetleg mai három fő alkotója újabb mintaszerű együttműködésének eredményeként – Bereczki Gábor *Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II.* című kitűnő etimológiai összegző munkája mellett – alapja lehet egy majdani modern, megbízható cseremis szófejtő szótárnak, mely ismert módon a tudományszak régi adósságai közé tartozik.

ZAICZ GÁBOR

А. М. Гребнева–В. В. Лещанкина:

Русско–эрзянский ботанический словарь (названия сосудистых)

Саранск, Красный Октябрь, 2002. 60 с.

Örvendetes, hogy a mordvin szótáirodalom is gyarapszik, gondolva akár bilingvális szótárakra (részletesebben vö. Zaicz Gábor NyK 97: 335–336), akár egyes tudományterületek lexikájának összegyűjtésére, pl. botanikai szójegyzékekre, szótárakra. Raisza Nyikolajevna Buzakova *Тикишень валкс* (Szaranszk, 1996) című kiadványát említhetjük, amely mordvinul mutatja be az egyes növényeket, orosz és latin megfelelőekkel. A könyvet a növényekről

készült rajzok teszik szemléletesebbé. A címe talán megtévesztő lehet, hiszen nemcsak füvekről (*мукуе* 'fű, széna') van benne szó, hanem virágos növényekről és fákról is.

A legfrissebb kiadvány két szerző munkáját dicséri. Grebnyeva és Lescsankina orosz–erza botanikai szótárukban az edényes növények (harasztok és virágos növények) neveit gyűjtötték egybe. Aki végzett már hasonló típusú munkát, tudja, milyen sok buktatója van egy ilyen feladatnak, míg összeeszedi, egyezteti a növényeket és a nevüket, illetve a nyelvek közti megfeleléseket.

A két kutató is így látja: Összeegyeztetni és rendszerezni a növények elnevezéseit alárendelve őket egy egységes elvnek, vagyis létrehozni egy szótárt, meglehetősen nehéz feladat tehát, amely általában a kutatók nemzedékeinek fáradozásával, egész kollektívák munkájával valósul meg. Bár a nem túl nagy terjedelmű szótáron végzett munka sok örömet és elégedettséget szerzett, de voltak pillanatok, amikor a feladat erőnkön felülnek tűnt – vallják a kutatók. Az ok az erza nyelvben a több részből álló szakkifejezések hiányos kidolgozottsága. Ez a szótár az erza irodalmi nyelv mai állapotán nyugszik, mintegy 1600 elnevezést tartalmaz. A szerzők a mordvin lexikográfiában a tudományos növénynévadás első próbálkozásának tekintik 60 lapos szótárfüzetüket. A szótár tartalmazza az edényes növények elnevezéseit, melyek megvannak az erza lexikográfiai forrásokban, a nyelvjárási használatban, sőt a szóalkotás módszerét elfogadták az alábbi tudományos munkákra támaszkodva: *Az európai Oroszország központjának edényesnövény-határozója* (1995), *Gyógynövények latin elnevezéseinek etimológiai szótára* (1962) stb.

A szótár számos tudományág (botanika, növénytermesztés, virágkertészet, rétgazdálkodás) tanulmányozói (tanárok, tanítók, egyetemisták) számára készült, és a szerzők remélik, hogy hasznos anyagként szolgál mindazoknak, akik érdeklődnek az erza nyelv problémái és a mordvinföldi természet iránt.

A továbbiakban a szerzők kedves kötelességüknek tekintik, hogy kifejezzék szívélyes köszönetüket az erza nyelvi tanszék tagjainak jóindulatú, nélkülözhetetlen segítségükért, és a bírálóknak: M. V. Moszin professzornak, a bölcsészettudományok doktorának, R. Sz. Sirmanszkina docensnek, a bölcsészettudományok kandidátusának, T. B. Szilajeva docensnek, a biológiai tudományok kandidátusának egy sor értékes megjegyzésükért, melyet a szótár kéziratának bírálatában fejtettek ki. A szerzők tudatában vannak annak, hogy jelen szótár nem mentes a hibáktól, ezért minden kritikai észrevételt köszönettel fogadnak, és lehetőség szerint figyelembe veszik a soron következő munkájukban. Minden észrevételt és javaslatot kérnek eljuttatni Szaranszkba, az Erza Nyelvi Tanszékre valamint a Növényteni és Növényfiziológiai Tanszékre.

A szótár felépítése rendkívül könnyen áttekinthető: abcérendben az orosz növénynév áll elől, ezt követi az erza és a latin. A növénynévadásban az első mindig a nemzetségnév az adott három nyelven, majd a fajta neve. Ez így teljesen korrekt. A könyv végén gazdag irodalomjegyzék található.

Amit a recenzens mégis javasolt volna, ha erre módja nyílt volna: még egyszer ellenőrizni a latin neveket. Vélhetően igaz az a mondás, hogy hibátlan könyv nincs, és erre maguk a szerzők is hivatkoznak, ám itt egy kicsit több a “megengedett” a hibák száma.

A továbbiakban a latin alakokat veszem sorra, elől a könyvbeli adat, majd a helyes változat, minden bizonnyal nem a teljesség igényével.

<i>Eyonymus verrucosa</i>	<i>Euonymus verrucosus</i>
<i>Euonymus europaea</i>	<i>Euonymus europaeus</i>
<i>Puccinellia distans</i>	<i>Puccinellia distans</i>
<i>Milium effisum</i>	<i>Milium effusum</i>
<i>Sumbucus nigra</i>	<i>Sambucus nigra</i>
<i>Calamagrostis negletcta</i>	<i>Calamagrostis neglecta</i>
<i>Veronica anagallis aguatica</i>	<i>Veronica anagallis aquatica</i>
<i>Veronica officianalis</i>	<i>Veronica officinalis</i>
<i>Anemone sylvestries</i>	<i>Anemone sylvestris</i>
<i>Anchusa affincialis</i>	<i>Anchusa officinalis</i>
<i>Angelica sylrestris</i>	<i>Angelica sylvestris</i>
<i>Spargarium gramineum</i>	<i>Sparganium gramineum</i>
<i>Spargarium minimum</i>	<i>Sparganium minimum</i>
<i>Spargarium simplex</i>	<i>Sparganium simplex</i>
<i>Spargarium angustifolium</i>	<i>Sparganium angustifolium</i>
<i>Lonicera tatatrica</i>	<i>Lonicera tatarica</i>
<i>Stellaria nemorsum</i>	<i>Stellaria nemorosum</i>
<i>Salix triandr</i>	<i>Salix triandra</i>
<i>Chamerion angustifoldium</i>	<i>Chamerion angustifolium</i>
<i>Brassica canliflora</i>	<i>Brassica cauliflora</i>
<i>Trifobium</i>	<i>Trifolium</i>
<i>Oxyicoccus palustris</i>	<i>Oxycoccus palustris</i> ¹
<i>Oxyicoccus microcarpus</i>	<i>Oxycoccus microcarpus</i> (<i>Vaccinium</i> !)
<i>Leontodon autumnadis</i>	<i>Leontodon autumnalis</i>
<i>Anthriscus sylrestres</i>	<i>Anthriscus sylvestris</i>
<i>Thesium asvense</i>	<i>Thesium arvense</i>
<i>Allium satirum</i>	<i>Allium sativum</i>

¹ Ezt ma már a *Vaccinium* nemzetségben belül tárgyalják: *Vaccinium oxycoccus*.

Glyceria nemolalis	Glyceria nemolaris
Pteridium aguilinum	Pteridium aquilinum
Carex dióca	Carex dioica
Cynogló ssum	Cynoglossum
Satária viridis	Setaria viridis
Dryópteris filix-max	Dryopteris filix-mas

A magánhangzó időtartamának jelölése (hangsúly?) helyenként következetlen: Papaver ~ Papáver; Dáucus ~ Daucus; Poa ~ Póa; Lólium ~ Lolium; Órchis ~ Orchis stb. A hibák kijavításával a növényteni szótár pontosabb, így értékesebb lesz.

MÁTÉ JÓZSEF

М. В. Мосин–А. С. Егорова:
Эрзянь–немецень валкс. Ersä–deutsches Wörterbuch
 Саранск, Красный Октябрь, 2002. 298 с.

A mordvinföldi szótárkészítés második aranykorát éli. A “hőskor” a múlt század negyvenes éveire tehető, akkoriban négy (orosz–erza/moksa, ill. erza/moksa–orosz) szótár jelent meg. Hosszú csend után a kilencvenes évek elejétől egymás után jelennek meg a különféle szótárak² (ezek ismertetését és bírálatát lásd: Maticsák Sándor: *Új mordvin szótárak*. In: FUD 6 (1999): 172–179; *Suomalais–ersäläinen sanakirja. Finneñ–eržan valks*. In: FUD 7 (2000): 147–150; *Linguistic Terms in Erzya-Mordvin Dictionaries*. In: Zur Frage der Terminologiebildung in den uralischen Sprachen. Specimina Sibirica XVIII (2001): 51–58. Szombathely; valamint Zaicz Gábor ismertetése az erza-mordvin–magyar szótárról: NyK 97: 335–344).

² Szerebrennyikov–Buzakova–Moszin: *Eržan–ružoñ valks. Erzjansko–russkij slovar*. Moszkva 1993; Scsemerova: *Eržan–ružoñ valks. Russko–eržanskij slovar*. Szaranszk 1993; Scsankina: *Mokšän–ruzän valks. Russko–mokšanskij slovar*. Szaranszk 1993; Niemi–Moszin: *Ersäläis–suomalainen sanakirja. Eržan–finneñ valks*. Turku 1995; Szerebrennyikov–Feoktyisztov–Poljakov: *Mokšän–ruzän valks. Mokšansko–russkij slovar*. Moszkva 1998; Herrala–Feoktyisztov: *Mokšalais–suomalainen sanakirja. Mokšän–finneñ valks*. Turku, 1998; Mészáros–Sirmankina: *Erza-mordvin–magyar szótár*. Szeged 1999; Alhoniemi–Agafonova–Moszin: *Suomalais–ersäläinen sanakirja. Finneñ–eržan valks*. Turku 1999, Szaranszk 2000. – Paasonen: *Mordwinisches Wörterbuch I–IV*. Helsinki 1990–96; Cigankin–Moszin: *Etimologijañ valks*. Szaranszk 1998; Sirmankina: *Frazeologijañ valks*. Szaranszk 1998.

2002-ben újabb három opusszal gazdagodott a mordvinisztika: az erza–német szótár mellett két helyesírási szótár is napvilágot látott: a *Vejse, baška, tešks vel'de* [Egybe, külön, kötőjellel] című kötet az erza; a *Marsa, baška, kitksa vel'dä* [Egybe, külön, kötőjellel] című pedig a moksa ortográfia alapjaiba vezeti be az olvasót. Az alábbiakban ezek közül a 16 ezer címszavas erza–német szótárt mutatom be. Az elemzés során ugyanazokat a szempontokat követem, mint a korábbi szótárkritikáim során.

A kis finnugor népek szótárszerkesztői számára az egyik legnagyobb nehézséget az orosz eredetű szavak megrostálása jelenti. Több olyan szótár van, amelyik rengeteg (részben elmordvinosított) orosz címszót felvesz, s úgy tűnik, ez alól az erza–német szótár sem kivétel. Ha megnézzük az első oldal anyagát, a következő címszavakkal találkozunk: *a, abažur, abzac, abońement, abońent, abrikos, absol'tnoj, abstragirovams, abstraktnoj, abstrakcija, absurd, absurdoń, abungavtoms, abungadoma, abungadoms, abungadića, abhazava, abhazec, abhazoń, ava, avavt, avavtomo*. Ebből mordvin eredetű az *abungadoms* 'meglepődik' és az *ava* 'anya' szócsaládja...

Korábbi recenzióimban megvizsgáltam néhány szókezdő (a mordvinban viszonylag idegen) mássalhangzó (kerekített) százalékos arányát. Ezt most kiegészítem a Moszin–Jegorova szótár adataival:

	NM	MJ	SzBM	MS	HF
b-	4,4	5,0	3,6	2,6	2,1
d-	3,9	3,5	2,4	1,1	0,9
g-	2,9	3,1	2,0	1,1	1,4
c-	1,2	1,0	1,9	2,6	1,4
z-	1,9	2,2	1,3	0,9	0,7
f-	1,7	1,0	1,4	0,3	0,5
ž-	0,7	0,8	0,6	0,1	0,5
h-	0,9	0,6	0,5	0,01	0,2

NM = Niemi–Mosin: *Ersäläis-suomalainen sanakirja* (1995); MJ = Moszin–Jegorova: *Erzań–ńemeceń valks* (2002); SzBM = Szerebrennyikov–Buzakova–Moszin: *Erzań–ruzoń valks*. (1993); MS = Mészáros–Sirmankina: *Erza-mordvin–magyar szótár* (1999); HF = Herrala–Feoktistov: *Mokšalais-suomalainen sanakirja* (1998).

Az orosz eredetű szókinctől leginkább mentesnek a Herrala–Feoktistov és a Mészáros–Sirmankina szótár látszik. Mihail Moszin és szerkesztőtársai teljesen más válogatási elvet képviselnek, törekvésük, hogy a nem mordvin anyanyelvűeknek az erza szövegek olvasása közben ne kelljen orosz szótárt is használni. Ez az elv az erza–finn és az erza–német szótár esetében többé-kevésbé elfogadható (bár sokan nem értenek egyet Moszinékkal), ám az

erza–oroszló szótár esetében nem. Ugyanakkor – ismételve az 1999-es recenziómban írottakat – továbbra sem tartom szükségesnek az *avianošec*, *blagoust-rojennoj*, *fabkom*, *formulirovka*, *granatometčik*, *hlopčatobumažnoj* stb. “mordvin” szavak felvételét, sem pedig az orosz katonai terminológia (még mindig!) előtérbe helyezését: *vojenkom* ’Kriegskommissar’, *vojenkomat* ’Kriegskommissariat’, *vojenruk* ’Militärleiter’. Enyhén szólva idejétmúlnak tőnik a szocializmus terminológiájának felvétele, a szótárban – hasonlóan a turkui kiadványhoz – helyet kap az *antagonizma*, *imperializma*, *imperialist*, *krasnoarmejec*, *krasnoarmejskoj*, *krasnoarmennoj*, *krasnoflotec*, *opportunizma*, *opportunist*, *politbjuro*, *politgramota*, *politotdel*, *socializma*, *socialist*. De az 1995-ös szótárhoz képest legalább kimaradt a *dořevoľucionnoj* és a *politkatoržaín*...

A szótárban a különféle szakterületek szakszókincse is helyet kap, az anatómiától a fotográfia és konyhaművészet szókincsén át egészen a vallási-mitológiai kifejezésekig. A szerzők néhol jelölik az adott szó nyelvjárási, beszélt nyelvi, irodalmi vagy éppenséggel elavult jellegét. Az igei címszavak után általában feltűntetik az ige alanyi vagy tárgyias mivoltát, s jelölik a határozószókat, prepozíciókat és névmásokat is. Szintagmák, kifejezések, frazeologizmusok viszonylag ritkán bukkannak fel a szótárban.

A kétnyelvű szótári részt a német rövidítések jegyzéke (271–276) követi. Talán egyúttal hasonló lehetett volna mordvinul is közreadni. Nagyon hasznosnak tőnik a rövid német nyelvtani összefoglaló (277–292): a nyelvtanulót a világosan szerkesztett táblázatok könnyen eligazíthatják a német alapgrammatika kérdéseiben. Ugyanezt a célt szolgálja a több mint 150 német igét tartalmazó ragozási táblázat is. Nagyon jó lett volna ugyanakkor, ha a szótárszerkesztők az erza-mordvin nyelvtant is hasonlóképpen áttekintették volna.

A szótár külalakja jónak, korszerűnek mondható, ugyanakkor a hasábok – a sorkiegyenlítés miatt – sokszor foghíjasak.

A német szövegben néhány zavaró elütés elő-előfordul, főként az előszó első mondatát kellett volna még egyszer átolvasni a szerkesztő(k)nek.

Az erza–német szótár hiánypótló mű. Reméljük, rövidesen napvilágot lát a német–erza változat is, s megszületnek a többi világnyelv kétnyelvű szótárai is.

MATICSÁK SÁNDOR

**Н. В. Казаева: Эрзяньские географические названия
(лексико-семантическая характеристика)**

Саранск, Красный Октябрь, 2001. 56 с.

Az erza helynevek legrészletesebb jelentéstani csoportosítását Ny. V. Kazajeva, a mordvínföldi névtani iskola fiatalabb generációjának vezető kutatója adta közre 2001-ben megjelent egyetemi jegyzetében. Ilyen jellegű munka ez idáig nem született, a korábbi években megjelent onomasztikai tárgyú írások e kérdéskört csak érintőlegesen kezelték, sokszor megmaradva az általánosságok szintjén. A mordvín névtan művelői főként az etimológiai kutatásokat, illetve a földrajzi determinánsok (ottani terminológiával: topoformánsook, mint pl. *lej/läj* 'folyó', *vel'e/vel'ä* 'falú' stb.) leírását helyezik előtérbe. Kazajeva hiánypótló műve szakít az eddigi gyakorlattal, ő a kétrészes nevek előtagjainak és a sajátosságjelölő egyrésztes neveknek a szemantikai csoportosítását végzi el. Egyik legnagyobb érdeme, hogy a különféle helyneveket nem egymástól elkülönítve mutatja be, hanem a településnevek, víznevek és mikrotoponimák együtt szerepelnek, számos eddig rejtve maradt összefüggésre rávilágítva ezáltal.

Műve elején Kazajeva az elméleti kereteket tisztázza: definiálja a mikrotoponimákat, osztályozza a helyneveket, bemutatja a névtani rendszer fogalmát, és röviden áttekinti a mordvín névkutatás történetét. A mű törzsanyaga, az erza földrajzi nevek lexikai-szemantikai jellemzése (10–46. oldal) az alábbi fő fejezetekre oszlik: **1.** Köznévi eredetű nevek, ezen belül: 1.1. A természeti-földrajzi környezet, az állat- és növényvilág jellegzetességeit tükröző nevek, 1.2. Az emberi tevékenységgel, az anyagi-szellemi kultúrával, társadalmi viszonyokkal kapcsolatos nevek. **2.** Tulajdonnévi eredetű nevek, ezen belül: 1.1. Személynévi eredetű nevek, 1.2. Helynévi eredetű nevek.

Az alábbiakban rövid áttekintést adok Kazajeva kategóriáiról. (Az egyes csoportokat Kazajeva nem számozza, ezeket utólag, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért, én láttam el számokkal.)

I. Köznévi eredetű nevek

1. Természeti nevek

1.1. Természeti környezet: a) vízi objektummal kapcsolatos nevek (ide Kazajeva olyan földrajzi determinánsokat sorol, mint pl. *lej* 'folyó', *lišma* 'forrás', *lišmap'ra* 'forrás', *er'ke* 'tó', or. *bolota* 'mocsár', *rod'nik* 'forrás'); **b)** a terület kiemelkedései: *mar* 'halom', *pando'ń víř* 'domb-erdő', *šil'd'ej lišma* 'zsombék-forrás'; **c)** a terület mélyedései: *latko* 'patak'.

- 1.2. Az objektum jellemzői:** **a)** méret, nagyság, forma: nagyság (*pokš lišma* 'nagy-forrás'), hosszúság (*dolgoj ozero* 'hosszú-tó'), méret, mélység, szélesség, magasság (*širokoj erke* 'széles tó'), mennyiség (*kolmä lišmaprát* 'három-forrás'), forma (*kičkeré ki* 'görbe-út'); **b)** minőségi jellemvonások: kor (*tašto ve'e* 'öreg-falu'), szín (*ašo ved'* 'fehér-víz', *čopuda vir'* 'sötét-erdő'), talajminőség (*keven gi* 'köves-út', *čovar latkã* 'homok-patak'); **c)** egyéb jellemvonások (*kel'me lišma* 'hideg-forrás', *salov lišma* 'sós-forrás', *tant'ej lej* 'finom-folyó', *gajni lišma* 'hangos-forrás', *koške lej* 'száraz-folyó').
- 1.3. A vidék állatvilágát tükröző nevek:** **a)** házi- és vadállatok (*numoloñ paksa* 'nyúl-mező', *ovto latko* 'medve-patak'); **b)** madarak (*kargo lej* 'daru-folyó', *mačej vir'* 'liba-erdő').
- 1.4. A vidék növényvilágát tükröző nevek:** **a)** az erdőre utaló lexémát tartalmazó nevek (*vir'* 'erdő', *kužo* 'tisztás'); **b)** fák, bokrok (*lepe erke* 'éger-tó', *pizol pando* 'berkenye-domb'); **c)** fűfélék (*kamiš erke* 'nád-tó', *umbrav latkã* 'sóska-patak'); **d)** gazdasági/kultúrnövények (*kañst' bolota* 'kender-mocsár', *kapsta latko* 'káposzta-patak').
- 1.5. Az objektum helyére utaló nevek:** **a)** más helyhez való horizontális hasonlítás (*vasolo kañst' erke* – *malaso kañst' erke* 'távoli/közeli-kender-tó', *ikel'ce kil'ej latko* 'elöl lévő-nyírfa-patak'); **b)** más helyhez való vertikális hasonlítás (*alo ušo* 'alsó-utca'); **c)** sorszámnevi megnevezés (*omboče lejne* 'második-patak').
- 1.6. Metaforikus megnevezések:** **a)** emberi vagy állati testrésszel való hasonlítás (*bojaroñ peke latko* 'bojár-has-patak', *ovto prá* 'medve-fej [rét]'); **b)** használati eszközzel való hasonlítás (*kočol latko* 'üst-patak', *štana paksa* 'nadrág-mező'); **c)** élőlény tulajdonságaival, cselekedeteivel való felruházás (*rangi lišma* 'üvöltő- forrás').
- 2. Mesterséges (emberi tevékenységre, anyagi és szellemi kultúrára utaló) nevek:**
- 2.1. A lakosság foglalkozása:** **a)** földművelés (*meža lej* 'mezsgye-folyó'); **b)** állattenyésztés (*stan lej* 'tehenek szálláshelye-folyó'); **c)** méhészkedés (*neške latkã* 'méhészet-patak'); **d)** egyéb (*kuznec pando* 'kovács-domb', *muška vajatova erke* 'kenderáztató-tó').
- 2.2. A település típusa, gazdasági tevékenység:** **a)** település típusa (*ve'e pe* 'falu-vég'); **b)** gazdasági tevékenység (*ved'gev latko* 'malom-patak', *utomo lejbrã* 'hombár-forrás'); **c)** út, közlekedés (*sed' ki* 'híd-út').

2.3. Vallással, hitvilággal, népszokásokkal, ünnepekkel kapcsolatos nevek: *iñeči lišma* 'húsvét-forrás', *křost pando* 'kereszt-domb', *pazon lišma* 'isten-forrás'.

2.4. Etnikai hovatarozásra, szociális helyzetre utaló nevek: **a)** etnikai hovatarozás (*ruzava latkă* 'orosz-nő-patak', *tatar pando* 'tatár-domb'); **b)** szociális helyzet, társadalmi réteghez tartozás (*bojar lišma* 'bojár-forrás', *tejt'er pando* 'lány-domb').

II. Tulajdonnévi eredetű nevek

- 1. Személynévi eredetű nevek:** **a)** keresztnevek (*zahar ved'gev* 'Zahar-vízimalom'); **b)** családnevek (*Ivkin luga* 'Ivkin-rét'); **c)** apai név (*petič latko* 'Petics patak'); patronimikus (elődökre utaló, összetett) nevek (*makar vaškañ latkă* 'Makar fia Vaszili-j-patak'); **d)** gúnynev (*baklanoñ lišma* 'Baklan forrás'); **e)** eseménynevek (*isajiñ guloma tarka* 'Isaj-halál-hely').
- 2. Helynévi eredetű nevek:** *Lada ki ulu lej* 'a Lada faluba vezető út-patak'.

Mint minden csoportosítás, ez is önkényes, s számos pontjával lehet vitakozni. Ilyennek tartom például a gazdasági tevékenységre utaló neveket: ezek a nevek fontos szerepet töltenek be a mordvinföldi víznévrendszerben, ennek ellenére Kazajevánál több alcsoportban elszórtan bukkannak fel. Ugyancsak vitathatók az "objektum jellemzői" csoport alkategóriái: túlságosan elnagyoltnak tűnik az "egyéb" kategória, itt több alcsoportot is fel lehetett volna állítani (pl. íz, szag, hang). Semmi nem indokolja a madárnevek vagy éppenséggel a fűfélék különválasztását stb.

Korábban sok szerző keverte az etimológiai és szemantikai kategóriákat, illetve csak egy-egy nyelvhez (általában a mordvinhoz) sorolható neveket csoportosították. Kazajeva végre szakít ezzel a gyakorlattal, ő nem választja szét a mordvin és orosz neveket, hanem együtt tárgyalja őket.

Kazajeva (és korábban mások) kutatásai alapproblémájának tartom az egy- és többrészes nevek egybemosását, illetve a nyelvészeti és kultúrtörténeti (növénytan, zoológiai stb.) kategóriák összekeverését, -keveredését. Ha, példának okáért, a növény- és állatnévi eredetű vízneveket vesszük sorra, akkor sok információt megtudhatunk a környék növénytakarójáról és állatvilágáról (habár ezek is esetlegesek, mert egy-egy név hiányából nem következik automatikusan az adott növény/állat elő nem fordulása), de ez nem visz közelebb minket a névrendszer leírásához. Ez a – némiképp leegyszerűsítő – szemantikai csoportosítás jellemezte egyébként sokáig a magyar helynévtant is. Az utóbbi évtizedben azonban egyre nagyobb teret kap a Hoffmann István

által megalkotott modell, mely három síkon vizsgálja a neveket: funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai és keletkezéstörténeti síkon.

A növény- és állatnevek kategóriájában maradványok, e modelleket Tóth Valéria a következőképpen írja le:³ a) funkcionális-szemantikai modell: a helyre jellemző növény- és állatvilág; b) lexikális-morfológiai modell: pusztai növény-/állatnév (*Eger, Csóka*); képzett növény-/állatnév (*Egregy, Csókás*); növény-/állatnévvel alkotott összetétel (*Egres-patak, Csóka-kő*); c) keletkezéstörténeti modell: metonimikus névadás (*Eger, Csóka*); morfológiai szerkesztés (helynévképzés) (*Egregy, Csókás*); szintagmatikus szerkesztés (jelzős szerkezet) (*Egres-patak, Csóka-kő*).

A lexikális-morfológiai modellhez a mordvínföldi víznevek közül merítve a példákat:

puszta növény-/állatnév	képzett növény-/állatnév	növény-/állatnévvel alkotott összetétel	etimológia
	<i>Jelhovka, Jelšanka Lepjevka, Lepjevo</i>	<i>Lepje latko, Leplej</i>	or. <i>olha</i> 'éger' md. <i>lepe/lepä</i> 'éger'
	<i>Sosnovij Pičevka, Pičajevka</i>	<i>Piče erke</i>	or. <i>sosna</i> 'erdei fenyő' md. <i>piče/pičä</i> 'fenyő'
	<i>Lipovoje</i>	<i>Pekše lišma</i>	or. <i>lipa</i> 'hárs' md. <i>pekše/päšä</i> 'hárs'
	<i>Pajevka Ošinka</i>	<i>Poj lej, poj lišma</i>	md. <i>poj/poju</i> 'nyárfa' or. <i>ošina</i> 'nyárfa'
	<i>Dubki, Dubovoje</i>	<i>Tuma'lej, Tumo latko</i>	or. <i>dub</i> 'tölgyfa' md. <i>tumo/tumä</i> 'tölgy'
<i>Kumbra</i>		<i>Umbrav latko</i>	md. <i>umbrav/kumbra</i> 'sóska'
	<i>Kamišovka</i>	<i>Kamiš erke</i>	or. <i>kamiš</i> 'káká, nád'
<i>Sanžej</i>		<i>Sanžej lejbrá</i>	md. <i>sańd'ej/šeńd'i</i> 'sás'
	<i>Volčij</i>	<i>Veřgiz latko</i>	or. <i>volk</i> 'farkas' md. <i>veřgiz/väřgaz</i> 'farkas'
	<i>Zajačij, Zajčik</i>	<i>Zajka latko Numälä latkä</i>	or. <i>zajac</i> 'nyúl' md. <i>numolo/numäl</i> 'nyúl'
	<i>Lisij</i>		or. <i>liša</i> 'róka'

³ A helynévmodellek nyelvföldrajzi vizsgálata a korai ómagyar korban. In: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä 2002: 129.

		<i>Řivež latko</i>	mdE <i>řivež</i> 'róka'
<i>Utka</i>		<i>Utka eřkt'</i>	or. <i>utka</i> 'kacsa'

A Középső-Volga-vidék névrendszereinek leírásához feltétlenül figyelembe kell venni a többnyelvűséget, illetve a több névrendszer együtt/egymás mellett élését. A fentebbi táblázatba igyekeztem olyan adatokat választani, amelyek nyelvileg is szétválaszthatók. A célzatosan közreadott példaanyag (és a helynevek korábbi vizsgálatai) alapján óvatosan ki lehet jelenteni: az orosz névanyag elsősorban a szóképzést, a mordvin pedig az összetételt (a szintagmatikus szerkesztésmódot) részesíti előnyben.

Kazajeva rendszerezésének másik problémája az alaptagok kérdése. A mordvin szakirodalomban a földrajzi determinánsokkal sokat foglalkoztak, s ezek rendszerét részletesen le is írták.⁴ Kazajeva szemantikai rendszerezésében összekeveredik a bővítményrészek és az alaptagok besorolása: az 1.1. csoportban fordulnak elő a vízi objektummal kapcsolatos nevek (*řej* 'folyó'), a kiemelkedések (*pando* 'domb') és mélyedések (*latko* 'patak'), az 1.4.-ben az erdőre utaló lexémát tartalmazó nevek (*vir* 'erdő', *kužo* 'tisztás'), míg a 2.2.-ben a település jellegéről információt adó nevek (*vele* 'falú', ismét a *kužo* 'tisztás', *oš* 'város' stb.), holott ezeket célszerű lenne együtt tárgyalni.

Mindezen megjegyzések, kiegészítések ellenére Kazajeva műve a mordvin névtan elméleti kereteinek megújítására irányuló első lépésnek tekinthető. Jó lenne, ha a szerző a közeljövőben vizsgálatait kiterjesztené moksa területekre is, s egységes mordvin névtani kereteket teremthetne.

4 Vö. pl. Д. В. Цыганкин: *Из наблюдений над структурными особенностями топонимов на территории Мордовской АССР*. In: *Труды* 36 (1969): 174–191; *Мордовская архаическая лексика в топонимии Мордовской АССР*. In: *ОнПов*. 4 (1976): 167–171; *Топонимическая система мордовских языков*. In: *Лексикология современных мордовских языков*. Саранск 1983. 161–173; *Лексико-семантическая характеристика отдельных пластов топонимической системы МАССР*. In: *ОнПов*. 1986: 4–20; *Память земли*. Саранск. 1993. – Н. В. Казаева: *Эрзянские суффиксальные топонимы*. In: *CIFU-8/5* (1996): 238–241; *Эрзянские аппелятивы в топонимической системе восточной части Мордовии*. In: *Лексика и грамматика финно-угорских языков*. Саранск 1996. 162–169. – Maticsák Sándor: *A řej/l'äj 'folyó' utótagú településnevek a mordvinban*. In: *FUD* 3 (1993): 67–76; *A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere*. Debrecen 1995; *A vel'e/velä 'falú' utótagú településnevek a mordvinban*. In: *CIFU-8/5* (1996): 257–260. – А. И. Попов: *К вопросу о мордовской топонимике*. In: *Филологические доклады на конференции по вопросам финно-угорской филологии в Ленинграде в 1947 г.* Ленинград 1948. 2: 203–230. – Л. Л. Трубе: *Гидронимы и топонимы Горьковской области с формантом -лей*. In: *Вопросы финно-угроведения* 6. Саранск 1975. 211–214. – Zaicz Gábor: *A mordvin helynévtípusok*. In: *MNyTK* 183 (198): 342–346.

Pekka Sammallahti:**The Saami Languages. An Introduction**

Karášjohka, Davvi Girji OS, 1998. 268 p.

Egy méretére és súlyára nézve is tekintélyes kiadványt tartok a kezemben. – Ez nagyon jó könyv. Bár címe szerint csak Bevezetés, de minden benne van, ami lényeges és amit a számi nyelvekről tudni kell – mondja szinte kérdés nélkül Ulla-Maija Kulonen, a Helsinki Egyetem Finnugor Tanszékének vezetője.

Sammallahti neve összeforrt a számi nyelvészettel, és a lappológus vagy számikutató – ahogyan mostanában inkább nevezik – számára nélkülözhetetlenek szótárai: *Sámi–suoma sátnegirji / Saamelais–suomalainen sanakirja*. Ohcejohka, 1989; *Sámi–suoma–sámi sátnegirji / Saamelais–suomalainen sanakirja*. Ohcejohka, 1993 stb.

Sammallahti a könyvét a számi, az uráli és az általános nyelvészettel foglalkozó tudósoknak és hallgatóknak ajánlja.

A számi nyelveknek, különösen a legfontosabbnak, azaz az északi száminak a nyugat-finnmarki nyelvjárásait állítva központba vizsgálja a szinkrón nyelvi rendszerét és a diakrón fejlődéstörténetét. A szerző különböző országokban és intézményekben sok emberrel beszélgetett a kézirat korábbi verziójáról, melynek bővített kiadása a Daniel Abondolo szerkesztette *The Uralic Languages* (1998) című könyvben olvasható.

Az Előszót olvasgatva elsősorban nem a nagy hatású nyelvészt látjuk, hanem Pekka Sammallahti, az ember áll előttünk, aki meglepő ragaszkodással, már-már szentimentális nosztalgiával említi barátait, a velük, családjuk körében töltött időt. “A könyvet két arktikus nyelvészettel foglalkozó régi barátomnak ajánlom – írja. Alaszkából Michael E. Kraussnak, Inariból Oula Näkkäljärvinek és egy harmadiknak, Knut Bergsland emlékének, Oslóból. Az ő barátságuk és az arktikus nyelvek terén végzett munkájuk elengedhetetlen feltétele ennek a tanulmánynak” – teszi hozzá.

“Knut 1998 nyarán 84 éves korában hunyt el. Számi tudása, az általános nyelvészeti kérdésekben való jártassága és az a sok eszmecsere, amelyet az évek alatt folytattunk, inspirációm állandó forrása volt. Felesége, Henny pedig kellemes körülményeket biztosított otthonukban. Knut elolvasta ennek a könyvnek egy korai változatát, és sok hasznos javaslatot tett. Mange takk, Knut, og farvel! (’Nagyon köszönöm, Knut, Isten veled!’)” – búcsúzik barátágukat felidézve Sammallahti.

“Michael beszámolója Alaszka ősnyelveiről – így utólag szemlélve – ráirányította a figyelmemet a sarkvidéki nyelvek egész sorára, és arra, hogy lehet a nyelvről informatív és érdekes módon írni. Később abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy néhány hónapot fairbanksi otthonában tölthettem. Kedves emlékeim vannak a Michael kisfiával, Isaackal töltött kora reggelekről, valamint a Michaellel és Jane-nel töltött délutánokról és estékről, élvezve a kalandos, sokirányú eszmecsere és Jane főztjét.” (Nem hagyhatjuk ki: vajon milyen elragadtatással írta Sammallahiti professzor, ha a magyar finnugristák otthonában csodálhatná meg a feleségek konyhaművészetét.) “Thanks a lot, Mike!”

“Oula Näkkäljærvi született nyelvész, és a legfontosabb korai mentoraim közül a számiban. Élénk érdeklődése anyanyelvének kifejező ereje, szerkezete, fejlődése iránt ösztönző hatással volt rám – emlékezik az Előszóban Sammallahiti. Családjának nyelve az én számi nyelvjárásommá vált a 60-as évek elején, és lényegében Oula nyelvét használom, amikor tanítok, bár családi okok miatt most más nyelvjárást beszélek. Olu giitu, Ovllá! (‘Nagyon köszönöm, Oula!’)”

A magyarul Számi nyelvek című könyv felépítéséről: a már bemutatott Előszót (2 oldal) szintén számozatlanul egy négy oldalas Tartalomjegyzék követi, amely tartalmazza a rövidítéseket, a térképek listáját.

A Bevezetés (1–5) című fejezetből kiemelem a szerző néhány gondolatát.

A számi (régebben lapp) nyelveket a közép-svédországi Dalarnától az oroszországi Kola-félsziget csúcsáig húzódó területen beszélik. A területen levő összes nyelv meglehetősen hasonló szerkezetében és alapszókincsében. Habár nincsenek nagy nyelvészeti határok, meg lehet különböztetni a tíz számi nyelvet, amelyek legalább olyan fokban különböznek egymástól, mint a germán vagy a román nyelvek. A szomszédos nyelvjárások normális esetben a nyelvi határ mindkét oldalán közel állnak egymáshoz szókincsben, így a számi nyelvek láncszerűen kapcsolódnak, amelyben a szomszédos dialektusok beszélői meglehetősen könnyen megértik egymást. A számi nyelvek központi dialektusai oly mértékben különböznek egymástól, amely a kölcsönös megértésben jó nagy gyakorlatot kíván.

A szakirodalom a számi területi változatokat a fonológiai szabályos megfelelések és az alapszókincsben, valamint a nyelvtanban levő hasonlóság miatt nyelvjárásokként tárgyalják. Mivel a területi változatok közül hat hivatalosan elfogadott írásrendszerrel rendelkezik, annál inkább indokolt, hogy különböző nyelvekről beszéljünk. A megmaradt négy fő változatot, melyekről általában azt tartják, hogy nem tartozik a hat fő nyelv közé, csak néhány idősebb személy beszéli. Az a szokás, hogy a száminak vagy számi nyelveknek

a következő 10 fő változatát különböztetik meg: déli, umei, pitei, lulei, északi, inari, skolt (koltta), akkala, kildini, teri számi. A többség, mintegy 75 %-a a számi beszélőknek az északi számit beszéli, és a legtöbbször Norvégiában él (kb. 10000), mintegy 2000 számi él Finnországban és 5000 Svédországban. Az umei, pitei, akkalai és teri számit főleg az idősek beszélik. A déli, az inari és a skolt számit külön-külön 300-500 személy beszéli. A kildininek 650, a lulei számi beszélőinek száma 2000 és 3000 között van. A számik összlétszáma talán több mint 20 ezer. Itt a szerző becsült adatokat közöl.

Érdeemes egy pillantást vetnünk az elnevezésekre. A régebbi szakirodalomban a déli, az umei, a pitei, a lulei számit svéd lappnak, az északi számit norvég lappnak, a skolt, az akkala, a kildini, a teri számit orosz lappnak nevezik. A kildinit és a terit együtt kolaiként tárgyalták.

A standardizált írott nyelveknek latin betűs írásrendszerük van: déli, lulei, északi, iráni, skolt és a kildini cirill betűs, amely felváltotta a 30-as években a rövid ideig tartó latin alapú ortográfiát.

A számi nyelvek az uráli nyelvcsalád finnugor ágához tartoznak. Legközelebb a finnségi nyelvekhez állnak, amelyek közül a finnel szomszédosak, a finn-számi proto nyelv (korai előfinn) szétválása óta, amely az indoeurópai csatabárdos kultúra elterjedése után Kr. e. 3200-ban kezdődött Finnország partjainál.

Ezután fonológiai és morfológiai leírások következnek két oldalon keresztül, benne egy táblázattal szemlélítve a finn-számi proto nyelv magánhangzóinak fejlődését az északi számiig.

A következő fejezet (2.) a rendkívüli alapossággal és aprólékossággal megírt Területi változatok (6–38) címet viseli, amely a számi nyelvek, nyelvjárások eddigi legpontosabb felosztását adja.

A 3. fejezet a magán- és mássalhangzók leíró rendszerével, hangtörvényeivel, történelmi háttérével foglalkozó Fonológia (39–60).

A továbbiakban: 4. Morfológia: deklináció, konjugáció, szóképzés, összetétel, 5. Szintaxis (95–106), 6. Szókészlet és jelentéstan (107–131), 7. Minta-szövegek (132–165), 10. Nyelvjárásból angol fordítással, szószedettel (pl. inari számi–angol), Irodalom (166–172), Függelék (173–268): A) A finnugor transzkripció (173–176); B) Swadesh 100-as szólistája (177–180); C) A finn-számi magánhangzók fejlődése (181–189); D) A finn-számi mássalhangzók fejlődése (190–202); E) A deklináció fejlődése a finn-számi alapnyelvtől az északi számiig (203–211); F) A konjugáció fejlődése a finn-számi alapnyelvtől az északi számiig (212–225); G) A leggyakoribb 845 északi számi szó és etimológiai háttérük (226–268).

A lexikológiai fejezetre, pontosabban a szókincsvizsgálat történeti háttérére egy kicsit részletesebben kitérek. A szerző az egyes korszakok közti változásokra hangtani magyarázatot ad, ezt követi a témakörök szerinti csoportosításban a szavak felsorolása.

A hagyományos szókincsnek majdnem 700 alapszótöve rokon más finnugor és szamojéd nyelvekkel. A számi hozzávetőlegesen 100 szótóban közös a szamojéd nyelvekkel. Ezeket a szótöveket a proto-uráliból származtatják, amelyet kb. 4500 évvel Krisztus előtt beszéltek Közép-Európa északkeleti részétől a dél-nyugati részéig húzódó területen és talán az Urál hegységig.

Körülbelül 160 számi szó vezethető vissza a proto-finnugorig, amelyet Kr. e. 4000 körül beszéltek. Mintegy 60 szó rokon a permi nyelvekkel (komi, komi-permják, udmurt). Ezek a proto-finn-permi korszakból származtathatók, amely Kr.e. 3500 táján állhatott fenn. Mintegy 100 számi szótó közös a volgai nyelvekben a mordvinnal és a marival. Ezek a proto-finn-volgai korszakhoz tartoznak, Kr. e. 3000 körül beszéltek ezt a nyelvet. Végül a számi rokon 280 balti-finn szóval. Ezek a szavak legalább a proto-finn-számi korig visszamennek (ezt hívják korai előfinnek), amelyet nyugaton a Balti-tenger északi és keleti részének környékén, és keleten, a Fehér-tenger környékén és a Ladoga-tó környékén beszéltek kb. Kr. e. 2000-ben. A proto-finn-számi a skandináv bronzkor kezdetén (Kr. e. 1500–500) bomlott fel. A régi eredeti szókincsen kívül ráadásul van kb. 800 közszámi szótó, amelyek közül – úgy tűnik – 550-nek nincs etimológiai megfelelője a távolabbi rokon nyelvekben.

A szerző itt felsorolt mintegy 17 példája közül egyről eltérő véleménnyel vagyok. Az egész számi nyelvterületen ismert *sarrit* 'fekete áfonya' etimológiailag összefügghet a finn *herukka* 'ribizli' > *hera* 'savó' szóval. Idevonhatók más balti-finn alakok is, vö. SKES 71. Igaz, a 2. szótagi vokalizmus miatt kissé bizonytalan az etimológia. A fennmaradó 250 szóból 100 skandináv vagy germán, 150 pedig finn jövevényszó.

Az uráli nyelvcsaládba átkerült indoeurópai jövevényszavak osztályozása és etimológiái erősen támaszkodnak Jorma Koivulehto munkájára.

Sammallahti könyve mind leíró, mind történeti szempontból kitűnően használható munka, a számi nyelvek egybevetésére is alkalmas. A lassan elcsépeltnek tűnő *hiánypótló* minősítés ez esetben maradéktalanul helytálló és hiteles.

MÁTÉ JÓZSEF

Irja Seurujärvi-Kari (toim.):
Beivvi mánát. Saamelaisten juuret ja nyky aika
 Tietolipas 164. Helsinki, SKS, 2000. 185 p.

1. A könyv előszavából (9–15) – amely a számikutatással foglalkozik – (is) kiderülhet, hogy nem ez az első kiadvány ebben a tárgy körben. Irja Seurujärvi-Kari számi lektor, aki szívén viseli népének sorsát, rendületlen igyekezettel szervezi a konferenciákat, szerkeszti a számitudományhoz nélkülözhetetlen publikációkat. (Itt jegyzem meg, hogy ismertetésemben következetesen számit fogok írni ott, ahol az eredeti szövegben az áll, és nem lappot.)

Ez a tanulmánykötet négy nagyobb fejezetből áll. I. Katsauksia saamelais-ten juuriin (Kitekintések a számik eredetére 17–130), II. Saamelaisten harmoninen luontosuhde (A számik harmonikus kapcsolata a természettel 131–170), III. Identiteetti ja oikeudet – problematiikka (Az identitás és a jogok problémaköre 183–260), IV. Sosiaalinen ulottuvuus, talous ja kulttuuri – syrjäytymisen problematiikka (Szociális dimenzió, gazdaság és kultúra – a negatív megkülönböztetés problematikája).

1.1. Az első fejezet genetikai, nyelvészeti, mitológiai, irodalmi és zenei kérdéseket vizsgál: Marja-Liisa Savontaus: Saamelaisten geneettiset juuret (A számik genetikai gyökerei 19–23), Ulla-Maija Kulonen: Saamen kielen alkuperä sanastontutkimuksen valossa (A számi nyelv eredete a szókincs vizsgálat fényében 24–40), Risto Pulkkinen: Myyttiset saamelaiset (Mítikus számik 41–64), Ilpo Saastamoinen: Saamelaismusiikki maailmankartalla (Számi zene a világtérképen 65–82), Uó: Itäsaamelaisten musiikkiperinteestä (A keleti számi zenei hagyományról 83–122), Vuokko Hirvonen: Saamelaista itse-tutkiskelua kirjallisuuden keinoin (Számi önvizsgálat az irodalom eszközeivel 123–130).

1.2. A második részben a természettel, benne a réntenyésztéssel, a számik világképével foglalkozó tanulmányok vannak: Jari Mäki: Sesonkiasuminen sirkumpolaarisella alueella (Téli és nyári szállás a cirkumpoláris területen 133–142), Klemetti Näkkäljärvi: Porosaamelaisen luonnonympäristö (A réntartó számi természeti környezete 143–165), Mauri Nieminen: Pilaako poro luontoa? (Tönkretesi-e a rénszarvas a természetet? 166–167), Juhani Magga: Poronhoidon tulevaisuuden näkymiä (A réntartás jövőjének kilátásai 168–170), Elina Helander: Saamelaisen maailmankuva ja luontosuhde (Számi világkép és kapcsolat a természettel 171–182).

1.3. A harmadik fejezet a nemzettudattal, jogokkal, a kisebbségi helyzettel foglalkozik. Az alábbi tanulmányokat olvashatjuk: Veli-Pekka Lehtola: Kansainvälistä – monikulttuurisuus ja saamelaishistoria (A népek viszonya – mul-

tikultúra és számi történelem 185–196), Irja Seurujärvi-Kari: Globalisaation kulttuuriset haasteet pohjoisille alueille ja alkuperäiskansoille (A globalizáció kulturális kihívásai az északi területek és ősnépek számára 197–203), Kati Uusi-Rauva: Citysaamelainen etnisyys (A fővárosi számi etnikai hovatarozás 204–209), Seija Tuulensuu: Kansallinen identiteetti ja saamelaiskysymys (Nemzeti identitás és a számi kérdés 210–215), Kristian Myntti: Saamelaismääritelmä oikeudelliselta kannalta (A számi meghatározása jogi szempontból 216–226), Henry Minde: Alkuperäiskansojen kansainväliset liikkeet: historiallinen näkökulma (Az ősnépek nemzetközi mozgalmak: a történelmi nézőpont 227–236), Lauri Hannikainen: Vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen suojele kansainvälisessä oikeudessa (A kisebbségek és a természeti népek védelme a nemzetközi jogban 237–260).

1.4. A negyedik fejezet öt tanulmányt foglal magában: a kultúra és a gazdaság kapcsolatáról, a kolai számik kulturális és gazdasági mellőzöttségéről, háttérbe szorításáról, általában a negatív megkülönböztetésről. Ezek a következők: Helena Ruotsala: Voiko kulttuurin ja talouden erottaa? Kulttuurinen ja taloudellinen syrjäytyminen poronhoidossa Kuolan niemimaalla (Szérválasztható-e a kultúra és a gazdaság? Kulturális és gazdasági diszkrimináció a réntartásban a Kola-félszigeten 263–274), Larissa Avdeeva: Kuolan saamelaisen puheenvuoro (Egy kolai számi felszólalása 275–276), Klaus Halla: Syrjäytymisilmiö kansainvälisestä näkökulmasta – Suomen tilanne (A mellőzöttség nemzetközi nézőpontból – A finn helyzet 277–280), Noeli Pocaterra: Kulttuurisesta syrjäytymisestä yhteiskunnalliseen syrjäytymiseen (A kultúra háttérbe szorításától a társadalmi mellőzésig 281–282), Elsa Laiti-Hedemäki: Birge ja eale dearvan (Boldogulj és élj egészségesen! 283–285).

2. A szerkesztői Előszó módfelett tanulságos, már csak a lapp és a számi szavak jelentésének megkülönböztetése miatt is. De nézzük sorjában!

1993-ban kezdődött meg a számikutatás a Helsinki Egyetem finnugor tanszékén. Tartalma szerint multidiszciplináris és a hallgatók érdeklődése alapján formálódik. Az oktatás célja ismereteket és készséget adni a sokféle tennivalóhoz, mely Számiföldhöz és tágabban Skandinávia északi részéhez, a számi ügyekhez, az ősnépek kérdéseikhez, az északi országokhoz és a nemzetközi közös munkához kapcsolódik. A számikutatást egy munkacsoport vezeti, amely a különböző tanszékeken dolgozó, a kutatásért felelős személyekből áll. A fő felelős tanszék a finnugor, amelyen a számi nyelv és kultúra lektori státusa is van. A számikutatás kínálja oktatáshoz tartozik a felelős tanszék biztosította oktatás és az évente megrendezett szemináriumok és előadássorozatok.

1994-ben látott napvilágot a *Johdatus saamitutkimukseen* (Bevezetés a számikutatásba) című kiadvány, mely alapismereteket kínál a számikról. A

Tietolipas-sorozat 131. kötetét az ajánlás szerint a számik iránti megnövekedett érdeklődés hozta létre pótolandó az információhiányt és tudásszükségletet, ami velük kapcsolatban mutatkozott. A tíz előadás/tanulmány ezt a célt szolgálta a régészet, a nyelvészet, az irodalom, a néprajz, a hitvilág, az ökológia stb. területén.

E könyv mottója az északi országok 1980-ban rendezett 11. számi értekezletének politikai programjából vett idézet: Me saamelaiset olemme yksi kansa eivätkä valtakuntien rajat saa murtaa kansamme yhteyttä. Meillä on oma historiamme ja perinteemme, oma kulttuurimme ja oma kieleemme. (Mi, számik egy nép vagyunk, az országhatárok nem törhetik szét népünk egységét. Saját történelmünk és hagyományunk, saját kultúránk és saját nyelvünk van.)

3. E kötetből három címet külön is kiemelek: Christian Carpelan: Katsaus saamelaistumisesta varhaisvaiheisiin (Pillantás a számivá válás legkorábbi szakaszaira 13–42), Ulla-Maija Kulonen: Saame kielikunnassaan (A számi helye a nyelvcsaládban 87–100), Irja Seurujärvi-Kari: Saamelaiset alkuperäiskansojen yhteisössä (A számik az ősnépek társaságában 171–189). (A finn *alkuperäiskansa* szó a kisebbségi nemzetiséget jelenti, amely valamely eredeti lakosság, népesség – magam ősnépnek vagy természeti népnek nevezem.)

3.1. A Rievtit – Rights (Jogok) szemináriumsorozatot 1995-től rendezték meg Essays on Indigenous Identity and Rights [Esszék az ősnépek identitásáról és jogairól] címmel. Az 1996–1998 közötti számi szemináriumok előadásait jelen kiadványban gyűjtötték össze. Az 1996-os szeminárium témájának a címe: Mi a hiba a számi önkormányzati törvényben? Ugyanannak az évnek az elején az érvénybe lépő számi önkormányzati törvény felerősítette – különösen Lappföld legészakibb részén – az egyébként indulatoktól sem mentes vitát a számi fogalmának definiálásáról (hogyan tudniillik ki számít száminak). A számikutatás célja az volt, hogy tudományos szempontból vegyenek részt ezen a tanácskozáson. “Röviden bemutatom a számi-meghatározás hátterét” – írja Seurujärvi-Kari. A finn Alkotmány 51/a §-ában (1995/973) a számiknak biztosított kulturális és önrendelkezés a nyelvet és kultúrát érintő ügyekben 1996. január 1-jén lépett életbe Számiföldön. A végrehajtást a számi kisebbségi önkormányzat kezébe került (95/974). A számi kisebbségi önkormányzat a számik képviselőtestülete, amelyet a számik a választásokon maguk közül választanak négy évre. A számi kisebbségi önkormányzat az igazságügyi minisztérium igazgatása alatt tevékenykedik, és működését állami költségvetésből fizetik. 21 tagja és 4 pótagja van. Az elnöki tisztelet főfoglalkozásban töltik be, a titkárság Inariban működik. A számik képviselői szervének választása céljából – nyelvi alapon – törvényben definiálták, hogy ki a

számi, először Finnországban (1973-ban), majd Norvégiában és Svédországban 1995-ben.

Finnországban a számik meghatározását kiegészítették a lapp indoklással (1995/974 sz. kisebbségi törvény). A törvény 3. paragrafusa alapján száminak számít, aki annak tartja magát, feltéve, hogy: 1. ő maga vagy legalább az egyik szülője vagy nagyszülője anyanyelvként tanulta a számit, vagy 2. olyan személy leszármazottja, aki hegyi, erdei vagy halászlappként be van jegyezve a telekkönyvbe, az adónyilvántartásba, a népesség-nyilvántartóba, vagy 3. legalább az egyik szülőt jelölték vagy jelölhették volna szavazásra jogosultként a számi delegációba vagy a számi kisebbségi önkormányzatba.

A számi önkormányzatok és szervezetek a számi-meghatározás 2. pontjának megszüntetését, és a meghatározás nyelvi alapokra állítását követelik. Az igazságügyi minisztériumból 1998 őszén mégis hírül adták, hogy nem változtatják meg a meghatározást, hanem megnézik a következő számi önkormányzati választáson, 1999 őszén, hogyan működik a törvény. A számi szervezetek indoklása a számi-definíció visszaállítására többek közt az volt, hogy a száminak csupán a hagyományos foglalkozást űzők leszármazottai tekinthetők. A számi/lapp elnevezést szinonimaként használják. Számin azt a népeiséget értik, melynek kapcsolata a mai számi néppel teljesen világos, lapon pedig azt a halászó-vadászó népet, melynek kapcsolatát a számisággal nem lehet egyelőre régészeti leletekkel maradéktalanul bizonyítani. A lapp gyökerek könnyen igazolhatók, ha a szóban forgó személy be van jegyezve a telekkönyvekbe és a népesség-nyilvántartásokba. Így akár azok is, akiknek nincs semmilyen számi ismeretük, se gyakorlatuk a számi nyelvben vagy a számi kultúrában, vagy akiknek nincsenek közeli kapcsolataik a számisággal, jelöltek lehetnének az önkormányzati választáson. A számi képviseltek véleménye szerint a számiság megmaradásának szempontjából fontos, hogy csak a számik szavazhassanak. Ezért fontos meghúzni a határt a számik és a lappok között.

Mostanában a finnországi számi kisebbségi önkormányzat választási névjegyzékébe több mint 5000 szavazásra jogosult számi van bejegyezve. A legfelsőbb közigazgatási bíróság 1999 őszén döntött a választási jegyzékbeli jelöléseket érintő első fellebbezésekről. A fellebbezések fő kérdése az volt, hogy a fellebbező ún. lapp jogon tekintette magát száminak a számi-meghatározás 2. pontja alapján, így jogosult szavazni az őszi számi önkormányzati választáson. Majdnem minden fellebbező jogalapja arra az ősre való hivatkozás (volt), aki be volt jegyezve lappként a telekkönyvbe vagy adókönyvbe 1739 és 1857 között. A legfelsőbb közigazgatási bíróság a lapp előd/ős alapján száminak a 656 pályázó 1%-át sem fogadta el 1999 őszén. A döntést arra

alapozták, hogy a számi meghatározásban a számi nyelvűség a szavazati jog-alap, úgyhogy a lappsági indoklásra támaszkodó jog nem lehet szélesebb körű, mint a nyelvi indokláson alapuló jog.

1997-ben a Saamelaiset – Pohjolan toiset (A számik – Észak eltérő kultúrájú kisebbségei) című szemináriumon az előző évi témát folytatták, megvitattva többek közt a számi önkormányzat fejlődését és Finnország törvényhozásának számi-meghatározását jogi szempontból, valamint a finn társadalom viszonyát a számikhoz. Ez jól illeszkedik az ősnépek évtizedének témájához és a Helsinki Egyetem számi-kutatásához.

3.2. 1997 őszén egy másik szeminárium a ma élő számik természetéhez való viszonyával foglalkozott. Az arktikus népekhez tartozó számikra jellemző, hogy évezredek óta változatlanul megőrizték közeli és harmonikus viszonyukat a természettel. A rénszarvas-pásztorkodással, halászzal és vadászattal foglalkozó számik a szigorú természeti viszonyokhoz alkalmazkodva a terület ökológiáját is figyelembe veszik. Ezek az emberek már azelőtt birtokolták és használták a területeket, mielőtt bármilyen államot alapítottak volna, és mielőtt a törvényekkel szabályozni kezdték volna az életüket. A modernizálási folyamat mégis új kihívások elé állítja észak lakosait, és különösen a réntartóknak okoznak nagy gondot a zsugorodó legelők és a motorizáció. Az életszínvonal megtartásáért a természetet a lehető legintenzívebben kell kihasználniuk, akár a létfontosságú természetvédelmi elvekkal megalkudva.

A szemináriumon mindenképp azt vitatták meg a különböző tudományterületek kutatói, valamint a rénszarvastenyésztéssel foglalkozók, hogyan fest az északi területek és a réntartás jövője.

3.3. Az 1998 őszén tartott szemináriumon: Saamen kansa – Euroopan rajalla – syrjäytymisen problematiikka (A számi nép Európa határán – a mellőzés problematikája) közelítették a számik hétköznapijait és életlehetőségeit az integrálódó világban. A szemináriumon megnyitó beszédet tartó Astrid Thors európai parlamenti képviselő megállapította, hogy a finn és az európai törvényi szabályozás megerősíti a számik helyzetét. Azt is megállapította, hogy sem a kétnyelvűség, sem a különbözőség többé nem veszélyezteti őket és hogy a kisebbségek megítélése kedvezőbbé vált.

A szeminárium központi témája volt a számik szociális és gazdasági helyzete, különösképpen a kolai számik kulturális és gazdasági fejlődése a hidegháborús időszak után.

A kultúrakutatás szempontjából a kultúra és a gazdaság összetartozik. A réntartás jelenleg sem Finnországban, sem másutt nem jövedelmező a piaccgazdasági kritériumok alapján. Mindamellet a réntartás kulturális és szociális értékei oly mértékben fontosak, hogy erről a foglalkozásról nem akarnak

lemondani. A volt Szovjetunióban a kollektivizálás a hagyományos kereseti tevékenység fokozatos elhalását jelentette, és állami felügyeletet azokon a területeken, amelyek addig a nemzeti kisebbség használatában voltak.

A rénszarvastenyésztés az egyik számi szimbólum. Finnországban a réntartó a piacgazdaságtól és a külső konjunktúrától függ, így a réntenyésztés életmódból foglalkozássá vált. Egy réntartó eltart egy egész nagy családot. A réntartás kulturális jelentősége mindamellett fennmarad, ahogy Helena Ruotsala kultúrakutató írja előadásában. A hagyományos kereseti tevékenység jelentősége fontos, része a közösség szociális rendszerének, amely egybetartja azt.

A Lovozeróból való, kolai számi Larissa Avdeeva és a venezuelai wayuu indián, Noeli Pocaterra fontos üzenetet hoztak a szemináriumra a világ ősnépeitől. Ez az üzenet nem ad idealisztikus képet, sokkal inkább a nyers valóságot mutatja be: a háttérbe szorításukat, a negatív megkülönböztetésüket, és a már több mint 500 éve tartó harcukat a boldogulásukért a különböző gazdasági és szociális változások között.

Az 1997 és 1998 őszen tartott Saamelainen maailmankuva (A számi világkép) című multidiszciplináris előadásorozat a számik eredetét és jelenét tárgyalja. A globalizációval és az egységesülő Európával párhuzamosan a különböző népek és embercsoportok egyre nagyobb érdeklődést fordítottak a saját etnikai, nyelvi, kulturális önazonosságukra. A saját gyökereik, múltjuk iránti érdeklődést egyrészt a világ egységesülése, az integrációtól való félelem magyarázza, másrészt annak tudata, hogy a modernizálódó, változó világban a kultúrák egyre nagyobb számban pusztulnak el.

A számik jellegzetes nép, amely genetikailag és etnikailag alapvetően eltér mind a finn, mind más európai néptől, bár nyelvileg a hasonlóságot képviselik. Ez a genetikai és etnikai különbség foglalkoztatja a kutatókat. A legújabb kutatási eredmények szerint a számik önálló etnikai eredete évezredekkel régebbi, mint ahogy eddig elképzelték. Lehetséges, hogy a Finnországba kb. Kr. e. 4000-ben délről és keletről érkező legkorábbi lakosok voltak a hatalmas területet Észak-, Közép- és Kelet-Európát benépesítő európai ősnép. Finnország legészakibb területének benépesítése viszont történhetett a mai Norvégia partvidékén és a Jeges-tengert követve. Ez a népesség lehetett – legalábbis részben – a későbbi számi nép vagy népek elődje. A komsa vagy Ruija-kultúra legrégebbi leletét a Jeges-tenger partján a korai kőkorszakra datálják, Kr. előtt 9000–5500-ra. A számik és a finnek nem maradtak fenn változatlanul, hanem az idők folyamán a különböző kultúrák hatására kulturálisan és nyelvileg is alakultak. Az egyik ilyen hatás a Kr. e. 3200-tól elterjedt csatabárdos kultúra. E kultúra népessége bizonyos elmélet szerint beleolvadt egy későbbi kultúrába, elsajátította a korábbi nyelvet, melyet egyúttal meg-

változtatott. Egyben megszületett a kulturális határ a déli és nyugati partvidék és az ország belseje között. A déli kultúra képviselte a finnt, az ország belsejének kultúrája a lappot. A lapp szó jelentése is 'oldalt' és 'szélen levő'. Így a finn és a lapp nem etnikai, hanem a különböző kultúrákhoz és életmódokhoz tartozó fogalmak. A déli kultúra képviselte a földművelő kultúrát, az ország belsejében folytatódott a halász-vadász kultúra. Az ország belső vidékein a lapp vadászó és halászó népesség talán csak részben kapcsolható össze a mai számikkal. A *saame* és a *häme* azonos tőnek tűnnek, az ósbalti népek legészakibb szomszédaira használt elnevezés legkorábbi alakjai.

Ez a kiadvány a különböző tudományterületek legújabb kutatási eredményeitől, a számi eredettől a számik természetfelfogásán keresztül a jelen számi identitáshoz és jogokhoz kapcsolódó kérdésekig jut el. A számiság magában foglalja a kutatás részeként az egész élet skáláját: a múlt megértésétől a mai napig. A mű élőnek és folytonosan változónak ábrázolja a számikat, de épp a számiság számára oly fontos hagyományokat megőrző világkép az, ami segít megérteni a veszélyeztetett ősnépek küzdelmét a gazdasági és társadalmi megkülönböztetéssel szemben.

A könyv cikkei érdekes és időszerű áttekintést kínálnak a számik múltjáról és változó világképéről a számikutatást végző hallgatóknak, a különböző tudományterületek kutatóinak és más számi ügyekkel foglalkozó vagy irántuk érdeklődő embereknek. A könyv alkalmas tananyagként az egyetemisták és az érdeklődő olvasók számára is.

Ez volt tehát Irja Seurujärvi-Kari összefoglalója az 1993–1998 közti leglényegesebb számi történeésekről, s talán a szűkebb, a lappológia/számitudomány kutatóinál szélesebb érdeklődésre tarthat számot, ez indokolja a részletes ismertetést.

4. Mivel engem elsősorban nyelvészeti kérdések érdekelnek, és azon belül a lexikológia és az etimológia iránt érzem magam elkötelezettnek, recenziónban leginkább Ulla-Maija Kulonen tanulmányával foglalkozom.

A számikkal kapcsolatos kérdések az identitásukra vonatkozik: kik ők, honnan jöttek, hol élnek, milyen nyelvjárásaik vannak, hol a helyük a nyelvcsaládban. Kulonen az eredetükről szóló hipotéziseket foglalja össze, nyelvjárásaikat mutatja be a *Johdatus saamentutkimukseen* (Bevezetés a számikutatásba) című kötetben közölt publikációjában, ennek mintegy folytatásaként a *Beaivvi mánát* (A nap gyermekei) című kiadványban a számi nyelv eredetét tekinti át a szókincsvizsgálat fényében. Tanulságos lehet az általa adott irodalomjegyzéket végignéznünk. Az öt adat közül az egyik Sammallahti kitűnő könyve (*The Saami Languages. An Introduction*), három tétel pedig attól a

Jorma Koivulehtótól való, aki többek közt egyre több uráli/finnugor eredetű szónak is indoeurópai hátteret gondol.

Kulonen előadásának bevezető részében kijelöli a lexika helyét, szerepét. A történeti szókincsvizsgálat leggyakrabban az etimológiát jelenti, a szavak eredetének kutatását. Az etimológiai vizsgálat több részletet is feltár a nyelv történetéből, mint a történeti fonológia vagy morfológia, annál az egyszerű oknál fogva, hogy az egyes szavakból sokkal több van, mint jelentést hordozó hangokból, fonémákból, kötött morfémákból. Bármelyik nyelvben több tízezer szó van, míg a morfémák száma legfeljebb százakban mérhető, a fonémák száma 20 és 40 között váltakozik. A részben önállóan, részben a szomszéd nyelvek hatására bekövetkező hangtani változások a kötött morfémákban és a szavak hangalakjában is előidéznék változásokat, és ez közvetten az új morfémák születését is előidézhetheti. A morfológiát mégis a nyelv konzervatív részterületének tartják általában, ahova kívülről nem könnyen kölcsönöznek teljesen új elemeket. Ami a szavakat illeti, a nyelvtan és a morfémák tartják őket egybe. Szavak merülnek feledésbe és újakat lehet szerezni kölcsönzéssel vagy felhasználva a nyelvben régtől fogva meglévő szavakat és szóalkotási módokat.

A szerző a szavak eredete szempontjából öt csoportot különít el. Az egyes eredettípusoknak a nyelvtörténeti bizonyítóereje más és más.

1) A legrégebbi alapnyelvi szavak a legáltalánosabbak, leggyakoribbak, hiszen ezekből nagyon sok új lexéma is születik. Az ősi alapnyelvi szavakat a rokon nyelvek segítségével lehet követni. Ha egy szónak van megfelelője egy földrajzilag távoli finnugor nyelvben, akkor minden okunk megvan arra, hogy ősi szónak tartsuk, és akkor elvileg feltételezhető, hogy a szó, úgy mond, mindig megvolt a nyelvben és nincs más eredete. Az alapnyelvet legjobb esetben kb. 5-6 ezer évre visszamenve tudjuk követni.

2) Jövevényszavak a nyelv különböző időszakában honosodtak meg, akár rokon, akár szomszédos nyelvből átvett szavak legyenek is. E két típusban levő alapszavakból lehet

3) képzéssel és összetétellel új szavakat alkotni szinte korlátlan mennyiségben.

4) Eredetük szerint deskriptív (hangulatfestő) vagy onomatopetikus (hangutánzó) szavakról beszélhetünk, tágabban értelmezve, hangalakjukat tekintve motivált szavakról: a szó külső alakja igyekszik tükrözni a szó célját vagy jelentését, pl. *njálbmi* 'suu; száj', *njoallut* 'nuolla; nyal'. E motivált szavak lehetnek alapnyelvi vagy képzőelemeket tartalmazó lexémák.

5. Változó mértékben – bizonyos nyelvekben nagy mennyiségben – előfordulnak ismeretlen eredetű szavak.

(6. csoportként föltétlenül javasolandó egy bizonytalan etimológiájú csoport; erre még utalunk a későbbiekben.)

Vegyük sorra az egyes eredettípusokat, hangsúlyozottan az első kettőt!

4.1. A finnugor nyelvcsaládban az **ősi** szavakat elterjedés alapján csoportosították. Alapelvnek azt tartották, hogy a szó annál régebbi, minél szélesebb körben terjedt el a rokon nyelvekben. Ulla-Maija Kulonen vitatja azt a nézetet, hogy a finnugor alapnyelvben található ősi szavakat elterjedés alapján kell csoportosítani. Azzal indokolja, hogy a nyelvből eltűnnek szavak, a régi alapnyelvi szavaknak csak egy töredéke marad fenn. A számi alapszókincsben 600 olyan szó található, amelynek van megfelelője a rokon nyelvekben, de az uráli és finnugor alapnyelvig csak 200 szó vezethető vissza. Egyébként éppen e két legrégebbi réteg közötti megkülönböztetés nem releváns, mert annak témakörei, melybe a szavak tartoznak, pontosan ugyanazok. Nincs tehát jelentéstanilag különbség az uráli és a finnugor alapnyelvi szavak között. A formai különbség mindenki számára világos: ha a szamojédban is van megfelelője egy adott számi szónak, akkor az uráli alapnyelvig visszavezethető, ha pl. az osztjákban, magyarban, akkor a finnugor alapnyelvig. A megkülönböztetés véletlenszerűségét tükrözik a számnevek. A kis számnevek közül csak a 2-nek és az 5-nek van szamojéd megfelelője, de nem okos dolog azt feltenni, hogy kezdetben csak ezeket használták, és később jelentek meg az 1, 3, 4, 6 és a többi. Problémát okoz a 7-nek az eredete, melyre két magyarázatot is bemutat: a számi *čieza* '7' és a szamojéd alapnyelvi **sejtwç* '7' ugyanolyan eredetű; mind a számi, mind a szamojéd szó eredete indoeurópai nyelvekben keresendő (hasonlóan: magyar hét, vogul *s#t*). E másodikat véli a szerző valószínűbbnek, bár hangtanilag kifogástalannak egyiket sem tartja. (Ezek szerint bizonytalan eredetről van szó!) Kulonen észrevételére, hogy miért éppen ezek a számok (2, 5, 7?) vezethetők vissza az uráli alapnyelvig, mondhatnánk, hogy véletlenszerű. Ennél tudományosabb fejtegetésként felvetném, hogy a 2 a munkafolyamatokban (vadászat), valamint az emberi együttélés során (férfi–nő) a legtökéletesebb szám. Nyelvi bizonyítékul szolgáljon az ugor nyelvekben, a számiban, a szamojédban meglevő duális. A kézen levő ujjak száma öt, ez teljesen "kézenfekvő". A 7 pedig valamiféle teljességet jelölhetett. A több kínáló magyarázathoz csupán egyet említve: a fejnek kultikus szerepe lehetett az őstörténet folyamán és később is az emberiség történetében. Érdemes megnézni az egyik vogul találós kérdést a fej hét nyílásáról: *s#t asp mowr-sup: #l^umè#las s#t ase: samĭŪ, paʹ-asĭŪ, nól-sam-asĭŪ, s•p* {7 lyukú bunkócška: az ember(fej) 7 lyuka: a szemüregék, a füllyukak, az orr(cimpa)lyukak, a száj}.

Érdemes a témaköröket megvizsgálni szemantikai és etimológiai szempontból. A számi szavaknak Kulonen értelemszerűen megadja a finn jelentését, talán nem fölösleges a számi és a magyar megfeleléseket is összevetni néhány példában.

Az emberek, különösen a családhoz és a rokonsághoz tartozó személyek elnevezése bőséges: *mannji* 'miniä; meny', *vivva* 'vävy; vő', *áhčči* 'isä; apa' (vö. ős). Testrészek és a belső szervek elnevezései, az utóbbi a vágóállatok feldolgozására utal: *giehta* 'käsi; kéz', *čalbmi* 'silmä; szem', *sáhppi* 'sappi; epe', *varra* 'veri; vér'), a déli lapp *müöksie* 'maks; máj'.

Az embert körülvevő természet nagyon fontos tárgykör. A szerző érdekes megjegyzése, hogy a szárazföldre, illetve belső vizekre van adat, a tenger indoeurópai és későbbi balti-finn eredetű jövevény (ugyanaz az ugor ágban is: a magyar *tengert* jelentő szó török, az obi-ugor nyelvekben iráni eredetű). Néhány jellemző szó: *balva* 'pilvi; felhő', *johka* 'joki; jó', *jiekáa* 'jää; jég', *guolli* 'kala; hal', *njoammil* 'jänis; nyúl', ez utóbbiban a számi és a magyar rokon. Sajnos, a növényneveink etimológiailag nem kapcsolódnak a számihoz és a finnhez: *guossa* 'kuusi; lucfenyő', *duopma* 'tuomi; zelnice-meggy', *muorji* 'marja; bogyó'.

A természet és az idő kapcsolatára utaló szavak: *idja* 'yö; éj', *jahki* 'vuosi; év' (vö. *ikä*), *čakča* 'syksy; ősz', *dálvi* 'talvi; tél'. A megélhetési tevékenységekhez és az anyagi kultúrához kapcsolódó szavak világosan és a várakozásnak megfelelően mutatják a kőkorszakbeli viszonyokat (vadászat, halászat): *njuolla* 'nuoli; nyíl', *guolli* 'kala; hal'. Irányt és térbeli viszonyokat jelölő szavak: *duohkin* 'takana; mögött'.

A számnevek 1 és 6 között közösek minden finnugor nyelvben, pl. *guokte* 'kaksi; kettő', *golbma* 'kolme; három', *njeallje* 'neljä; négy', *vihtta* 'viisi; öt', *guhtta* 'kuusi; hat'. A számi *gávcci* '8', *ovcci* '9' számneveket Kulonen 3-4 ezer évvel ezelőtti, a finnel egyező eredetű összetételszerű alakoknak tekinti.

A névmások is tipikus ősi szavak, bár ezek etimológiai szempontból sok tekintetben kivételek: érzékelhetően törékeny szerkezetűek, ráadásul sok bennük a szabálytalan hangváltozás. Ennek ellenére minden gond nélkül rokonítják, pedig pl. a számi egyes számú személyes névmások *mon* 'minä; én', *don* 'sinä; te', *son* 'hän; ő' tökéletesen megfelelnek a mordvin és szamojéd nyelvek megfelelő névmásának, de nem így a finnek, a többes névmások megegyeznek a finn megfelelőivel is: *mii* 'mikä; mi', *gii* 'kuka, joka; ki, aki'.

A továbbiakban Kulonen azt taglalja, hogy minden szókincsrétégben észrevehetően több főnév van, mint ige. Az utóbbiak közül a legfontosabbak, amelyek a mindennapi létfenntartást és tevékenységet jellemzik, jórészt alap-

nyelvek: *eallit* 'elää; él', *leat* 'olla; van', *mannat* 'mennä; megy', *vuodjat* 'uida; úszik', *njoallut* 'nuolla; nyal', *juhkat* 'juoda; iszik', *dovdat* 'tuntea; tud, érez'.

4.2. Jövevényszavak. Az ősi, alapnyelvi szavak mellett jelentős, alapszó-kincset növelő ősi típus. A számi (csakúgy, mint a finn) legrégebbi jövevényszavai még az uráli alapnyelv időszakából valók, így ezeknek ugyanolyan széles körű az elterjedtségük, mint a legrégebbi eredetű szavaknak. A különbség tehát csupán az, hogy a rokon nyelvek megfelelőin kívül ki lehet mutatni a lehetséges vagy valószínű jövevényforrást, amely ez esetben az indoeurópai alapnyelv vagy ahhoz közeli nyelvi forma. A nyugati finnugor nyelvekre jellemző, hogy egész történelmi fejlődésük során különböző korú jövevényrétegek mutathatók ki. A jövevényhullám manapság is folytatódik, a mai számi különösen a skandináv nyelvekből, a finnből és keleten az oroszból kölcsönöz szavakat.

A széles körben elterjedt indoeurópai jövevények. Ezeknek a legrégebbi jövevényszavaknak mind a finnugor (ez számunkra a lényegesebb), mind az indoeurópai oldalon széles körű az elterjedtségük. Maximum néhány tízet lehet a számiig nyomon követni. Ha a számi szónak sok megfelelője van a rokon nyelvekben, még a szamojédban is, akkor a jövevényszavak átvételét mindig az uráli/finnugor alapnyelv idejére tehetjük.

Nagy számban történhetnek véletlenszerű egyezések, ha a szavakban a nagyon általános jelentés párosul nagyon egyszerű hangszerkezettel, például: fgr **teki-*, számi *dahkat*, ieur. **dheH-* 'tesz'. Könnyebb a helyzet a műveltségsszókkal, amelyek közé tartozik az ősrégi *goahti* 'kunyhó, sátor' (vö. *ház*) < fgr **kota*, vö. perzsa *kad* 'ház' szó, amely 5000 évvel ezelőtt nagyon is újfajta, korszakalkotó lakóhelytípust jelenthetett. Ilyen, a kereskedelemmel összefüggő *čuohti* 'száz' < fgr **śata*, vö. szanszkrit *śatá-m* '100'. Ezek az indoeurópai jövevényszók bizonyítják az indoeurópai és a finnugor alapnyelvi érintkezéseket. A társadalomhoz tartozó szavak: *namma* 'név' < fgr **nimi* vö. or. *imja*, lat. *nomen*; *oarbbis* 'árva' < fgr **orpa(s)*, vö. óind. *árbha-h* 'kis, fiatal'; lat. *orbus* 'árva'. Úgy tűnik, a *miehta* 'méz' szó a méhészetre utal. E szakterület legrégebbi indoeurópai jövevényszavaiból jóval több őrződött meg másutt, mint a számiban. Lehetséges, hogy a számiban előforduló mezőgazdasági szavak viszonylag későn vándoroltak a finn alapnyelvből a számi alapnyelvbe. Mindenesetre, ha pl. a számiban a *miehta* szó az alapnyelvinek egyenes folytatása, akkor meglehetősen módton, évezredekken keresztül megőrződött. Az északi területeken ugyanis ma sem foglalkoznak méhészkedéssel, a szó feltehetőleg Közép-Oroszországba vezethető vissza, ahonnan a finnugor nyelvek elszármaztak/elterjedtek.

A szűkebb körben elterjedt indoeurópai jövevények. Nincs minden réginak látszó indoeurópai eredetű szónak megfelelője az összes a finnugor nyelvben. Mintegy tíz olyan indoeurópai szó van, amelynek megfelelése a számi–balti–finn–mordvin nyelvekből kimutatható. Hangszerkezetükben ezek a szavak is a legrégebbi szókincsréteggel vethetők össze, és az indoeurópai oldalon is elég széles az elterjedtségi körük. Az a tény, hogy ezekkel a szavakkal csak a finnugor nyelvcsalád nyugati felén levő nyelvekben találkozunk, azon alapulhat, hogy bár e szavak nagy vonalakban az indoeurópai alapnyelv hangszerkezetét képviselik, mégis valamelyest későbbi átvételek lehetnek, mint az előbbi réteg szavai, így ezek csak a finnugor alapnyelv legszélső nyelvjárásaiba jutottak el. A szavak régiségét mutatja pl. az ún. gége-zárreflex. Erre példa a *geassi* 'nyár' szó elején levő *k* indoeurópai laringális hang, amely az ieur. részen korán eltűnt, erre utal az orosz *osen* 'ősz' szó. Jorma Koivulehto példája ez is: a szó vélhetően a termések/termények betakarításának időszakát jelölhette. (Így lehet a nyár és az ősz évszakok szemantikai különbözőségét magyarázni.) Az itt tárgyalt szavak alkotta csoport kicsi, talán a legelső példát kivéve műveltségyszókból áll: *bassat* 'mos, dörzsöl' < hettita *pešš* 'id'; *oarbin* 'nővér' < gör. *orphanós* 'árva'; *gearsi* 'orsó' < óind *cattrā* 'id'.

Csak a számiban előforduló régi indoeurópai jövevénytörzsek. Ebben a fejezetben Kulonen említ mintegy tíz olyan szót, amelyet Koivulehto régi indoeurópainak tart. Érdekeségük, hogy csak a számiban vannak meg, semmilyen más fgr. nyelvben nem mutathatók ki. Ilyen pl. *arvi* 'eső', vö. avesztai *awra* 'eső, felhő, esőfelhő'; *čuonja* 'liba' vö. ófelnémet *ganzo* 'id'; *čuorpmas* 'jégdarabka' vö. litv. *šarmas* 'dér, zúzmará'. A továbbiakban a szerző azt az elvi kérdést fejtegeti, amely a szavak elterjedtsége és kora között van. A széles körű elterjedtség elvben a szó magas korát bizonyítja, de csak abban az esetben, ha nem lehet átvételnek tartani. A szűk körű elterjedtség ezzel szemben nem bizonyítja a szavak fiatal korát, csak annak irányára utal. A szűk kör csak azt indokolja, hogy a szóról nem bizonyítható be, hogy régi.

Balti jövevénytörzsek. A számi nyelv balti jövevénytörzseinek nagy része közös a balti–finn nyelvekével. Valószínűnek kell tartanunk, hogy azok a korai közszámi nyelvbe a közfinnen keresztül kölcsönözödtek abban a szakaszban, amikor a nyelvek kezdtek elkülönülni. Ez a feltevés mindenképp azon alapszik, hogy már hosszú ideje úgy látszik, minden, számiban előforduló balti eredetű szó megtalálható a balti–finn nyelvekben is, míg a balti–finn nyelvekben található olyan balti jövevények, amelyek nincsenek meg a számiban. Egészen az utóbbi időkben mégis találtak csak a számiban előforduló balti eredetű szavakat, ami azt mutatja, hogy a balti érintkezések egyfe-

lól a közfinnel, másfelől a közsámival különböző korúak lehetnek. Ezen a ponton a szerző emlékeztet arra, hogy szavak elavulnak, és elvileg lehetséges, hogy a közfinnből (vagy a balti-finn nyelvekből) kivesztek olyan balti jövevényszavak, amelyek a közsámiban megmaradtak. A balti szókincs elhelyezése a finn-számi alapnyelvi szakaszra szintén lehetséges, bár az ősbalti datálás kicsit korai. A balti eredetű szókincs leglényegesebb területe egyrészt a természethez, másrészt az emberi viszonyokhoz és a rokonsághoz kapcsolódó szavak.

Az utolsónak említett szókincs rétegeit nézve el kell mondani, hogy a viszony a balti és az ősfinn lakosság között nagyon szoros lehetett és vegyes házasságokhoz vezetett. Ehhez kapcsolódnak a genetikai kutatások, amelyek arra mutatnak, hogy különösen a balti-finnek állnak a balti népekhez közel genetikailag. Azt is meg kell jegyezni, hogy a balti-finn nyelvekben sokkal több balti eredetű szó van, és úgy tűnik, hogy a balti-finn elődök közelebbi kapcsolatban lehettek a baltikkal, mint az ősszámik. Kulonen nézete szerint semmilyen alapvető bizonyítékegyüttes nincs arra vonatkozóan, hogy a számiknak valóban lehetett volna a baltiakkal közvetlen kapcsolataik, a néhány jövevényszót nem számítva. Ez is a balti-finnek baltiakkal való genetikai kapcsolata mellett szól, viszont a számiknak ilyen nyilvánvaló és intim kapcsolatát bizonyító örökítőanyag nem igazolható. A balti eredetre utaló szó, amely mellett az utóbbi években szenvedélyesen törtek lándzsát, nem más, mint a számik önelnevezése, a *sápmi*. Ezt, a már régóta adott magyarázatot, mely szerint a szó balti alapnyelvi eredetű (litv. *ž...mX*, lett *zeme* 'föld'), az új magyarázatokkal sem sikerült teljesen megcáfolni. Az új magyarázatok, mint Koivulehto germán alapnyelvi *s,ma* > korai közfinn *šämä* 'sötét', amely a sötét hajú emberekre vonatkozna számi részről, a leginkább egyenértékű alternatíva az ősrégi etimológia mellett. Lehetséges, hogy ugyanaz a szóalak így vagy úgy összefonódik a *suomi* szóval.

Más, a számiban előforduló, embert jelentő balti jövevényszó: *quoibmi* 'társ', *searvi* 'társaság', déli számi *daktere* 'lánya vkinek'. A természetet képviselő szavak pl. *jávri* 'tó', *luossa* 'lazac', *lasta* 'levél', *suoidni* 'széna', melynek van megfelelőjük a balti-finnből. A balti-finn nyelvekből hiányzó s ilyen módon különböző jövevényszó Sammallahti szerint 8-10 van, többek közt a *biebmat* 'etet', *ráigi* 'lyuk, rés', *vuoras* 'öreg, régi'. Összesen mintegy 40 balti jövevényszó van a számiban.

Germán és skandináv jövevényszavak. Ugyanúgy, ahogy a finnbe, úgy a számi alapnyelvbe és főleg a nyugati számi nyelvekbe is érkezett egy nagy germán jövevényszó-hullám. A legrégebbi germán jövevényszók még a germán nyelvi forma legkorábbi szakaszaiból, a germán alapnyelvből valók. In-

nen mind a finn-számi alapnyelvbe, mind a korai számi alapnyelvbe / korai közszámiba kerültek szavak. Az utóbbi csoport képviselőinek nincs megfelelőjük a balti-finn nyelvekben. Ilyen a *lieddi* 'virág', *luokat* 'kölcsonöz'. Maximum kb. 20 olyan, germán alapnyelvből örökölt jövevényszó van, amelynek van megfelelője a balti-finnben, pl.: *guossi* 'vendég' (vö. *kansa*), *sadji* 'hely, szoba', *vuordit* 'vár' (vö. *vartoa*). Nagyjából ugyanolyan mértékben vannak germán jövevényszavak a számiban is, amelyek a germán alapnyelvi szavaknál újabbak / fiatalabbak, de a skandináv alapnyelveknél régebbiek. (Ezt a felosztást Sammallahtitól (1998) veszi át Kulonen.) Az ehhez a réteghez tartozó szellemi kultúra legfontosabb szavai *bassi* 'szent', *vuorbi* 'sors, végzet'. A germán jövevényekre is igaz ugyanaz, mint a szókincs általánosabb szintjén: minél fiatalabbak a szavak, annál több van belőlük. A jövevényszavaknál ezt meglehetősen könnyű bizonyítani. A legrégebbi jövevényrétegek mindegyik csoportban 10, legfeljebb néhány(szor) tíz, de ahogy közeledünk a jelenhez, annál nagyobbra nő a jövevényszavak csoportja. A számi nyelvben a fiatalabb, skandináv alapnyelvi szavakból több száz van, ez az élet leggyakoribb területein tükröződik. A mezőgazdasághoz (állattartás) kapcsolódnak olyan skandináv jövevényszavak, mint *gussa* 'tehén', *sávza* 'birka', *vuostá* 'sajt'. A mindennapi fontos szókincset képviseli: *mánnu* 'hold', *bárdni* 'fiú', *biergu* 'hús', *gáhkku* 'kenyér'. Még gazdagabb csoport a számi nyelvekben külön, a fiatal (norvég, svéd) skandináv nyelvekből átvett szavak csoportja.

Egyéb jövevényelemek. A skandináv nyelvek mellett a mai számi nyelvekre a múlt századokban különösen a finn hatott, a keleti számi nyelvekre pedig az orosz. Mindkettőnek több rétege van: a finn alapnyelvet a számi alapnyelv mellett folyamatosan beszélték, így nem mindig könnyű megkülönböztetni még a nyilvánvaló egyenes örökségből származó, régtől közös szavakat a finn alapnyelvből kölcsönzöttektől. A finn alapnyelvből a közszámiba sok száz szó került, a finn eredetű jövevényekből még több van. Orosz szavakat is átvettek, de mindent egybevetve az orosz kapcsolatok mind a finn, mind a számi oldalon aránylag késeiiek, ami a szláv nyelvi forma kései északi expanziójával magyarázható.

Érdekes csoportot alkot az a néhány szó, amely a szláv vagy a balti-szláv alapnyelvből került a korai közszámiba. Ezek Sammallahti alapján (1998: 127) a következők: *guoppar* 'gomba', *multi* 'szappan', *šearrat* 'ragyogó, világos'. A szavaknak meglehetősen régieknek kell lenniük, de egyetlen rokon nyelvben sincs megfelelőjük. A kölcsönzés külső körülményei homályosak, nyilvánvalóan az érintkezéseket igen délre, a Ladoga-tó tájékára kell helyeznünk.

A keleti nyelvjárásokban (kolтта, kildini, akkalai, teri számi) több száz új orosz jövevényszó található, a középső számi nyelvekben finn, a nyugatiban pedig skandináv.

5. Napjainkban is fellángolóban vannak azok a viták, amelyek a népek múltjával és eredetének kérdéseivel foglalkoznak. Így van ez a finnek és a magyarok történelmével is. Létezik egy tudományos igazság és létezik mellette egy érzelmi alapokon nyugvó, mitikus vagy éppen teljesen történetietlen, szubjektív “igazság”. Ezért külön is érdemes és időszerű Risto Pulkkinen “Mitikus számik” című tanulmányából néhány példát – akár csak találmányra – kiragadni, annyira extrémek, annyira hihetetlenek.

A számi – a finnhez hasonlóan – az európaiak szemében különleges és félelmetes nép volt. A számik érthetetlen nyelven beszéltek, hideg és sötét helyen laktak, kellemetlen égtájon, északon. Lakóhelyük tele van a halál és a gonosz jelentésmezejének kritériumaival: észak, hidegség, sötétség. Minél távolabbi helyen lakott egy bizonyos nép és minél ismeretlenebb volt, annál félelmetesebb varázserővel bírt. Olaus Magnus a boszorkányok és varázslók földjének tekintette Lappföldet. A lappkutatót kezdetben a mágikus félelem motiválta. Schefferusnak a lappkutatótörténetével foglalkozó Lapponia című könyve viszont azzal a céllal íródott, hogy eloszlassa azokat az állításokat, amelyek szerint Svédország sikere Európa harcmezején a számi varázslatokon alapult.

A finnek és a számik között kezdetben nem tettek nagy különbséget, mert a *finne* egyaránt jelentette a finneket és a varázsképeséggel bíró lappokat. Még azután is, hogy a számiktól és a finnektől való félelem megszűnt, e népek az érdeklődés homlokterében maradtak, mert annyira eltértek más népektől mind nyelvi, mind fajilag. A kérdések a számik (akkor még lappok) és a finnek eredetéről vagy a közös ősök lehetséges szerepéről az egész Észak, vagy tágabb értelemben Észak-Európa ősnépeként az 1600-as évek végétől a múlt századig spekulációk célpontja lett, és tulajdonképpen a vita még ma sem fejeződött be.

A számikról alkotott mitikus elképzelések nagyjából két nagy csoportra oszthatók. Az egyik a dehonesztáló, negatív véleménycsokor. A másik pedig ellenkezőleg: vagy a szent nyelvek (görög, héber) hipotézise, vagy pedig az iráni eredetű, mitikus szkítákkal egyezéseket kereső hipotézis, mely szerint a számik azok leszármazottai lennének.

Olaus Graan szerint a *lapp* vagy *lappo* szó arra célozna, ami az elveszéssel, az illendően, erkölcsösen viselkedő társaságból való kikerüléssel magyarázható. Említi a finn *loppu* szót is, mely arra mutatna, hogy a rendes, földművelésre alkalmas föld véget ér. Graan még az orosz eredetet is felveti, erre

etnográfiai magyarázatot ad: viselet, lakás, vadászszokások; de főleg viselkedéssel indokol: az orosz udvariatlan, ápolatlan nép.

Sven Nilsson úgy vélekedik, hogy a népmesék törpéi lappok voltak. Kicsik és csúnyák, széles szájuk van, rövidek a végtagjaik, ők maguk gyengék, alkalmatlanok katonának. Ravaszak és csalárdak.

Wettenhovi-Aspa egy finn–egyiptomi kultúrköréről és együttéléseéről vizionál. Szerinte a lappok Európa régebbi ősnépe, amelyet a finn–egyiptomi nép elűzött északra, és erről a küzdelemről szól a Kalevala. Wettenhovi-Aspa a lapithákban a lappokat látja, akik ellen Herakles is harcolt Észak-Görögországban, Thesszáliában.

Johannes Tornaëus a finn *Jumala* és a számi *Jubmel* szavakat összekapcsolja *Jáva* nevével, aki Noé fiának, Jáfetnek a fia, Magógnak a testvére. Jáva így valamilyen számi pátriárka lett volna. Ezen nincs mit csodálkoznunk, mert abban az időben a 18. század minden európai népe Noé fiától, Jáfettől eredezteti magát, vagy annak a fiától, Magógtól, tehát az ún. szkíták utódaitól. (Hasonló elképzelések uralkodtak a magyarok körében is.)

Az idősebb Olof Rudbeck víziójában Svédország a civilizáció bölcsője, a mitikus Atlantisz, ahová Jáfet, Noé fia, a szkíták utódai a bábeli zűrzavar után visszahúzódtak. Szerinte a számik is hatottak a civilizált déli népekre. Érdekes példákat említ: a perzsa Zarathustra a számik varázsképességét tanulja; Homérosz művében *Tiresias*nak, a nagy jósnak a neve egyeztethető a lapp *Tiermes* isten nevével.

A szkíta-elmélet később is visszatér: több kutató, pl. Mattias Hallenius, a számikat és a finneket akarta látni a svédek helyett a szkíták igazi utódainak.

Ifjabb Olof Rudbeck a számi és a héber között vélt találni egyezéseket, és egy szójegyzéket is készített *Fasciculus vocum lapo-hebraicarum* címmel, amelyben leleményesen összegyűjtött több száz hasonló ejtésű és egyező vagy majdnem egyező jelentésű héber és számi szót.

Úgy vélem, e néhány példa is elég volt a délibábos rokonságok és fantazmagóriák bemutatására. Ezek az elméletek általában három forrásból táplálkoznak: tudatlanság, tájékozatlanság; a fantázia burjánzása, romantikus képzelgések; ideológiai-politikai okok, melyek rendszerint táplálják – akár félrevezető módon is – a múltkultuszt, meghamisítva ezzel a jelent.

MÁTÉ JÓZSEF

Torbjörn Söder: “Walk This Way”
Verbs of Motion in Three Finno-Ugric Languages
 Studia Uralica Upsaliensia 33. Uppsala, 2001. 154 p.

A mozgást jelentő igékkel az utóbbi időben több nyelvészeti tanulmány is foglalkozott. A kutatás több szempontból végezhető, ugyanis a kutatások egyik része egy adott nyelv összes mozgást jelentésű igéjét tartalmazza, másik része pedig ennek a szemantikai csoportnak csak egy bizonyos kategóriáját vizsgálja. Ezentúl a vizsgálódás komparatív jellegű is lehet, magába foglalva két vagy több nyelv mozgást jelentő igéit. A tanulmányok egy része szintaktikai, más része pedig szemantikai problémákat állít előtérbe. Torbjörn Söder *Walk This Way* című disszertációja azok közé a tanulmányok közé tartozik, amely több nyelv: az osztják, a norvéglapp és a magyar mozgást jelentő igék szinkrón szemantikai leírására vállalkozik. A kutatás során a nyelvész közös etimológiai kapcsolatokat is keres, mégpedig azzal a céllal, hogy kiderítse, milyen hatással volt a nyelvre a norvéglappok és az osztjások hasonló életmódja, valamint a magyar és az osztják közös ugor alapnyelvi múltja.

Söder könyve három nagy részre oszlik. Az első, bevezető fejezetet a három finnugor nyelv mozgást jelentő igéinek részletes vizsgálata követi a második fejezetben, ezután pedig a könyv harmadik részében az egyes igék diakrón vizsgálatára is sor kerül. A bevezető részben Söder egyrészt a kutatás tárgyával, a mozgást jelentő igék elméleti rendszerezésével foglalkozik, másrészt pedig a vizsgálati anyagról és annak lelőhelyéről számol be. A nyelvi anyag gyűjtését és kiválasztását erősen befolyásolták a különböző szociális és kulturális körülmények, amelyek között a három nyelv beszélői éltek és élnek ma. Az első osztják szótárakat nem osztják anyanyelvűek szerkesztették, és csak a huszadik század közepétől kezdve jelentek meg olyan nyelvi anyagok, amelyeket osztják anyanyelvűek állítottak össze. Ekkor olyan átírási rendszerek jelentek meg, amelyek a cirill betűrendszert alkalmazták, és a különböző osztják nyelvjárásokat vették alapul. Ezzel szemben a norvéglappban létrehoztak egy egységes helyesírási rendszert, amelyet Finnországban, Svédországban és Norvégiában egyaránt alkalmaznak. Ezt a tényt Söder előnyösnek tartja a kutatás szempontjából. Ezentúl az újabban megjelent norvéglapp szótárak is egységes képet mutatnak a nyelvről, mert eltekintenek a különböző nyelvjárásaitól. A norvéglapp korpusz- és státustervezés pillanatnyilag is folyamatban van, de ez a kisebbségi nyelv még mindig hátrányosabb helyzetben van a magyar nyelvhez képest, amelyet nemzeti nyelvként a nyelvi anyag gazdagsága és széles hozzáférhetősége jellemez. Ezek a tények fényt derítenek arra, hogy miért mutatja be Söder nagyobb mértékben a magyar nyelvű anyagot a másik két nyelvhez képest. A szerző az írásban rögzített anyagon kívül még élő anyanyelvi informátorok segítségét is használja.

A nyelvi anyag részletes feldolgozását a problematika elméleti hátterének a kifejtése előzi meg. A disszertáció a mozgást jelentő igék lexikalizációjával

foglalkozik, és ezeknek a rendszerezését mutatja be. Az emberi mozgásra utaló igék a mozgás különböző összetevőire, jellegére koncentrálhatnak. Söder ezeket az igéket különböző kategóriákba osztja be szemantikai jegyek alapján. Az első nagy csoportba az ún. általános mozgást jelölő igék tartoznak. Ezen belül Söder szerint a forrásra (source), útra (path), valamint a célra (goal) utaló igék vannak. Ez a három fogalom alkalmasnak bizonyul az irányt jelölő igék leírásánál. Ilyen pl. a norvéglapp *vuolgit* 'indul', a magyar *halad* ige és az osztják *ëxamty* 'érkezik'. Söder a mozgást végző alanyt "trajectornak" nevezi. Ennek a fogalomnak a bevezetése az ún. deiktikus igék vizsgálatánál szükséges, ezekben az igékben ugyanis nemcsak a mozgást végző alany, hanem ennek a beszélőhöz való viszonya is releváns. Érdekesnek számít, hogy mindhárom nyelvben kimutathatók olyan deiktikus igék, amelyek a beszélő pozíciójából induló mozgást jelentenek. Ez a jelentés legjobban az imperativusi alakokban tűnik ki, pl. norvéglapp *mana!* 'menjél!'. A mozgás iránya, amely a *jön* és *megy* igékben van jelölve, a beszélő és a trajector közötti viszony alapján elemezhető. A trajector a beszélőhöz viszonyítva többféle mozgást is végezhet, a leggyakoribb eset, amikor vagy a beszélő felé vagy afelől mozog. Ezenkívül még lehetséges, hogy a trajector a beszélő körül is mozog.

Az általános mozgást jelölő igéken kívül Söder olyan igéket is megkülönböztet, amelyek a mozgás különböző módjára utalnak. Ebbe a csoportba az osztj. *ванкты* 'mászik' és *хухалты* 'fut', a lpN *čierastit* 'sível lesiklik', valamint a m. *fut*, *mászik*, *csúszik*, *ballag* igék tartoznak. A mozgás különböző módjait jelölő igéken kívül Söder a mozgás gyorsaságára, sebességére utaló igéket külön kategóriában említi. A mozgás gyorsasága relatív jellegű, mert a deiktikus igékhez hasonlóan szintén a beszélő függvénye, azaz attól függ, hogy a beszélő, a cselekvés tanúja milyennek ítéli meg a trajector mozgásának gyorsaságát az általa normálisnak tartott sebességhez képest. Ebbe a csoportba olyan igék tartoznak, mint pl. a lpN *rugahit* 'siet', valamint a m. *rohan*, *lohol*, *illan* igék. Az osztják nyelvből nem mutathatók ki hasonló igék.

A könyv harmadik részében az igék történeti vizsgálatára kerül sor. Ezek közül azok az igék érdemelnek nagyobb figyelmet, amelyeknek megfelelői legalább két nyelvben kimutathatók, pl. az osztj. *манты*, a lpN *mannat* és a m. *megy*, lpN *vuolgit* 'indul', osztj. *охалты* 'lemegy, lefelé megy', m. *halad*, osztj. *хухалты* 'fut', lpN *golgat* 'mozog, fut', osztj. *йтты* 'jön', m. *jön*, osztj. *ëxamty* 'érkezik', m. *jut*. Az igék részletes etimológiai vizsgálata azt mutatja, hogy az általános jelentésű igék jobban megőrződtek a három nyelvben a periférikus, ritkább jelentésű igékkel szemben. A kutatás alapján arra következtethetünk, hogy az osztják, a norvéglapp és a magyar mozgást jelen-

tésű igék közös szemantikai jegyeket tartalmaznak, hasonló szerkezetű szemantikai síkokon terjednek. Mind a három nyelvben kimutathatók általános mozgást, mozgásmódot és mozgásirányt jelölő igék. Ezentúl mind a három nyelvben a *megy* jelentésű ige központi szerepet tölt be, közös eredetre vezethető vissza. Ennek alapján Söder azt feltételezi, hogy a *megy* ige központi pozíciójú lehetett az alapnyelvben is. Ez vonatkozhatott a *jön* igére is. Mint tudjuk, a mai ugor, balti finn és lapp nyelvben a *jön* jelentésű igének megfelelői különböző eredetűek. Söder egy további tanulmánya lehetséges tárgyának tartja annak a kérdésnek a kiderítését, hogy hogyan alakult ki a *jön* ige a különböző finnugor nyelvekben.

HRISZTINA ARMUTLIEVA

**Even Hovdhaugen–Fred Karlsson–Carol Henriksen–Bengt Sigurd:
The History of Linguistics in the Nordic Countries
Societas Scientiarum Fennica, Jyväskylä, 2000. 672 p.**

1. Az északi országok nyelvészetének története áttekintést nyújt a nyelvészeti kutatás és a nyelvi tanulmányok fejlődéséről az északi országokban (Dániában, Finnországban, Izlandon, Norvégiában, Svédországban) a középkortól az 1990-es évek végéig. Ez a könyv a nyelvelméleti alkotások és leírások történetére összpontosít. Olyan területek fejlődését is érinti, mint a nyelvészeti szemléletmód, a nyelvtanítás és az írott nyelv kérdései.

A könyvben a nyelvészet története elejétől végéig a történelmi, politikai és kulturális fejlődés általános folyamatához kapcsolódva kerül bemutatásra. Részletesen nyomon követi a nyelvészeti kutatás, ill. oktatás fejlődését az egyetemeken, az akadémiákon és egyéb intézményekben.

A könyv anyagát három szempont alapján választották ki: 1) olyan tudósok és tanulmányok, amelyek érdekesek voltak vagy befolyással bírtak a saját korukban; 2) olyan tudósok és tanulmányok, amelyeknek hatásuk volt további területeken, valamint 3) olyan tudósok és tanulmányok, amelyek annak idején nem kaptak tudományos elismerést, de modern nézőpontból érdekesek.

A könyv számos fontos és nagyhatású tudóssal és tanulmánnyal részletesebben is foglalkozik. Ezenkívül megemlíti azokat a befolyásos embereket, akik szakmailag felügyeltek olyan területeket, mint például a kutatások finanszírozása vagy speciális tudományterületek.

Érdekes különbségek tapasztalhatók az északi országok között a tekintetben, hogy ezekben az országokban hogyan fejlődtek a nyelvészeti tudomá-

nyok. Ezek a különbségek földrajzi, történelmi és egyéb tényezők alapján kerülnek megmagyarázásra.

A záró fejezet kísérletet tesz arra, hogy kiemelje az északi nyelvészek által az évszázadok során elért legjelentősebb tudományos eredményeket.

A könyv megírásának terve 1991-ben vetődött föl, amikor Even Hovdhaugen az északi országok nyelvészete történetének megírására nyújtott be pályázatot a NOS-H-nak (Bölcsészettudományok Északi Kutatási Tanácsa). A terveinek továbbfejlesztéséhez kisebb pénzügyi támogatást kapott. 1992-ben Even Hovdhaugen és Bengt Sigurd együtt nyújtottak be pályázatot egy három éves kutatási projektumra. A javaslat kedvező elbírálásban részesült, és a projektum 1993-tól 1996-ig futott. A kezdet kezdetén a projektum kulcsszereplői Even Hovdhaugen (Norvégia), Carol Henriksen (Dánia), Bengt Sigurd (Svédország) és Kalevi Wiik (Finnország) voltak. 1994-ben egyéb kötelezettségei miatt Kalevi Wiik kivált, és Finnország képviselőjében Fred Karlsson lépett a helyére.

Az első, nyers kézirat 1996 végére készült el. A feladat nagyságát mi sem jelzi jobban, mint az, hogy további három éves szorgalmas munka kellett ahhoz, hogy a végleges kézirat elkészüljön.

A könyvet a fent említett tudósok írták, de az ő munkájuk nagyban függött számos északi nyelvész kollégájuk segítségétől és kutatásaitól. Nagyon értékes hozzájárulást jelentett a könyv megírásához *Az északi országok nyelvészete története* című 1994-es oslói konferencián elhangzott előadások anyaga is. Ezenkívül számos nyelvész válaszolt a könyv írói által feltett szakmai kérdésekre, valamint segítettek rálelni ismeretlen referenciákra és elfelejtett nyelvi dokumentumokra.

A könyv szerzői tudományterületük elismert tudósai. Even Hovdhaugen (1941–) klasszika filológiát és összehasonlító indoeurópai nyelvészetet tanult. Kutatásai főleg a nyelvészet történetére és a diakrón tanulmányokra összpontosultak. Ma főleg a funkcionális tipológiát műveli. 1974 óta az Oslói Egyetem általános nyelvészeti professzora. Carol Henriksen (1944–) szociolingvisztikai és a dán nyelvészet történetéről folytat kutatásokat. 1985 óta a Roskildei Egyetem dán nyelvészeti tanára. Fred Karlsson (1946–) kutatásai főleg a morfológiai elmélettel, a finn nyelvtannal és a számítógépes nyelvészettel foglalkoznak. Különösen érdeklik a nyelvészet empirikus alapjai. 1980 óta a Helsinki Egyetem általános nyelvészeti professzora. Bengt Sigurd (1928–) a Lundi Egyetemen dolgozott a fonetika, skandinavisztika és általános nyelvészet tanáraként. Kutatásai először a svéd nyelv strukturális fonetikájára összpontosultak, később morfológiával és szintaxissal foglalkozott: a generatív elméleteknek megfelelően és a gépi fordításban és az automatikus

szövegírásban használt nyelvtanokat fejlesztette tovább. A könyv meghatározott közönségnek íródott. E mű minden északi és más külföldi nyelvésznek készült, valamint olyan fiatal nyelvészeknek, akik életpályájuk elején járnak és doktori értekezésüket írják.

A könyv a nyelvészet fejlődésére ható tényezők megértése érdekében a nem északi olvasók számára is tömör vázlatot nyújt a fent említett országok tudománytörténetéről a középkortól kezdődően egészen napjainkig.

2. A könyv hét nagy fejezetből és azokon belül számos alfejezetből áll.

Az 1. fejezet (1–12. oldal) tulajdonképpen bevezetés a könyv többi fejezetéhez. Részletesen taglalja, melyek is ezek az ún. “északi” országok, ezekben milyen nyelveket beszélnek, majd igyekszik meghatározni a célközönséget. Beszámol a nyelvészet történetéről szóló kutatások megközelítéséről, valamint a kutatási anyagok kiválasztásának szempontjairól. A fejezet a terminológiai és technikai megjegyzések ismertetésével zárul.

A 2. fejezet (13–23. oldal) a Skandináviában 1500 előtt folytatott nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozik. Bevezetesként kitér az írásrendszerek, majd a latin ábécé megjelenésére és ezek hatására az északi országokban. Külön kiemeli az egyház szerepét az írásbeliség és a kultúra terjesztésében a kora középkor századaiban. Külön alfejezetek térnek ki az ún. “modisztikus” nyelvtan dániai iskolájára és a középkori izlandi nyelvtanírókra. A fejezetet rövid következtetések zárják.

A 3. fejezet (24–129. oldal) az 1500–1800 közötti északi nyelvészettel foglalkozik. A fejezet bevezető részében a könyv írói röviden kitérnek e három évszázad azon fontos történéseire, jellemzőire, amelyek nagy, sőt döntő hatással voltak a nyelvészet fejlődésére, s e tudományterület elismertségére. Külön alfejezetben kerülnek ismertetésre azok a fontosabb egyetemek, akadémiák és egyéb intézmények, amelyek alapvető szerepet játszottak e korban a nyelvészet fejlődésében és a nyelvtanításban. A következő alfejezetben a latin, görög és héber nyelveknek az északi nyelvek fejlődésére gyakorolt hatását elemzik. A leghosszabb alfejezetben magukat a nyelveket ismertetik nagyon alapos részletességgel. Külön pont foglalkozik a dán, a finn, az izlandi, a norvég, a lapp (számi) és a svéd nyelvvel. Ugyanígy országonkénti taglalásban találjuk meg az előbb említett nyelvek lexikográfiáját is. Külön pont tér ki a nyelvek nyelvtani sajátosságaira. Nagyon érdekes alfejezet foglalkozik az északi országokban beszélt nem indoeurópai nyelvekkel, így például a grönlandi eszkimó nyelvvel. Érdekes értekezést olvashatunk a nyelvek, valamint a történeti összehasonlító nyelvtudomány eredetéről. E fejezetet is egy közel két oldalas *Következtetések* alfejezet zárja.

A 4. fejezet (130–302. oldal) a 19. század nyelvészeti fejlődésével és e fejlődés jellemzőivel foglalkozik. Rögtön a bevezetésben áttekintést olvashatunk azokról a történelmi, gazdasági tényezőkről, amelyek ebben a században nemcsak a nyelvészet, hanem egész Európa fejlődését meghatározták. Az ipari forradalom, az északi országok függetlenedési törekvései, a függetlenné váló országokban új egyetemek, akadémiák és egyéb tudományos intézmények alapítása – mind-mind fordulópontot jelentettek a kultúra, a nyelvészet és a nyelvtanítás fejlődésében. A következő alfejezetben részletesen ismertetésre kerülnek a nyelvészeti tanulmányokban akkor (s azóta is) élenjáró egyetemek, akadémiák, tudományos társaságok, illetve egyesületek. Finnországban például 1831-ben alapították meg a Finn Irodalmi Társaságot, amely nemcsak a kortárs irodalmat, hanem a nyelvészeti kutatásokat, a nyelvtanítást is felkarolta. A helsinki Finnugor Társaságot pedig 1883-ban hozták létre a finnugrisztikai kutatások összehangolásának céljából. A Finnországban először alapított tudományos akadémia pedig pont az a Societas Scientiarum Fennica volt, amely ezt a most ismertetett művet is kiadta.

Az alfejezetek közül az egyik legrészletesebb az összehasonlító finnugor nyelvészettel foglalkozik. Sjögren munkásságától kezdve áttekinti a téma legfontosabb tudósait, külön kiemelve Castrént mint a finnugor tanulmányok megalapítóját, valamint Setälä és Genetz munkásságát is. Újabb alfejezet foglalkozik az adott nyelvek ezen időszakban tapasztalt fejlődésével, ebben külön kiemelésre kerülnek a megjelent szótárak, fontosabb nyelvtankönyvek és egyéb tudományos publikációk.

Az 5. fejezet (303–478. oldal) a 20. század első felének nyelvészeti fejlődését taglalja egészen 1965-ig, amikor is Noam Chomsky megjelentette nagy jelentőségű és hatású művét *A szintaxis elméletének aspektusai* címmel.

A 20. század elején számos olyan politikai és gazdasági tényező létezett, amely nagy hatással volt az északi országok nyelvészetének fejlődésére. Norvégia, majd Finnország függetlenné válása, a cári Oroszország összeomlása (majd a finn–szovjet határ lezárása), a két világháború – mind nagyban befolyásolták a nyelvészeti kutatások lehetőségeit, irányait.

A 20. században a tudományos eredmények ismertetésének, a vélemények ütköztetésének új formája jelent meg: a konferencia. A század elejétől egyre sűrűbben és egyre jelentősebb konferenciákat rendeztek. A kutatások intézményes keretei is bővültek, egyre több egyetemen indultak nyelvészeti, filológiai, fonetikai stb. kutatások. Ezek részletes felsorolása és bemutatása olvasható ebben a fejezetben. Nagyon érdekes alfejezet ismerteti azokat a folyóiratokat, amelyek ebben az időszokban indultak, s amelyekben számtalan

fontos kutatási eredmény került publikálásra. Több tudományos társaság, egyesület, kör is ezekben az évtizedekben kezdte tevékenységét.

E fejezet egyik alfejezete nagyon részletesen foglalkozik az általános nyelvészet fejlődésével és az új irányzatok fogadtatásával. Külön kiemelésre kerül Alf Sommerfelt munkássága. Majd külön alfejezetekben mutatnak be további nagy tudósokat, mint például Otto Jespersen, Louis Hjelmslev vagy Viggo Brøndal tudományos tevékenységét.

Az alkalmazott nyelvészetnek – amely fogalmat az 1950-es évek végén alkották – is külön alfejezetet szenteltek a könyv szerzői. Ezt követően a finnugor nyelvészetről is egy közel tíz oldalas összefoglaló olvasható.

A leghosszabb alfejezet az északi országok nyelveivel foglalkozik. Külön pontokban szerepelnek a szinkron tanulmányok és a diakrón tanulmányok, az onomasztika, a dialektológia és a runológia, továbbá a nyelvi tervezés és a lexicográfia.

A fejezet végén a nem skandináv nyelvekkel foglalkozó kutatásokról olvashatunk. A fejezetet a szokásos *Következtetések* zárják.

A 6. fejezet (479–561. oldal) 1965-től az 1990-es évek végéig tekinti át az északi országok nyelvészetének főbb fejlődési irányait, eredményeit és a tudományág legjelentősebb művelőit.

Az előző fejezet ismertetésénél már elhangzott, hogy 1965 elsősorban Chomsky mérföldkönek számító munkája miatt lett jeles dátum. A nyelvészeti kutatásokra az 1960-as évek közepétől nagy hatással volt a nyelvi kommunikáció és a publikációs szokások változása. Az elmúlt évtizedekben jóval könnyebbé vált az utazás, így az egyre inkább specializálódó nyelvészeti kutatásokat végző tudósok sokkal egyszerűbben tudtak és tudnak akár gyűjtőutakra vagy konferenciákra utazni. E fejezet kiemeli azt az öröndetes jelenséget, hogy egyre több nemzetközi kutató- illetve munkacsoport alakult és dolgozik. E csoportok működését nagyban elősegíti a számítógépes technológia és a kommunikáció rohamos fejlődése. Igen megváltoztak az anyagok tárolásának, az eredmények rendezésének és publikálásának módjai. A fejezet összefoglalja az elmúlt évtizedek kutatásainak főbb irányait is. A legtöbb említett projektum ma is folyik vagy alapját képezi ma is futó kutatási tevékenységeknek.

A 7. fejezet (562–569. oldal) igyekszik néhány oldalon tömören összefoglalni a könyv mondanivalóját, szellemiségét. Egyben szeretne irányt mutatni a nyelvészeti kutatásokat végző, illetve azokat elkezdni szándékozó tudósoknak, illetve egyetemistáknak.

A könyv végén egy közel kilencven oldalas irodalomjegyzék található, majd a mű egy névmutatóval zárul.

**Harald Bjorvand–Fredrik Otto Lindeman:
Våre arveord – Etymologisk ordbok
Oslo, Novus Forlag, 2000. 1242 p.**

A 2000-ben megjelent új norvég etimológiai szótár – szakítva bizonyos szótárírói hagyományokkal – részben újszerű célokat tűzött ki maga elé. A szótár szerzői, Harald Bjorvand és Fredrik Otto Lindeman – mindketten az Osloi Egyetem professzorai, az előbbi a germán filológia, míg utóbbi az össz ehasonlító indoeurópai nyelvtudomány kitűnő ismerője – könyvük megalkotásakor elsősorban a könnyű és kritikus kezelhetőségre próbáltak törekedni, ezért felhagytak néhány olyan formai sajátsággal, mint például a tömörség hasábos tördeléssel való elérése és az olvasást nehezítő apró betűk használata.

Az anyag kiválasztásakor a szerzők a szókincs legősibb rétegét képező szavakat helyezték előtérbe. A terjedelem korlátozásának érdekében csak az alapszók kerültek be a szótárba, a különböző képzett alakok kimaradtak. Szintén kiostálták a körültekintő etimológiai vizsgálat ellenére is bizonytalan eredetűnek tekinthető töveket, mégha ezek nagy valószínűséggel ősi alakokra vezethetők is vissza. Feldolgozták viszont a jövevényszavak ősi rétegét, különös tekintettel az alnémet (nedertysk) kölcsönzésekre. Ilyen régi jövevényelem lehet például a *rev* 'róka', amely valószínűleg valamely finnugor nyelvből került a norvégba, vö. PFU **repäs* >> ősnorvég **rebar* *[reβar] > ónorvég *refr* (722. oldal).

A fenti feltételek figyelembe vételével a szótárat kb. 1350 szócikk alkotja, melyek terjedelme a néhány sorostól a több oldalasig változik. A szerzők az előszóban kiemelik, hogy inkább egyfajta cikkgyűjteményről van szó, mintsem hagyományos értelemben vett etimológiai szótárról. (A szótár előzményének és egyúttal a kihagyott szavakhoz ajánlott további szakirodalomnak is tekinthetők: H. Falk–A. Torp: *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*, 1903–1906, A. Torp: *Nynorsk etimologisk ordbok*, 1919, N. Å. Nielsen: *Dansk etymologisk ordbok*, 1989).

A bevezetőben (9–12. oldal) a szerzők röviden bemutatják a germán nyelvek helyét az indoeurópai nyelvcsaládban, ill. e nyelvek fejlődésének lépcsőit. Vázlatosan ismertetik a germán hangváltozásokat, valamint Karl Verner frikatívákat érintő törvényét.

A szótári rész (17–1110) szócikkeinek felépítése a következő: a címszó és a jelentés után a szerzők jelzik, hogy a szó ősi örökség vagy kölcsönszó. Ezután két kis hasábjában a nyelvmélekekben fellelhető adatokból mutatnak be néhányat. A bal oldaliban a mai skandináv nyelvek elődeinek (pl. ónorvég, ódán, ósvéd, gót, óangol, ó- v. középfelnémet stb.) nyelvi példái, a jobb oldalon pedig a mai leánynyelvek (általában izlandi, färöi, dán, svéd, fríz, holland, angol, német) adatai szerepelnek, csak tőalakjukban.

Ezt egy okfejtő rész követi, melyben a felsorolt példák felépítését, a köztük lévő összefüggéseket, ill. – ha van ilyen – a környező nem germán nyelvekkel való kapcsolatokat magyarázzák a szerzők. A finnugrista szótárhasználó ezekben a részekben gyakran találhat érdekességeket, elsősorban a finn és a lapp nyelv jövevényszavai kapcsán, pl. fi. *akana* 'pelyva', lp. *avdna* 'ua.' < germ. **aganō-* > no. *agn* 'ua.' (22); fi. *luote* 'bájlás' < germ. **blōtan-* > no. *blote* ' (85) vö. SSA II. 110: csak a lp. szót tartja kölcsönzésnek; fi. *ruokke(h)et* 'nadrág' < germ. **brōk-*, plur. *brōkiz* > no. *brok* 'ua.', ang. pl. *briches* 'bricsesz' (103) l. SSA III. 106: kérdőjellel a kölcsönzés; fi. *rengas* 'karika, abroncs', lp. *riekkis* : *rieggá* 'ua.' < germ. **hrenga-* > no. ang. *ring* 'gyűrű' (727); fi. *terva* 'kátrány' < germ. **terwa-* > no. *tjære* 'ua.' (944) vö. SSA III. 286: balti jövevényszóként is feltüntetve.

Végül a szerzők egy külön bekezdésben a szó indoeurópai etimológiáját adják meg más, távolabbi rokon nyelvek adatainak figyelembe vételével. A hivatkozások nem a szócikk végén, hanem a szövegben vannak megadva rövidítéses formában, melyek a kötet végén lévő bibliográfiák (1121–1125) segítségével oldhatóak fel.

A szótár összességében jól forgatható, érdekes mű, használatát azonban jelentősen megkönnyítené egy szómutató, melynek segítségével célirányosan lehetne keresni az egyes szóalakokat.

DUSNOKI GERGELY

Fodor István (főszerk.): *A világ nyelvei*

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. XVI + 1699 [+ 1] lap.

Azonos címmel az 1969 óta külföldön élő főszerkesztő – mint társszerző – már jelentetett meg könyvet az anyanyelvén (vö. Antal László–Csongor Barnabás–Fodor István: *A világ nyelvei*. Bp., 1970. 313 l.). A három évtized-

del később az ő irányításával készült és címben jelzett monumentális mű véleményem szerint – az annak irodalomjegyzékében, a *Hasonló témájú lexikonok, enciklopédiák* alcímet követően (XIII) felsorolt kéttucatnyi, többnyire jelentős külföldi kiadványt tekintetbe véve is – úgyszólván párját ritkítja.

Az 58 szerző és hat szakszerkesztő közreműködésével összeállított munka előszavában (VII–XI) Fodor többek közt hangsúlyozza: a szakemberek részére adattárnak, a nagyközönség részére pedig ismerettárnak szánja a jelen lexikont. A betűrendes enciklopédiával kapcsolatban példákat hoz a nyelvek és a nyelvjárások elkülönítésének örök problémájára, megoldhatatlan voltára. Ismert módon a nyelvek rokonsági kapcsolatainak meghatározásában is gyakran adódnak problémák; *A világ nyelvei* “a kevésbé szilárd rokonítások esetén” – a bizonyított nyelvrokonsággal kapcsolatban használatos “nyelvcsalád” terminussal szemben – a “nyelvcsoport” vagy pusztán a “nyelvek” megjelölést alkalmazza.

A főszerkesztő a magyar- és Európa-központú feldolgozás híve, de a jelen munka szerkesztőjeként egyes távoli nyelvekre is bő kitekintéssel van. Így például a maláj-polinéz és a pápua nyelvek vonatkozásában Wurm István, az ausztráliai nyelvek tekintetében pedig Vászolyi Erik (az egykoron ígéretesen induló finnugrista) személyében olyan magyar származású nemzetközi szakteknétek közreműködését biztosíthatta a munkaközösség számára, akik gazdag anyagú szócikkeiket ráadásul az anyanyelvükön készítették el. Összesen mintegy 150 szócikk végén áll szerzőként: “Stephen A. Wurm (Wurm István)” (Wurm alighanem beérte volna az egyik névalak közlésével). Érdekesképpen felsorolom a Vászolyi tollából származó címszavakat: *aranda, bardi, dijari, gyirbal, karatyari, katutyara, kriol², kukatya, kunijanti, ngányatyara, nunggubuju, nyangumata, nyugati sivatagi nyelvek, nyulnyul, nyungar, pama-nyungar nyelvcsalád, pintupi, pityantyatyara, tivi, valmatyan, valpiri, vangkatya, vunambal*, valamint *ausztráliai nyelvek* és *Tasmania nyelvei*. A szócikkek egy része oroszul, németül, illetőleg észtül (a *lív* címszó) vagy szlovénul (a *szlovén* címszó) készült, és azok magyar fordításban olvashatók. Például az – egyébként magyarul is tudó – orosz Irina Nyikolajeva anyanyelvén írta meg a *paleoszibériai nyelvek*, ezen belül az *aleut, aljutor, csukcs, eszkimó, itelmen, jukagír, ket, korják* és a *nyivh* nyelv szócikkeit.

A mű törzsanyaga két betűrendes jegyzékből áll.

Az első – mely címet csak a tartalomjegyzékben ([1700]) kapott: *A világ nyelveinek leírása A-tól Zs-ig (1–1570)* – összesen 764 nyelvet, nyelvcsoportot, nyelvcsaládot ismertet. Minden egyes szócikk végén ott áll írójának a neve. A kötet szerzőinek listája (V) sajnos nem tartalmazza, hogy az egyes szócikkek készítői (elsősorban) mely nyelvek bemutatását jegyzik. A terje-

delmes lexikon tüzetes áttanulmányozása során azonban megállapítható, hogy a már említettek mellett Baski Imre és Gyarmati Imre például a török, Birtalan Ágnes a mongol és mandzsú-tunguz, Harmatta János és Nyitrai István az iráni, Hutterer Miklós a germán, Kiss Sándor a latin és újlatin, továbbá Siposs András az indián nyelvek címszavainak – illetőleg azok (túlnyomó) többségének – az alkotója. Fodor István főszerkesztő nem csupán a nagyszámú afrikai nyelv leírását vállalta magára, hanem több szláv nyelvet is bemutat, és más nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvekről is tájékoztat – különösen akkor, ha a szóban forgó területnek nem akadt specialistája (sőt többek között a *dobnyelv* vagy *füttnyelv* és *jelbeszéd* címszavaknak is ő a szerzője). A finnugor (uráli) nyelvcsaládba tartozó nyelveket tucatnyi szerző ismerteti. Ismeretes, hogy ezeknek a címszavaknak némileg módosított – a mordvinnak pedig más szerző által újraírt – változata időközben napvilágot látott a *Nyelvrokonaink* című kötetben is (szerk.: Nanovfszky György, Budapest 2000), és ez utóbbi műről sorozatunkban bő ismertetés olvasható (vö. FUD 7: 135–144).

Könyvünk szócikkei – legalábbis a terjedelmesebbek – a társadalmi vonatkozású adatok mellett elsősorban az adott nyelv szerkezetét mutatják be, a nyelvi jelenségek leírását tartalmazzák, és olykor értékes nyelvtörténeti fejtegetésekkel is kiegészülnek (például az alán nyelvtörténet ismertetése során a hazai jászok eredeti nyelvével és történetével is megismerkedhet az érdeklődő). Az 1570 lapos fejezetben számos rendkívül érdekes nyelvi, történeti és egyéb kérdés kerül a legkitűnőbb szakemberek bonckése alá, többek közt az *avar*, *baszk*, *dák*, *etruszk*, *föníciai*, *hettita*, *Húsvét-sziget nyelve*, *illír*, *karahánida*, *pikt*, *porosz*, *sumer*, *svájci német*, *tahiti és hawaii*, *tartesszoszi*, *tokhár* és *walesi* nyelvet bemutató szócikkekben. Megtudható, hogy a *kamasz* és a *kamassz* meg a *macadón* és a *makedon* más és más nyelvet jelöl, és a *horezmi* egyfelől egy kihalt iráni, másfelől pedig egy ugyancsak kihalt török nyelvnek a neve. Indexszámmal vannak ellátva az alábbi azonos hangalakú nevek (ezek egy része utalószó): a négy homonimát felmutató *basza* és *tonga* nyelvek, valamint a két-két homonimával rendelkező *avar*, *baszari*, *horezmi*, *kriol*, *mangala*, *sárga ujjur*, *szango*, *ujgur*. Az élő és holt (illetőleg kihalásra ítéltetett) nyelvek mellett, Varga-Haszonits Zsuzsa összeállításában egyrészt egy összegező szócikk számol be a *mesterséges nyelvekről* általában, másrészt pedig önálló szócikkek a következőkről: *eszperantó*, *ido*, *interlingua*, *latino sine flexione*, *novial*, *occidental*, *romanid*, *volapük*. – Elsősorban a művelt nagyközönség tájékoztatása céljából minden egyes szócikk irodalomjegyzékkel zárul, melyben a közölt művek általában megjelenésük időrendjében követik egymást (ilyen hatalmas műben persze az egységesítés lehetet-

len, s így a sokszerzős finnugor vonatkozású szócikkeket követően például Zsirai Miklós Finnugor rokonságunk című műve két kiadásának a címléírása különféle változatokban tűnik fel). A könyvészet általában megbízható anyagot közöl (de pl. a *mordvin* szócikkben az első bibliográfiai tétel címe 1. hiányos, abban 2. a megjelenési hely téves, 3. a megadott évszám városnév pedig szóvégi *n* helyett, *történeti* okokból *nn*-t tartalmaz, vö. *Tallinn* < **taani* 'dán' + *linn* 'vár(os)').

A második lista *A világ nyelveinek mutatója* címet viseli (1578–1637). Ebben szerepel a 764 címszón – és az azokkal kapcsolatos utalószavakon – kívül még közel 6000 tétel, melyeknek jelentékeny részét a különféle ritkább, és a szakirodalomban elsősorban angol (francia stb.) helyesírással meghonosított nevek magyar *írásváltozatai* teszik ki (a kizárólag a mutatóban található címszavak tömören jelzik a kérdéses nyelvet beszélők lélekszámát, a nyelv genetikai hovatartozását, földrajzi elterjedését is). Ez az index persze más vonatkozásban sem lehet egységes, az egyes tételek a legkülönbélebb értékűek. Nézzük például a finnugor (uráli) anyagot! A rokon nyelvek bizonyos, rendszerint igen következetlenül, gyakran hiányosan, olykor pedig pontatlanul megnevezett nyelvjárásainak – de legalábbis azok legtöbbjének – a felvételét fölöslegesnek tartom: *csángó* (magyar), *lozvai*, *obi* [??], *szigvai*, *szoszvai* (vogul), *berjozovi*, *demjankai*, *irtisi*, *kazimi*, *kondai* [van ilyen vogul dialektus is!], *muzsi*, *nyizjami*, *obdorszki*, *pimi*, *serkáli*, *suriskári*, *szalimi*, *szinjai*, *szurguti*, *tremjugáni*, *vahi-vaszjugáni* (osztják), *alsó vicsegdai*, *jazvai* / *keleti permják*, *kirovi* / *felső kámai permják*, *komi-permják*, *permi* / *permják* [az utóbbi kettő nyelvjárás megjelölés nélkül], *sziktyvkári*, *udorai* (zürjén), *beszermán* [nyelvjárás megjelölés nélkül], *kanli* (votják), *hegyi mari* (csere-misz; hiányzik tehát a *mezei* “mari”), *erza*, *moksa* (mordvin; a fejezetíró koncepciójának megfelelően mindkettő nyelvjárás megjelölés nélkül), *inari*, *kolai*, *kolтта*, *lulei*, *pitei*, *umei* (lapp), *tazi* (szelkup). (Érdekes és némileg meglepő, hogy egy balti nyelvnek, a lettnek a nyelvjárásai közé tartozik az egyik, kihaltfélben lévő finnségi nyelvre utaló *kurzemei lív* és a *vidzemei lív*.) Mindenképpen helyes viszont a kihalt uráli nyelvek, nyelvváltozatok nevének a felsorolása: *merja*, *muroma* (finnugor nyelvek), *kamassz*, *koibál*, *motor*, *szajáni-szamojéd*, *tajgi* (szamojéd nyelvek). A finnugor nyelvek a hagyományos gyakorlat szerint külső nevük, a szamojédok pedig önelnevezésük szerint szerepelnek címszóként (kivétel a finnségi *inkeri*, melynek külső *izsór* megjelölése csak itt, a mutatóban lelhető fel ebben a formában). A lapok belső elnevezése az e helyütt olvasható “sáme” helyett közismerten *száme* vagy inkább *számi*.

Az alapanyagot követő Függelék négy fejezetre oszlik. Az első a nemzetközi fonetikai átírási rendszert, az IPA- / APhi-rendszert közli (1641–1650). Ezután következik a művelt nagyközönség számára a nyelvészeti szakkifejezések jegyzéke, Fodor István összeállításában (1651–1676). Ez a kitűnő, betűrendes lista mindenekelőtt a következő, hasonlóképpen jól használható hazai munkáknak a tudománynépszerűsítő változata: Korompay Klára – D. Mátyai Mária: A nyelvészeti műszók lexikona. In: Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Szerk.: H. Bottyányfó Éva. ELTE, Bp. 1976. 121–204; Nyelvészeti kishoztár. Alapvető terminus technicusok a modern nyelvészetben. Összeáll.: Siptár Péter. MKKE Nyelvi Intézet, [Bp.] 1980.; Nyelvi fogalmak kishoztára. Szerk.: Tolcsvai Nagy Gábor. Korona, Bp. 2000. A harmadik függelék – az ismertebb nyelvcsaládok csoportosításának mellőzésével, gyakorlati okokból – különféle távoli, egzotikus nyelvek (szudáni, ausztrónéz, maláj-polinéz) genetikai táblázatait közli (1677–1691). Az Írásrendszerek címet viselő utolsó fejezetben a föníciai, bráhmii és az indiai írások genetikai táblázata és részben azok jelei, valamint a runaírás jelei, a számjegyek fejlődése, továbbá a kínai írásnak az ősi jelektől a modern logogramokig történt átalakulása követhető nyomon (1692–1699).

A szakembernek engedtessek meg befejezésül még néhány apró kritikai észrevétel. Egy helyütt megtudható, hogy a “**kurd**: az indoeurópai nyelvcsalád (→*indogermán nyelvek*) indoíránii ágának északnyugat-íránii csoportjába tartozó nyelv” (800). Máshol: az “**oszét** (*jász*): az indoeurópai nyelvcsalád indoíránii ágának (→*indoíránii nyelvek*) északkelet-íránii csoportjához tartozó nyelv” (1117). A két idézett mondat egybevetése már önmagában utal néhány következetlenségre. Többek közt érthetetlen, hogy a nagy európai nyelvcsaládnak miért nem a manapság közkeletű *indoeurópai* megjelölése áll a régebbi *indogermán* helyett címszóként. És mindemelllett *indoíránii nyelvek* címszó a kötetben nem is létezik, csak – aligha pontosan – az *indoárja nyelvek*-é. Jó lett volna a mutatóban egy *árja* (→“*indoárja*”) tétel felvétele is (továbbá például: *polovec* (→*kun*) stb.). A világ nyelveinek felsorolása során pedig két – nyilván későbbben beszúrt – utalószónak téves a betűrendi helye, vö. *ovambó* (1117), *összláv nyelv* (1149).

A hatalmas vállalkozás végső eredménye egy 1700 oldalas, egészében véve – mint láthattuk – szinte példamutatóan tökéletes enciklopédia, mely meggyőződésem szerint az egyik legjelentősebb a területen, akár világviszonylatban is. Magyarság és stílus tekintetében is hibátlanak minősíthetjük Fodor Istvánnak és hatvan munkatársának a bolygónk nyelveit bemutató eme imponáns lexikonját. Az említettekben is következik, hogy az örömteli módon *egyetlen* kötetben megjelentetett óriási munka minden lehetőséget megragad

a szemléltetésre: a térképek, ábrák, táblázatok magas száma ilyen terjedelem mellett ugyancsak rendkívüli teljesítményre utal. Aligha túlzás tehát a végső következtetés: az anyanyelvünk és az öt kontinens nyelvei iránt érdeklődő olvasó polcáról semmiképpen sem hiányozhat az enciklopédikus ismereteket nyújtó, könnyen forgatható *A világ nyelvei*.

ZAICZ GÁBOR

In honorem

Matti Leiwo
60 éves

Matti Leiwo a Jyväskyläi Egyetem Finn Nyelvi Tanszékének professzora 1942. június 14-én született Hämeenlinnában. Szülővárosában érettségizett, majd a Helsinki Egyetemen tanult, ahol 1968-ban végzett. 1972-ben védte meg licenciátusi értekezését, majd 1978-ban – a Jyväskyläi Egyetemen – a filozófia doktora lett.

Oktatói és tudományos munkássága főleg a Jyväskyläi Egyetemhez köti. Itt volt a finn nyelvi tanszéken tanársegéd (1968–72), majd az általános nyelvészet adjunktusa (1972–87). Ezután négy évig a Helsinki Egyetemen a logopédia docense, majd visszakerülve Jyväskyläbe 1991 és 1995 között az alkalmazott nyelvtudomány docense lett. 1995-ben nevezték ki a finn nyelvprofesszorává. Közben előadói jogot (magántanár) szerzett a Helsinki és a Joensuu Egyetemen, s volt megbízott docens (finn nyelv: Åbo Akademi, 1983–84; logopédia: Helsinki Egyetem, 1985–87) és professzor (beszédkommunikáció: Jyväskyläi Egyetem, 1992–95).

Több hazai és külföldi tudományos társaságnak – egy-egy időszakban választmányának is – tagja vagy elnöke: Suomalais-ugrilainen seura (Finnugor Társaság), Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys (Finn Alkalmazott Nyelvtudományi Egyesület), Societas Linguistica Europaea stb. Vezetője a Finn Akadémia által finanszírozott több tervmunkának: Nyelvi kölcsönhatás és oktatás az iskolában (1981–86), Communication and speech processing in aphasia (1989–94), Early language development and dislexia (1992–). Tagja volt az Oktatási Minisztérium nyelvtani munkacsoportjának (1993–94).

A professzori székfoglalóra (1995) invitáló füzetecskében 115 tétel – finn, angol, svéd nyelvű könyvek, tanulmányok, ismertetések – mutatja be munkásságát. Érdeklődése két nagy területre irányul. Az egyik a nyelvelsajátítás, a valamilyen okból megkésett vagy eltérő nyelvi fejlődés vizsgálata. Erről szól doktori értekezése *Kielitieteellisiä näkökohtia viivästyneestä kielienkehityksestä*, amelyben hangtani, alaktani, mondattani, bizonyos jelentéstani és nyelvhasználati szempontokból vizsgálja a kérdést, valamint jó néhány tanulmánya, pl. *Äidinkielen osaaminen ja omaksuminen, Kielenomaksumisesta ja*

vieraan kielen opetuksen alkamisesta, On aphasia and communicative speech therapy, Kielenomaksumisen häiriöistä stb. Ezeknek a tanulmányoknak igen fontos gyakorlati szerepe van az eltérő nyelvi fejlődést mutató gyerekek beszédének elemzésében és beszédterápiájának összeállításában.

A másik nagy kutatási területe a nyelvtantanítás. Jól mutatja ezt például a professzori székfoglalója: *Setälän lauseopista pedagogiseen kielioppiin*. Az ebbe a témakörbe tartozó tanulmányaiban (*Pedagogisen kieliopin perusteita, Voisiko opetus olla keskustelua?, Milloin opetus on keskustelua?, Uudet kielioppimallit – tarvitaanko vielä uutta?* stb.) eltávolodik a hagyományos nyelvtanok meghatározásokat, nyelvhelyességi szabályokat, a gyerekek számára érthetetlen idegen szavakkal (substantiivi, inessiivi, possessiivisuffiksi, subjekti stb.) jelölt nyelv(tan)i fogalmak bemagoltatásától, és a gondolkodtató, a megoldás felismerésének élményét adó, szemantikai, beszédkommunikációs megoldások taníttatását szorgalmazza.

Professzori működésével új korszak kezdődött a tanszék történetében. “Az elmélet oktatását, a nyelvtan rendszerszerűségét és állandóságát kiemelő oktatás helyett ő a gyakorlati értékelést és megoldási lehetőségeket megvitató beszélgetéseket javasolja, amelyek a kommunikáció egészét hangsúlyozó gondolkodásmódhoz vezetnek” (vö. *Kuusikymppinen*. Szerk. Seppo Pekkola 1996. 36). Új kutatási és oktatási terület lett a finn mint második és idegen nyelv, a finn nyelv tanítása külföldi hallgatóknak és “a hallássérültek anyanyelve”, a jelnyelv.

A kerek évfordulókhoz érkező jelentős tudósok, professzorok tiszteletére szokás az illető fontosabb tanulmányaiból összeállítani egy kötetet, vagy a tanítványai, tisztelői írnak tanulmányokat, amelyeket egy “köszöntő” kötetbe vagy “ünnepi” könyvbe gyűjtenek. A tanszék oktatói úgy gondolták, hogy a nyelvtantanításban bevezetett új módszerek következtében országosan is jól ismert professzor tiszteletére a legméltóbb köszöntés egy verseny lenne. Meghirdették tehát a Matti Leiwo nyelvtanversenyt, amelynek mottója: “A nyelvtan egy szellemi kaland”. A versenyen 76 középiskola mintegy 400 diákja vett részt. A Jyväskyläben tartott döntőbe a húsz legjobb diákot hívták meg. Az első négy helyezett felvételi vizsga nélkül jutott be az egyetem finn szakjára. A tervek szerint – a nagy érdeklődésre való tekintettel – a nyelvtani versenyt három évenként meg fogják ismételni.

Matti Leiwo többször is járt Debrecenben, s a finnugor tanszéken is tartott előadásokat. Kívánunk neki töretlen munkakedvet, jó egészséget, s hogy minél tovább élvezhesse säynätsaloi otthonuk és tóparti nyaralójuk nyugalját.

KISS ANTAL

In memoriam
Schmidt Éva(1948–2002)

Július elején Bakró-Nagy Marianne opponensi véleményemre adott válaszból értesültem róla: “Több mint tragikus, hogy az ő segítségét ebben a kérdésben már nem kérhetjük...” Ebből a közbevetett mondatból lett világos előttem, bár nehezen ocsúdtam föl, hogy Schmidt Éva, a 20. század Reguly Antala nincs többé.

Budapesten született 1948. június 28-án. Angol–néprajz–finnugor szakos diplomát szerzett az ELTE-n. Nem tudni, mi okból, már eleve Reguly, Munkácsi és Pápay nyomdokaiba készült. Még egyetemista korában részképzése alkalmából az akkori Leningrádban megismerkedett osztják hallgatókkal, akiknek a segítségével sikerült Osztyájköldre “kiszöknie”. Végzés után az MTA Néprajzkutató Csoportjának munkatársa lett. Ortutay Gyula tanácsára doktori ösztöndíjasként három tanéven át tartózkodott Debrecenben 1976–79 között. Azért jött, hogy Kálmán Béla segítse munkáját. A professzorral az élen szívesen fogadtuk, hiszen titokban azt reméltük, hogy személyében megtaláljuk Pápay József debreceni nyelvészprofesszor osztják gyűjtésének sajtó alá rendezőjét. A debreceni tanulásból tanítás lett.

Évával kezdettől fogva barátságba kerültünk. Kedves, szerény, fanyar humorú lányt ismertünk meg benne, aki szerette az embereket, köztük főként az osztjákat, és erősen kötődött az állatokhoz. Sokat mesélt kutyájáról, aki Budapesten maradt, így Debrecenben csak az egyetemi templom és villamosmegálló között kóborló szegény párának, a “kutyaszellemnek”, ahogy ő hívta a szerencsétlen állatot, mentett meg pár falatot szegényes menüjéből. Nem sokat hallottunk tőle családjáról, életkörülményeiről.

Annál lelkesebben mesélt osztjákföldi élményeiről, az ottani emberekről, szokásaikról, hiedelmeikről. A finnugor szakosainknak tanított osztjákat, ezeken az órákon néhány kolléga is részt vett. Össze is állított egy északi osztják nyelvtani jegyzetet, lelkesen készített nyersfordításokat Kálmán Béla vogul antológiájába. A fordítások elbűvölték a szerkesztőt, és legtöbbjük minden változtatás nélkül jelent meg a *Leszállt a medve az égből* című antológiában. Azonnal látszott rajta: eltökélt szándéka, hogy a helyszínen folytassa munkáját. Nem törődött disszertációval, Pápay szövegeivel, hanem újabb utazásait álmodta meg. Három debreceni tanéve során lelkesen részt vett a tanszéki ren-

dezevényeken, Outi Karanko-Pap finn lektorunk mellett másik motorja volt a tanszéki estek és a jubileumi rendezvény műsorainak.

Aztán búcsút vettünk tőle. Hallottuk, hogy a moszkvai olimpia idején megint osztják “rokonaihoz” utazott, évek múltán pedig Jugria megmentésére utazott ki Nyugat-Szibériába. Amikor itthon járt, többször találkoztam vele. Mindig átszellemülten mesélt fantasztikus kultúraleleteiről. Szinte beleborzongtam, amikor egy alkalommal elmesélte, hogy érintette meg búcsúképpen egy leningrádi könyvtárban az éppen akkor elhunyt osztják barátjának szelleme. Azután 1990 nyarán, a debreceni finnugor kongresszus szervezésének hajrájában, telefonhívást kaptam tőle. Ő intézte ugyanis a kongresszusra érkező obi-ugor csoport medveünnepével kapcsolatos részleteket. Azt kérte tőlem, a kongresszus főtitkárától, hogy a medveünnepre szerezzek egy szép szál vörösfenyőt, amely elengedhetetlen kelléke lenne a színpadnak. “Pestről telefonálsz?” – kérdeztem.” “Nem – felelte – innen, Hanti-Manszijszkból!” Rezignáltan vette tudomásul, hogy erre nem vállalkozhatnak a kongresszus szervezői, hiszen jómagam a Bükkben láttam vörösfenyőligetet, a nemzeti parkból meg aligha tudnánk egy szép szálat beszerezni. Maradtak a tornateremben használatos lócák... A három éjszakán át tartó medveünnep így is lement, óriási közönségsikerrel. Megállapítottuk, hogy Éva már konszokrálódott. 1993-ban aztán Hanti-Manszijszkból is összetalálkoztunk Göncz Árpád köztársasági elnök finnugor körútja alkalmával. Ő volt az avatott “idegenvezető” azon a medveünnepen, amelyet az őslakosok a magyar elnök számára ültek, most már igazi vörösfenyőn...

Ekkor optimistán nyilatkozott az ottani gyűjtéséről, nagy tervei voltak. Mindenhova eljuthatott, hiszen ő volt – ha jól emlékszem – a 9. számú vogul- és osztjákföldi “közjogi méltóság”. Aztán fordult a kocka, riasztó hírek érkeztek, majd a váratlan halálhír: 2002. július 4-én tragikus körülmények között megszűnt szíve osztják és vogul testvéreiért dobogni. A modern kor Regulájának élete és tevékenysége intő példaként áll az utókornak. Jó példaként a tekintetben, hogy egy ügyért lángoló elmével kell lelkesedni és tenni, rossz példaként, hogy az ember életének véges volta miatt ismét torzót eredményezhet minden áldozat.

Éva mindenestre megtért övéihez az örök medvevadászmezőkre. Abban reménykedhetünk, hogy övéi és utódaik talán majd rádöbbennek arra, mit vesztettek vele. Emlékét mi is szeretetben megőrizzük.

KERESZTES LÁSZLÓ

**M. P. Balangyina-Vahruseva
(1918–2000)**

Matrjona Pankratyjevna Vahruseva, vogul tanár, az első vogul író 1918. április 12-én született a nyugat-szibériai Konda alsó folyása mentén Karim faluban (Харымпавыл, *Harämpawäl*). Elmondása szerint édesanyja volt vogul, édesapja pedig tatár származású. Az otthoni falusi általános iskolában tanult, majd Nahracsiba (ma Kongyinszkoje) ment középiskolai tanulmányok céljából. Az 1930-as évek az ígéretesnek induló életpályában törést hoztak: apját kuláknak nyilvánították és kitelepítették egy Tobolszk környéki faluba.

A vogul kislány tovább szeretett volna tanulni, ezért 1933-ban Osztjako-Vogulszkba (ma Hanti-Manszijszk) ment. A várost akkor kezdték a nemzeti-ségi körzet központjává fejleszteni, és tanítóképzőt is alapítottak. Itt tanult 1938-ig, és a helyi újságban jelentek meg első versei is. Ebben az időben tartózkodott a körzetben Wolfgang Steinitz, és itt tanított későbbi férje A. N. Balangyin is. Az utóbbi, valamint a Csernyecov-házaspár Steinitz vezetésével ekkor kezdte kidolgozni a vogul cirill betűs irodalmi nyelv alapjait. Rövid tanítószkodás után a leningrádi északi népek főiskolájára került továbbtanulni. Itt érte a háború, amelynek következtében a főiskolát Omszkba telepítették. A háború után néhány évre szülőfalujába, Karimba került vissza tanítónak, majd iskolaigazgató lett. Ezután Hanti-Manszijszkba hívták a főiskolára tanárnak, majd 1947-től a Leningrádi Egyetem Északi Karára került, itt kezdte tulajdonképpen tudományos munkásságát, majd 1949-től a Herzen Intézet tanára lett férjével, A. N. Balangyinnal együtt. Ez idő tájt itt írta ön-életrajzi ihletésű szépirodalmi elbeszélését vogulul *Kis-Jukonda partján* címmel [oroszul *На берегу Малою Юконды*, 1949, újabb kiadás Tyumeny 1963]. Kandidátusi értekezését, amelynek címe: *Формирование сложных слов мансийского языка на базе соматической лексики (на материале кондинского диалекта)*, 1965-ben védte meg, így ő lett az első vogul származású, tudományos minősítéssel rendelkező tudós. Publikációs jegyzéke 69 tételt tartalmaz, ebből 15 tudományos közlemény, ezenkívül számos szótár, oktatási és módszertani segédanyag szerzője vagy társszerzője (A. N. Balangyinnal). A legfontosabbak: *Русско-мансийский словарь*. 1950, *Мансийский язык*. 1957, *Мансийско-русский словарь: с лексическими параллелями из южно-мансийского (кондинского) диалекта*. 1958. 46 éven keresztül dolgozott az Intézetben, tanítványai között található a későbbi vogul és osztják értelmiségiek jeles képviselői, írók, néprajzosok, kutatók: Juvan Sesztalov, A. I. Szajnahova, V. Ny. Szolovar, Je. Ny. Vozsakova, A. Sz. Tarhanov, Je. A. Nyomiszova, Ny. A. Liskova, D. V. Geraszimova.

Jómagam 1971-ben találkoztam vele először a leningrádi Herzen Intézetben, amikor a Helsinki Egyetem kutatócsoportjával részt vehettem egy tanul-

mányúton. Néhány lelkes finnugrista hallgató (Pekka Sammallahti, Kaisa Häkkinen, Juha Janhunen, Leif Rantala) vogul kurzusra járt hozzám, így nagy érdeklődéssel vártuk a találkozást a vogul anyanyelvű tanulókkal. Matra Vahruseva és vogul tanítványai készségesen állt rendelkezésünkre és szóban, írásban, sőt énekekben is lelkesen magyarázta anyanyelvének jelenségeit. Azelőtt én is csak magnószalagról hallhattam északi vogult, így nagy élményt jelentett, hogy nyelvtörténeti ismereteimnek köszönhetően boldogultam a kondaival is. Matra néni szeretettel emlegette volt professzoromat, Kálmán Bélát, sőt északi vogul tanítványait is betelerelte az osztályterembe, hogy beszédüket magnószalagra vehessük. Később küldtem neki különnyomatot azokból a tanulmányaimból, amelyeket leningrádi tanulmányutam hozományaként az ő jukondai nyelvjárása alapján írtam.

Ezután hosszú időre megszakadt a kapcsolatunk. Már azt hittem, hogy nincs is az élők sorában, amikor 1993-ban ismét találkozhattunk Hanti-Manszijszkban. Akkor köztársasági elnökünk, Göncz Árpád tett ott látogatást. Egy rendezvényen váratlanul ő is felállt, és javasolta, hogy jelentessenek meg Magyarországon egy modern vogul költészeti antológiát, és engem név szerint is megemlített a lehetséges fordítógárda tagjaként. Utána természetesen odamentem hozzá, és nagy örömmel köszöntöttük egymást. Elmondtam, hogy egyik kondai dalát, amelyet már korábban Kálmán Béla vogul kresztomátiájából is ismertem, meg szoktam tanítani hallgatóimnak. Halkan együtt el is énekeltük. Nagyon örült a viszontlátásnak.

Későn értesültem róla, hogy az új évezred küszöbén, 2000. január 1-jén elhunyt. Emlékére, búcsúzóul álljon itt az általa énekelt kondai vadász dala Képes Géza fordításában!

Ohó-hohohohó-hoho!
Erdőt, lápot bejárok,
jó sok vadat találok.
Nagy tó partján topogok,
széles folyón átvágok.

Erdő vadat bőven ád,
követem a nyuszt nyomát.
Jávort nyíllal ütök át,
nyusztok állítok csapdát.
Ohó-hohohohó-hoho!

KERESZTES LÁSZLÓ

Nils-Aslak Valkeapää(1943–2001)

Soha nem találkoztunk, csak leveleztünk, amikor az *Aranylile mondja tavasszal* című lapp költészeti antológiához fordítottam verseit. Nyelvi és értel-

mezési kérdésekben mindig készségesen állt rendelkezésemre a számi nyelvű irodalom és művészet eddigi legnagyobb alakja, Valkeapää, aki már nincs többé közöttünk.

Nils-Aslak Valkeapää 1943. március 24-én született Sápmi (Számiföld, Lappföld) finnországi részén Eanodat (a térképeken finnül Enontekiö) községben. Az ottani lapp közösség már a norvégiai Guovdageaidnu (a térképeken “norvégul” Kautokeino, finnül Koutakeino) vonzáskörzetébe tartozik, amelyből a lappok kulturális központja alakult. Eanodat kis egyházasfalu volt, amelynek modern temploma egy lapp származású képzőművész, Reidar Särestöniemi oltárfreskójáról lett híres. Valkeapää, lapp becenevén Áillohaš, ősi tundrai réntenyésztő család sarja. Finnországban járt iskolába, majd a kemijärvi tanítóképzőben szerzett általános iskolai tanítói diplomát. Sohasem tanított, mert az volt a véleménye, hogy kis népe ügyét aktív művészként jobban tudja szolgálni, mint néptanítóként. Páratlanul sokoldalú művész lett: költő, író, festő és grafikus, fotóművész, énekes és zenész. Bejárta a világot, különösen azokat az országokat és helyeket, ahol valamilyen őslakosság tengődött kisebbségben. Nem csoda, hiszen neki is ezt a sorsot szánta az élet Skandináviában. Rendkívül agilis szervező egyéniség volt, elnöke volt többek között a Számi Művészek és Írók Szövetségének.

Valkeapää költészete erősen kötődik a számi költészet és kultúra korábbi irányvonalához. Költészetében benne van a számi irodalom fejlődéstörténete.

Nemcsak verseket írt, hanem prózát és hanglemezeket is publikált. Egy finn nyelvű pamflettel robbant be a finnországi irodalomba (*Terveisiä Lapis-ta* [Üdvözlét Lappföldről], 1971). Ebben erősen protestált a szülőföldjére irányuló turistainvázó, valamint az anyaország rezerváumpolitikája ellen.

Első fontos műve egy gondosan megkomponált trilógia. Az első résznek a címe *Gida ijat čuovgadat* [A tavaszi éjszakák oly fényesek, 1974]. Ez egy “bennszülött” fiatalembernek a gondolatait közvetíti szerelmesének: gondolatokat, aforizmákat, meditációkat, kétségeket tartalmaz. A második rész *Lávlo vizar biello-cizaš* [Énekelj, csicseregj, kékcsalogány! 1976] már túllép a számi individuumon: a költő egyéni életútja az egész számi népet jelképezi. A kötet a lírai én párbeszéde azzal a közösséggel, amelynek nyelvét és kultúráját hordozza. A harmadik rész *Ádjaga silbasuonat* [A forrás ezüst erei, 1981] a számi népet még szélesebb összefüggésbe helyezi: már más természeti népekhez tett útról számol be, és az északi népek emberi jogait hirdeti az élethez és a fennmaradáshoz. Az általa festett világkép mind a számi mind a nem-számi olvasóra elementáris erővel hat. Ez a világ realiztikus és ugyanakkor nemcsak szavakkal van kifejezve.

Verseiben világosan felismerhető a számi énekforma, a jójka ritmuskerete azzal a különbséggel, hogy Valkeapää a szöveget a ritmussal és a dallammal egy szintre emeli. A trilógia második részében először kap lírai kifejezést a szerelmi költészet a számi nyelvű irodalomban. A trilógia kis köteteinek személyes jellegét erősen hangsúlyozzák a szerző kézírásával írott versek, és a szövegek is sokszor a szerző illusztrációira és grafikáira vannak nyomtatva. A színeknek is határozott jelentése van: az első kötet sárgásfehérje a fényt, a napot jelképezi, a középső kötet kékje az eget és a vizeket, a harmadik kötet zöldje a forrásfakasztó erdőket, a vörös pedig a természeti népek mozgalmának politikai hovatartozására utal. A trilógia egy kötetben is megjelent *Ruoktu vaimmus* [Haza a szívben, 1985; megjelent németül *Ich bin des windigen Berges Kind*, 1985; svédül *Vidderna inom mig*, 1987; norvégul *Vindens veier*, 1990; angolul *Trackways of the Wind*, 1994). Valkeapää megkapta az Északi Tanács irodalmi díját. Az indoklásban ez állt: “A mű összekapcsolja a múltat és a jelent, a dokumentumot és a fikciót, és új formát teremt. A könyv kifejezésre juttatja a hagyományos számi kultúrát és megmutatja az olvasónak a számi nyelv gazdagságát.”

Másik jelentős műve, a *Beaivi, áhčážan* [megjelent magyarul *Nap, Édesapám*, 1997] a mitikus költészetet, a dokumentumfotókat és a sámándob ábrázolásait ötvözi reprezentatív alkotássá. (Megjelent angolul *The Sun, my Father*, 1988; finnül *Aurinko, isäni*, 1992.)

Következő műve *Nu guhkin dat mii lahka* [Oly messze van, ami közeli, norvégul *Så fjernt det nære*, 1994] elnyerte a Számi Kulturális Díjat, mivel új utakat nyitott a lapp irodalomban.

1996-ban csaknem végzetes autóbalesetet szenvedett, sokáig kómában tartották, ezután emlékezetkiesése volt, úgy kellett ismét megtanulnia beszélni. Szerencsés felépülése után a Lyngenfjordhoz költözött a norvégiai Skibotnba, és megkapta a norvég állampolgárságot is. A világtól elvonultan élt és alkotott. Az autóbaleset után még egy műve született *Eatni, Eannažan* [Anyá, Anyácskám, 2001]. Elmondása szerint nem emlékezett, hogyan írta a könyvet, de arra sem, mennyi ideig tartott az alkotás.

Verseit finn zeneszerzők is megzenésítették, közöttük Kaj Chydenius, Seppo Paakkunainen, Pehr Henrik Nordgren. Képzőművészeti alkotásait több országban kiállították. Szívesen használt természetes lappföldi anyagokat: fát és követ. Számi témájú színi adaptációja van.

Valkeapää nemcsak író és művész volt, hanem számi népének élesztője és a természeti népek jogainak szószólója. Húsz könyve és 15 lemeze jelent meg. Valkeapää művei széles körben lettek ismertek és elismertek, többek között lefordították angolra, németre, franciára, finnre, svédre, norvégra, iz-

landira, szerb-horvára, magyarra stb. Számos szervezet elnöke és sok díj tulajdonosa, az oului és a rovaniemi lapp egyetem díszdoktora. Véleményem szerint Nils-Aslak Valkeapää a kisebb finnugor népek irodalmának – talán a vogul Juvan Sesztalov mellett – legjelesebb személyisége, és mint ilyen méltó lett volna az irodalmi Nobel-díjra. És még egy momentum: a világ téli-sport szerető közönsége biztosan emlékszik az 1994-es lillehammeri 17. téli olimpiai játékokra, amelynek megnyitóján egy számi népviseletbe öltözött férfi jojkált. Ő volt Nils-Aslak Valkeapää, a számi költő és énekes.

Váratlanul, munka közben érte a halál 2001. november 26-án. Emlékét a számi nyelv és kultúra érdekében kifejtett tevékenysége örökre megőrzi. És megőrzi a számi kultúra iránt elkötelezett emberek. Ennek bizonyosága volt például az M.M. Jocelyne Fernandez-Vest által rendezett 2002. március 14-ei felejthetetlen hangulatú emlékest a párizsi finn kulturális központban.

KERESZTES LÁSZLÓ

Tanszéki beszámoló a 2000–2001. és a 2001–2002. tanévről

A Finnugor Nyelvtudományi Tanszéket Keresztes László vezette egyetemi tanári minőségben. A tanszék állományához tartozott két adjunktus: Kiss Antal (2000. december 15-től egyetemi docens) és Maticsák Sándor. Az első tanévben a finn lektor Anna Tarvainen, az észti lektor Leila Kubinyi volt, a másodikban új lektorok érkeztek: 2002. szeptember 1-jétől Sanna Lähde lett a finn lektor, Hiie Rüütel pedig az észti lektor. A finn szakmódszertan oktatásáról és az iskolai gyakorlatról Salamon Ágnes gondoskodott. A könyvtárosi teendőket Hoffmann Istvánné látta el.

Anna Tarvainen hazatérő finn lektorunk ötévi oktatói munkájának elismeréseképpen 2001 júniusában rektori dicséretben részesült.

Mind a négy félévben több finn egyetemi hallgató tanult nálunk különböző csereprogramok keretében. Közülük néhányan segítették a mindenkori finn lektort fordítási és beszédgyakorlatok tartásával. 2002 tavaszán Petteri Laihonon, a CIMO gyakornoka tartott nyelvgyakorlatokat a beszélt nyelvből finn szakosoknak.

Több neves külföldi kolléga is ellátogatott a tanszékre. 2000 novemberében Yrjö Lauranto, az ELTE finn vendégtanára tartott előadást *Mi a nyelvtudás?* címmel. 2001 tavaszán *A finn nyelv napja* alkalmából Seppo Knuutila (Joensuu) tartott előadást *Hiljaisen kansan äänetön nauru* címmel. Hosszabb időt töltött nálunk, és egy-egy tanegységnyi nyelvgyakorlatot tartott Raija Syyrakki (Jyväskylä), előadássorozatot Eugen Helimski (Hamburg) szamojéd nyelvészetből *An introduction to Samoyed studies* címmel (ez a sorozat első ízben terjesztette ki nyelvi kínálatunkat a szamojedológia irányába), ugyanő külön előadást vállalt *Early Indo-Uralic linguistic relationships: Real kinship and imagined contacts* címmel. Seppo Suhonen (Helsinki) balti finn nyelvészetből, Rédei Károly (Bécs) a permi nyelvek hangtörténetéből, Harri Mantila (Oulu) pedig a finn nyelvjárásokból tartott egy-egy tanegységnyi előadássorozatot. Ny. V. Butilov (Szaranszk) az Universitas Alapítvány támogatásával segített a tanszék mordvin irodalmi nyelvi kutatásaiban, Anssi Halmesvirta (Jyväskylä) pedig az általa szerkesztett *Finnország története c. monográfia* kiadásának végső simításai céljából töltött nálunk egy hetet.

2001. szeptember 12-én megemlékezést tartottunk Papp István professzor születésének 100. évfordulója alkalmából.

2002. január 5-6-án tanszékünk rendezte a szokásos, immár a 13. finnugor konferenciát. Itt Maticsák Sándor tartott bevezető előadást *A finnugor napnevek* címmel.

2002 tavaszán is voltak külföldi előadóink: Raija Oikari (Jyväskylä) a finn–magyar kulturális kapcsolatokról, T. P. Gyevjatkina (Szaranszk) pedig a moksa-mordvin nyelvről és lakodalomról tartott előadásokat. Aarne Laurila (Helsinki) a finn–magyar kulturális együttműködés történetéről beszélt. Nyáron Ny. V. Butilov (Szaranszk) folytatta az előző tanévben megkezdett tudományos konzultációit. Kiemelkedik a sorból Rédei Károly bécsi emeritált profeszszor látogatása, akit 2002. június 8-án a Magyar Nyelvtudományi, ill. a Magyar és Összehasonlító Irodalomtörténeti Intézet közös felterjesztésére a Debreceni Egyetem díszdoktorává fogadott. E jeles esemény kapcsán az ünnepelet *Isten* szavunk eredetéről tartott tudományos előadást.

A 2000–2001. tanév elején finnugor B-szakra 2, finn B-szakra 9 új hallgatót vettünk föl. A tanév végén összesen tízen tettek államvizsgát finn nyelvből és irodalomból (Abonyi Adrienn, Bartha Ildikó, *Bereczky Szilvia*, *Fazekas Ildikó*, Gáll Andrea, *Hlavacska Orsolya*, Miskolci Ágnes, *Pente Bernadett*, Preisz Annamária, *Tóth Borbála*). A végzős hallgatók egy része tanári képesítést is szerzett (nevük dőlt betűvel).

A 2001–2002. tanév elején finnugor B-szakra 2, finn B-szakra pedig 5 új hallgató iratkozhatott be. A tanév végén összesen tizennégyen tettek államvizsgát: tizenegy hallgató finn nyelvből és irodalomból (*Balogh Anita*, *Balogh Judit*, *Gyimesi Krisztina*, Izsák Linda, *Nagy Szilvia Dóra*, Szabó Andrea, Toma Adrienn, Tóth Katalin, Tóth Viktória, Varga László, Zajác Mónika – a tanárszakosok dőlt betűvel), továbbá hárman diplomáztak finnugor nyelvészetből (Hrisztina Armutlieva, Dumnoki Gergely, Dennica Peneva). Az utóbbi azért öröndetes, mert hosszú idő óta most végeztek ismét finnugor szakosok, akik mindnyájan jelentkeztek a 2002 szeptemberében induló finnugor nyelvészeti doktori programba.

2001 őszén megindultak a *Komplex uráli nyelvészeti adatbázis* keretében a mordvin és a lapp adatbázis kiépítésének munkálatai. A konzorcium működésének anyagi hátterét a Széchenyi-tervpályázat biztosítja.

A tanszék oktatói részt vettek (és előadást is tartottak) különböző hazai és nemzetközi konferenciákon:

Keresztes László: *Laza morfológiai szerkezetek a mordvinban* (A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan. Szeged,

2000. okt. 25–26.), *A magyar mint idegen nyelv – a magyar mint kisebbségi nyelv. Bevezető gondolatok. – The Research and Development of Hungarian as a Foreign and Second Language* (V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.), *Efforts Aiming at Language Reform in the New Mordvin Bible Translations* (Groningen, 2001. november 22–24.), *Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban* (I. Mikola Tibor emlékülés, Szeged, 2002. január 7–8.), *Finno-Ugric cross-language analyses – Hungarian grammar in a contrastive perspective* (The Uralic languages today, Párizs, 2002. március 13–16.). Keresztes László 2001 áprilisában egy-egy tanegységnyi előadássorozatot tartott a jyväskylai egyetemen magyar–finn kontrasztív szintaktikai kérdésekről, 2001 júniusában pedig a bécsi egyetemen a mordvin nyelv múltja és jelene témakörből.

Maticsák Sándor: főtitkárként tevékeny részt vállalt a 2001 augusztusában rendezett jyväskylai V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előkészítésében, és Keresztesel megszervezte *A magyar mint idegen nyelv – a magyar mint kisebbségi nyelv* című, nagy községeket arató szimpóziumot is. Szimpóziumelőadása *A magyar mint idegen nyelv oktatásának feladatai* volt.

2002. augusztus 24-én Maticsák és Keresztes részt vettek Budapesten a Magyarságtudományi Társaság választmányának ülésén, amelyen Maticsák beszámolt a hungarológiai kongresszusról és bemutatta az elkészült kiadványokat, majd részt vettek az ezt követő (aug. 26–27.) lektori konferencián is.

Kiss Antal részt vett 2001 őszén a Szombathelyen rendezett valencia-konferencián.

2001 nyarán látott napvilágot a debreceni Kossuth Egyetemi Kiadónál a *Finnország története* című monográfia (szerk. Anssi Halmesvirta). A mű a hungarológiai kongresszus tiszteletére jelent meg a jyväskylai egyetem történelmi intézetének és a debreceni finnugor tanszéknek közös munkájaként. A jyväskylai történészek írták, a debreceniek fordították. A fordítói gárdát Kiss Antal koordinálta. A fordítók rajta kívül korábban végzett vagy végzős finn szakosaink voltak: Mátyás Emese, Gál Attila, Erdélyi Pálma, Fehér Nikolett, Zajác Mónika. A könyv igen hamar elfogyott, így 2002 nyarán az egyetemi kiadó megjelentette új, javított kiadását.

2001 őszén jelent meg Anna Tarvainen és Maticsák Sándor oktatási segédanyaga *Finn nyelvkönyv* címmel.

2002 nyarán jelentettük meg a jyväskylai hungarológiai kongresszus két szimpóziumának anyagát: *A magyar nyelv idegenben* és a *Diákszimpózium* című köteteket.

2002 júniusában jelent meg Keresztes László és Ove Lund *Norvég–magyar / magyar–norvég zsebszótára*, amely a szótári anyagon túl tartalmaz-

za a magyar nyelv norvég nyelvű és a norvég nyelv magyar nyelvű rövid leírását, valamint ragozási paradigmatablázatokat is (kiadó: Norsk Ungarsk Forening, Oslo 2002). Magyarországon megvásárolható: Magyar Felsőoktatás – Professzorok Háza könyvesboltja, 1146 Budapest, Ajtósi Dürer sor 19–21.

A két tanév során “menetrend szerint” megjelent a *Folia Uralica Debreceniensis* évkönyvünk 7. és 8. száma. Az utóbbi ünnepi könyv Keresztes László 60. születésnapja alkalmából. (Emiatt található a tanszéki beszámoló rendhagyóan ebben a számban!) A jubiláns ezúton is szeretne őszinte köszönetet mondani mindazoknak, akik írásukkal és/vagy jelenlétükkel megtisztelték.

KERESZTES LÁSZLÓ

Utószó

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének sorozata, amely évenként jelenik meg. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetéseinek stb. közlése előtt sem.

Debrecen, 2002. november 25.

a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkaan tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 25. marraskuuta 2002

toimittajat

Järelsõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte õppetooli seeria, mis ilmub igal aastal. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte uurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 25. novembril 2002

toimetajad

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a series published by the Department of Finno-Ugristics at the University of Debrecen. It appears every year. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the Finno-Ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc. by outside authors.

Debrecen the 25th of November 2002

the editors

Nachwort

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) heisst die Periodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Universität zu Debrecen. Sie wird jedes Jahr herausgegeben. Sinn und Zweck dieser Periodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern finnougristischen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Rezensionen geboten werden.

Debrecen, den 25. November 2002.

Die Redaktion

Послесловие

Журнал под названием Folia Uralica Debreceniensia (FUD) является периодическим изданием Кафедры финно-угроведения Дебреценского университета. Журнал издается каждый год. Цель названной периодики – опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой группы по финно-угроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г. Дебрецен, 25. ноября 2002 года

от редакторов

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Keresztes László: A debreceni finnugrisztikai kutatások története és eredményei. A Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 50 éve	3
Debrecenin Yliopiston Suomalais-ugrilainen laitos 50-vuotias	31
Debreceni Ülikooli Soome-ugri keeleteaduse õppetooli 50 aastat	37

*

Armutlieva, Hristina: A tárgyas szerkezet a lapp nyelvekben	45
Dusnoki Gergely: A norvéglapp kéttagú igei képzőbokok	61
Keresztes László: Finnugor kontrasztív nyelvészeti elemzések	81
Leskinen, Juha: Suomalaisen naurun anatomiaa	91
Maticsák Sándor: A mordvinföldi víznevek keletkezéstörténeti kérdései ...	107
Rusvai Julianna: Adalékok az osztják hónapnevekhez	123
Sirmankina, Raisza–Zaicz Gábor: Mordvin nyelvészeti terminusok	131
Zaicz Gábor: Adalékok a mordvin nyelv török jövevényszavaihoz	145

Ismertetések

Beke Ödön: Mari nyelvjárási szótár (<i>Zaicz Gábor</i>)	159
A. M. Гребнева–В. В. Лещанкина: Русско–эрызский ботанический словарь (названия сосудистых) (<i>Máté József</i>)	162
M. В. Мосин–А. С. Егорова: Эрзянь–немецень валкс. Ersä–deutsches Wörterbuch (<i>Maticsák Sándor</i>)	165
H. В. Казаева: Эрзянские географические названия (лексико-семантическая характеристика) (<i>Maticsák Sándor</i>)	168
Pekka Sammallahti: The Saami Languages. An Introduction (<i>Máté József</i>). .	173
Irja Seurujärvi-Kari (toim.): Beaivvi mánát. Saamelaisten juuret ja nyky aika (<i>Máté József</i>)	177
Torbjörn Söder: “Walk This Way”. Verbs of Motion in Three Finno-Ugric Languages (<i>Hrisztina Armutlieva</i>)	193
Even Hovdhaugen–Fred Karlsson–Carol Henriksen–Bengt Sigurd: The History of Linguistics in the Nordic Countries (<i>Dennica Peneva</i>)	195
Harald Bjorvand–Fredrik Otto Lindeman: Våre arveord – Etymologisk ordbok (<i>Dusnoki Gergely</i>)	200
Fodor István (főszerk.): A világ nyelvei (<i>Zaicz Gábor</i>)	202

In honorem

Matti Leiwo 60 éves (<i>Kiss Antal</i>).....	207
--	-----

In memoriam

Schmidt Éva (1948–2002) (<i>Keresztes László</i>).....	209
M. P. Balangyina-Vahruseva (1918–2000) (<i>Keresztes László</i>).....	211
Nils-Aslak Valkeapää (1943–2001) (<i>Keresztes László</i>).....	213

Krónika

Tanszéki beszámoló a 2000–2001. és a 2001–2002. tanévről (<i>Keresztes László</i>)	217
Utószó – Saatesanat – Järelsõna	221
Afterword – Nachwort – Послесловие.....	222